

MAAGTUDREDNINGEN

BEVÆGELSER I DEMOKRATI

FORENINGER OG KOLLEKTIVE
AKTIONER I DANMARK

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

REDIGERET AF
FLEMMING MIKKELSEN

BEVÆGELSER I DEMOKRATI
FORENINGER OG KOLLEKTIVE AKTIONER I DANMARK

MAGTUDREDNINGEN

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse. Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

**Redigeret af
Flemming Mikkelsen**

**BEVÆGELSER I DEMOKRATI
FORENINGER OG KOLLEKTIVE
AKTIONER I DANMARK**

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Bevægelser i demokrati

Foreninger og kollektive aktioner i Danmark

er sat med Bembo

og trykt hos Narayana Press, Gylling

© Magtudredningen, forfatterne og Aarhus Universitetsforlag

Tilrettelægning: Kitte Fennestad

Omslag: Kitte Fennestad

ISBN 87 7934 832 7

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Århus N

Fax 89 42 53 80

www.unipress.dk

INDHOLD

FLEMMING MIKKELSEN

KAPITEL 1. Indledning 9

FLEMMING MIKKELSEN

KAPITEL 2. Protestaktioner og sociale bevægelser i Europa efter Anden Verdenskrig – teoretiske og empiriske aspekter 17

IDEOLOGISKE MODSÆTNINGER, INTELLEKTUELLE STRØMNINGER OG KONKURRERENDE TEORIER 17 · PROTESTCYKLER OG ÆNDRINGER I AKTIONSREPERTOIRET I EUROPA 26 · SOCIALE OG POLITISKE BEVÆGELSER I ET VESTEUEOPÆISK KOMPARATIVT PERSPEKTIV 33 · SOCIALE BEVÆGELSER OG SAMFUNDSÆNDRINGER 37 · SOCIALE BEVÆGELSER, MAGT OG DEMOKRATI 40

FLEMMING MIKKELSEN

KAPITEL 3. Kollektive aktioner og politiske bevægelser i Danmark efter Anden Verdenskrig 45

POLITISKE BEVÆGELSER I DANMARK EFTER ANDEN VERDENSKRIG 45 · TEORETISKE PERSPEKTIVER 47 · BEGREBER, KILDER OG METODE 52 · ÆNDRINGER I AKTIONSREPERTOIRET 1946-1995 54 · INTERNATIONALE POLITISKE SPÆNDINGER OG INTERNE KONFLIKTER 57 · ARBEJDSKONFLIKTER, DEMONSTRATIONSSTREJKER OG FYSISKE BLOKADER 61 · 1968 – PROTESTCYKLUS OG NYE SOCIALE BEVÆGELSER 65 · I KØLVANDET PÅ „68 OPRØRET“ 69 · KONFRONTATIONER, VOLD OG POLITISTRATEGI 70 · MAGT, INDFLYDELSE, DEMOKRATI OG POLITISKE BEVÆGELSER I DANMARK 75 · KONKLUSIONER OG PERSPEKTIVER 77

SØREN HEIN RASMUSSEN

KAPITEL 4. Græsrodder, partier og demokrati 81

POLITISK PÅVIRKNING SOM UDGANGSPUNKT 81 · BAGGRUNDSORGANISATIONERNE 84 · GRÆSRØDDERNE OG DEMOKRATIET 90

RENÉ KARPANTSCHOF & FLEMMING MIKKELSEN

KAPITEL 5. Fra slumstormere til autonome – husbesættelse, ungdom og social protest i Danmark 1965–2001 99

INDLEDNING – UNGDOM I BEVÆGELSE 99 · TEORETISKE OVERVEJELSER 100 · KILDER, DATA OG UDVIKLINGSTRÆK 103 · SLUMSTORMERE OG BEBOERAKTIVISME I KØBENHAVN 1965–1980 105 · BZ-BEVÆGELSEN: DENS ETABLERING OG AKTIONSFORMER 1981–1994 109 · BZ-BEVÆGELSEN I EN NATIONAL OG INTERNATIONAL KONTEKST 113 · SAMMENFATNING 121 · ARVEN FRA BESÆTTERNE 123 · APPENDIX 126

BOLETTE M. CHRISTENSEN

KAPITEL 6. Selvorganisering og demokratisk netværkskultur 130

NETVÆRKSORGANISERING I 1970'ERNES OG 1980'ERNES SOCIALE BEVÆGELSER 132 · NETVÆRKSORGANISERINGEN I BZ 136 · 1990'ERNES NETVÆRKSKULTUR 137 · AFSLUTNING 144

NIELS NØRGAARD KRISTENSEN

KAPITEL 7. Kampen om Fedtebrødet: Når værtshusrødder danner politisk front 147

INDLEDNING 147 · KAMPEN OM FEDTEBRØD 148 · ENTREPRENØREN 153 · MOTIVATION, POLITISK LÆRING OG MAGT 154 · KONKLUSION 157

MUSTAFA HUSSAIN

KAPITEL 8. Etniske minoriteters politiske organisering i Danmark 160

INDLEDNING 160 · POLITISK ORGANISERING SIDEN 1970'ERNE 160 · IFD SER DAGEN LYS 161 · IND-SAM: EN NY DYNAMISK ORGANISATION 163 · NYE TIDER – NYE INTERESSER – NYE BEVÆGELSER 164 · DE INSTITUTIONELLE FAKTORER BAG INDVANDRERNES POLITISKE EKSKLUSION 166 · MASSEMEDIERNE 171 · KOOPTERING OG EKSKLUSION AF ETNISKE MINORITETER – EN OPSUMMERING 172 · NOGLE FREMTIDIGE PERSPEKTIVER 173

JØRN HANSEN

KAPITEL 9. Fra „enten-eller“ til „Zweiströmigkeit“
– Idrætsforeningerne i det tyske og danske mindretal i Nord- og
Sydslesvig fra 1939 til i dag 177

IDRÆTTEN, UNGDOMMEN OG FORENINGERNE EFTER 1920 179 ·
SYDSLESVIGS DANSKE UNGDOMSFORENING 180 · 1933 –
DEUTSCHER JUGENDVERBAND NORDSCHLESWIG OG KNIVSBJERG
181 · SYDSLESVIGS DANSKE UNGDOMFORENINGER. TIDEN EFTER
KRIGEN 182 · SAMMENBRUD, RETSOPGØR OG EN NY BEGYNDELSE –
DEUTSCHER JUGENDVERBAND FÜR NORDSCHLESWIG 185 · EFTER
KØBENHAVN-BONN-ERKLÆRINGERNE 1955–1980 OG MINDRETALLET
SYD FOR GRÆNSEN 187 · SAGEN FLENSBORG YACHTKLUB OG
MEDLEMMER AF SDU MED DANSK ELLER TYSK SKOLEGANG 190 ·
ENGELSBY – IDRÆTSANLÆG OG SPROG 193 · FRA „ENTEN-ELLER“
TIL „ZWEISTRÖMIGKEIT“ OG „FORNEMMELSE FOR DEMOKRATI“ 195
· FORKORTELSER 197

JØRGEN GOUL ANDERSEN

KAPITEL 10. Danskernes deltagelse i foreningsliv og
græsrodsbevægelser, 1979–2000 198

INDLEDNING 198 · TIDLIGERE UNDERSØGELSER 201 ·
UDVIKLINGEN 1979–2000: EN OVERSIGT 203 · FORENINGSTYPER
OG DELTAGELSESFORMER 206 · SOCIALE OG POLITISKE VARIA-
TIONER I DELTAGELSEN 211 · DEMOKRATISK KOMPETENCE:
POLITISK INTERESSE OG POLITISK EFFEKTIVITETSFØLELSE 217 ·
SOCIAL TILLID 223 · KONKLUSION 225

Litteratur 229

Forfatterne 245

INDLEDNING

FLEMMING MIKKELSEN

Partier, foreninger og sociale bevægelser har spillet en afgørende rolle i udviklingen af de europæiske demokratier, ikke mindst i Danmark. De fik allerede fra midten af 1800-tallet mobiliseret brede, ressourcetsvage befolkningsgrupper til at interessere sig for og deltage i politik og samfundsliv. For den enkelte har disse brede folkelige bevægelser udgjort en kollektiv magtbase, der kunne kompensere for individuel ressourcefattigdom, og set i et magtperspektiv har de været med til at sikre en væsentligt mere lige magtfordeling i samfundet. Sociale bevægelser, foreninger og partier har udgjort kanaler for kommunikation mellem ledere og almindelige borgere og fungeret som kanal for rekruttering af nye ledere. De var og er de rammer, hvorunder det levende demokrati foregår, og hvor befolkningen tilegner sig forståelse for og evne til at deltage i det politiske liv. Endelig har de også haft stor betydning for opbygningen af netværk og tillid borgerne imellem.

Hvorvidt foreningslivet stadig er levende, og hvorvidt partierne stadig formår at repræsentere borgerne og rekruttere politisk engagerede mennesker til deltagelse i demokratiet, vil blive beskrevet i andre bøger fra Magtudredningen. Denne bog lægger derimod vægten på sociale bevægelser og på forholdet mellem sociale bevægelser og foreninger i et samfund i forandring. Herunder spørgsmålene om foreningernes evne til at opfange og udtrykke interesser, identiteter og konflikter i samfundet, om konflikternes fredelige eller voldelige karakter, og om almindelige borgeres mulighed for at finde sammen og gøre deres indflydelse gældende i konkrete sager. Mere konkret søger vi at finde tilfredsstillende svar på følgende spørgsmål:

- Hvordan har konfliktmønstret udviklet sig i Danmark siden afslutningen af Anden Verdenskrig sammenlignet med det øvrige Europa?
- Hvorfor er der en stærk tendens til at kollektive protester manifesterer sig i bølger for derefter at aftage i intensitet?

- Hvorfor og under hvilke betingelser vælger dele af befolkningen at benytte kollektive protestaktioner i stedet for de parlamentariske indflydelseskanaler?
- Hvor omfattende er den kollektive politiske vold, og hvorledes har forholdet mellem diverse protestgrupper og politiet udviklet sig gennem årene?
- Hvordan er forholdet mellem det etablerede politiske system og de sociale bevægelser? Er der tale om stærke uforenelige modsætninger eller om et strategisk samarbejde?
- Hvilken indflydelse har sociale bevægelser og diverse protestgrupper på den demokratiske proces? Er de i kraft af deres til tider militante retorik og fremfærd med til at vanskeliggøre den demokratiske beslutningsproces, eller er bevægelserne en nødvendig betingelse for at marginaliserede grupper og nye samfundsproblemer kan vinde indpas i den demokratiske beslutningsproces?
- Hvilken rolle indtager foreningerne i det demokratiske system; og er de tilstrækkeligt rustet til at give et kvalificeret modspil til staten og markedet?
- Er borgernes deltagelse i foreningslivet og foreningskulturen en nødvendig del af de demokratiske læreprocesser, eller reflekterer deltagernes holdninger blot demokratiets tilstand og andre mere betydningsfulde kræfter?

Disse spørgsmål og mulige svar gør det imidlertid nødvendigt for forskerne at inddrage nye kilder og datamateriale, men også at reflektere nærmere over teorier og metoder. Derfor indeholder denne bog også en præsentation og diskussion af teorier og begreber, som gør det muligt overhovedet at give en kvalificeret analyse af en til tider omskiftelig og kaotisk verden præget af modsatrettede interesser, værdier, holdninger, motiver og strategier.

I tråd med disse forudsætninger kan vi konstatere, at hverken sociale bevægelser eller foreninger er velafgrænsede samfundsfænomener, men derimod sociale konstruktioner, som er i konstant forandring under indtryk af interaktionen med diverse med- og modspillere og som følge af begivenheder i ind- og udland. For at indfange dynamikken i dette samspil mellem bevægelse, individ og samfund, definerer vi en *social bevægelse* som en organisationstype, der har deltagernes aktivitet som den væsentligste ressource, og som over en længere periode benytter kollektive aktioner til at forsvare og fremme deres interesser over for andre grupper i samfundet og over for staten. I denne sammenhæng forstås *kollektiv aktion* som en begivenhed, hvor-

under et vist antal mennesker optræder samlet og i al synlighed fremsætter krav, som berører andre menneskers interesser.

Demonstrationen, hvor en gruppe mennesker samles på en åben plads og protesterer mod et lovindgreb, er et klart eksempel på en kollektiv aktion. I definitionen inkluderer vi imidlertid også happenings, husbesættelser, gadeopløb, arbejdsnedlæggelser, underskriftsindsamlinger, o.l., eftersom disse kollektive manifestationer eksplicit eller implicit udtrykker en kollektiv bevidsthed og nogle fordringer, som, hvis de føres ud i livet, vil påvirke andre grupper og individer i samfundet. Derimod medtager vi ikke offentlige møder (og slet ikke lukkede forhandlinger), hvor repræsentanter for stat og kommune forhandler med lokale eller nationale foreninger eller interesseorganisationer, eftersom vi her bevæger os ind på den konventionelle politik's område, der er præget af etablerede aktører og rutinemæssige procedurer. Med andre ord: Ved at fokusere på sociale bevægelser og kollektive aktioner ønsker vi at fremhæve det politiske systems ikke-etablerede aktører, deres grænseoverskridende og til tider innovative aktioner. Denne definition inkluderer også protestgrupper, som alene mobiliserer på baggrund af forbigående nationale og internationale spændinger, og hvis eneste politiske ressource forbliver det kortvarige opløb, demonstrationen eller konfrontationen.

I modsætning til bevægelsernes relativt løse og omskiftelige organisationsform kendetegnes foreningerne af en mere formel organisationsstruktur, ligesom de benytter ganske andre strategier til at fremme deres interesser. Men som det er tilfældet med bevægelserne, er foreningerne bærere af kollektive identiteter og indgår i en demokratisk læreproces, der – som i tilfældet med bevægelserne – gør dem til vigtige mæglere mellem staten og borgerne og derfor til vigtige aktører i den demokratiske proces. Mere præcist definerer vi *foreninger* som sammenslutninger med en relativt formaliseret struktur, som søger at virke for bestemte gruppers interesser (f.eks. fagforeninger), for en bestemt sag (mere ideelt betonedede foreninger), eller som organiserer en bestemt aktivitet (sports- og fritidsorganisationer).

Overgangen mellem foreninger og sociale bevægelser er i øvrigt glidende, og definitionerne kan bedst opfattes som idealtyper, selv om det i de fleste tilfælde ikke volder problemer at klassificere en given organisation som det ene eller det andet. I den udstrækning foreninger søger at øve politisk indflydelse, sker det først og fremmest gennem de formelle kanaler, dvs. gennem kontakter til politikere – eller ved at indgå i mere eller mindre formelle netværk med offentlige instanser på lokalt eller nationalt plan. Men – og det

er bl.a. her, overgangene bliver glidende – også etablerede foreninger kan undertiden gribe til protestaktioner, når eksempelvis Konservativ Ungdom demonstrerer mod Sovjets krig i Afghanistan.

Bevægelser og foreninger kan analyseres ud fra forskellige perspektiver. I denne bog har vi benyttet fire:

- Individperspektivet
- Organisationsperspektivet
- Netværksperspektivet
- Kollektiv aktions perspektivet.

Individperspektivet tager udgangspunkt i den enkelte borgers aktive deltagelse og indflydelse i bevægelser, aktioner, partier og interesseorganisationer. Det er den klassiske fremgangsmåde i studiet af politisk deltagelse. Typisk indsamles informationer via spørgeskemaundersøgelser af et repræsentativt udsnit af befolkningen, hvor oplysninger om deltagelse kan kædes sammen med oplysninger om socialt tilhørsforhold, indkomst, erhverv, holdninger, værdier osv. Herigennem kan man belyse forskellige deltagelsesformers udbredelse, sociale skillelinjer i deltagelsen, deltagelsens årsager, demokratiske effekter, osv.

Ved at flytte perspektivet fra individet eller personen til *organisationen* får man et indtryk af de processer, der foregår i foreninger og andre sammenslutninger. Det gælder eksempelvis mobiliseringsprocesser, inddragelse i politiske beslutningsprocesser, kontakter mellem menige medlemmer og ledelse, strømme af påvirkninger gennem organisationen, demokratisk læring og kompetenceopbygning. Den foretrukne metode er case-studier, hvor man udvælger enkelte foreninger eller sammenslutninger i en given periode til nærmere granskning. Bevægelsens opbygning, indre liv og relationer til omverdenen kan her kortlægges ved at inddrage en mangfoldighed af kilder. Det kan dreje sig om bevægelsens egne skrifter, interview med lederne, brevudvekslinger, regnskaber og i nogle tilfælde registrering af aktiviteter. Dertil kommer omtale i landsdækkende aviser og i de senere år informationer fra internettet.

Individperspektivet og organisationsperspektivet har i Danmark været næsten enerådende, når man skulle beskrive og forklare kollektive politiske processer i foreninger og bevægelser. Handlinger kan imidlertid også foregå – og identiteter opstå – i et *netværk* af personlige forbindelser eller indbyrdes kontakter mellem sociale organisationer. Disse netværk kan være mere eller

mindre permanente. Kvaliteten, styrken og varigheden af disse kontakter på individ- og organisationsniveau forbinder social identitet med livsstil og politik i noget, vi kunne kalde politisk netværkskultur. BZ-bevægelsen eksisterede således på baggrund af tætte kontakter mellem et større antal besatte huse og deres beboere og tætte forbindelser til tilsvarende miljøer i andre lande.

Metoder til at studere netværk og netværkskulturer er mangfoldige og indebærer ofte en kombination af flere analyseniveauer og kvalitative såvel som kvantitative informationer. Her er studiet af *kollektive aktioner* mere rendyrket, idet det som udgangspunkt er bundet til en kvantitativ registrering af kollektive begivenheder. Gennem en systematisk registrering af kollektive aktioner kan man tegne et dynamisk kort over hvilke samfundsgrupper, der benytter hvilke aktionsformer til at føre krav frem i det politiske system. Den nøjagtige tids- og stedfæstelse af aktører og aktioner gør det muligt at etablere et historisk dynamisk perspektiv på bevægelsernes opståen, udbredelse og for de flestes vedkommende nedgang og bortvisnen.

Det skal understreges, at de fire omtalte perspektiver: individ, organisation, netværk og aktion ikke udelukker hinanden. De kan med fordel kombineres, som det fremgår af flere af bidragene i denne bog. Men det billede der fremstår, f.eks. ved optælling af kollektive aktioner og individuel aktionsdeltagelse, kan, som det fremgår af denne bog, tage sig ganske forskelligt ud, og belyser demokratiets vilkår på meget forskellig vis. Et første centralt spørgsmål er, hvordan det i det hele taget er gået med omfanget af kollektive aktioner i Danmark efter Anden Verdenskrig. Vi har vel en fornemmelse af, at der skete et dramatisk opsving i 1960'erne, men holder det stik, og hvordan er det gået siden? Er kollektive aktioner en saga blot, eller har vi bare vænnet os så meget til dem, at vi knapt nok ænser dem? Disse spørgsmål besvares i bogens kapitel 3 og i det afsluttende kapitel 10, men ud fra hvert sit perspektiv. De øvrige kapitler giver detaljerede beskrivelser af mange forskellige sociale bevægelser og forholdet mellem bevægelserne, de etablerede politiske institutioner og staten.

Kapitel 2 og 3 er skrevet af Flemming Mikkelsen. Kapitel 2 præsenterer de vigtigste teorier om sociale bevægelser, mens kapitel 3 analyserer ændringerne i aktionsmønstret fra slutningen af Anden Verdenskrig og frem til i dag; alt sammen på basis af et kollektivt aktionsperspektiv der søger efter de underliggende samfundsmæssige årsager til omfanget af kollektive aktioner, herunder ikke mindst betydningen af internationale politiske og økonomiske forhold.

Det er lidt af en folkløse i diskussionen om sociale bevægelser – også undertiden kaldet græsrodsbevægelser – at det er en form for politisk organisering, der er alternativ i forhold til partier og foreninger, og som vokser mere eller mindre spontant „nedefra“. Søren Hein Rasmussen udfordrer disse antagelser i kapitel 4, der påpeger de ofte meget tætte forbindelser mellem sociale bevægelser og mere „etablerede“ politiske organisationer – fagforeninger, verdslige og religiøse organisationer, andre græsrodsbevægelser og politiske partier fra midten af det politiske spektrum til langt ud på venstrefløjen. Søren Hein Rasmussen konkluderer, at bevægelserne typisk er stiftet og har virket med et politisk sigte for øje, og de, der stiftede dem, var for de flestes vedkommende i forvejen organiseret andetsteds. Sådanne baggrundsorganisationer har været afgørende for bevægelsernes dynamik og livskraft.

Sociale bevægelser omfatter en mangfoldighed af grupper fra forholdsvis traditionelle enkeltsagsbevægelser til stærkt oppositionelle og radikaliserede grupper, der hovedsagelig mobiliserer blandt de unge. Men hvad er det egentlig, der sker, når sådanne ungdomsbevægelser radikaliseres – hvordan udvikler konfrontationer med myndighederne sig opad i en spiral, hvad betyder inspiration fra udlandet, hvem er det, der deltager, og hvordan ser de på sig selv og omverdenen? Disse spørgsmål behandles i René Karpantschof og Flemming Mikkelsens kapitel 5, der, ud over en gennemgang af de tidlige ungdomsbevægelser, baserer deres undersøgelse på en database over BZ-bevægelsens aktioner fra 1981 til bevægelsen gik i opløsning omkring 1995.

I kapitel 6 beskriver Bolette Christensen den særlige form for netværksmobilisering, som udvikledes på Nørrebro i København i kraft af bydelens lange tradition for protestaktioner og beboersamarbejde. Som udløber af 1970'erne og 1980'ernes sociale bevægelser opstod en politisk netværkskultur karakteriseret af decentralisering, uformelle relationer, flydende og præget af autonomi, men også af en større kobling til det politisk-administrative system. I forlængelse af denne tendens kan man spørge om professionalisering og samfundets stigende bureaukratisering har gjort det sværere for de ressourcetsvage grupper at varetage deres interesser.

Dette spørgsmål belyses af Niels Nørgaard Kristensen i kapitel 7, som giver et kuriøst, men måske ganske sigende eksempel på, hvordan borgere kan slutte sig sammen og opnå stor gennemslagskraft over for de offentlige myndigheder, når de har en „god sag“. I dette tilfælde drejer det sig om samfundets absolutte bund – de lettere alkoholiserede stamgæster på værtshuset „Fedtebrød“ i Aalborg, der formåede at rejse sig til kamp mod bystyret for

bevarelsen af det, der efter den almindelige opfattelse var byens værste værtshus. Det var evnen til at fange mediernes opmærksomhed, til at italesætte konflikten med bystyret, og til at skabe „begivenheder“, der var udslagsgivende – sammen med en vis portion held og en dygtig „politisk entreprenør“. Altså helt andre faktorer end den organisatoriske styrke, der var afgørende for de historiske sociale bevægelser; og alt sammen med et langt mere snævert sigte. Men fortsat et billede på ressourcetsvage gruppers mulighed for at gøre sig gældende ved kollektiv aktion.

En anden ressourcetsvag og marginaliseret gruppe er de indvandrere og flygtninge, der er kommet til Danmark fra slutningen af 1960'erne. De organiserede sig til at begynde med i nationale og religiøse foreninger, mens de få deciderede politiske sammenslutninger var baseret på hjemlandets politiske konflikter. Siden er andre organisationstyper kommet til, herunder flere multietniske paraplyorganisationer. Netop indvandringen udgør en udfordring for foreningslivet i Danmark. I hvilken grad lykkes det for indvandrergrupper at danne foreninger, og i hvilken grad lykkes det for disse foreninger at blive integreret i den politiske beslutningsstruktur og opnå indflydelse i samfundet? Det analyseres af Mustafa Hussain i kapitel 8, hvor han også diskuterer, hvilken rolle staten, arbejdsmarkedet og massemedierne spiller for inklusionen henholdsvis eksklusionen af etniske minoriteter i den demokratiske beslutningsproces.

Om end situationen ikke er identisk, så kunne det danske mindretal i Sydslesvig og det tyske mindretal i Nordslesvig forventes at støde på nogle af de samme problemer. Sådanne foreninger for nationale mindretal kan ofte være arnested for opbygningen af fjendskab mellem sproglige og etniske grupper. En situation, der i det dansk-tyske tilfælde fik næring ikke blot af de dansk-tyske krige og den tyske annektering af Sønderjylland, men også og nok så meget af „hjemmetyskernes“ nazificering i 1930'erne. Med udgangspunkt i studiet af idrætsforeninger viser Jørn Hansen imidlertid i kapitel 9, hvordan de tidligere skarpe modsætninger mellem minoriteten og majoriteten og dermed den tætte forbindelse mellem national identitet, national følelse, sprog og organisationstilknytning, gradvist er blevet afløst af et mere regionalt betonet tilhørsforhold, såkaldt „zweiströmigkeit“.

I det afsluttende kapitel behandler Jørgen Goul Andersen forholdet mellem den danske befolknings deltagelse i foreninger og græsrodsorganisationer. I modsætning til de foregående kapitlers organisationsperspektiv bygger den empiriske analyse her på et individperspektiv, hvor deltagelsen kortlægges på grundlag af landsdækkende spørgeskemaundersøgelser af den danske

befolknings deltagelse i græsrodsaktioner og foreningsliv fra 1979 og frem til Magtudredningens såkaldte „medborgerundersøgelse“ fra år 2000. Her undersøges det også, hvad der kendetegner forskellen mellem græsrodsdeltagerne og foreningsdeltagerne, og i hvor høj grad deltagerne i aktioner har tillid/mistillid til det politiske system.

Bidragene i denne bog tegner et mangefacetteret og bestemt ikke noget entydigt billede af forholdet mellem bevægelserne, foreningerne, samfundet og staten. Det giver muligheder for forskellige tolkninger, men alligevel tør vi godt fremføre det argument, at ikke kun foreningerne men også de sociale bevægelser med deres aktioner og krav både er med til at definere grænserne for demokratiet og til at udvide de demokratiske spilleregler. Sådanne bevægelser opfattes og stemples af mange – og især dem hvis værdier og interesser er truet – som demokratiske misfostre eller ligefrem som antidemokratiske. Indlægene i denne bog peger imidlertid entydigt på, at bevægelserne i kraft af deres grænseoverskridende karakter bidrager til at smidiggøre demokratiet, og i længden gør det mere modstandsdygtigt over for egentlige antidemokratiske strømninger.

PROTESTAKTIONER OG SOCIALE BEVÆGELSER I EUROPA EFTER ANDEN VERDENSKRIG

TEORETISKE OG EMPIRISKE ASPEKTER

FLEMMING MIKKELSEN

Formålet med dette kapitel er at redegøre for kollektive protestaktioner og sociale bevægelser i Europa efter 1945, og hvilke teorier vi har til vor rådighed. Efter at have diskuteret de forskellige teoretiske retninger og deres forankring i nogle ideologiske opfattelser rettes blikket mod samspillet mellem protestaktioner, sociale bevægelser og de politiske, økonomiske, sociale og kulturelle ændringer i samfundsstrukturen. Dernæst behandles årsagerne til det kraftige opsving i protestaktiviteten og fremkomsten af nye politiske organisationsformer i de fleste vesteuropæiske lande fra slutningen af 1960'erne, og regimeændringerne i Østeuropa omkring 1989. To epokale begivenheder om hvilke man kan sige, at de grundlæggende ændrede den politiske kultur i Europa og lagde nye dimensioner til den demokratiske proces.

Vi har at gøre med yderst komplekse samfundsfænomener, som skal forstås i lyset af teorier, tolkninger, metoder og iagttagelser, som har deres rødder i det 19. århundredes ideologiske strømninger. I næste afsnit diskuteres de samfundstanker, som har været retningsgivende for vor måde at analysere sociale og politiske bevægelser på efter Anden Verdenskrig.

IDEOLOGISKE MODSÆTNINGER, INTELLEKTUELLE STRØMNINGER OG KONKURRERENDE TEORIER

Der er mange forskellige retninger og traditioner inden for studiet af kollektive aktioner og sociale bevægelser. For at samle de historiske tråde og forbinde dem med nyere forskning, præsenteres først tre teoretiske traditioner under betegnelsen solidaritets-, sammenbruds- og afsavnsargumentet (Tilly et al., 1975; Rule, 1988; McPhail, 1991; Buechler, 2000). De har alle øvet en betydelig indflydelse på studiet af sammenhængen mellem politiske kon-

flikter, sociale bevægelser og samfundsforandringer og munder siden ud i tre nyere teoretiske retninger omtalt som ressource-mobiliserings teori, nyere sociale bevægelser og kollektive politiske identiteter, som diskuteres i de efterfølgende tre underafsnit.

Solidaritetsargumentet. Karl Marx var en af de første til at se konflikter mellem sociale klasser som en naturlig del af samfundsstrukturen og ikke som en afvigelse. Klasseinteresser og klassesdannelse indgik som væsentlige stadier i mobiliseringen af utilfredse og undertrykte individer. Marx pegede på koncentrationen af materielle og menneskelige ressourcer, social stabilitet og dannelsen af socialt homogene klasser som nødvendige forudsætninger for kollektive aktioner og revolutionære bevægelser. Betragtninger, som Lenin uddybede, ved at fremhæve den afgørende rolle, organiseringen spillede i den politiske kamp. Men hverken strukturelle forandringer eller organisatorisk slagkraft var, ifølge Antonio Gramsci, tilstrækkelige til at sikre solidaritet og opbakning blandt de undertrykte, dertil krævedes en særlig indsats for at ændre folks bevidsthed og opfattelse af deres placering i det sociale hierarki.

Historikere har overført disse ideer til studiet af revolutioner, oprør og andre kollektive aktioner rundt om i verden (jf. Hobsbawm, 1959; Rudé, 1964; Mikkelsen, 1985). Og på trods af divergerende opfattelser, kan man sige, at de som et minimum deler den opfattelse, at hverdagens aktiviteter, den måde, hvorpå befolkningen organiserer sine sociale relationer og mobiliserer omkring interesser og identiteter, afgørende præger aktionsformer og politiske forandringer.

Sammenbrudsargumentet. De ikke-marxistiske konservative tænkere tog stærkt afstand fra ideer, som truede den eksisterende samfundsorden. De hentede inspiration i brede intellektuelle strømninger omkring århundredskiftet om det ubevidste og i Gustave Le Bons (1895) ideer om massementalitet, der fremhæver massens instinktive, følelseladete og frem for alt irrationelle adfærd. Disse tanker flød sammen med en lang tradition blandt anti-demokratiske tænkere for at se sociale oprør som udtryk for et spontant sammenrend af kriminelle, fattige, socialt udstødte og psykisk uligevægtige. Denne synsvinkel og de marginaliseredes centrale rolle fandt siden indpas i paradigmet om kollektiv adfærd (collective behavior), som dominerede især amerikansk sociologi til langt ind i mellemkrigstiden. Det øvede en betydelig indflydelse på efterfølgende generationer af sociologer, historikere og politologer, og fik med William Kornhausers bog *Politics of Mass Society* fra 1959 et mere helstøbt teoretisk udtryk (Halebsky, 1976). Det var, ifølge Kornhauser, mennesker adskilt fra det sociale fællesskab,

arbejdet og det civile samfund, der først og fremmest sluttede sig til massebevægelser og var tilhængere af ekstremisme. Det „gode“ samfund var et samfund, hvor alle politiske modsætninger gradvist kom til orde via etablerede institutioner.

Skønt masse-samfundsteorien mistede sin attraktion i løbet af 1960'erne, indgik dele af tankegangen i et af de mest indflydelsesrige værker *Theory of Collective Behavior* skrevet af Neil Smelser i 1962. Med yderligere inspiration fra Weber, men især Durkheim, konstruerede Smelser en model for social orden, der hviler på en balance mellem differentierings- og integrationsprocesser: Social differentiering blandt andet i form af større arbejdsdeling, som en følge af hastig industrialisering og urbanisering, skaber forstyrrelse i det sociale system, når mennesker fjernes fra deres traditionelle sociale bånd. Integreres de ikke i den nye sociale ordens institutionelle og normative struktur, medfører det anomi, mental sygdom, selvmord, social protest og voldshandlinger (Smelser, 1962b).

Afsavsargumentet. Hvorledes sociale forandringer påvirker individers psykiske tilstand genfindes i nyere moderniseringsteori og i den tredje store retning inden for konfliktforskningen: Frustration eller relativ deprivations teorier. Eksempelvis har James Davies (1962) i sin velkendte J-kurve model argumenteret for, at sandsynligheden for et revolutionært udbrud er størst, når en lang periode med økonomisk vækst pludselig slår over i tilbagegang. Andre ser moderniseringsprocessen som et kapløb mellem behovsudvikling og samfundets muligheder for at tilfredsstille de voksende behov. Bliver afstanden mellem behov og tilfredsstillelse for stor, øges den sociale frustration og dermed den sociale ustabilitet (Feierabend & Feierabend, 1972). Skuffede forventninger, utilfredshed og frustration er ligeledes centrale begreber, der hos Ted R. Gurr (1970) defineres som forskellen mellem, hvad befolkningerne mener, de har ret til at modtage (expectations), og hvad de rent faktisk modtager (achievement). Forskellen omtales som „relativ deprivation“, og bliver den tilstrækkelig stor, udbryder der oprør.

De tre teoretiske retninger og deres forgreninger har konkurreret med hinanden om den rette tolkning af forandringsprocesser i samfundet, men har også virket gensidigt inspirerende. Både massesamfundsteorien og teorien om relativ deprivation har dog mistet terræn i løbet af 1960'erne, således at vi i dag står med to grundlæggende teoretiske fortolkningsrammer: Ressource-mobiliseringsteori og teorier om nye sociale bevægelser. Ressource-mobiliseringsteorien har trukket stærkt på det marxistisk inspirerede solidaritetsperspektiv, alt imens teorier om nye sociale bevægelser læner sig mere

op ad sammenbruds- og afsavnsargumentet. Det er kontrasten og konkurrencen mellem ressource-mobiliseringsteori og teorier om nye sociale bevægelser, som har præget den videnskabelige debat siden 1970'erne, men også givet ophav til en tredje retning under overskriften „kollektive politiske identiteter“. I de følgende tre afsnit diskuteres teoriernes nøglebegreber og deres bidrag til forklaring af sociale bevægelseres fremkomst, udvikling og forsvinden. Dernæst følger en række afsnit, som sætter fokus på forholdet mellem samfund, politik og sociale bevægelser i Vest- og Østeuropa med det formål at relatere begreberne, metoderne og teorierne til den konkrete samfundsmæssige udvikling.

RESSOURCE-MOBILISERING OG POLITISKE PROCESSER

Den sociale og politiske uro fra midten af 1960'erne bragte ikke alene nye aktører ind på banen, men fornyede også studiet af sociale bevægelser på begge sider af Atlanten. Som en reaktion på socialpsykologiske teorier, der opfattede de aktionerende som marginaliserede apolitiske og irrationelle individer, søgte en række amerikanske sociologer at konstruere modeller, hvor den grundlæggende analyseenhed er rationelt handlende organisationer i en politisk kontekst.

For at nå ind til spørgsmålet om hvilke samfundsmæssige kræfter, der henholdsvis støtter eller begrænser spredningen af sociale bevægelser, fokuseres især på (a) mangfoldigheden af ressourcer, bevægelserne nødvendigvis skal mobilisere, (b) bevægelsernes relationer til andre grupper, bevægelser og organisationer, (c) afhængigheden af eksterne ressourcer for opnåelse af succes, (d) strategiske overvejelser, og (e) de taktiske skridt, autoriteterne bringer i anvendelse for at kontrollere og integrere bevægelserne (Oberschall, 1973). John McCarthy og Mayer Zald (1977; 1987) udviklede således en „partiel teori“ for studiet af sociale bevægelser, der – i kampen om den autoritative fordeling af goder – nærmer sig formelle interesseorganisationer (movement interest groups). Med henvisning til organisationsteori og økonomiske analogier betragtes på den ene side (potentielle) medlemmer af en bevægelsesorganisation som individuelle konsumenter af holdninger og goder på et marked, mens professionelle ledere på den anden side søger at „sælge“ et produkt i konkurrence med andre organisationer.

McCarthy og Zald har givetvist fat i nogle vigtige mekanismer, og der hersker næppe tvivl om, at miljøbevægelser, fredsbevægelser, anti-atomkraftbevægelser og andre større massebevægelser benytter professionelle folk,

sociale teknologier (bl.a. markeds- og segmentanalyse), medier og direct mail for at skabe offentlig opmærksomhed og rekruttere nye medlemmer. Deraf slutter de også, at betingelserne for bevægelsesentreprenører og dermed for sociale bevægelser er bedre i rige samfund med en veludviklet infrastruktur end i fattige samfund, hvor underprivilegerede og marginaliserede samfundsgrupper kun vanskeligt formår at samle de nødvendige organisatoriske ressourcer. Svagheden ved modellen er imidlertid, at den med sin „top-down“ tilgang og individualistiske „economic man“ approach let kommer til at overse bevægelser, hvis væsentligste eksistens er baseret på (lokal) social netværksdannelse (Lo, 1992), eller som ikke anerkendes som legitime og derfor holdes ude fra det etablerede politiske system (Gamson, 1975).

Rekrutteringen via sociale netværk spiller en afgørende rolle for mange bevægelser, og vi ser, at ressourcer, medlemmer og organisatoriske erfaringer ofte overføres fra andre organisationer (Morris, 1984; McAdam, 1982). Det er også blevet mere almindeligt at studere en bevægelses multiorganisatoriske netværk i form af modstandere og alliancepartnere (Klandermans, 1997: kap. 6). Sidstnævnte giver legitimitet, øger bevægelsens magtbasis og kan i visse tilfælde være med til at skabe lydighed for bevægelsens krav; modstanderne derimod satser på at miskreditere bevægelsen i offentlighedens øjne samt øge omkostningerne ved organisering og mobilisering. Modstanderne kan bestå af deciderede kontrabevægelser (Meyer & Staggenborg, 1996), af formelle interesseorganisationer inklusive dele af pressen, men afgørende er forholdet til staten.

Siden Charles Tilly (1984) i sine historiske studier viste, at nationalstatens opståen i det 19. århundrede var stærkt medvirkende til at skabe den „moderne“ sociale bevægelse, indgår det politiske system som en af de vigtigste komponenter i forståelsen af bevægelsernes spredning og succes. Et nøglebegreb, der sammenkobler forholdene i det politiske system med mobiliseringen i sociale bevægelser, er „opportunitetsstruktur“ (på dansk også omtalt som „mulighedsstruktur“). Termen fandt indpas i studiet af sociale protester i løbet af 1970'erne (Eisinger, 1973; Tilly, 1978) og refererer til, hvorledes politiske magtkonstellationer påvirker grupperes evne og kapacitet for organisering og mobilisering. Følgende fem dimensioner opfattes som særligt vigtige (Tarrow, 1989a; McAdam, 1996):

- det institutionelle politiske systems relative åbenhed eller lukkethed
- stabilitet henholdsvis ustabilitet i vælgerbefolkningens præferencer
- muligheden for at etablere alliancer med indflydelsesrige elitegrupper

- politiske konflikter inden for og mellem forskellige samfundseliter
- statens kapacitet og villighed til undertrykkelse af udfordrende bevægelser.

Alt efter tid og sted vil det være muligt yderligere at konkretisere disse eksterne relationer, men det skal også fremhæves, at sociale bevægelser er i stand til at skabe deres egen opportunitetsstruktur i og med, at bevægelser i starten af en protestbølge konfronteres med andre begrænsninger og muligheder end de senere tilkomne (McAdam, 1995). Opportunitetsstrukturen ændrer sig ikke kun over tid, men kan være forskellig fra bevægelse til bevægelse. I tilfælde af at politisk ustabilitet forbedrer mulighederne for alle de udfordrende bevægelser, kan man tale om regimekrise. Den kan under givne omstændigheder føre til en egentlig revolutionær situation og i færre tilfælde munde ud i et revolutionært udfald, hvor den herskende politiske magtelite udskiftes med en ny. Denne situation har ikke været aktuel i Vesteuropa siden Anden Verdenskrig, men kom til fuld udfoldelse i Østeuropa i slutningen af 1980'erne (Tilly, 1993).

NYE SOCIALE BEVÆGELSER

Mens ressource-mobiliseringsteorien og dens politiske aflægger var optaget af bevægelsesorganisationer i en magtpolitisk sammenhæng og har ladet sig inspirere af rational-choice teori, der var de europæiske bevægelsesforskere mere optaget af at studere opkomsten af, hvad de kaldte „nye“ sociale bevægelser som en reaktion på bestemte moderniseringsprocesser i senkapitalistiske samfund (Rucht, 1991). En samlende inspirationskilde for mange europæiske (og senere også amerikanske) bevægelsesforskere er den tyske samfundsfilosof Jürgen Habermas (1981). I henhold til Habermas indebærer en voksende differentiering af samfundsstrukturen, som følge af den senkapitalistiske udvikling, at det instrumentelle politisk-økonomiske system „koloniserer“ livsverdenens subjektive relationer og fælles normsystem. Denne nedbrydning af livsverdenen medfører, at samfundet ikke længere formår at reproducere sig selv på det symbolske kommunikative plan (Kaspersen, 1998: 73). Det fører til et menings- og identitetstab for det enkelte menneske, samt en stigende grad af anomie (normløshed) i samfundet med deraf følgende spontane sociale protester, eller mere organiserede forsøg på at genskabe dele af livsverdenen i form af „nye“ antiautoritære sociale bevægelser. Ligesom med ressource-mobiliseringsteorien er der flere

retninger inden for denne gren af bevægelsesforskningen, hvorfor vi her samler de væsentligste karakteristika.

Det er en udpræget antagelse, at de nye sociale bevægelser skiller sig markant ud fra de gamle bevægelser, især arbejderbevægelsen, hvad angår værdier, aktions- og organisationsformer, tilhængere og den sociokulturelle kontekst. Lad os tage dem i rækkefølge. *Værdier*: De nye sociale bevægelser var antimodernistiske; de brød med det kapitalistiske samfunds økonomisk-materielle prioritering for i stedet at orientere sig mod naturen, kroppen, seksualiteten og forbruget i en realisering af en individuel livsstil. *Aktions- og organisationsformer*: De nye sociale bevægelser gjorde udstrakt brug af ukonventionelle, direkte aktionsformer. De foretrak små, decentrale antihierarkiske organisationer som udtryk for direkte demokrati i modsætning til de institutionaliserede politikformer. *Deltagere og tilhængere*: To befolkningsgrupper var særligt prædisponeret til at deltage i de nye sociale bevægelser. Den første gruppe er dem, som var blevet marginaliseret i takt med moderniseringsprocessen, mens den anden gruppe bestod af yngre mennesker fra den „nye middelklasse“, især de veluddannede inden for offentlig service, kultur- og uddannelsesområdet.

Strukturelle og kulturelle forandringer: Efterkrigstidens ungdom har internaliseret og været fortalere for nye post-materielle værdier (Inglehart, 1977). De kunne se frem til at få deres materielle behov dækket, og blev derfor mere opsatte på selvrealisering og deltagelse i nye sociale bevægelser, ensbetydende med, at den traditionelle arbejdsetik og holdning til karriere og autoriteter ændrede sig radikalt. Disse forandringer bunder i økonomisk vækst og modernisering, som eroderede traditionelle livsmåder til fordel for nye livsformer og normer i den opvoksende nye middelklasse. Velfærdsstaten skabte imidlertid også en betydelig grad af frustration i de nye statuslag, fordi den ikke kunne opfylde forventningerne om fortsat behovstilfredsstillelse. Statens omsiggribende magt og intervention på stadigt flere af privatlivets områder – også omtalt som „privatlivets politisering“ – i bestræbelserne på at fremme kapitalakkumulationen, eller udbedre de skader, som den økonomiske vækst forvoldte, skabte både modstand, men åbnede også op over for nye muligheder. Kvindebevægelsen, miljøbevægelsen og anti-atomkraftbevægelsen kan anskues i dette perspektiv.

Kritikken af teorier om nye sociale bevægelser har først og fremmest gået på, at de tog afsæt i en fordrejet opfattelse af arbejderbevægelsen, og at kernebegreberne er vanskelige at operationalisere og efterprøve (Calhoun, 1995); men hvor vandene virkelig skiller er, at det grundlæggende teoretiske

budskab – på trods af en vis marxistisk sprogbrug – udspringer af en durkheimsk kausalitetsbetragtning om forholdet mellem samfund, individ og adfærd. Modernisering og kolonisering af livsverdenen med deraf følgende marginalisering, anomi, frustration og ændringer i værdinormerne er hovedingrediensen i massesamfundsteori, psykologisk sammenbrudsteori og teorien om kollektiv adfærd, som har været ressource-mobiliseringsteoriens oprindelige og væsentligste angrebepunkt. Men på trods af kritikken skal det pointeres, at teorier om nye sociale bevægelser har peget på nogle aspekter omkring dannelsen af kollektive identiteter, bevidsthedsændringer og metodologisk omkring kultur og diskursanalyse som nødvendige redskaber i en analyse af socio-politiske forandringer.

KOLLEKTIVE POLITISKE IDENTITETER

Fra midten af det 19. århundrede har sociale og politiske bevægelser været med til at sprede politiske budskaber og symboler og et politisk-ideologisk verdensbillede i forsøget på at fremme nye solidaritetsformer. Kollektive aktører søger at konstruere en gruppeidentitet, et socialt og emotionelt tilhørsforhold i konflikt med andre tolkninger og eventuelt i opposition til samfundets generelle kulturelle værdier og diskurser (Cohen, 1985). Men yderst sjældent konstruerer bevægelserne en alternativ tolkningsramme helt fra ny, de skaber i stedet forbindelse til og inkorporerer væsentlige elementer fra mere legitime og etablerede institutioner og ideologier. Eksempelvis har befrielsesbevægelser uden for Europa i 1980'erne udskiftet den kommunistiske ideologi med den muslimske religion, mens tidligere venstreorienterede politiske grupper har droppet væsentlige aspekter af det socialistiske tankegods og symbolik til fordel for bl.a. økologiske holdninger. Dermed også være sagt: at skabe tilhængere og mobilisere for en sag er en essentiel, men yderst krævende opgave, som både berører forholdet til det omgivende samfund, dets institutioner og grupper, men også overlader meget til bevægelsernes strategiske valg. Bert Klandermans (1997) skelner i den forbindelse mellem „konsensusmobilisering“ og „aktivitetsmobilisering“.

Den første forhindring refererer til kampen om befolkningens holdninger, det at skabe proselytter, tilhængere og sympatisører. Det er imidlertid langt fra alle sympatisører, der er villige til at deltage i manifesterede direkte aktioner, legale som illegale. Overskridelse af grænsen mellem sympati og aktiv personlig deltagelse er ikke en selvfølge, og utallige studier har vist, at sympati for en bevægelse kun er svagt forbundet med deltagelse, og at

mindre end 5 pct. af en bevægelses sympatisører forventes at deltage (1997: 7). Næste skridt bliver derfor at få overbevist disse mennesker om at stille deres penge, tid, ekspertise og evner til rådighed for en sag. Det første, bevægelserne må satse på, er at understøtte og fremme en opfattelse af bestemte sociale konstellationer som uretfærdige samtidig med, at deres egne holdninger og modstandsformer fremstår som legitime og meningsfulde (Gamson, 1992). Bevægelsernes adgang til medierne spiller i den forbindelse en stor men bestemt ikke uproblematisk rolle (Gamson & Wolfsfeld, 1993: 112-116). Hvilke strategier skal der anvendes for at tiltrække sig mediernes og derigennem offentlighedens opmærksomhed, og hvordan undgår bevægelserne, at deres budskab bliver fordrejet til det ukendelige?

Dertil kommer udformningen af den offentlige diskurs, det vil i denne forbindelse sige valg af symboler, sprogstil, fortællinger, o.l. Har en bevægelse tilstrækkeligt med ressourcer, kan den købe sig til medieindflydelse, benytte direct mail eller udgive egne publikationer. Bevægelserne kan også vælge at anvende mere spektakulære aktionsformer, eller søge at drage fordel af nationale og internationale kriser, der har påkaldt sig offentlighedens opmærksomhed. Det kan skabe sympati, og om muligt også medføre positive tilkendegivelser i form af mindre støttebeløb, signering af protestskrivelser og køb af badges især blandt grupper, som tidligere har udvist sympati for beslægtede sager eller individer med lav holdningselasticitet (McCarthy & Zald, 1977). Men for at en bevægelse skal være i stand til at forpligtige folk til at deltage i vedvarende aktioner, er det tvingende nødvendigt med stabile rekrutteringsnetværk. Der skelnes mellem forskellige typer af interpersonelle netværk, men afgørende er, at de egner sig til at overbevise og fastholde folk i nye holdnings- og værdimønstre (Diani, 1992; 1995).

For at øge motivationen for deltagelse er det imidlertid nødvendigt at manipulere med fordele og ulemper ved aktiv deltagelse, det vil sige at influere på fordelingen af kollektive og selektive goder (Klandermans, 1997: kap. 1; Oliver, 1980). Det forventede udfald af en kollektiv aktion er bestemte for, om der tilvejebringes et kollektivt gode evt. i form af højere løn ved strejke, ændringer i lovgivningen eller et stop for atomvåben; men eftersom disse goder også tilfalder dem, som ikke har deltaget, er det nødvendigt med selektive incitamenter, dvs. goder som kun tilfalder dem, som har deltaget. De kan være sociale og involverer reaktioner fra familiemedlemmer, venner og kolleger, eller ikke-sociale og inkluderer fysiske goder, højere løn eller adgang til særlige oplysninger. Det vil med lidt andre ord sige, at for at fremme motivationen for deltagelse må en aktivitet dels kaste nogle goder af sig

og ellers bære lønnen i sig selv, og dels bidrage til, at der produceres et eftertragtet kollektivt gode. De sociale bevægelser er imidlertid ikke ene om at påvirke deres tilhængere og deltagere. Andre politiske sager og bevægelser er på dagsordenen, modbevægelser og medierne vil gøre deres indflydelse gældende. Især de statslige myndigheder vil søge at begrænse og inddæmme de bevægelser, hvis eksistens opfattes som en trussel mod de etablerede kanaler for politisk indflydelse – også omtalt som rutinepolitik.

Identitetsdannelse er ikke et statisk socialt fænomen forankret i nogle strukturelle forhold, men derimod en tilstand under konstant omformning som følge af interaktionen mellem et skiftende antal politiske aktører. Ved at definere identitet, ikke som et individuelt, men derimod som en kollektiv relationel konstruktion, har McAdam, Tarrow & Tilly i bogen *Dynamics of Contention* (2001) søgt at skabe en mere dynamisk mobiliseringsmodel; i realiteten en revision af deres oprindelige udgangspunkt.

I stedet for at henvise til før-eksisterende mobiliseringsstrukturer som eksempelvis interesser og organisering, fremhæver de aktørernes bevidste konstruktion af gruppetilhørsforhold, identiteter og innovative direkte aktioner som led i en stadig foranderlig mobiliseringsproces. Solidaritet, organisering og mobilisering er ikke kun forløbere for senere stridigheder, men er sociale konstruktioner, der konstant skabes og fornys som følge af interaktionen mellem skiftende konstellationer af aktører. Hvordan disse aktører interagerer i konkurrence, konflikt og samarbejde og under indflydelse af skiftende politiske, økonomiske og sociale forhold, nationalt og internationalt, vil blive behandlet i de følgende afsnit.

PROTESTCYKLER OG ÆNDRINGER I AKTIONS- REPERTOIRET I EUROPA

Redegørelsen for de sociale bevægelser i Europa koncentrerer sig om de lange linjer i samfundsudviklingen. Heri ligger også den antagelse, at sociale bevægelser ikke skal eller kan forstås som autonome enheder, men derimod er forbundet med hinanden og med omgivelserne. Derfor vil vi kun undtagelsesvis inddrage den ellers omfattende litteratur om enkelte sociale og politiske bevægelser, for i stedet at fremhæve de studier, som anlægger et makroperspektiv på forholdet mellem bevægelserne og samfundet.

Kollektive protestaktioner og sociale bevægelser har en stærk tendens til at manifestere sig i bølger (med uens intervaller), der undertiden antager en nærmest verdensomspændende karakter. Det peger hen imod slutningen af

1960'erne og evt. første halvdel af 1980'erne som perioder, der afgørende brød med rutinepolitikken og den mere konventionelle interesserepræsentation. Der foreligger adskillige monografier over enkeltstående bevægelser, bevægelseskampagner og vigtige skelsættende begivenheder. De giver ofte et meget fragmentarisk billede. Ønsker man i stedet tættere og mere informative oplysninger om aktionsrepertoire, aktører, interaktionen mellem disse og deres forankring i periodens økonomiske, sociale, kulturelle og politiske liv, må man følge et andet koncept, der baserer sig på en systematisk registrering af kollektive aktioner og sociale bevægelser.

The World Handbook of Political and Social Indicators er den til dato mest omfattende database over kollektive sociale og politiske protester, og alligevel opfanger den kun et fåtal af de faktisk indtrufne begivenheder (Taylor, 1985, eller seneste udgave). Det har begrænset anvendelsesmulighederne til en sammenligning af konfliktintensiteten i en række lande (cross national studies), som indikator for graden af regimestabilitet (Gurr, 1980; Sanders, 1981; Zimmermann, 1983). *Handbooks* største fortjeneste var, at den anskueliggjorde en metode, som siden er blevet fulgt op af andre mere detaljerede og sofistikerede studier, hvoraf adskillige har givet ophav til ikke blot ny empirisk viden, men også nye teorisynteser. Flere af disse nævnes i nedenstående tabel 2.1 og behandles nærmere i dette og følgende afsnit.

PROTESTBØLGER I VESTEUEUROPA

De nærmeste år efter krigsafslutningen var præget af social uro og konflikter på arbejdsmarkedet; men fra begyndelsen af 1950'erne blev de sociale spændinger reduceret for pludselig igen at bryde ud i lys lue fra 1968. Allerede med udgivelsen af *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe Since 1968* (1978) viste Colin Crouch og Alessandro Pizzorno, at en kraftig stigning i vilde strejker og by-bevægelser i flere vesteuropæiske lande efter 1968 udfordrede de etablerede institutioner på arbejdsmarkedet og de traditionelle politiske organer og systemer.

I projektrapporten *Politische Aktivierung in der Schweiz 1945-1978* (1981) var ambitionen ikke at bidrage med egentlig ny teoretisk viden, men alene forsøge at tematisere nogle områder udsprunget af det kraftige konfliktopsving, man kunne observere i perioden 1968-75. Forfatterne konkluderer, at svejtserne ikke generelt var blevet mere politisk passive på trods af en konstant faldende valgdeltagelse efter 1948, men derimod at aktiviteten havde forskudt sig. En stor del af borgerne forblev politisk indifferente og inaktive,

TABEL 2.1.
Studier og databaser over kollektive protestaktioner

STUDIE	PERIODE	LAND	DATAKILDE	ANTAL		CENTRALE TEMAER
				BEGIVENHEDER	"flere tusinde"	
World Handbook	1948-82)	Ca. 140 lande	New York Times Index			Komparativ, "cross national" regimeanalyse
Kriesi et al.	1945-78	Svejs	Arkiver, årbøger, aviser	6000		Nye politikformer
Tarrow	1965-74	Italien	Aviser (overvejende <i>Corriere della Sera</i>)	5000		Protest cyklus; Opportunitets- struktur
Koopmans	1975-89	Vesttyskland	<i>Frankfurter Rundschau</i>	3100		Protest cyklus
Kriesi et al.	1975-89	Holland, Svejs, Frankrig, Vesttyskland	En avis per land (kun mandagsudgaven)	7000		Komparativ analyse af nye sociale bevægelser
Rucht	1950-92	Tyskland	Aviser	5300		Aktionsrepertoire
Mikkelsen	1914-95	Danmark	<i>Avis Årbogen</i>	3400		International-national opportunitetsstruktur
Beissinger	1987-92	Sovjetunionen	Aviser, tidskrifter, arkivmateriale	9500		"Glasnost" mobilisering cyklus
Ekiert & Kubik	1989-93	Polen	To landsdækkende aviser	1500		Sociale protestbevægelser under "demokratisk konsolidering"

samtidig med at andre drog fordel af mindre institutionaliserede og ukonventionelle politikformer i forsøg på at løse nogle konkrete og ofte lokale problemer udsprunget af en lang periode med økonomisk vækst og ændringer i den sociale og fysiske infrastruktur. De traditionelle klassemodsætninger mellem kapital og arbejde var for en tid blevet afløst af „tværgående“ modsætninger såsom regionale økonomiske uligheder, diskrimination af forskellige grupper (ungdomsgrupper, kvinder, militærnægtere, fremmedarbejdere), samt en forværring af miljøet og boligforholdene. Tilsammen med studenteruroligheder og deres krav om en demokratisering af uddannelsesinstitutionerne resulterede det i en omfattende „basismobilisering“, som pga. den økonomiske krise fra midten af 1970'erne fik tilføjet en klassesdimension med det „nye venstre“ som aktiv deltager.

Protestopsvinget efter 1968 var angiveligt båret af en almen „skuffelse over det politiske system (...) og magtens arrogance“, som forfatterne udtrykker det (1981: 608). Protesterne rettede sig mod de herskende og deres allierede, som repræsenterede et korporativt system (defineres af forfatterne som et system, hvor de etablerede interesseorganisationer i samarbejde med staten fordeler samfundets materielle og ikke-materielle goder), der undertrykte anderledes tænkende, mindretalsgrupper og nye midlertidige interessesammenslutninger. Det antydes afslutningsvist, at det „fastfrosne“ korporative repræsentationssystem ikke længere afspejlede de aktuelle interesse- og magtkonstellationer i samfundet, hvorfor dele af befolkningen har set sig nødtvunget til at skabe sig en basis uden for de etablerede organisationer, og benytte nye artikulationskanaler for at få deres interesser varetaget.

En samlende teoretisk synsvinkel på konfliktbølgen var der ikke tale om. Først med Sidney Tarrow's studie af kollektive protester i Italien 1965-74, og sidenhen med Ruud Koopmans analyse af protestudviklingen i Vesttyskland 1965-90, blev der taget skridt i den retning. Som i tilfældet med Svejts kunne Tarrow (1989b) registrere et kraftigt opsving i konfliktaktiviteten i 1968, der kulminerede 1971-72 for siden at falde. Disse iagttagelser stammer fra ca. 5000 protestbegivenheder („protest events“ inklusive strejker) samlet fra 20.000 avisartikler overvejende fra *Corriere della Sera*. Med denne ballast udviklede Tarrow en teori om protestcykler. Den siger i al korthed, at begyndelsen på en protestcyklus viser sig i og med, at et stort antal grupper og bevægelser træder ind på scenen for at drage fordel af de gunstige politiske betingelser (opportunitetsstrukturen), der sænker omkostningerne for gruppeprotester og samtidig stiller betydelige gevinster i udsigt. Denne kædereaktion af kollektive aktioner spredes via tre forskellige mekanismer:

For det første gennem en geografisk og intersektoral efterligning (imitation) af gruppeaktioner blandt hidtil ikke-mobiliserede grupper; for det andet som en tilegnelse (adaptation) af nye aktionsformer blandt velorganiserede og moderate grupper; og for det tredje som modaktion (reaction) fra grupper herunder staten, hvis interesser bliver truet. Til sammen definerer de en fremadskridende taktisk interaktionsproces, hvor aktørerne på en skak-lignende måde søger at opveje hinandens træk (McAdam, 1983).

Konfrontationen med statsmagten og det faktum, at flere af bevægelserne vitterligt får deres krav opfyldt gør, at deltagere og grupper afstår fra yderligere aktioner. Der er ligeledes en tendens til at volden tiltager, når den generelle mobilisering er for nedadgående. Det beror overvejende på, at kampen om tilhængere skærpes, samt at svage trængte grupper tyer til yderliggående ideologiske standpunkter og egentlige voldshandlinger for at tiltrække sig omgivelsernes opmærksomhed. Resultatet er ofte, at staten griber endnu kraftigere ind, og at moderate sympatisører og mere etablerede organisationer trækker sig fra yderligere deltagelse.

Teorien om protestcykler og den centrale rolle, som begrebet politisk opportunitet spiller, er blevet ført videre af andre. Ved at benytte mandagsudgaven af en ledende avis fra Svejts, Holland, (Vest)Tyskland og Frankrig formåede Kriesi i samarbejde med flere studerende at konstruere en database, der både åbnede op for specifikke landestudier og for komparative synsvinkler (Kriesi et al., 1995). Kun for Tysklands 1981-86 og Hollands 1980-85 vedkommende, kan der konstateres en egentlig protestbølge, hvor især den tyske er blevet nærmere undersøgt af Ruud Koopmans (1995). Det var ændringer i den politiske opportunitetsstruktur i sidste halvdel af 1970'erne, grundet SPD's mere positive holdning til nye politiske sagsområder og partiet De Grønnes fremmarch, der banede vejen for et nyt protestopsving. Men hvor Tarrow lægger stor vægt på konkurrencen mellem sociale bevægelser og nye strategiske aktionsformer, er Koopmans mere tilbøjelig til at fremhæve statsbærende elitegrupper (politiske partier, fagforeninger, kirken, staten) strategiske og selektive anvendelse af støtte og undertrykkelse i løbet af en protestcyklus.

Retrospektivt er der to konfliktbølger, som har præget den politiske udvikling efter Anden Verdenskrig: Det såkaldte „68-oprør“ og massemobiliseringer i første halvdel af 1980'erne. 1968 brød på flere områder med den herskende politiske orden og indførte nye politiske organisations- og aktionsformer, der bredte sig til flere sektorer i samfundet, og blev yderligere forstærket og radikaliseret af uroen på arbejdsmarkedet. Protestcyklen i

begyndelsen af 1980'erne omfattede ikke arbejdsmarkedet og var i det hele taget begrænset til færre sektorer, men mobiliserede til gengæld flere tilhængere. Det var modstanden mod atomkraft og fredsbevægelserne, som blev toneangivende. Desuden havde forholdet mellem bevægelserne, staten og samfundets autoriteter fundet et mere konsensuspræget leje, i hvert fald når det drejer sig om de større massebevægelser. For begge konfliktbølger gælder, at internationale forhold og transnational spredning før og under opsvinget spillede en betydningsfuld rolle. Det bidrog til at give konfliktmønstret et vist ensartet præg i de vesteuropæiske lande, hvorimod komparative analyser tyder på, at specifikke nationale træk også har gjort sig gældende. Det kommer helt klart frem, når vi ser på situationen i Østeuropa og i analyser, der specielt sigter på at forklare omfanget af traditionelle og nye sociale bevægelser i Vesteuropa. Disse temaer behandles i de næste to afsnit.

REVOLUTION OG REGIMEÆNDRING I ØSTEUROPA

Skønt det kunne være interessant at studere arbejderopstanden i Østtyskland i 1953, Ungarnopstanden 1956 og oprøret i Tjekkoslovakiet 1968 set i lyset af teorier om sociale bevægelser, så er det ikke disse begivenheder, der vil blive omtalt i dette afsnit, men derimod regimeændringerne i Polen, Ungarn, Østtyskland og Tjekkoslovakiet omkring 1989. Politiske protester og sociale bevægelser spillede i den forbindelse en udslagsgivende rolle, men det var forskydningerne i den internationale magtstruktur, dvs. Sovjetunionens svækkelse og opløsning, der satte det hele i gang.

Nationalistiske bevægelser med krav om „af-kolonisering“ og uafhængighed spredtes i USSR's randområder 1988-91. De første petitioner og demonstrationer af armeniere over Karabakh i begyndelsen af 1988 viste med al tydelighed, at der var opstået et større politisk spillerum, og at det sovjetiske regime var sårbart over for en bestemt mobiliseringsform – den fredelige massedemonstration (Bremmer & Taras, 1993; Beissinger, 1996). Mens de baltiske lande og andre nationalistiske kerneområder med rette kunne pege på en egentlig politisk, økonomisk og kulturel russisk dominans, var situationen i de østeuropæiske lande Polen, Ungarn, Østtyskland og Tjekkoslovakiet en anden. Det var ikke en russisk elite, som førte en del og hersk politik, men derimod en national kommunistisk elite, der sad tungt på magten i kraft af militær og økonomisk støtte fra USSR. Befolkningens vrede rettede sig derfor ikke så meget mod Moskva, men mod deres egne ledere i takt med, at det blev tydeligere og tydeligere, at Sovjetmagten ikke

var til sinds at gribe militært ind, som den havde gjort det før. I løbet af kort tid, helt ned til uger og dage, mobiliseredes i ti- ja hundred tusindvis af tilhængere, uden at det på forhånd havde været muligt at opbygge egentlige sociale bevægelser med stærke organisatoriske ressourcer, som vi kender det fra Vesteuropa (Oberschall, 1996; Sigurdsson, 1999).

Det historiske forløb i de fire østeuropæiske lande viser, at mobiliseringen af kollektive protester til kamp for politiske rettigheder langt hen ad vejen kan forklares med ændringer i den internationale-nationale politiske opportunitetsstruktur. Det er imidlertid vanskeligt at få øje på koncentrationen af organisatoriske ressourcer og alliancedannelse, som traditionelle ressource-mobiliseringsteorier lægger så stor vægt på – med undtagelse af Polen. Allerede fra begyndelsen af 1970'erne tilegnede polske arbejdere sig et aktionsrepertoire og nogle stærke kontakter til intellektuelle kredse og den katolske kirke, som end ikke undtagelsestilstanden efter 1981 formåede helt at eliminere. Uformelle netværk og pseudoformelle organisationer bevarede en kritisk oppositionel identitet, der kunne aktiveres, når regimet viste tegn på svaghed. I de tre andre lande havde oppositionen ikke et tilsvarende råderum, undertrykkelsen og den sociale kontrol var for gennemtrængende. Alene en massiv svækkelse af båndet mellem den herskende kommunistiske elite og Sovjet staten kunne få folk ud på gaden i åben protest efterfulgt af en hastig uformel og formel organisering. Det vil med andre ord sige, at mobilisering kommer før organisering. For at forklare dette tilsyneladende paradoks kan der peges på to aspekter: De svage netværks styrke og statens aktive medvirken i dannelsen af politisk identitet via eksklusion.

I autoritære stater, hvor regimekritiske bevægelser er bandlyste, er det nok muligt at forhindre manifesterede kollektive aktioner; derimod er det ikke muligt at lukke af for information, der flyder af mere vage og tilsyneladende tilfældige kanaler, og som har vist sig særligt vigtige, når det drejer sig om at formidle information om politiske forhold og kollektive aktioner til et stort antal mennesker (Granovetter, 1973; Scott, 1990; Chwe, 1999). Så skønt folk trækker sig tilbage til det private, er det ikke ensbetydende med, at de afskærer sig fra det politiske. Det siger imidlertid ikke noget om, hvorledes politiske identiteter skabes og hvilke krav, der kommer til at dominere.

I totalitære stater foregår der en ekstrem autoritativ og hierarkisk fordeling af sociale og økonomiske privilegier, der er stærkt medvirkende til at rette opmærksomheden og utilfredsheden mod den herskende elite, der udsættes for et totalt pres (Morris, 1992). I liberal-kapitalistiske lande fører fordelingsmekanismerne til en mangfoldighed af interesser og politiske

grupperinger, der opvejer hinanden og dermed letter presset på de styrende eliter. Udelukkelse fra fundamentale politiske rettigheder af en monolitisk magtelite fostrer derfor en politisk identitet i skarp kontrast til det herskende politiske system. Det betyder, at staten i kraft af dens autoritære politik fremmer en oppositionel politisk identitet, som er en af de væsentligste opgaver for sociale bevægelser i mere åbne samfund (Marx, 1996). Indtræder der en lettelse i den politiske opportunitetsstruktur, er overgangen fra fælles identitet til mobilisering ikke lang.

Har overgangen til mere demokratiske styreformer – af nogle omtalt som demokratiernes konsolidering – så ført til et fald i protestaktiviteten i de øst-europæiske lande? Svaret herpå må blive et „nej“. Efter 1989 er arbejdskonflikterne og protestdemonstrationerne steget med uformindsket styrke, og det er foregået samtidig med, at antallet af ikke-statslige organisationer er vokset betragteligt (Ekiert & Kubik, 1998). Toneangivende i protestudviklingen i østlandene har været arbejderne og deres fagforeninger efterfulgt af den offentlige sektor, bønder og studerende. Det har overvejende været regeringen og dens repræsentanter, der har stået for skud, mens arbejdsgiverne inden for den voksende private sektor næsten helt er gået fri; måske fordi organisationsprocenten er meget lav inden for denne sektor, og fordi arbejdsløsheden generelt er høj. Noget tyder på, at det er det gamle kommunistiske regimes privilegerede, men stadigvæk velorganiserede grupper, som kæmper for at bevare deres tidligere økonomiske rettigheder, som er kommet under pres i takt med privatisering og overgang til markedsøkonomi.

SOCIALE OG POLITISKE BEVÆGELSER I ET VESTEUROPÆISK KOMPARATIVT PERSPEKTIV

Konfliktbølger og regimeændring i Østeuropa foregik under magtstrukturer, der afveg markant fra forholdene i Vesteuropa. Dermed ikke være sagt at betingelserne for at sociale bevægelser opstår, er den samme i de vesteuropæiske lande. En teoretisk synsvinkel, som har søgt at indfange disse forskelle, og som har opnået bred, men også omstridt, anerkendelse går under betegnelsen korporatisme eller neokorporatisme (Cawson, 1986). Dermed hentydes til samfund (i sin demokratiske udgave), hvor store monopolistiske og centralistiske interesseorganisationer samarbejder med hinanden og med staten om en politisk regulering af forholdet mellem økonomisk effektivitet og den autoritative fordeling af goderne i samfundet; og forudsat at organisationerne kan kontrollere deres medlemmer, er der udsigt til, at folk afstår

fra manifeste aktioner og voldelige pressionsmidler for at forbedre deres position i samfundet (Schmitter, 1981).

Når det drejer sig om at forudsige omfanget af arbejdsstandsninger i udvalgte lande, har korporatismeteorien været ganske succesfuld (Hibbs, 1978; Korpi & Shalev, 1979; Cameron, 1984; Mikkelsen, 1992). Det har vist sig, at lande med store arbejderorganisationer, enhed i fagbevægelsen og et regeringsbærende socialdemokrati, både formår at opretholde et stort kollektivt konsum, dæmpe prisudviklingen, begrænse arbejdsløsheden, garantere en moderat, men stabil reallønsudvikling og holde antallet af arbejdskonflikter på et lavt niveau, „in fact a corporatist mode of interest intermediation can be analysed as a way of controlling and decreasing the level of distributive conflict“ (Paloheimo, 1984: 34). Men fordi korporatismeforskningen er stærkt optaget af staten, funktionelle interesseorganisationer og arbejdsmarkedet, er det langt fra givet, at den har en tilsvarende udsagnskraft, hvad angår sociale og politiske bevægelser.

Michael Nollert (1995) har med data fra *World Handbook* (1948-82) om politiske protester (antiregime demonstrationer, politiske strejker, revolter, væbnede angreb, politiske attentater og dræbte) fordelt på 18 demokratiske nationer, til en vis grad kunnet bekræfte, at neokorporatisme virker dæmpende på politiske spændinger. Det sker indirekte via en bedre økonomisk styring (inflationsbekæmpelse, lav arbejdsløshed, høje økonomiske vækstrater), reducere af indkomstiligheder, og, om end i mindre grad, som en følge af interesseorganisationernes formulering og implementering af politikformer. Der er således et vist belæg for, at neokorporatisme mindsker de politiske spændinger i samfundet; men om det også gælder for det, vi opfatter som nye sociale bevægelser, er tvivlsomt.

Frank Wilson (1990) er af den overbevisning, at neokorporatisme i stedet for at virke dæmpende snarere fremmer tilslutningen til de nye sociale bevægelser. Neokorporatisme fremmer et organisationshierarki og en ledelsesstruktur, der holder udfordrende grupper uden for indflydelse med den konsekvens, at der opstår nye sociale bevægelser med det mål at appellere til folkeopinionen og presse politikerne til indrømmelser. Det foregår ofte vha. ukonventionelle militante aktioner, hvad der i længden kan være med til at skabe disrespekt for den grundlæggende politiske orden. Så hvor „corporatism is seen by some as promoting stability and governability, others see it bringing into play forces tending toward the disruption of the system“ (1990: 71).

Vi står herefter tilbage med to modstående hypoteser, der hver for sig

TABEL 2.2.

Protestaktioner og protestdeltagelse 1975-89

	FRANKRIG	TYSKLAND	HOLLAND	SVEJTS
NYE SOCIALE BEVÆGELSER (NSB) ^a				
1. Antal protestaktioner	770	1715	863	741
2. Relativt aktionsmål ^c	15,0	28,0	61,2	116,0
3. Delt. i 1000 pr mill. indb.	43	168	143	101
ANDRE SOCIALE BEVÆGELSER ^b (TRADITIONELLE KONFLIKTER)				
4. Antal protestaktioner	1362	628	456	474
5. Relativt aktionsmål ^c	26,0	10,2	32,3	74,0
6. Delt. i 1000 pr mill. indb.	135	43	55	55
7. Arbejdskonflikter (delt. i 1000 pr mill. indb.) ^d	225	37	23	2
SOCIALE BEVÆGELSER TILSAMMEN				
8. Relativt aktionsmål for NSB og andre (række 2+5)	41,0	38,2	93,5	190,0
9. Totale antal delt. i 1000 pr mill. indb. (række 3+6+7)	403	248	221	158

Kilde: Kriesi et al. (1995: 20, 22).

a) Nye sociale bevægelser omfatter: Nuclear weapons, other peace movement, nuclear energy, ecology movement, antiracism, other solidarity movement, squatters' movement, other countercultural, homosexual movement, women's movement;

b) Øvrige sociale bevægelser omfatter: Student movement, civil rights movement, foreigners, regionalist movement, education, farmers, labor movement (strike related actions), other left, countermobilization right-wing extremism, other right mobilization other mobilization;

c) Det relative aktionsmål er beregnet som (#protestbegivenheder*10⁶/# indbyggere i mill.);

d) Deltagelse i arbejdskonflikter er fra International Labor Organization (ILO).

tager deres udgangspunkt i neokorporatismen, men som begge baserer deres iagttagelser på et meget løst og usikkert empirisk grundlag. Den eneste foreliggende studie, som systematisk sammenligner protestaktioner i fire vest-europæiske lande, blev som nævnt ledet af Hanspeter Kriesi (Kriesi et al., 1995). Som udgangspunkt registreredes flere tusinde protestaktioner i henholdsvis Frankrig, Vesttyskland, Holland og Svejts ved at benytte mandagsudgaven af udvalgte landsdækkende aviser 1975-88. Et af resultaterne fra denne database vises i tabel 2.2.

Det, forskergruppen ønskede at forklare, var dels baggrunden for det høje aktivitetsniveau blandt nye sociale bevægelser, og dels forskellen mellem de fire lande. Inspiration til studiet har de hentet fra diskussionen om de nye sociale bevægelser, mens deres teoretiske fundament kommer fra organisationsteori og den politiske procesmodel.

Afgørende for bevægelsernes gennemslagskraft er statens styrke både på det parlamentariske, administrative og direkte-demokratiske niveau. Samlende placerer det Svejts som en svag og åben stat, med en fordelagtig opportunitetsstruktur for nye sociale bevægelser. I den modsatte end af spektret optræder Frankrig med sit centralistiske, stærke og lukkede statsapparat, der ikke viser sig særlig modtagelig over for ikke-traditionelle konflikter. Mellem disse to yderpunkter befinder sig Holland og Tyskland. Denne rangorden forklarer noget af spredningen i tabel 2.1, men bør suppleres med de uformelle strategier, som bærende samfundseliter bringer i anvendelse. Der skelnes mellem en eksklusiv (undertrykkende, udelukkende) og en integrativ (accepterende, samarbejdende) holdning til udfordrende bevægelser. Spørgsmålet bliver dernæst, hvad som determinerer valg af strategi.

Kriesi et al. konstaterer, at den bedste „forklaring“ er fortidens erfaringer, især hvad angår forholdet til arbejderbevægelsen. Den franske og i mindre grad den tyske politiske elites undertrykkende og konfrontationssøgende kurs over for arbejderklassen går igen efter Anden Verdenskrig i deres forsøg på at holde nye politiske strømninger borte fra den politiske arena. Anderledes forholder det sig med de mindre lande (men også enkelte store som det fremgår af tabel 2.3). Små landes åbne økonomier, siges det, gør dem sårbare over for økonomisk-politiske ændringer i det internationale system, hvorfor de udvikler integrative strategier i form af korporative magt- og styringsinstrumenter i forsøget på at dæmpe interne modsætninger (Katzenstein, 1985). Det bemærkes ligeledes, at tidligere tiders erfaring med religiøse modsætninger i Svejts og Holland har fået dem til at indføre forholdstalsvalg efter Første Verdenskrig for at imødekomme deres minoriteter, og efter Anden Verdenskrig har de introduceret integrative strategier under betegnelsen konsocietale demokratier (Lijphart, 1969). Ved at kombinere forskellen mellem en svag/stærk stat med valg af strategi, er det muligt at opstille nogle strukturelle rammer for politisk mobilisering af nye sociale bevægelser. Det er vist i tabel 2.3.

Den franske situation repræsenterer den klart mest ufavorable opportunitetsstruktur. Den gør det vanskeligt for organiserede politiske bevægelser at

TABEL 2.3

Overordnede strukturelle rammer for den politiske mobilisering af nye sociale bevægelser

FORMELLE INSTITUTIONELLE STRUKTURER:			
STATENS STYRKE OG ÅBENHED			
Dominerende strategi	Svag	Svag/Stærk	Stærk
Eksklusive	Formel inklusion: Italien	Tyskland	Selektiv eksklusion: Frankrig
Inklusive	Integration: Svejts	Holland	Informel inklusion: Skandinavien, Storbritannien, Østrig

Kilde: Kriesi et al. (1995: 37).

etablere varige bånd til politiske partier, interesseorganisationer og central-administrationen. Det underminerer bevægelsernes troværdighed, deres forventede succes og afskærer dem fra mulige tilhængere. Nye sociale bevægelser i Svejts kan derimod forvente bred og konstant opbakning pga. betydelig accept fra det etablerede systems side. Ikke mindst den indarbejdede procedure med direkte-demokrati garanterer indflydelse og succes, men er også med til at fremme et mere moderat aktionsrepertoire. Holland og Tyskland indtager en midterposition dog sådan, at det politiske systems åbenhed og kooptering styrker bevægelsessektoren i Holland, alt imens udelukkelsen og undertrykkelsen i Tyskland skaber stærke modkulturelle identiteter og militante grupper. Tabel 2.3 indeholder også selektive eksempler på andre lande, hvis placering ikke er tilstrækkeligt underbygget og derfor mere tjener som inspiration for videre forskning.

SOCIALE BEVÆGELSER OG SAMFUNDSÆNDRINGER

De foregående afsnit har set på det tætte (og ofte målbare) samspil mellem kollektive aktioner, sociale bevægelser og ændringer i de politiske, økonomiske og sociale omgivelser. Der er imidlertid også en anden, men nok så vigtig synsvinkel, der søger at indplacere de sociale bevægelser i et bredere

samfundsperspektiv, der kan benyttes til at opstille scenarier om det fortidige, nutidige og fremtidige forhold mellem samfundet og de sociale bevægelser. De fire perspektiver omtales her som (1) cyklisk, (2) modernistisk, (3) institutionelt, (4) geopolitisk og transnationalt.

Det cykliske perspektiv. Teorien om det cykliske bevægelsesmønster har været en essentiel og givtig del af forskningen siden begyndelsen af 1970'erne. Et vigtigt skridt blev taget med studiet af forholdet mellem økonomisk konjunkturteori og konflikter på arbejdsmarkedet. Den kapitalistiske udvikling forløber sædvanligvis i cykler ofte omtalt som strukturelle konjunkturbevægelser eller Kondratieffs cykler (Shannon, 1989: 116-124; Screpanti, 1987). Det hævdes, at lange vækstbølger karakteriseres af nye investeringsstrategier, nye førende sektorer og teknologier, en anden sammensætning af arbejdsstyrken samt ændringer i levevilkårene. Utilfredshed med og krav til en ændring af de herskende økonomiske forhold og autoritetsrelationer hober sig op for at bryde ud i åben konflikt omkring cyklens øvre vendepunkt.

Andre forskere holder sig mere til de internationale prisbevægelser som indikator for svingninger i økonomien (Kelly, 1997). Stigende produktion og et ufleksibelt arbejdsmarked sætter arbejderne i en gunstig position, hvorfra de med formindsket risiko kan stille krav om højere løn og bedre arbejdsvilkår, hvad der udløser en pris-løn-strejke spiral (Paldam & Pedersen, 1984; Franzosi, 1995: kap. 2). Det har været en del af inspirationen bag Tarrow's ideer om en protestcyklus, men har også fået følgeskab af mindre empiriske og mere spekulative indslag i en til tider spenglersk og toynbeens modnings- og forfaldsproces. Eksempelvis sammenfatter Karl-Werner Brand (1990) de sidste 150 års historie i lyset af en cyklisk tilbagevendende civilisationskritik af modernitetens fremvækst, mens Albert Hirschman (1982) peger på en konstant veksel mellem offentligt engagement og en tilbagevending til det private som følge af ændrede forbrugsmuligheder.

Det modernistiske perspektiv. Eksplicit i den cykliske tankegang ligger, at bevægelserne efter en tid med høj aktivitet dør ud eller passiviseres; moderniseringsargumentet derimod siger, at fundamentale ændringer i samfundsstrukturen har skabt forudsætninger for, at sociale bevægelser er blevet en permanent og integreret del af det politiske liv fra 1960'erne og fremefter. Dieter Ruchts (1998) lange tidsserie over konfliktudviklingen i Vesttyskland 1950-92 viser tilsyneladende et fortsat højt aktivitetsniveau; endvidere vidner surveys fra en række vesteuropæiske lande om, at flere mennesker i

1980'erne og 1990'erne har opnået erfaring med deltagelse i ukonventionel politisk adfærd (Dalton, 1988; Halman & Nevitte, 1996).¹ Konfliktdeltagelsen har bredt sig til et større udsnit af befolkningen, og aktionsdata fra Tyskland viser, at de sociale bevægelser engagerer sig i flere samfundsspørgsmål end tidligere. Det fremgår også, at aktionerne er blevet mere voldelige, og at konflikter med indvandrere og etniske minoriteter er taget til foranlediget af en stadig mere offensiv neo-nazistisk højrebevægelse (Falter et al., 1996; Bjørge, 1997a; Gentile, 1998).

Den vedvarende høje konfliktfrekvens kan føres tilbage til (a) det stadigt større antal yngre mennesker under uddannelse, (b) mediernes universelle indflydelse, (c) professionaliseringen og institutionaliseringen af bevægelsessektoren. Det fremhæves, at det voksende antal uddannelsessøgende fra 1960'erne har været de egentlige bærere af post-materielle værdier og mere indstillet på at benytte ukonventionelle politikformer (Gundelach, 1995). Massemedierne på deres side fremmer demonstrationseffekten, standardiserer og rutiniserer aktionsrepertoiret, hvad der fører til, at flere grupper kan se en fordel i at benytte alternative politikformer (Gamson, 1995).

Det institutionelle perspektiv. At udnytte medierne til at sprede bevægelsernes budskaber hører til de professionelle politiske entreprenørers vigtigste aktiver. Det moderne teknologiske samfund har skabt en stor gruppe af bevægelsesentreprenører, hvis ekspertise – også omtalt som variabel social kapital – kan benyttes inden for flere områder, og som bidrager til en institutionalisering af forholdet mellem bevægelserne og staten. Professionalisering og institutionalisering kan – i tilfældet af at det fremmer bureaukratiseringen og oligarkiseringen – føre til en stagnation i anvendelsen af åbne manifesterede aktioner (Michel, 1911; Rucht et al., 1997). Det kan imidlertid også føre til en større accept blandt de politiske magthavere af bevægelsernes eksistens og krav, hvis de holder sig til mere acceptable aktionsformer. Denne rutinisering af relationerne og integrationen mellem ikke-institutionaliserede og institutionaliserede politikformer skaber en mere åben opportunitetsstruktur, der, som tidligere påpeget af Kriesi et al., øger antallet af kollektive protestaktioner.

Ulemperne ved at benytte acceptable aktionsformer er, at bevægelserne giver afkald på skabe usikkerhed og kaste grus i det politiske maskineri. Ved således at afstå fra en væsentlig strategisk fordel, er der en risiko for at bevægelserne koopteres og integreres i det bestående politiske system, eller at de demobiliserer og etablerer sig i subkulturelle miljøer med mere eller mindre

kommercielle opgaver (Kriesi, 1996). Der ligger også en fare i, at denne involution næppe er tilfredsstillende for mindre grupper i befolkningen, der ser sig tvunget til at tage mere synlige og deciderede voldelige midler i brug for at påkalde sig omverdenens opmærksomhed.

Det geopolitiske og transnationale perspektiv. EksPLICIT i institutionaliserings-tesen ligger, at sociale protester og sociale bevægelser først og fremmest retter deres krav og deres skyts mod de etablerede politiske organer. Etableringen og udbygningen af de Europæiske Fællesskaber (EU), hvorunder etablerede nationale institutioner mister betydning til fordel for overnationale, kan derfor forventes at påvirke protest og bevægelsesmønstret (McAdam, 1998). Der skabes en situation med multi-politisk autoritet, hvor individer og grupper søger rettigheder og beskyttelse både på det lokale, nationale og internationale niveau. Demonstrationer og protester vendt mod store internationale organisationer, som f.eks. SHELL og Verdensbanken, store forsamlinger af protesterende landmænd i Bryssel, eller etablering af mere eller mindre permanente transnationale netværk i form af ikke-regeringsbærende organisationer, såkaldte NGO'er, kan forventes at tage til. Sidste skud på stammen har været den verdensomspændende ATTAC-bevægelse imod globalisering (Castells, 1996; 1997; Keck & Sikkink, 1998; Imig & Tarrow, 1999; Cohen & Rai, 2000).

De mange konflikter i Vesttyskland i 1980'erne og 1990'erne er, ifølge Dieter Rucht (1998: 122-124), fremprovokeret af internationale begivenheder som USA's beslutning om neutronbomben og reaktorkatastrofen ved Tschernobyl. Aktionsdata fra Tyskland, Frankrig, Holland og Svejs 1975-89 viser desuden, at 25 pct. af de nye sociale bevægelseskrav i de to små lande rettede sig mod forhold uden for landenes grænser, mens det kun var tilfældet for 11 pct. i Tyskland og Frankrig (Koopmans, 1995: 61). Dette tal kan muligvis være sat for lavt (Rucht, 1998: 121), men under alle omstændigheder taler det for at se nærmere på, hvilken rolle de internationale forhold spiller for bevægelsesernes mobiliseringskapacitet. Denne synsvinkel behandles og uddybes i kapitel 3 og vil derfor ikke blive yderligere omtalt her.

SOCIALE BEVÆGELSER, MAGT OG DEMOKRATI

Bevægelsesforskningen har været langt mere optaget af at studere forudsætningerne for bevægelsesernes opståen, end hvilken indflydelse de har på den politiske, økonomiske og sociale omverden (Gurr, 1980). En af de væsentlig-

ste årsager er, at mange samfundsforskere ser sociale konflikter som uønskede, som dysfunktionelle, hvorfor udfaldet bliver uinteressant. Andre forskere har et mere konstruktivt udgangspunkt, der siger, at konflikter kan have en positiv indflydelse på samfundet og under visse betingelser kan virke fremmende på demokratiet (Coser, 1956).

Nyere studier har da også tillagt bevægelserne en afgørende rolle i historien; herunder en afgørende – men ikke enestående – betydning for overgangen til demokrati (Tilly et al., 1975; Rueschemeyer et al., 1992; Markoff, 1996). Den seneste udvikling i Sovjetunionen og Østeuropa viser da også med al tydelighed, at folkelig deltagelse og masseaktioner var en af de væsentligste drivkræfter bag de kommunistiske regimers fald og etablering af demokratiske institutioner. Retter vi i stedet blikket mod Vesteuropa efter Anden Verdenskrig, er billedet derimod knapt så tydeligt.

Formelle demokratiske styreformer, der giver befolkningen adgang til de besluttende organer, er blevet indført over en bred front, ligesom de fleste har fået del i grundlæggende civile, politiske og sociale rettigheder (Marshall, 1950). Man kunne således forfalde til at tro, at da bevægelserne har nået deres egentlige mål, er baggrunden, formålet og motiverne for deres virke og berettigelse faldet bort. Det sidste aspekt afspejler sig også i demokrati-forskningen. Fra tidligere at have anlagt et langsigtet „nedefra-op“ perspektiv, er pendulet svinget over mod korttids, elitistiske, „oppefra-ned“ analyser, der specificerer hvilke redskaber (social engineering), ledere og herskere kan bringe i anvendelse, og hvilke grundlæggende værdier, der skal implementeres for at fremme demokratiet (della Porta & Diani, 1999). Dertil kommer, at politikere og embedsmænd, dvs. rutinepolitikens vogtere, til enhver tid hårdnakket benægter, at protestaktioner og krav fra sociale bevægelser skulle have haft nogen indflydelse på deres beslutninger. Sagt med lidt andre ord, hvad der falder uden for rutinepolitikens rammer, betragtes med stor skepsis.

For at overkomme denne modstand har det været nødvendigt at udvikle nogle succes-kriterier (og i visse tilfælde også nogle eksakte målemetoder), og nogle demokratiske beslutningsmodeller ud fra hvilke, vi kan afgøre, om protestaktioner og sociale bevægelser gør en forskel i forhold til samfundet og demokratiet. William Gamson (1975; 1998) var en af de første til at opstille nogle brugbare kriterier: Han skelner mellem bevægelser, som enten blev afvist eller opnåede accept af deres etablerede modstandere som en gyldig talsmand for legitime interesser; og på den anden side i hvor høj grad bevæ-

gelseerne fik deres krav opfyldt eller ikke. Det giver fire udfaldskategorier: fuldkommen respons; indoptagelse; tiltvingelse; sammenbrud. Med henvisning til 53 bevægelser i USA mellem 1800-1945 viste undersøgelsen, at store, centraliserede, sammenhængende og bureaukratiserede bevægelser, som kunne tilbyde deres medlemmer selektive goder, var de mest fremgangsrige. Det fremgår imidlertid også, at bevægelser, der benyttede vold, strejker og andre former for direkte aktioner, havde lettere ved at blive accepteret og hørt.

Betingelserne for succes stemmer godt overens med ressource-mobiliseringsteoriens fremhævelse af organisering, ressourceallokering og strategiens betydning for bevægelsernes gennemslagskraft. Kritikkerne har dog peget på, at Gamson var for snæver i sine succes-kriterier og ikke tog tilstrækkeligt hensyn til de politiske betingelser, der så til gengæld indtager en afgørende plads i Kriesi et al.'s komparative studie (1995: kap. 9). For det første udvides de mulige succes-kriterier til at omfatte bevægelsens interne opbygning, tilhængernes identitet og selve organisationsstrukturen, hvad der især er af stor betydning for subkulturelle og modkulturelle bevægelser. Dernæst skelner de mellem, om bevægelserne opnår en reel indflydelse på de trufne politiske beslutninger (substantive impact), eller om de formår at ændre den politiske beslutningsproces (procedural impact). Endvidere lægges der vægt på, om bevægelserne kan ændre de institutionelle rammer og den politiske alliancestruktur (structural impact), at sætte den politiske dagsorden, og evt. påvirke befolkningens holdninger (sensitizing impact). Eksempelvis er subkulturelle og modkulturelle bevægelser, som bøssebevægelsen og husbesætter-bevægelsen, ifølge Kriesi et al., mere tjent med, at man måler deres gennemslagskraft og succes på deres interne forhold, hvorimod de nationale politiske opportunitetsstrukturer spiller en afgørende rolle for instrumentelle bevægelser i lighed med anti-atomkraft-bevægelsen.

Indflydelse er imidlertid ikke altid det samme som demokrati, og for at få et indblik i hvilken rolle de sociale bevægelser, og især den første store protestbølge i tiden efter Anden Verdenskrig fik for den demokratiske udvikling, må vi vende tilbage til teorien om protestcykler.

Det afsluttende kapitel i bogen om protest og politik i Italien 1965-1975, har Tarrow (1989b) kaldt „disorder and democracy“ med den klare antydning, at kollektive protester, konflikter og oprør ikke nødvendigvis er samfundsnedbrydende, men snarere skal vurderes som et væsentligt bidrag til

den demokratiske proces. Tarrow hævder, at både protester og reformer manifesterer sig i bølgelignende bevægelser, som følge af pres nedefra og fremkaldt af sociale og økonomiske kriser eller skred i befolkningens vælgpræferencer med deraf følgende svækkelse af den herskende elite- og alliancestruktur (Tarrow 1989b: kap.VI; 1998: kap. 10). Når tilstandene har stabiliseret sig og nye alliancer etableret, vil staten og de dominerende eliter søge at generobre det tabte terræn (Piven & Cloward, 1979). Bevægelserne er nok i stand til at sætte reformer på dagsordenen, men fordi de ofte er indbyrdes uenige, flygtige, organisatorisk svage, og ikke formår at etablere rutinekontakt til mere etablerede politiske institutioner, bliver det vanskeligt at fastholde opnåede reformer. Det er imidlertid sjældent, at befolkningen helt fratages sine nyvundne rettigheder.

Protest- og reformbølgen i Italien bragte således sociale, politiske og økonomiske rettigheder til mange grupper på arbejdsmarkedet, til kvinderne og den studerende ungdom (Tarrow, 1989a; Franzosi, 1995: kap. 8). Og skønt nogle af disse reformer blev modereret eller søgt omgået af staten og arbejdsgiverne efter 1975, så havde protestbølgen mobiliseret nye befolkningsgrupper, skabt nye politiske organisations- og praksisformer og diskurser, som afgørende brød med efterkrigstidens fastlåste, autoritære patriarkalske demokrati. I dets sted var trådt et mere pluralistisk og demokratisk samfund.

Danmark var hverken præget af samme hierarkiske samfundsstruktur som flere andre vesteuropæiske lande i årene efter Anden Verdenskrig; det er også et meget lille land, om hvilke Barrington Moore (1967: x) har sagt, „that the smaller countries depend economically and politically on big and powerful ones (...) that the decisive causes of their politics lie outside their own boundaries“. Derfor kan resultater udviklet på baggrund af erfaringer fra især de større europæiske lande ikke umiddelbart overføres til danske forhold. Derimod kan der hentes stor inspiration i de omtalte teorier og metoder, og ved at fokusere på Danmarks placering i det internationale politiske og økonomiske system. Denne synsvinkel uddybes i næste kapitel.

NOTE

- 1 Dalton (1988); Halman & Nevitte (1996). Det kan imidlertid ikke tages som indtægt for, at konfliktniveauet ligger højere i 1980'erne og 1990'erne, eftersom man har valgt en spørge/svarformulering, der bevirker, at aktivitetsniveauet fremstår som en funktion af demografisk tid og ikke som et udtryk for en reel deltagelse inden for en given tidsperiode.

KOLLEKTIVE AKTIONER OG POLITISKE BEVÆGELSER I DANMARK EFTER ANDEN VERDENSKRIG

FLEMMING MIKKELSEN

POLITISKE BEVÆGELSER I DANMARK EFTER ANDEN VERDENSKRIG

Hvorfor så man en voldsom optrapning af kollektive politiske aktioner og politiske bevægelser i årene omkring og efter 1968, og hvorfor synes mobiliseringer af kollektiv politisk protest næsten at være forsvundet i 1990'erne? Hvorfor manifesterer befolkningens kollektive protester sig i bølgelignende bevægelser, når man ifølge hovedparten af den historiske og politisk-sociologiske forskning i Danmark skulle forvente en jævnt fremadskridende mobilisering? Andre spørgsmål, vi ønsker at belyse i dette kapitel, drejer sig om hvilke aktionsformer og hvilke krav forskellige grupper til forskellige tider har fremsat herunder forekomsten af politisk betonedede voldshandlinger. Alt sammen med det formål at opnå en dybere forståelse af årsagerne til ændringer i mobiliseringen af kollektive politiske protester, fremkomsten af nye politiske organisationsformer, og hvilken indflydelse bevægelserne har på kampen om ressourcer, rettigheder og idealer.

Det er emner, man i dansk sammenhæng stort set ikke har interesseret sig for – med enkelte undtagelser. Inspireret af Barnes & Kaases (1979) studie af „ukonventionel politisk adfærd“ har en række forskere fra Institut for Statskundskab i Århus forholdsvist samstemmende peget på „de nye mellemlag“ som bærere af „græsrodsbevægelsernes“ vækst i 1970'erne, hvis holdninger og værdier forplanter sig til andre grupper i befolkningen (Borre & Eliason, 1983; Borre, 1986; Gundelach, 1986). Den vigtigste mellemkommende variabel i forklaringsmodellen er begrebet „nye værdier“, også omtalt som post-materielle værdier (Inglehart, 1977). De nye mellemlag og de nye værdier sættes af Peter Gundelach og Lise Togeby i forbindelse med fundamentale samfundsændringer, hvor de vigtigste forekommer at være væksten i antallet af offentligt ansatte, herunder uddannelsessektorens ekspansion; dernæst

stigningen i det kollektive forbrug ensbetydende med en centralisering af beslutningsformerne og en øget politisering af befolkningens hverdagsliv; for det tredje en ændring i menneskenes behovsprioritering i takt med velstandsstigningen (Gundelach & Togeby, 1984: 271-273; Gundelach, 1986: 239-242). Tidligere tiders materielle værdier og vækstideologi kommer således i konflikt med de post-materielle værdier, af Gundelach omtalt som „nye grønne værdier“ (Gundelach, 1988: 244-245). Samlende betegner vi denne retning som teorien om de „nye sociale bevægelser“. Nyere forskning, til dels udført af de samme personer, har imidlertid vist, at „the new values associated with protest do not necessarily exit prior to participation but are created or strengthened in the process of participation“ (Gundelach, 1995: 413-415; Svensson & Togeby, 1986: del IV; Togeby, 1989: kap. 7). Resultaterne peger i retning af, at deltagelse i kollektive aktioner og græsrodsaktiviteter har en uddannende funktion, også omtalt som en læreproces, der bidrager til bevægelsernes spredning og en ny politisk kultur.

Bortset fra det sidste aspekt så er historikeren Niels Thomsen inde på lidt af det samme, når han fremhæver de kraftige ændringer i hele erhvervs- og socialstrukturen og velstandsstigningen i 1960'erne som en forudsætning for nye politiske holdninger, alt imens „kæmpevæksten i den offentlige sektor og tredoblingen af skattetrykket mangedoblede konfliktfladerne mellem myndighederne og borgerne“ (Thomsen, 1992: 88). At de direkte aktioner kom på mode beror på „fjernsynet og andre billedtørstende massemedier, der udnyttede og understøttede disse optog, marcher, besættelser og andre happenings“ (Thomsen, 1988: 112).

Allerede i næste afsnit vil det stå læseren klart, at vi kun sporadisk og yderst selektivt inddrager de i mange henseende vigtige iagttagelser og forklaringer, som politiløgere, sociologer og historikere har gjort – dog med en væsentlig undtagelse. Gundelach (1988: 215) omtaler kort Danmarks økonomiske og politiske afhængighed af andre lande, og at politiske protester er blevet internationale; og Thomsen (1988: 109) fremhæver frygten for en altødelæggende atomkrig som en mobiliserende faktor. Andre historikere har været inde på det samme (Rasmussen & Rüdiger, 1990: 229; Pedersen, 1991: 55), og senest har Søren Hein Rasmussen (1997: 7) i en analyse af udvalgte politiske bevægelser efter 1945 vist, hvorledes de „store politiske folkebevægelser“ kan forstås som „nationale reaktioner på internationale fænomener“. I følgende afsnit opstilles en model om internationale-nationale relationer, der sammen med andre teorier om læreprocesser og mulighedsstrukturer (også omtalt som opportunitetsstruktur) kan forklare bevægelsernes cykliske forløb.

TEORETISKE PERSPEKTIVER

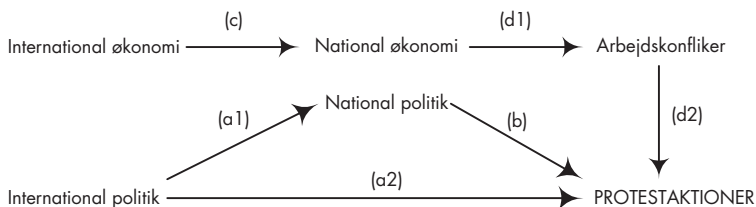
Ændringerne i de kollektive politiske udtryksformer i Danmark følger i store træk udviklingen i de øvrige vesteuropæiske lande. Det skyldes dels en vis lighed i den økonomiske, sociale og politiske struktur, dels påvirkningen fra de omkringliggende store lande og ændringerne i det internationale politiske system (Mikkelsen, 1999). Denne sammenhæng er trukket op i figur 3.1, som også lægger vægt på, at særlige nationale forhold gør sig gældende.

Modellen antyder, at et lands placering i det internationale politiske system er med til at forme den nationale interessestruktur (a1), men også at internationale begivenheder og kriser foruden transnationale processer (a2) påvirker protestaktiviteten. Nationale forhold, ikke mindst relationerne mellem de politiske bevægelser og det etablerede politiske system, spiller imidlertid også en selvstændig rolle (b). Verdensmarkedskonjunkturerne øver en stærk indflydelse på især små landes økonomi (c), som igen påvirker konflikterne på arbejdsmarkedet (d1), der under givne betingelser udvikler sig til egentlige protestaktioner (d2). Disse årsagsforbindelser udspringer af fire grundlæggende teoriansatser til forklaring af protestaktiviteten og aktionsrepertoiret i Danmark. De er

- geopolitik og transnationalisme, dvs. internationale–nationale politiske relationer,
- politiske opportunitetsstrukturer og protestcykler,
- kapitalismens ekspansive men uregelmæssige udvikling,
- økonomiske konjunkturbevægelser og arbejdsmarkeder.

FIGUR 3.1.

Model til forklaring af protestudviklingen i Danmark

Forskydningerne i de internationale magtstrukturer og alliancedannelser, og især ændringerne i Danmarks status fra en neutral position i det internationale system til medlemskab af den vestlige forsvarsalliance efter Anden Verdenskrig, skal opfattes som et afgørende brud. Det udløste stærke interne politiske spændinger, der tillige formåede at hente næring i nye statssystemer. Den neorealisticke magt-balanceteori (balance-of-power theory) giver en grundlæggende forståelse af disse fænomener. Hos Kenneth Waltz (1979: 94-95) er det staterne og interaktionen mellem disse, som definerer de væsentligste spilleregler: „When the crunch comes, states remake the rules by which other actors operate“, og transnationale processer foregår inden for rammerne af den statscentrerede struktur. Stater, især stormagter, forsyner massebevægelser med økonomisk, ideologisk og moralsk støtte og identitet, ligesom de fremmer eller begrænser konstruktionen og opretholdelsen af transnationale netværk; og omvendt søger de politiske bevægelser eksterne allierede for at øge egne magtressourcer, men går heller ikke af vejen for at destruere modpartens alliancedannelse. Ifølge dette argument kan vi forvente, at USSR's opløsning og det ændrede politiske landskab i Østeuropa vil have en markant indflydelse på de politiske bevægelseres mobiliserings-evne og strategier.

Den neorealisticke teori forudsiger en langsigtet forbindelse mellem det internationale magthierarki og de sociale bevægelser; hvad den imidlertid ikke kan forklare er hvorfor, „the level of conflict varies even though the distribution of power is constant“ (Walt, 1996: 340). For at kompensere for denne mangel har Stephen Walt konstrueret en såkaldt trussel teori (balance-of-threat theory), som antager, at stater er sensible over for trusler, der skal ses som en funktion af industriel og militær kapacitet samt modpartens forventede hensigter. Især under Den Kolde Krig blev Sovjet og USA involveret i en gensidig oprustning, der i manges øjne truede freden i Europa og, tilsammen med adskillige regionale krige, borgerkrige og politiske kriser, skabte „a window of opportunities for others to exploit“ (Walt, 1996: 32). Så hvor magt-balanceteorien forudsiger de langsigtede ændringer i protestaktiviteten, opstiller trussel-argumentet nogle hypoteser om den kortsigtede sammenhæng mellem internationale spændinger og mobiliseringen af utilfredshed.

Der er tre grundlæggende forklaringer på denne forbindelse mellem eksterne og interne konflikter: Et lands placering i det internationale politiske og økonomiske system støttes af nogle befolkningsgrupper, mens andre

tager stærk afstand, ensbetydende med at ændringer i systemet uvægerligt øger sandsynligheden for interne spændinger. For det andet er det en kendt sag, at parterne i en intern konflikt – både magthaverne og udfordrerne – søger eksterne allierede for at styrke deres magtressourcer og om muligt destruere modpartens (Modelski, 1964). Det bliver især tydeligt i situationer, hvor den udfordrende gruppe har vanskeligt ved at mobilisere opbakning til sin politik, fordi andre og mere dominerende organisationer optager det 'sociale rum' (Ahrne, 1994: 142–143).

Et tredje vigtigt princip holder sig til den kendsgerning, at den relative succes, som nogle af de tidligere bevægelser opnår i begyndelsen af 1960'erne (early risers), ved at mobilisere omkring internationale spændinger, forplanter sig til senere konflikter og oppositionelle bevægelser (latecomers) (Tarrow, 1994: 155–156; McAdam, 1995: 224–226). De opdager, at internationale kriser og internationale aktører tjener som identifikationsobjekt for (potentielle) tilhængere. Derved øges bevægelsernes mobiliseringskapacitet, og deres internationale engagement indgår med tiden som en del af standardrepertoiret. Vi ser, at mange bevægelser søger at drage fordel af, hvad Downs (1972) har kaldt „issue-attention cycles“, der er afledt af spændinger og krisetendenser i det internationale system. Omkostningerne ved at gennemføre en mediekampagne for at mobilisere for en sag bliver drastisk reduceret, når en international begivenhed har fanget offentlighedens opmærksomhed.

Ifølge disse betragtninger har internationale relationer en selvstændig direkte indflydelse på det interne konfliktmønster, men noget tyder på, at de også er med til indirekte at fremme mobiliseringen i kraft af den *transnationale spredning* af ideer. Internationale begivenheder gør det muligt for utilfredse aktivister og organisationer at samles om et fælles mål for ikke at sige projekt, og at benytte en fælles referenceramme, der letter kommunikationen og koordineringen mellem geografisk adskilte aktører.

Den transnationale spredning af protester og bevægelser på tværs af landegrænser følger ofte nogle fastlagte mønstre. Således spiller geografisk og kulturel nærhed tilsammen med fælles ideologisk orientering og en fordelagtig opportunitetsstruktur en betydelig rolle for spredningsprocessen, der foregår via medierne, men også i kraft af interpersonelle kontakter. Har man været i stand til at etablere stabile kontakter til aktivister i andre lande, har disse ofte antaget karakter af fælles internationale strategier og kampagner (McAdam & Rucht, 1993; Kriesi et al., 1995: 184–185; Tarrow, 1998: kap. 11; Rosenau, 1990).

Betydningen af de internationale–nationale relationer skal imidlertid ikke skygges for de rent nationale forhold. To nøglebegreber til forståelse af disse processer er opportunitet og protestcyklus, som er blevet fyldigt behandlet i forrige kapitel. Kort fortalt retter opportunitetsstrukturen opmærksomheden mod de forhold i bevægelsernes omgivelser, som øger eller letter omkostningerne ved mobilisering, herunder bevægelsernes muligheder for at få deres krav igennem. I en dansk sammenhæng er det nærliggende at fremhæve ændringerne i partiernes organisationsstruktur, især deres faldende medlemstal, skredet i vælgerpræferencer i begyndelsen af 1970'erne, den lave spærregrænse og det nye partisystem efter 1973.

Denne fragmentering af den dominerende politiske konstellation og den politiske elite skaber både større opmærksomhed blandt gamle og nye partier for bevægelsernes krav, og gør det tilsvarende lettere for græsrodsorganisationerne at finde alliancepartnere blandt centralt placerede politiske aktører (Maguire, 1995; Kriesi et al., 1995: 29). Især hævdes det, at „venstreorienterede libertære“ partier – i Danmark svarende til Socialistisk Folkeparti – „lower the centrality of political parties in the networks of interest intermediation and enhance the autonomous self-organisation of citizens in social movements to gain access to the state“ (Kitschelt, 1990: 180–181). Disse forhold kan muligvis forklare det høje konfliktniveau i 1970'erne, men siger ikke noget om protestaktivitetens cykliske forløb.

Ifølge Tarrow's (1989a; 1989b; 1994) teori om „protestcykler“ spredes konflikterne som en kædereaktion af efterligning, tilpasning og reaktion. Tarrow ser konkurrencen mellem sociale bevægelser og mellem sociale bevægelser og etablerede politiske organisationer, herunder staten, som den egentlige drivkraft i det cykliske forløb. I Danmark som i Tyskland spillede konkurrencen om tilhængere en sekundær rolle (Koopmans, 1995), det var snarere taktisk innovation, herunder tilegnelsen af et nyt generelt aktionsrepertoire, som kunne benyttes i mange forskellige situationer, der var med til at øge konfliktintensiteten: „The result was to make it possible for even scattered groups of people who did not know one another to combine in sustained challenges to authorities – in social movements“ (Tarrow, 1994: 40; McAdam, 1983). Når den ene gruppe efter den anden mobiliserer og udfordrer myndighederne, trænges disse i defensiven, giver efter for kravene og udsender dermed et signal til offentligheden om, at vil man have indflydelse, skal man organisere sig i sociale bevægelser.

På længere sigt lærer autoriteterne at neutralisere de nye aktionsformer;

selektiv politiundertrykkelse øger omkostningerne for de mere konfrontationsøgende grupper, medierne taber interessen, og aktivisterne brænder ud. Nogle overgår til selvhjælps- og serviceorganisationer (Kriesi, 1996), mens lederne søger tilflugt i formel organisationsdannelse, dvs. institutionalisering (Piven & Cloward, 1979). Som en konsekvens trækker folk sig tilbage fra gaderne, eventuelt med undtagelse af en radikal minoritet, der fortsætter den voldsomme fremfærd. Det fragmenterer bevægelserne og alliancerne, skaber tvivl blandt tilhængerne, afholder udenforstående fra at deltage og underminerer protesternes legitimitet (DeNardo, 1985).

AD C OG D: KONJUNKTURBEVÆGELSER, STREJKER OG PROTESTAKTIONER

Det er en kendsgerning, at den sidste større konfrontation mellem arbejde og kapital brød ud omkring 1968, og gav sig voldsomme udsving i 1970'erne, da de internationale konjunkturer toppede, samt at strejkebølgen ramte de fleste industrialiserede lande på nogenlunde samme tidspunkt (Paldam & Pedersen, 1984; Franzosi, 1995: kap. 2; Kelly, 1997).

Denne forbindelse mellem økonomisk udvikling og strejkeaktivitet, som vi også kan konstatere i Danmark (Mikkelsen, 1997), efterlader spørgsmålet om sammenhængen mellem strejker og andre kollektive aktionsformer. Flere undersøgelser peger på en positiv sammenhæng (Shorter & Tilly, 1974; Tilly et al., 1975), men årsagen til, at arbejdsnedlæggelser giver sig udslag i konfrontationer og andre offentlige manifestationer, skal findes i spredningen af nye strejkeformer (Barkin, 1975). Politiske demonstrationsstrejker, fabriksbesættelser og fysiske blokader lægger ekstra pres på arbejdsgiverne og tiltrækker sig offentlighedens opmærksomhed. Den større tilbøjelighed til at benytte militante aktioner beror på det faktum, at beslutninger om at udløse en strejke flytter nedad i hierarkiet under strejkebølger: Fra centraliserede fagforeninger, bundet af langvarige overenskomster, til fabriksgulvet med tillidsmændene i en aktiv rolle (Dubois, 1978). For en tid og under særlige omstændigheder dominerer uformelle aktionsnetværk arbejdsmarkedet (Mikkelsen, 1998).

For at kunne efterprøve de fremsatte antagelser har vi valgt at gøre brug af den såkaldte kollektive aktionsmetode, og de dertil knyttede begreber og analysestrategier. De omtales i næste afsnit, som også præsenterer de vigtigste kilder.

BEGREBER, KILDER OG METODE

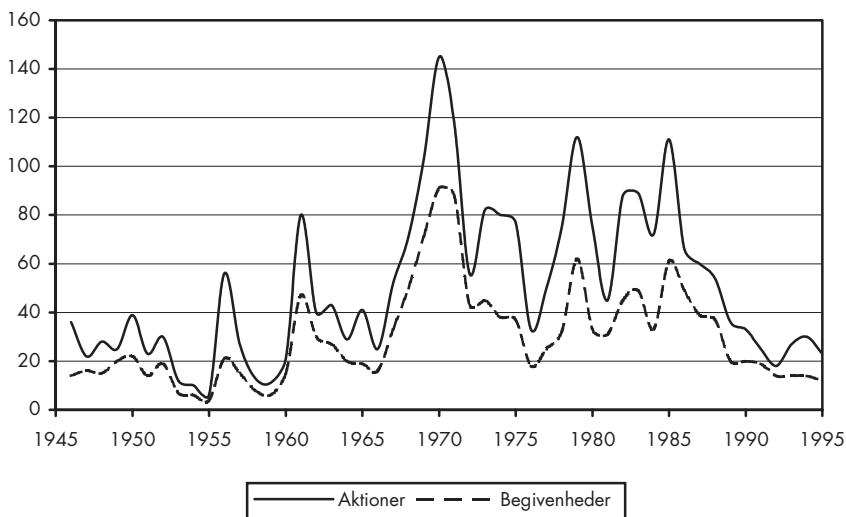
To begreber står centralt i analysen: kollektiv aktion og social bevægelse. En kollektiv aktion er en begivenhed, hvorunder et vist antal mennesker optræder samlet og i al synlighed fremsætter et krav, som berører andre menneskers interesser (Tilly, 1978: 275). Kollektive aktioner udgør ligeledes grundlaget for den sociale bevægelse, der defineres som en uformel organiseret handling, der har deltagernes aktivitet som den væsentligste ressource, og som over en længere periode benytter kollektive aktioner til at forsvare og fremme deres interesser over for andre grupper i samfundet og over for staten. Definitionen gør det muligt at indfange de fleste former for kollektive aktioner, som vi er interesseret i, men ikke alle. Nogle konfrontationer og bombesprængninger foregår i det skjulte, men i tilfælde af at det har været muligt at identificere aktørerne og/eller deres krav, er aktionen blevet registreret.

Ved at sammenkæde oplysninger om aktionsformer, aktører og krav over tid bliver det muligt at kortlægge periodens toneangivende sociale bevægelser. Men det står også klart, at enkeltstående aktioner og episoder til stadighed dukker op for igen hastigt at forsvinde. Det drejer sig både om isolerede protestgrupper, som ikke formår at skabe varige netværk, og om etablerede interesseorganisationer, der undtagelsesvis griber til manifesterede aktioner, men ellers foretrækker de formelle politiske kanaler til at fremme deres synspunkter.

Det er muligt at identificere kollektive aktioner på flere måder: ved selv at deltage som observatør, ved at udspørge centrale aktører, ved at interviewe et større antal mennesker (masse-surveys), eller ved at benytte dokumentarisk materiale som f.eks. aviser. Vi har i denne analyse gjort brug af sidstnævnte variant. Men i stedet for at gå direkte til aviserne, hvad der er yderst tids- og omkostningskrævende, har jeg benyttet *Avis Årbogen*, som den foreligger fra 1914 til 1995 (for en mere udførlig redegørelse for *Årbogen* som kilde til studiet af kollektive aktioner, se Mikkelsen, 1989). Med undtagelse af de første ti år, som er samlet i to bind publiceret i 1939 (Elberling, 1939), er der hvert år udgivet et bind, som for hver dag kort dokumenterer de væsentligste begivenheder, herunder sociale og politiske konflikter. *Årbogen* er baseret på et større udvalg af landsdækkende og regionale aviser. Frem til 1974 står bibliotekar og arkivar i Rigsdagen, Victor Elberling, og dennes søn, cand. polit. B.V. Elberling, som eneredaktører. Derefter overtages *Årbogen* af skiftende redaktioner. Det overordnede indtryk er, at kriterierne for udvælgelse af begivenheder har været forholdsvis ensartede årene igennem, og skønt *Årbogen* overser mange små og lokale kollektive aktioner, er den fri for

FIGUR 3.2.

Kollektive protestaktioner i Danmark 1946-1995

enhver politisk drejning. Den giver en kontinuerlig dækning af kollektive aktioner, som har fundet deres vej til offentligheden, og er blevet en del af danskernes politiske diskurs.

Eftersom kilderne til de kollektive begivenheder foreligger som tekst, har det været nødvendigt med en kodeinstruks, der både bevarer den narrative beskrivelse af hver enkelt aktion, men også gør det muligt at splitte aktionen op i nogle standardiserede kategorier (en nærmere omtale af denne metode findes beskrevet i Tilly, 1978; Rucht & Ohlemacher, 1992; Olzak, 1989; Rucht et al., 1998). Disse omfatter groft sagt selve begivenheden (type, tid, sted), deltagere (antal, erhvervsgruppe, socialgruppe, organisation), umiddelbare årsager, krav, og hvem de fremsatte krav retter sig mod (staten, fremmede stater, offentligheden, organisationer, personer). Derved bliver det muligt at give et systematisk og ofte nuanceret billede af de mange aktionsformer og aktører, der igennem årene er blevet en væsentlig del af det politiske liv i Danmark. Det samlede antal kollektive aktioner opgjort på antallet af begivenheder (en begivenhed kan omfatte flere aktioner) udgør for årene 1946-1995: 1484; mens de tilsvarende tal for aktionernes vedkommende beløber sig til 2523.¹ Kronologisk fordeler konflikterne sig som vist i figur 3.2.²

I det følgende afsnit beskrives i oversigtsform periodens dominerende stridspunkter og aktionsformer. Efter dette følger to analytiske sektioner om

dels de internationale-nationale relationer, og dels forbindelsen mellem økonomiske konjunkturer, strejker og andre kollektive aktionsformer. Derefter diskuteres konfliktforløbets cykliske karakter med særligt henblik på „68-oprøret“, samt forløbet af den politiske vold i Danmark. I konklusionen søger vi at samle de forskellige tråde og kommer med et tentativt bud på, hvilken indflydelse bevægelserne har haft på demokratiets væsen.

ÆNDRINGER I AKTIONSREPERTOIRET 1946-1995

For at kunne danne sig et overordnet indtryk af de dominerende stridsmål og ændringerne i aktionsrepertoiret skal der indledningsvis henvises til tabel 3.1 og 3.2.

De 1260 begivenheder, hvorom der foreligger oplysninger om fremsatte krav, er i tabel 3.1 blevet fordelt på 18 forskellige kategorier. Internationale politiske begivenheder, spændinger mellem Øst og Vest, udstationering af atomvåben, Fællesmarkedet og sager vedrørende indvandrere og flygtninge kan, fremgår det, mønstre mere end $\frac{1}{3}$ af samtlige aktioner. De nærmeste efterkrigsår var præget af uro på arbejdsmarkedet, arbejdsløshedsdemonstrationer, levevilkår og fordeling af goder; 1968 flyttede tyngdepunktet til uddannelsessystemet og boligsektoren, hvorfra det spredte sig til mange andre områder. 1970'erne og første halvdel af 1980'erne blev igen vidne til mange konfrontationer på arbejdsmarkedet, mens indvandrere og politiske flygtninge blev et kontroversielt emne på et tidspunkt, da spændingsniveauet var for nedadgående.

Hvad aktionsformerne angår, så er det den velordnede forsamling af mennesker, der på fredelig vis giver deres utilfredshed til kende, som perioden igennem har været den mest benyttede protestform (hertil regner jeg offentlige møder, underskriftsindsamlinger og demonstrationer). Til egentlige nye kollektive manifestationer må regnes den fysiske blokade, den organiserede happening og besættelse af privat eller offentlig ejendom, mens suldstrejken først rigtigt opnår fodfæste på et senere tidspunkt.

Blokaden blev især taget i anvendelse i forbindelse med strejker, mens studenter, slumstormere og de senere BZ'ere stod for de fleste (hus)besættelser, en aktionsform der også blev anvendt af politiske flygtninge i 1980'erne.

Den organiserede happening, hvor mindre grupper søger at tiltrække sig de forbigående og i nogle tilfælde offentlighedens opmærksomhed ved stærkt symbolladede aktioner grænsende til det teatraliske, vinder frem fra 1962, men kan givetvis føres tilbage til anden halvdel af 1950'erne, hvor

TABEL 3.1.

Dominerende stridspunkter i kollektive aktioner 1946-1995 (antal begivenheder i pct.)

	1946-50	1951-55	1956-60	1961-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991-95	TOTAL	N
Politik – udland	18,1	7,1	18,6	18,2	22,3	16,5	6,3	9,6	23,4	10,4	15,7	198
Fredsagen	11,1	21,4	11,6	21,5	11,4	0,9	4,4	12,4	3,7	6,9	9,0	113
Atomvåben			14,0	23,1			1,3	6,2	5,1	1,7	4,4	55
Fællesmarkedet				0,8		5,2	3,2	2,3	2,2	1,7	2,1	26
Flygt/indvand.			2,3		0,5	0,4		7,3	13,1	24,1	3,8	48
Politik - indland	13,9	4,8	7,0	4,1	0,9	0,4	3,8	2,8	1,5	6,9	3,2	40
Levevilkår	22,2	14,3	9,3	1,7	2,7	2,6	1,3	0,6	3,7	1,7	3,9	49
Arbejdsmarked	15,3	23,8	23,3	7,4	9,1	17,0	36,5	27,0	6,6	13,8	17,6	222
Forsvaret-intern	1,4	11,9	2,3	2,5	5,5	1,7	0,6			1,7	2,2	28
Boligforhold	5,6		2,3	0,8	7,3	10,4	1,9	9,0	14,6		6,8	85
Uddannelse	1,4	2,4	4,7	2,5	20,9	14,4	16,4	6,7	5,1	8,6	10,8	136
Fisk/Landbrug		4,8		3,3		3,9	3,8	1,9	2,2	5,2	2,4	30
Religion				3,3	1,4	3,0		1,1	1,5	1,7	1,5	19
Køn/Abort					4,1	3,9	1,3	1,7	0,7	1,7	2,0	25
Miljø					2,7	5,2	3,2	3,9	6,6	1,7	3,2	40
Institutioner					0,9	3,0	1,9	1,1		3,5	1,3	16
Atomkraft							5,7	1,1	0,7		1,0	12
Øvrige	11,1	9,5	4,7	10,7	10,5	11,3	8,8	5,6	9,5	8,6	9,4	118
Total	100,1	100,0	100,1	99,9	100,2	99,8	100,4	100,3	100,2	99,9	100,3	
N	72	42	43	121	220	230	159	178	137	58		1260

TABEL 3.2.
Aktionsformer 1946-1995 (antal begivenheder i pct.)

	1946-50	1951-55	1956-60	1961-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991-95	TOTAL	N
Offentligt møde	16,3	14,5	9,4	4,4	4,2	2,2	4,1	2,7	5,5	6,0	5,1	89
Underskriftindsamling	9,8	9,1	2,4	2,7	1,2	6,3	2,6	2,0	3,8	3,6	3,6	62
Demonstration	44,6	50,1	25,9	48,1	39,7	47,1	38,5	31,9	27,9	25,3	38,4	667
Happening				3,3	4,6	2,9	0,5	2,7	2,2	1,2	2,4	42
Demonstration i Folketinget	6,5	3,6	1,2	1,1	0,6	1,1	1,0	0,8			1,2	20
Sultestrejke	2,2	1,2	1,2	1,6	1,2	1,5	0,5	2,0	4,4	3,7	1,8	31
Konsumentaktion	2,2	2,4	2,4	1,6	5,8	4,8	0,5	0,4		1,2	2,4	42
Gadeoptøjer	2,2	7,3	23,5	8,2	6,4	2,9	3,6	5,1	8,7	9,6	6,6	114
Hærværk	2,2	1,8	1,2	2,2	6,7	2,2	0,5	4,7	10,4	13,3	4,6	79
Besættelse		1,8	1,2	0,6	8,2	9,2	11,3	10,9	10,4	7,2	7,5	130
Fysisk blokade	4,4		5,9	6,0	1,8	8,5	19,0	17,9	7,1	8,4	8,8	152
Sammenstød	3,3		1,2	1,1	2,1	1,1	1,5	2,3	2,7	3,6	1,9	33
Bombesprængning	1,1		1,2	0,6	1,5	0,7	0,5	1,6	1,1	4,8	1,2	21
Konfrontation med politiet	5,4	10,9	23,5	18,6	16,1	9,6	15,9	15,2	15,9	12,1	14,6	253
Total	100,2	99,1	100,2	100,1	100,1	100,1	100,0	100,2	100,1	100,0	100,1	
N	92	55	85	183	330	272	195	257	183	83		1735
Antal arbejdsstands. (årlige gennemsnit)	39	12	46	31	37	110	238	282	188	247		
Deltagere i 1000 (årlige gennemsnit)	14	4	21	38	28	111	80	156	42	58		

Bemærkning: 1,4 pct. af samtlige begivenheder er blevet kodet som to eller flere aktionsformer; antal arbejdsstandsninger og deltagere er fra den officielle statistik.

fredsbevægelsen bevidst satsede på nye aktionsmidler (at flere af disse aktioner ikke optræder i databasen skyldes, at de ikke decideret kan klassificeres som en kollektiv aktion, jf. Rasmussen, 1997: 37).

Hvis vi specielt fokuserer på årene 1968–75, viser det sig, at protestcyklen ikke så meget skabte et nyt repertoire, som den udvidede et mønster, der allerede var blevet synligt i 1950'erne og i begyndelsen af 1960'erne. Det er ligeledes værd at bemærke, at da protestbølgen mistede energien efter 1985, øgedes det relative (ikke det absolutte) antal af mere voldsomme aktioner, hærværksaktioner, gadeoptøjer og sammenstød, hvortil kan føjes sultestrejke i og med, at den blev en foretrukken strategi blandt flygtninge i løbet af 1980'erne.

Denne beskrivelse fortæller os, hvad der skete, men ikke hvorledes og hvorfor. I de næste afsnit vil vi søge at fremlægge nogle af de vigtigste determinanter og motiver bag protestaktiviteten i Danmark.

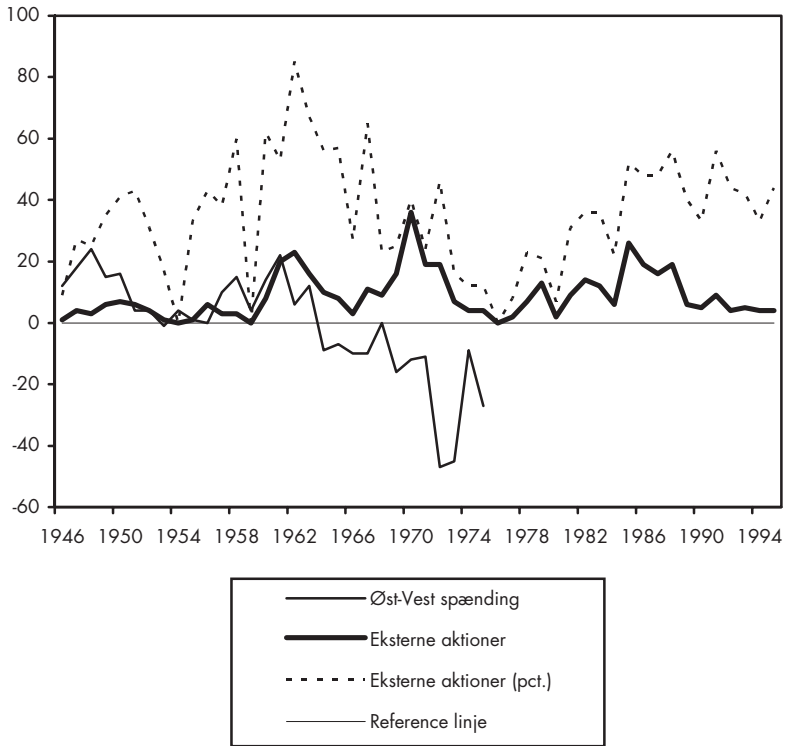
INTERNATIONALE POLITISKE SPÆNDINGER OG INTERNE KONFLIKTER

Oversigten over efterkrigstidens konflikter i tabel 3.1 viser, at internationale militære forhold, herunder fredssagen, atomvåbenpolitik, politiske spændinger i eller mellem andre lande, Fællesmarkedet samt flygtninge og indvandrere kan mobilisere brede lag i befolkningen. Fordelt på lande er det USA's interne forhold, men især udenrigspolitiske engagement, som tiltrækker størst opmærksomhed, efterfulgt af USSR, Sydafrika, Grækenland, Spanien og Vesttyskland, hvortil skal føjes 24 andre lande. For at få et bedre og mere nuanceret indblik i samspillet mellem internationale begivenheder og den hjemlige opinion har vi afbildet et indeks for internationale spændinger i figur 3.3.

Den optrukne linje er de 440 eksternt orienterede protestbegivenheder fra tabel 3.1 (de fem første kategorier) fordelt på årene 1946 til 1995, mens den stiplede linje viser de eksterne aktioners andel af samtlige protestbegivenheder (=1260). Den tynde linje er et kvantitativt mål for spændinger mellem øst og vest i Europa 1946–75, hvor højere plusværdier er tegn på større spændinger mellem de to magtblokke.³ Korrelerer vi spændingsindekset med det årlige antal internationale protestbegivenheder, fås en koeficient på +0,63 for årene 1946–68; de efterfølgende syv år giver +0,08 og for perioden som helhed +0,19. Lagger vi spændingsvariablen med et år-ud fra tankegangen om at forrige års internationale konflikter kan have en

FIGUR 3.3.

Protestbegivenheder og internationale spændinger 1946-1995

indflydelse på interne danske forhold det næstfølgende år – opnås en koefficient for årene 1946-68 på +0,70 (i alle beregningerne er spændingsindekset blevet detrendet vha. lineær regression). Både figuren og beregningerne tyder stærkt på, at internationalt rettede protestaktioner havde deres udspring i Den Kolde Krig,⁴ men også at bevægelserne går egne veje efter 1968 for, som det vil blive søgt dokumenteret senere, atter igen at finde sammen efter Vietnamkrigens afslutning. En case-orienteret kronologisk gennemgang understøtter dette argument.

Den første udenrigspolitiske hændelse 14. april 1946 var rettet mod Franco-diktaturet i Spanien, men derudover var det sympati med sydslesvigernes ret til selvbestemmelse, fredsdemonstrationer, protester mod Atlanthavspagten, mod genoprustning og flådebesøg fra England og USA, som fik folk til at demonstrere. Hovedparten af periodens protestaktioner havde deres helt

tydelige udspring i blokpolitikken, den deraf afledte oprustning og Danmarks fremtidige politiske og til dels økonomiske tilknytning. Disse spørgsmål splittede befolkningen i to næsten lige store lejre og vidner om, at fredsbevægelserne og de senere anti-atomvåbenbevægelser kunne forvente støtte i brede lag af befolkningen.⁵ Koreakrigens ophør, det amerikanske præsidentvalg og Stalins død lagde fra 1953 midlertidigt en dæmper på Den Kolde Krig og protestdemonstrationerne, nationalt som internationalt (Urwin, 1989: 113-117). Men i 1956 fik Sovjets indmarch i Ungarn på ny konflikten mellem Øst og Vest til at blusse op. Studenter og andre samledes foran den sovjetiske ambassade i København, ligesom det kommunistiske organ *Land & Folk* blev udsat for trusler og hærværk. De næste protestbølger fandt sted i henholdsvis 1961-64, 1967-72 og 1982-88.

Protestcyklen 1961-64 opstod på baggrund af fornyet international spænding koncentreret om et intensiveret atomvåbenkapløb fra slutningen af 1950'erne, nedskydningen af et U-2 spionfly i 1960, bygningen af Berlinmuren og Cuba-krisen i 1962. Demonstrationer og protestmarcher begyndte som en reaktion på USSR, USA og Frankrigs genoptagelse af atomvåbensprængningerne. Inspireret af de internationale fredsbevægelser, som antog en mere formaliseret struktur i 1959 med The European Federation Against Nuclear Arms, oprettedes den danske Kampagnen mod Atomvåben (KmA) i juni 1960. Den mest direkte påvirkning kom fra den britiske Aldermaston march på initiativ af The Emergency Committee for Direct Action, og den første danske manifestation blev marchen mellem den 21-23 oktober 1960 fra Holbæk (et område for NIKE jord til luft missiler) til København, hvor ca. 5-7000 tog del i et åbent møde (Jørgensen, 1973: 16-18). Det internationale forum for anti-atomvåben og fredsbevægelserne fungerede som mødested: Slogans, symboler, og offentlige manifestationer blev koordineret, og i 1960-63 arrangerede KmA fredsmarcher og demonstrationer, når Sovjet, USA og Frankrig afprøvede deres A-våben. Mellem 1965-68 tog hundredvis af danskere del i de vesttyske Påskebevægelser. Men ud over våbenkapløbet formåede også Cubakrisen 1962, Sydafrika 1963 og rettergange mod kommunister i Spanien i 1964 at fremkalde mange demonstrationer og protestmarcher.

Kampagnen mod Atomvåben etablerede ikke en central organisation, men eksisterede på et bredt netværk af aktivister og små kampagnegrupper, som tog del i den offentlige debat og arrangerede demonstrationer. Da anti-atomvåbenkampagnen langsomt demobiliserede efter 1964 og officielt blev nedlagt i 1967, vendte mange af kerneaktivisterne sig mod USA's bombing

og militære intervention i Vietnam (Nordentoft & Rasmussen, 1991: 72-76). Det skete i en atmosfære af international afspænding med indgåelse af aftaler om begrænsning i spredningen af strategiske våben. Det fremgår derfor også, at initiativtagerne ikke kun havde moralske motivationer, „men også ideologiske og politiske“. Det var, ifølge Hein Rasmussen (1997: 57), „overvejende venstrefløjens organisationer, der søgte at åbne en ny front i deres kamp mod kapitalismen“.

Vietnambevægelsen kulminerede mellem 1965 og 1972, da også militærkuppet i Grækenland og Sovjetunionens intervention i Tjjetoslovakiet drev protestniveauet i vejret. Andre udenlandske mål var NATO, Verdensbanken og den Internationale Valutafond (IMF). Den sidste større begivenhed, der kunne få folk ud på gaderne, var oppositionen mod EF organiseret af Folkebevægelsen mod EF i 1972. De mindre opsving i 1979 og i 1982-83 skyldes til dels demonstrationer mod EU men især opstillingen af atomare sprænghoveder.⁶ Opsvinget fra 1985 til 1988 havde to væsentlige temaer: Apartheidregimet i Sydafrika og i særdeleshed overgreb mod indvandrere og flygtninge, indbyrdes kampe mellem etniske minoritetsgrupper, og flygtninge, der modsatte sig udvisning. Vi støder også på vandalisme, bomber, trusselsbreve og beskadigelse af jødiske gravstene. Året 1985 og især 300 danskeres angreb på iranske flygtninge den 26-27. juli, som var blevet indlogeret på et hotel i Kalundborg, indvarslede en ny konfliktdimension og opkomsten af en aggressiv populistisk højrebewægelse i Danmark (Klausen & Mikkelsen, 1988: 135-140).

At de internationale protestaktioner markerede sig stærkt i det politiske landskab indtil 1973 og igen efter 1981 efterlader spørgsmålet, hvad der fik antallet til at falde drastisk i de mellemliggende år (se figur 3.3). Det aftagende internationale konfliktniveau i 1970'erne, der ofte omtales som „afspændingens årti“ giver noget af forklaringen. Der var ingen truende koldkrigsstemning eller større internationale konfrontationer. Først med modstanden mod neutronbomben 1977/78 og Ronald Reagans beslutsomme støtte til installation af mellemdistanceraketter, og modernisering af NATO i begyndelsen af 1980'erne, var der skabt den rette grobund for en ny fredsbevægelse, som kunne drage nytte af erfaringerne fra 1960'erne (Urwin, 1989: kap. 20). Sovjets invasion af Afghanistan 1979 resulterede i adskillige demonstrationer, men blev aldrig samlingspunkt for fredsbevægelserne, bl.a. fordi DKP's rolle i fredsbevægelsen afgjorde, hvem man kunne solidarisere sig med (Rasmussen, 1997: kap. 5).

Internationale politiske begivenheder var ikke alene om at påvirke den

kollektive mobilisering, men suppleredes i perioder af omfattende uro på arbejdsmarkedet foranlediget af de internationale økonomiske konjunkturer. Næste afsnit uddyber denne problemstilling.

ARBEJDSKONFLIKTER, DEMONSTRATIONS- STREJKER OG FYSISKE BLOKADER

Det var de internationale konjunkturers påvirkning af den nationale økonomi, der for alvor udløste en egentlig strejkebølge i Danmark fra slutningen af 1960'erne (Paldam & Pedersen, 1984; Mikkelsen, 1992; 1997). Tilpasning til den nye internationale arbejdsdeling efter 1955 og det efterfølgende kraftige opsving i økonomien blev båret frem via en modernisering af produktionsapparatet efterfulgt af en kraftig inflation (Hansen, 1974: 70-76). Strejkeaktiviteten blev sat i gang af stigende priser i en situation med mangel på arbejdskraft og skabte i løbet af kort tid en veritabel pris-løn-konflikt spiral foruden et pres på betalingsbalancen. Det fik den siddende regering til at gribe til politisk-økonomiske stramninger, der igen udløste store demonstrationsstrejker. Konfliktopsvinget fik også til følge, at de offentligt ansatte tog strejkevåbnet i brug, hvorved konfliktbølgen forlængedes.⁷ At arbejdskonflikterne også havde en stærk indflydelse på protestaktiviteten fremgår af nedenstående beregninger i tabel 3.3.

På trods af at der viser sig pæne parvise sammenhænge mellem de årlige svingninger i protestaktiviteten og en række udvalgte økonomiske men også politiske variable,⁸ så forsvinder denne sammenhæng næsten fuldstændigt, når den efterprøves i en regressionsanalyse, der kontrollerer for uvedkommende variable (tabel 3.3).⁹ Det betyder, at alene „deltagelse i arbejdskonflikter“ forklarer udsvingene i protestaktiviteten, hvorfor der kun står tilbage nøjere at undersøge sammenhængen mellem periodens arbejdskonflikter og protestaktioner, som det er blevet gjort i figur 3.4.

Figuren viser for det første et tæt sammenfald af begivenheder i årene 1946, 1956, 1961, 1970, 1973, 1979 og endelig i 1985; dernæst at begge konfliktserier nåede et højdepunkt i årene 1968-85. Arbejdsmarkedet i befrielsesåret og i 1946 var præget af strejker og demonstrationer rettet mod nazi-sympatisører på arbejdspladserne og krav om højere løn, bedre akkorder og arbejdsforhold. Det gav sig bl.a. udslag i, at op mod 100.000 mennesker den 4. juli 1945 gik i samlet trop til Christiansborg efter at have nedlagt arbejdet kl. 12. Derefter skal vi frem til 1956 og 1961, før en storstrejke og et regeringsindgreb på ny udløste fysiske blokader, demonstrationer og konfronta-

TABEL 3.3.

Modeller til forklaring af protestaktiviteten 1946-1995. Afhængige variabel: antal protestaktioner

FORKLARENDE VARIABEL	MODEL 1	MODEL 2	MODEL 3	MODEL 4
Konstant	-57,47 (26,45) ^a	-116,31 (23,76)	-116,06 (24,96)	21,56 (9,05)
Deltagere i arbejdskonflikter (log)	27,03 (5,87)	35,04 (5,79)	32,21 (5,95)	
Socialdemokratisk regering (D) ^b	-16,50 (7,52)	-13,79 (5,78)		-6,61 (7,58) (n.s.)
Protestaktioner (t-1) ^c		0,57 (0,09)	0,63 (0,09)	0,64 (0,12)
Trend	n.s.	-0,99 (0,27)	-0,82 (0,27)	n.s.
Adj. R ²	0,34	0,69	0,66	0,44
DW	0,64	1,81	1,73	1,98

a) Tallene i parentes er standardafvigelsen;

b) 'D' er en dummy variabel, hvor år med en socialdemokratisk regering har fået værdien 1 ellers 0;

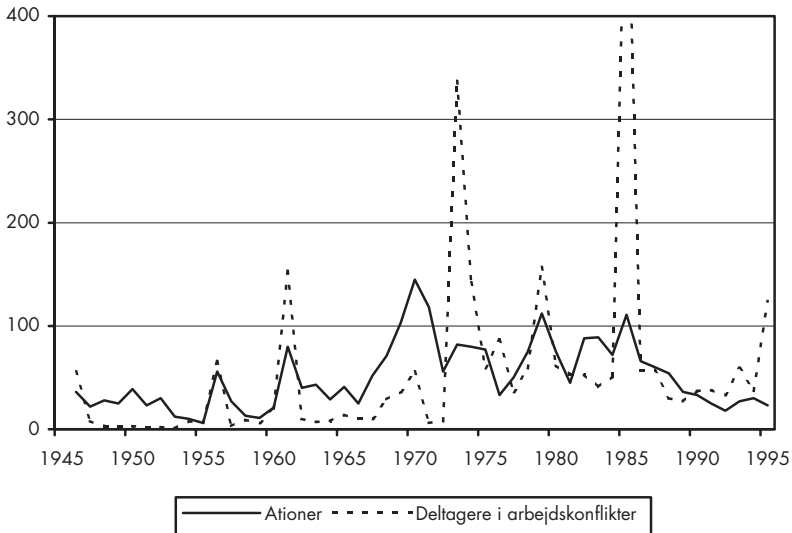
c) Protestaktioner lagget med 1 år.

tioner med politiet. De turbulente 1970'ere, med toppunkter i 1973 og 1979, kan følges i nedenstående diagram, hvor den ene demonstrationsstrejke afløste den anden med korte mellemrum (Mikkelsen, 1992: 328-334).

I dette årti foregik der også en markant ændring i aktionsrepertoiret. Som allerede nævnt vandt den politiske demonstrationsstrejke frem i en grad, man ikke tidligere havde set, og den fysiske blokade blev taget i anvendelse over en bred front, hvad der førte til talrige konfrontationer med politiet (Jepsen, 1986; Vestergaard, 1986); for det tredje, begyndte de offentligt ansatte at strejke og demonstrere i et hidtil uset omfang (Mikkelsen, 1994: kap. 3). I 1979 strejkede og demonstrerede de offentligt ansatte tilsammen med andre grupper på arbejdsmarkedet som led i overenskomstforhandlingerne; i begyndelsen af oktober 1982 gik arbejdet i stå på en lang række private og

FIGUR 3.4.

Protestaktioner og deltagere i arbejdsconflikter 1946-1995

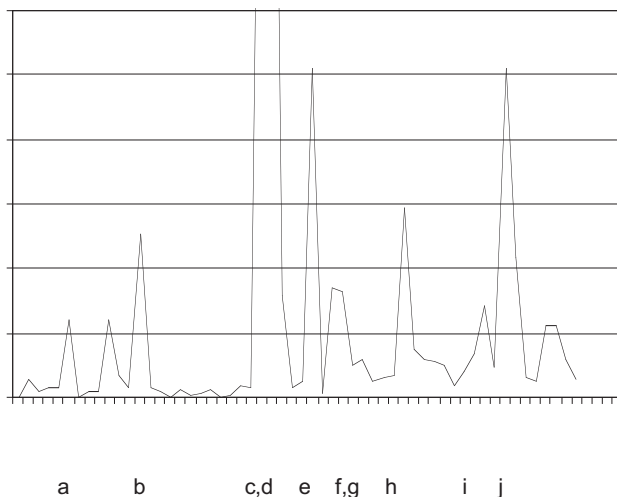
Bemærkning: Antallet af deltagere i arbejdsconflikter er blevet divideret med 1000.

offentlige arbejdspladser, og tæt ved 100.000 tjenestemænd og funktionærer protesterede mod indgreb i nuværende og kommende overenskomster: „75.000 samles trods silende regn til en demonstration på Christiansborg Slotsplads“ (*Avis Årbogen*), for i 1985 at kulminere med strejker, demonstrationer, blokader og gadeopløb i utilfredshed med regeringsindgreb (Vad, 1995). Den indtil videre sidste storkonflikt fandt sted marts 1986, da offentligt ansatte over en bred front arrangerede strejker og massemøder i protest mod regeringens finanspolitiske indgreb, den såkaldte „påskepakke“.¹⁰

Forklaringen på det tætte sammenfald mellem arbejdsconflikter og protestaktioner skal søges i både nationale og internationale forhold. De store formelle organisationer var bundet til et fast aftalesystem, der afskar dem fra at udnytte en midlertidig styrkeposition og understøtte deres krav med strejker. I stedet ser vi, at kontrollen med strejkevåbnet flyttes fra de etablerede institutioner til de uformelle netværk; ensbetydende med at radikale politiske grupper vandt indpas. De var opsatte på at politisere relationerne på arbejdsmarkedet og tilbøjelige til at tage ved lære af nye aktionsformer, som praktiseredes i andre lande (Barkin, 1975).

FIGUR 3.5

Deltagere i arbejdsstandsninger 1967-1980 fordelt på kvartaler

- a) Demonstrationsstrejke d. 24. maj vendt mod regeringsforslag; b) Demonstrationsstrejke vendt mod den borgerlige regerings (VKR) økonomiske politik; c) Arbejdsstandsninger i forbindelse med overenskomstforhandlingerne som strakte sig over både første og andet kvartal; d) Arbejdsstandsninger foranlediget af retssagen i Hadsund: den såkaldte Hope Computer-sag; e) Strejker vendt mod „Det Sorte Forlig“ i maj måned: også kaldet Store Bededags-forliget under Hartling-regeringen; f) Protest demonstrationer og endagsstrejker mod Hartling-regeringen d. 26. november (ca. 70.000 i demonstration foran Christiansborg); g) Protester mod den socialdemokratiske regerings indgreb i overenskomstforhandlingerne; h) Protester og strejker vendt mod det såkaldte August-forlig under den socialdemokratiske regering; i) Arbejdsnedlæggelser i forbindelse med dannelsen af SV-regeringen i august-sep-tember, foruden strejker i forbindelse med Folketingets åbning d. 3. oktober; j) Arbejdsnedlæggelser (især blandt de offentligt ansatte) i forbindelse med overenskomst-forhandlingerne.
- Kilde: Statistiske Efterretninger.

Vi kan således konstatere, at langt de fleste uofficielle arbejdsnedlæggelser bar præg af at være koordineret og kunne støtte sig på solidariteten fra andre arbejdspladser. Ikke mindst tillidsmændene spillede en aktiv rolle i kommunikationen og planlægningen af strejkeforløbet. Desuden dannedes i løbet af 1970'erne en række fagoppositionelle organisationer, hvortil hører Arbejdersolidaritet, Socialistisk Arbejder Klub, Formandsinitiativet, Tillidsmandsringen foruden et utal af mindre venstrefløjsgrupper og støttekomiteer (Nielsen & Rolighed, 1986; Mikkelsen, 1992: 351-358; Mikkelsen, 1994: 168-176). Under disse forhold tjente den militante aktion til at lægge yderligere pres på arbejdsgiveren, men kan også ses som en måde hvorpå små og svage

grupper søgte at tiltrække sig offentlighedens og mulige sympatisørers opmærksomhed. Der kan også spores en tydelig tendens til, at aktionsgrupperne tvang de etablerede organisationer til at støtte demonstrationer og overenskomststridige arbejdsnedlæggelser især inden for den offentlige sektor (Mikkelsen, 1994: kap. 9).

Fra midten af 1980'erne stagnerede strejkeaktiviteten, og det var ikke længere tid for de store demonstrationsstrejker og militante aktioner (Mikkelsen, 1997). I takt med at Alvoren og varigheden af det internationale og nationale økonomiske tilbageslag gik op for de fleste, ændrede arbejdsgiverne, arbejderne og deres organisationer strategi. De rettede i stedet deres opmærksomhed mod den økonomiske politik og erhvervslivets investeringsstrategier og nedprioriterede tilsvarende kortsigtede lønforhøjelser og dermed forbundne arbejdskonflikter (Hancock et al., 1991). Mobiliseringen nedefra og de militante udløbere kunne ikke i længden holde energien oppe, hvorfor initiativet i anden halvdel af 1980'erne overgik til de etablerede arbejdsmarkedsorganisationer og deres konsensusøgende politik.

1968 – PROTESTCYKLUS OG NYE SOCIALE BEVÆGELSER

Året 1968 har fået et næsten mytisk status i offentligheden, og allerede figur 3.2 viste, at årene omkring 1968 ganske rigtigt løftede konfliktniveauet op til hidtil usete højder, der ikke siden er blevet nået. Det fremgik imidlertid også, at der allerede fra begyndelsen af 1960'erne var tegn på nye tendenser, som efter 1968 brød ud i lys lue.

Den 1. september 1962 går de ældre elever på Borgerskolen i Horsens hjem en time før tiden i protest mod undervisningsministeriets „minutcirculære“, og den 24. februar 1963 foretages den første besættelse af en saneringsmoden ejendom udført af Gruppe 61. I 1964 den 27. maj demonstrerer skolebørn foran Varde Rådhus med krav om at få bygget en svømmehal, og to dage senere afleveres en „folkeadresse“ til regeringen og folketinget, der beder disse om at „drage omsorg for at befolkningen og især ungdommen beskyttes mod spekulation i sex“. Skoleelever og bekymrede forældre og præster var begyndt at gøre sig gældende og blev siden fulgt af soldater, lærlinge, militærnægtere, provoer og mange flere; i 1968 kom turen til den studerende ungdom. Den 21. marts demonstreres der under parolerne: „Demokrati på arbejdspladsen – bryd med professorvældet – medbestemmelsesret.“ De psykologistuderende følges den 27. marts op af studerende fra Kunstaka-

demiets Arkitektskole, der vedtager at boykotte undervisningen. Ca. 100 psykologistuderende besætter den 19. april Psykologisk Laboratorium efter forgæves forhandlinger med lærerne – og derefter går det slag i slag: 5000 studerende demonstrerer den 23. april på Frue Plads, og oprøret breder sig fra det ene institut til det andet og fra den ene læreanstalt til den anden.

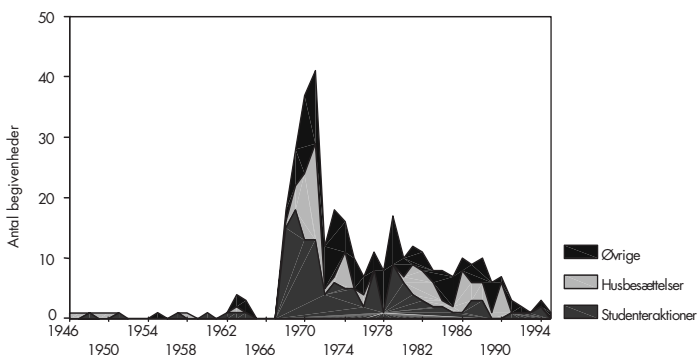
Året 1969 indledes med nogle mindre demonstrationer for „fri hash“ og organiserede plakatoopsætninger af Kristne Unge, som advarer mod „porno-
pesten“. Den 2. februar kommer et par hundrede unge ind i Vor Frue Kirke i Århus, hvor 50 af dem overnatter, fordi de ikke har andre steder at være. Den 19. februar barrikaderer nogle beboere og aktivister sig i Sofiegården; 8 dage senere stormer politiet ejendommen. De 7 beboere og ca. 100 aktivister bæres ud, 50 personer anholdes og nedrivningen begynder samme dag. Det bliver indledningen til en række boligbesættelser, der med større og mindre intensitet har præget udviklingen frem til i dag. I Hjørring, Vejle, Rønne og andre steder i landet finder der den 31. januar 1970 såkaldte „Ja-til-Livet“ marcher sted i protest mod aborttilhængere, og den 11. marts afleveres en adresse med 40.000 underskrifter mod fri abort. En noget anden tone slås an den 8. april med „rødstrømpernes“ program om at „vække kvindernes latente bevidsthed om deres undertrykkelse, at opbygge en søstersolidaritet, at kæmpe for at blive fri“. Senere følger den 14. april en demonstration i Palmehaven mod Miss Danmark-kåringen (inspireret af lignende aktioner i USA) og andre aktioner med krav om ligeløn, boliger, mod kvindens udnyttelse i reklame, o.l. I begyndelsen af oktober demonstrerer lærlinge i København, Århus, Aalborg og Odense for højere løn og en bedre placering i uddannelsessystemet. Egentlige miljøaktioner har været forholdsvist sjældne, og først i slutningen af 1970 bliver de mærkbare:

- 11. oktober proklamerer 500 beboere på Nørrebro „bilerne ud af byen“ – „fred i Fredensgade“
- 14. november demonstrerer 6000 mennesker i det indre København imod bilos og bilstøj
- 5. december laver 2000 såkaldte forureningsaktivister trafikblokade i det indre København
- 12. december forekommer der en anti-bildemonstration, ligeledes i København.

Året slutter med demonstrationer foran Spaniens og Sovjetunionens ambassader i protest mod dødsdommene i Burgos og Leningrad.

FIGUR 3.6.

Nye sociale bevægelser i Danmark 1946/68-1995

Bemærkning: Kategorien "øvrige" inkluderer miljø, kvinder, abort, dyrenes beskyttelse, anti-atomkraft, sociale institutioner, religion, fængselsforhold og Christiania.

Tabel 3.1 og de få udvalgte eksempler vidner om, at der fra slutningen af 1960'erne blev iværksat aktioner inden for traditionelle områder som arbejdsmarkedet, men også at mange nye sektorer omfattedes af konfliktbølgen. Det drejede sig om boligområdet og om uddannelserne men også kvindebevægelsen, bøsser og lesbiske, religion, abort, miljø, dyrenes beskyttelse, børne- ungdoms- og ældreinstitutionsområdet, fysisk og psykisk handicappede mv. gjorde sig gældende med forskellig intensitet. Flere stridspunkter, men mest iøjnefaldende når talen falder på retten til fri abort, mobiliserede tilhængere og modstandere i stort tal. Demonstrationer, plakatopsætninger og underskriftsindsamlinger blev taget i anvendelse for at vinde tilhængere, påkalde sig offentlighedens opmærksomhed og påvirke politikerne.

De aktioner, som nævnes ovenfor, hører til under begrebet „nye sociale bevægelser“; og at der rent faktisk er tale om et historisk brud, får man et indtryk af i ovenstående figur 3.6.

Grupper, som ikke tidligere havde ytret sig på denne måde, trådte med ét ind på den offentlige arena i 1968. Det var den studerende ungdom, som førte an inden for Studenterbevægelsen, men de optrådte også i stort tal i Slumstormerbevægelsen, andre beboerbevægelser, kvindebevægelsen, miljøbevægelserne og ikke mindst et stort antal mindre aktionsgrupper som Revolutionær Aktion, Kristne Unge, NOAH, KRIM, Rødstrømperne, Black Panter partiets solidaritetskomite i Danmark, Foreningen FAR,

Boligfronten og andre af de i figur 3.6 nævnte. Det vidner om en spredningseffekt, som dels fulgte nogle institutionaliserede kanaler, men også sprang fra den ene sektor til den anden (Borre & Eliason, 1983: 114). Surveys viser også, at mange deltagere var aktive inden for flere områder og skiftede fra en bevægelse til en anden (Svensson & Togeby, 1986; Togeby, 1989).

Individuel mobilitet bidrog til spredningen, men det gjorde også social kommunikation, medierne og eksemplets magt. Det budskab og den viden, de bragte videre, var, hvorledes man organiserer, at det lønner sig at aktionere, og at især (hus)besættelser og fysiske blokader er aldeles effektive i forsøget på at få gennemført sine krav. Det fortæller os imidlertid ikke noget om det nøjagtige tidspunkt for protestcyklen. Vi må derfor rette vor opmærksomhed mod de nationale og internationale forhold.

Fra 1966 til 1968 havde Danmark for første gang en socialistisk majoritet i Folketinget bestående af Socialdemokratiet og Socialistisk Folkeparti. Denne korte samarbejdsperiode førte til alvorlig splittelse internt i de to partier, og efter valget i 1968 kunne de liberale partier forme en flertals regering. Med andre ord, 1968 var et år med politisk turbulens, med en ustabil politisk elite og et Socialdemokrati, som blev udfordret fra venstre. Dertil kommer, at Socialdemokratiet og de borgerlige partier på dette tidspunkt anså tilslutningen til Fællesmarkedet som en løsning på Danmarks økonomiske problemer. Et gunstigt tidspunkt til at iværksætte udenomsparlamentariske aktioner med stærke socialistiske overtoner og det ikke mindst, hvis der samtidigt tages hensyn til de internationale politiske begivenheder.

Vietnamkrigen havde radikaliseret mange studenter, og kort tid efter at deres amerikanske og europæiske kolleger havde demonstreret i gaderne og besat universiteterne (Fraser, 1988: kap. 4), ser vi, at danske studenter iværksatte lignende aktioner. De etablerede kontakt med Kritische Universität i Vest Berlin, og lod sig inspirere af den vesttyske studenterbevægelse (SDS), dens politiske tænkning og tolkning af Frankfurter Skolen (Nielsen, 1991: 135). Slumstormerbevægelsen kunne hente oplysninger om lignende husbesættelser og alternative urbane bevægelser i andre lande (Cherki et al., 1978), mens kvindebevægelsen opstod i forlængelse af et stort møde 6. april 1970, hvor tre danske journalister berettede om den nye kvindebevægelse i USA, Storbritannien og Holland (Dahlerup, 1998). I bevægelsens ideologiske fundament indgik læsningen af international litteratur, og der knyttedes mange internationale kontakter på den årlige Femø-lejr.

Marts 1969 oprettede en gruppe af studerende den første radikale økologiske bevægelse i Danmark under navnet NOAH, og i begyndelsen af

1970'erne udviklede initiativet sig til en egentlig social bevægelse med mange lokale aktionsgrupper rundt omkring i landet (Jamison et al., 1990; Rasmussen, 1997: kap. 4). Udbredelsen af udenlandsk litteratur om økologiske emner og udnyttelsen af internationale forureningskatastrofer indgik i bevægelsens strategi. Sammen med andre organisationer grundlagde medlemmer fra NOAH Organisationen til Oplysning om Atomkraft (OOA) i 1973. Dette nye bidrag til miljøbevægelsen tiltrak nye medlemmer og skal ses som et direkte svar på regeringen og ELSAMs planer om at fremskynde indførelsen af atomkraft, efter at OPECs beslutning om at hæve oliepriserne havde medført et alvorligt tilbageslag for den danske økonomi og demonstreret Danmarks afhængighed af internationale energiressourcer.

Kort fortalt, „68-oprøret“ opstod som et konglomerat af internationale, transnationale og nationale kræfter. Krigen i Vietnam havde radikaliseret dele af den studerende ungdom, og kort tid efter at studerende besatte universitetsbygninger i USA, Italien, Tyskland og andre lande, brød studenteroprøret ud i Danmark, hvorfra det hurtigt forplantede sig til andre sektorer ikke mindst i kraft af, at besættelsen som særlig aktionsform viste sig yderst effektiv. Der var med andre ord tale om en læreproces i form af transnationale og nationale forbindelser formidlet af medier og personer.

I KØLVANDET PÅ „68 OPRØRET“

Som det fremgik af figur 3.6, svandt protestbølgen ikke hen på samme bratte måde, som den var begyndt. Protestcyklen havde mobiliseret sektorer og grupper og introduceret en ny politikform – den direkte aktion i form af husbesættelse og fysisk blokade, der viste sig yderst effektive og kunne anvendes i mange forskellige situationer og af mange forskellige grupper. Mellem 1975 og 1979 aktionerede studerende, gymnasie- og skoleelever landet over og besatte universitetsbygninger i utilfredshed med regeringens indgreb over for Roskilde Universitetscenter. Siden hen i 1979–80 og frem til 1988 demonstrerede elevbevægelsen for højere studiesøtte, bedre levevilkår og mod nedskæringer på skoleområdet (Nielsen, 2000). De tidligere slumstormere organiserede sig i beboerforeninger, hvor Nørrebro Beboeraktion hører til en af de mest kendte. De iværksatte en omfattende organisering af kvarteret og søgte i samarbejde med kommunen at få indflydelse på den fremadskridende saneringspolitik. Det lykkedes kun delvist, og da Københavns kommune i marts 1980 sendte håndværkere ind for at fjerne en stor tomte på det indre Nørrebro – omtalt som Bygge-

ren – udviklede det sig til voldsomme gadekampe med mange anholdte og flere sårede.

Under kampen om Byggeren var der kommet mange yngre mennesker til fra det meste af København. Flere af disse tog senere i 1981 del i de aktioner og husbesættelser, som indledte periodens anden store husbesætter- og ungdomsbevægelse også omtalt som BZ-bevægelsen. Egentlig begyndte det i Holland, nærmere betegnet Amsterdam, i begyndelsen af 1980, hvorfra ungdomsbesættelserne spredte sig til Zürich og nåede byer i Vesttyskland i det første kvartal af 1981 og København i oktober måned, hvor aktivisterne overtog aktionsformer, symboler og paroler fra deres udenlandske ligesindede (jf. kapitel 5 om ungdomsbevægelser i denne bog). BZ-bevægelsen gik i opløsning i en proces af politiindgreb over for de besatte huse og som følge af, at deltagerne integreredes i andre bevægelser efter 1991.

Fremkomsten af disse mindre bevægelser og aktiviteter skal dog ikke sløre for den kendsgerning, som også afspejler sig tydeligt i figur 3.6, at tilslutningen til de nye sociale bevægelser var konstant faldende efter 1988. To case-studier kaster lys over denne udvikling. Efter en kort, men effektiv opstart trak kvindebevægelsen sig hurtigt tilbage til selvhjælpsgrupper og frivillige foreninger. I sjældne tilfælde formåede de at samle i tusindvis af kvinder, men deres største problem var, at de ikke var i stand til at rekruttere nye medlemmer (Dahlerup, 1998). Miljøbevægelsen kunne på sin side pege på den grænseoverskridende forurening og på katastrofer som Boopal, Three Mile Island og Tschernobyl, ligesom de lancerede adskillige kampagner mod atomkraftværker tæt på den danske grænse: Barsebäk i Sverige og Brockdorf i Nordtyskland. Men i løbet af 1980'erne afløstes græsrodsarbejdet gradvist af en mere professionel kampagnestab, der prioriterede forbindelsen til de parlamentariske institutioner, medierne og den direkte posthenvendelse til befolkningen højere end demonstrationer og direkte aktioner (Jamison et al., 1990: 112-117). At miljøet blev sat på den politiske dagsorden og langt hen ad vejen accepteredes af de etablerede politiske organer kan have forstærket tendensen til institutionalisering og dermed svækket følelsen af og behov for selv at gøre en indsats.

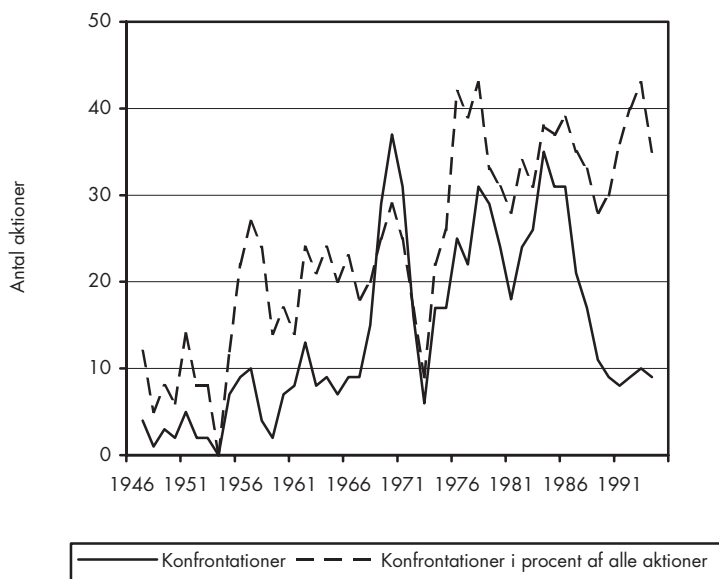
Bevægelsernes professionalisering og institutionalisering – ensbetydende med at de nærmede sig, hvad vi opfatter som en interesseorganisation – og deres samarbejde med det etablerede administrative system er kun en del af forklaringen på de nye sociale bevægelses dalende mobiliseringskraft. Husbesættelser mistede efter et stykke tid deres taktiske nyhedsværdi, og efter en vis tøven og rådvildhed genvandt myndighederne herunder politiet initiati-

vet og reducerede aktivisterne til nogle spredte aktionsgrupper. Men også tendensen til at aktionerne blev mere voldsomme, kan have afholdt mange mennesker fra at deltage. Dette tema analyseres nærmere i følgende afsnit.

KONFRONTATIONER, VOLD OG POLITISTRATEGI

Der hersker ikke tvivl om, at politiske voldshandlinger har et mindre omfang i Danmark sammenlignet med de fleste andre lande. Fraværet af nationalistiske og regionale modsætninger, et veludviklet samarbejde mellem staten og de vigtigste interesseorganisationer og dermed forbundne omfordelingsmekanismer er med til at sænke spændingerne og dermed også voldsniveauet (Mikkelsen, 1986; Zimmermann, 1989; Nollert, 1995). Dermed ikke være sagt, at kollektiv vold ikke indgår i en dansk sammenhæng, tværtom. Tabel 3.2 viste, at gadeoptøjer, hærværk, besættelse, blokade, sammenstød og sågar bombesprængning forekom ganske ofte, og for at give et samlende kronologisk billede har vi opsummeret antallet af aktioner for disse seks kategorier i figur 3.7.

FIGUR 3.7.
Konfrontationer 1946-1995

Bemærkning: Begge serier er tre års glidende gennemsnit

Bortset fra to korte opsving i 1956 og 1961, der kan sættes i forbindelse med større arbejdskonflikter, ligger antallet af konfrontationer mellem 1946 og 1968 lavt. Derefter sker der en kraftig stigning som (med undtagelse af en brat nedgang 1972-74) varer indtil 1985, hvorefter et permanent fald sætter ind. Holder man sig i stedet til konfrontationernes procentvise andel af det samlede antal aktioner (den stiplede linje), viser denne med visse forskydninger en lignende tendens bortset fra perioden efter 1985, hvor de to serier afviger markant fra hinanden. Den gradvise optrapning og svingninger i voldsaktiviteten vil blive forklaret med henvisning til a) ændringer i aktions- og organisationsformer, b) konkurrencen mellem de politiske bevægelser, og c) politiets strategi.

Indtil 1969 kan de mere voldsomme aktionsformer sættes i forbindelse med arbejdskonflikter, ungdomsoptøjer under eller efter afslutningen af større rockkoncerter (Blegvad, 1964), havnearbejdere der blokerede for lastning og losning af skibe, udenlandske begivenheder som besøg af soldater fra Atlantpagten, Ungarnopstanden 1956, slagsmål med ungarnske flygtninge, Cubakrisen 1962, krigen i Vietnam, men også en del fantasifulde aktioner på initiativ af Gruppe 61. Den kraftige stigning efter 1969 fortsatte mønstret fra de foregående år. Det nye er, at antallet af mindre bevægelser og aktionsgrupper voksede, at nye aktionsformer vandt frem, samt at uddannelse og boligforhold blev et dominerende stridspunkt.

Det kendes fra andre lande, at hovedparten af de voldelige handlinger begås af små velorganiserede grupper i deres bestræbelser på at tiltrække sig offentlighedens opmærksomhed (Tarrow, 1989b: kap. 12; Tarrow, 1994: 105). Der er imidlertid også en tendens til, at indbyrdes konkurrence mellem ideologisk radikale grupper eller mellem fløje inden for samme bevægelse, fremmer konfrontationerne – af della Porta og Tarrow (1986) omtalt som „a process of competitive tactical differentiation“. I Danmark førte modsætningsforholdet mellem de radikale og de moderate i Vietnambevægelsen til en optrapning af voldsniveauet og „slagsmål med politiet blev efterhånden et *must* for enhver revolutionær Vietnamaktivist med respekt for sig selv, så udenforstående efterhånden kunne få indtryk af, at *det* var hovedsagen“ (Rasmussen, 1997: 58-60). Volden kulminerede med Verdensbankdemonstrationerne i slutningen af september 1970 med mange sårede og over 50 anholdte.

Den fornyede stigning 1975-85 skyldes for det første, at besættelsen som aktionsform benyttedes af mange forskellige grupper i mange forskellige situationer, den var med andre ord blevet en del af standardrepertoiret. For

det andet steg antallet af fysiske blokader ganske kraftigt (se tabel 3.2). Det startede rigtigt med Hope-sagen, hvor 2-300 arbejdere en nat i januar 1973 holdt fabrikkens funktionærer og udenlandske gæster indespærrede i flere timer for at imødegå ledelsens planer om at importere udenlandsk arbejdskraft. Den fysiske blokade inklusive virksomhedsbesættelser bredte sig herefter til flere arbejdspladser, og med justitsministerens „blokadecirkulære“ 30. juni 1976 – der fastslog, at politivedtægtens §3 kunne anvendes som hjemmel til at sprede fysiske blokader og straffe deltagerne – optrappedes konfrontationerne med politiet (Jepsen, 1986: 283-288; Vestergaard, 1986).

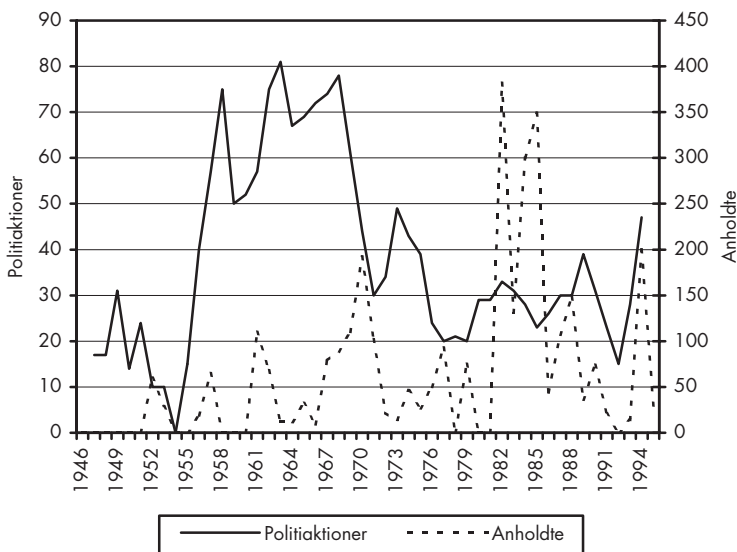
Voldsomhederne kulminerede i 1985 med blokaden af Slotsholmen og Christiansborg. Derefter reduceredes aktiviteten, men uden at der indtraf et tilsvarende fald i det relative konfrontationsniveau (figur 3.7). Årsagen er, at fra midten af 1980'erne eskalerede antallet af sammenstød mellem danskere, indvandrere og politiske flygtninge (se tabel 3.1). Der var mindre skærmydser i begyndelsen af 1985, men det brød først rigtigt løs i dagene 26.-28. juli, hvor flere hundrede danskere, bevæbnet med sten og flasker med brandbar væske, gik til angreb på nogle iranske flygtninge, der midlertidigt opholdt sig på Grand Hotel i Kalundborg. I årene derefter blev vi vidne til flere brandbombeattentater mod asylcentre og kiosker ejet af indvandrere, ligesom politiske flygtninge besatte (overnattede i) landets kirker for at undgå at blive udvist. Racistiske unge og tilhængere af højrebevægelser greb til vold mod indvandrere og flygtninge, men konfronteredes sideløbende med yngre anti-racistiske autonome (Karpantschov, 1999; 2000).

Et sidste aspekt, der skal trækkes frem, er politiets rolle. Det fremhæves fra både internationalt og nationalt hold, at politiets strategi over en selvstændig indflydelse på voldsintensiteten (della Porta, 1996). I den forbindelse ser vi bort fra, at politiets taktik også bestemmes af den siddende regering og af politiets organisatoriske opbygning, herunder korpsets sociale sammensætning og uddannelse. Jørgen Jepsen (1986: 281) omtaler politiets fremfærd over for demonstranter og aktivister som en overgang „fra eftergiveness til konfrontation“. Gennem 1960'erne skulle politiet have givet efter over for „den gode fjende“, dvs. massebevægelserne, slumstormerne, demonstrationerne mod USA, de langhårede og narkomanerne. Oliekrisen i 1972 og opbremsning i den økonomiske vækst øgede strejkeaktiviteten og antallet af militante aktioner og førte til, at politiet blev sat ind mod aktionerende arbejdere, fysiske blokader, boligaktivister og anti-autoritære unge.

Set på baggrund af det stigende konfrontationsniveau, som vist i figur 3.7, forekommer Jepsens empirisk funderede ræsonnementer rimelige; sættes

FIGUR 3.8.

Politiaktioner og anholdelser 1946-1995

Bemærkning: Antallet af politiaktioner er beregnet som et tre års glidende gennemsnit af (antal politiaktioner*100/antal konfrontationer).

antallet af politiaktioner derimod op over for det samlede antal konfrontationer, som det er blevet gjort i figur 3.8, kommer man nærmest frem til den modsatte konklusion.

Det virker snarere som om, at politiet til at begynde med reagerede voldsomt og i panik over for nye aktionsformer; men i takt med at både antallet af konventionelle og militante aktioner steg kraftigt efter 1968, lærte de dels fordelene ved en mere henholdende taktik, og blev dels tvunget til at gribe langt mere selektivt ind pga. begrænsede ressourcer. Ser vi på kurven over anholdte, ligeledes i figur 3.8, kan der hentes belæg for, at nye taktiske aktionsformer fra starten blev mødt med en overreaktion fra politiets side, efterfulgt af en vis moderation.

Ungdomsuroligheder i 1952, rock and roll optøjer 1957, arbejdskonflikter og tilstødende gadeuroligheder i 1961 fik hurtigt politiet til at trække stave-
ne (Blegvad, 1964). Samme mønster gentoges i 1968-70 i takt med, at nye aktionsformer vandt frem. De store arrestationsbølger 1982-85 udspandt
dels af nogle voldsomme fysiske blokader, men frem for alt af de massean-

holdelser, der fulgte i kølvandet på de mange „Ta'selv“aktioner som en reaktion på „sultecirkulærets“ ikrafttræden 1. oktober 1982 („Sultecirkulæret“ blev udstedt af den socialdemokratiske socialminister 12. juli 1982). Det mildest taget vældede frem med fantasifulde, men også voldsomme aktioner i form af „spis-gratis“ aktioner, „Stjæl dig frem“-bevægelsen i Århus og „Robin Hoods lystige svende“, der begik „tyverier“ i supermarkederne for siden at uddele stjalne sokker til forbipasserende. Flere af disse aktioner og happenings endte i masseanholdelser, som da 319 personer arresteredes efter en hærværksdemonstration af „Kulørte Klat“ fra Rådhuspladsen til Frihedsmuseet den 4. maj 1984. Disse masseanholdelser erklæredes ved byretterne for ulovlige, og de anholdte ydedes erstatning. Det satte en stopper for masseanholdelserne, og da der samtidigt rettedes voldsom kritik mod politiets fremfærd i forbindelse med blokader og ungdomsproblemer fra fagbevægelsen og offentlighedens side, var der tegn på, at politiet skiftede strategi. Der udarbejdedes nye instrukser om ændringer i politiadfærden, nærpolitioverordningen udbyggedes i flere distrikter, og Politiskolen fremmede undervisningen i psykologi (Vestergaard, 1986: 142-148; Jepsen, 1986: 297-302). Alene konfrontationer med autonome grupper og Ribus-konflikten i Esbjerg 1994-95 førte til større anholdelser.

Retrospektivt ser det derfor ud til, at alle parter lærte af konfrontationerne. Det kan ikke nægtes, at politiet og dets modstandere til at begynde med engagerede sig i en gensidig optrapning af konfliktniveauet. Vedvarende konfrontationer førte imidlertid til, at de aktionerende grupper gik i opløsning og i længden demobiliserede, hvor politiet justerede ressourcer og strategi for ikke at miste opbakning i befolkningen.

MAGT, INDFLYDELSE, DEMOKRATI OG POLITISKE BEVÆGELSER I DANMARK

Det principielle sigte med dette kapitel har været at give en empirisk og teoretisk funderet forklaring på bevægelsesmønstret i Danmark efter Anden Verdenskrig, mens der kun er blevet gjort lidt rede for bevægelsernes gennemslagskraft og indflydelse på samfundet i øvrigt. I dette sidste afsnit vil vi derfor søge at samle op på enkelte toneangivende bevægelser og aktionskampagners succes eller mangel på samme, for dernæst at stille det noget mere vage, men nok så interessante spørgsmål om, hvilken betydning aktionerne og bevægelserne har haft for den politiske proces og den politiske kultur i Danmark.

TABEL 3.4.

Udfald og accept af de politiske bevægelser

	KRAV GENNEMFØRT	KRAV AFVIST
ADGANG	Miljøbevægelserne Anti-atomkraft bevægelsen Studenterbevægelsen	Folkebevægelsen mod EF
IKKE ADGANG	(Vietnambevægelsen) Christiania Kvindebevægelsen Pro-abort bevægelsen	Slumstormerbevægelsen Religiøse bevægelser Fredsbevægelserne BZ-bevægelsen Anti-abort bevægelsen Elevbevægelsen

Kaster vi først et blik på arbejdsmarkedet, ved vi fra anden side, at mange strejker hurtigt blev fulgt op af indrømmelser fra arbejdsgiverne (Mikkelsen, 1992). Strejkeopsvinget i 1970'erne rejste desuden en række centrale spørgsmål om arbejdsgivernes ledelsesret, medbestemmelse og overskudsdeling. Krav som allerede fra begyndelsen af 1980'erne blev taget af bordet i takt med, at magtbalancen mellem arbejdere og arbejdsgivere forskubbede sig til sidstnævntes fordel. På den anden side gjorde konfliktopsvinget det lettere for de offentligt ansatte at iværksætte lignende aktioner og omdanne deres faglige foreninger til egentlige moderne kamporganisationer. Det styrkede deres forhandlingsposition over for de statslige arbejdsgivere og stillede dem bedre i konkurrencen med de øvrige parter på arbejdsmarkedet. De offentligt ansattes aktioner og organisationer bidrog derfor stærkt til, at overenskomstsystemet kom under pres og decentraliseredes (Scheuer, 1992; Mikkelsen, 1994; 1998).

Vender vi os mod civilsamfundet, og tillemper til at begynde med William Gamsons (1975) distinktion mellem på den ene side adgang til de politisk besluttende organer (også omtalt som rutinepolitik), og på den anden side accept af de fremførte krav, kan man opstille tabel 3.4, hvori vi noget tøvende har indføjet nogle af periodens mest toneangivende bevægelser.

Fælles for de bevægelser, som ikke fik deres mere fundamentale krav opfyldt, var, at de stod konfronteret med magtfulde modstandere, lokalt eller nationalt, og efterspurgte ressourcer inden for et højt-prioriteret politik område. Endvidere er der en tendens til, at bevægelser, der overvejende

rekrutterede og aktionerede lokalt (i modsætning til nationale organisationer med en professionel stab), blev nægtet adgang til rutinepolitikens domæneområde, mens de mest succesrige bevægelser var landsdækkende, med en professionel stab, og over for sig havde en splittet elite og en vægelsindet opinion.

Men lad det være sagt straks: denne fremstilling yder hverken bevægelserne eller historien retfærdighed. Med henvisning til Kriesi et al. (1995, og forrige kapitel) kan man med fordel inddrage bevægelsernes interne organisering og tilhængernes identitet, selvopfattelse og verdensanskuelse. Man må også inddrage spørgsmålet, om protesterne ændrede den politiske beslutningsproces, den politiske alliancedannelse, den politiske dagsorden, og om de formåede at påvirke befolkningens holdninger. Og på alle disse områder må man sige, at selv „taberne“ i det politiske spil har haft en stor indflydelse på det politiske liv og den politiske kultur. Studenterprotesterne, aborttilhængerne, atomvåbenmodstanderne, atomkraftmodstanderne, bøsser og lesbiske, Vietnambevægelsen, miljøaktivisterne, kvindebevægelserne, m.fl. påvirkede de politiske beslutninger, opnåede nogle rettigheder og bidrog til et holdnings- og værdiskift i befolkningen.

Bevægelserne skabte med andre ord deres egen opportunitetsstruktur: Ville man fremme sine rettigheder og interesser, nyttede det at organisere og demonstrere. At bevægelserne kunne alliere sig med kommunisterne, Socialistisk Folkeparti, Venstresocialisterne og til tider de radikale, men også opnå ørenlyd, når socialdemokraterne var i opposition, har gjort det lettere for bevægelserne at fremme deres interesser og eksistens. Bevægelserne rejste spørgsmål og mobiliserede interesser og befolkningsgrupper, som var kommet i klemme og sat uden for rutinepolitikken, der har været og er domineret af de politiske partier og interesseorganisationerne. Partierne betragtes som legitime aktører i det politiske spil, hvorimod der ofte har været rejst kritik af interesseorganisationernes store dominans. Især hvis partier og interesseorganisationer finder sammen i fastlåste strukturer (med nok så megen folkelig støtte), vil det skabe og cementere privilegier til stor gavn for nogle, men også til ugunst for andre. De sociale og politiske bevægelser udfordrer denne alliancestruktur og dette system. De kaster nye ressourcer, alternative organisations- og aktionsformer ind i det politiske liv. Det har muligvis gjort det vanskeligere at styre og øget modsætningerne i samfundet, men det har også skabt et mere gennemsigtigt og levedygtigt demokrati.

KONKLUSIONER OG PERSPEKTIVER

Teorierne om „nye sociale bevægelser“ har overset den kollektive mobiliserings cykliske natur og dens internationale oprindelse. Efterkrigstidens sociale bevægelser var helt klart et produkt af en ændret politisk verdensorden og internationale spændinger. Der blev i løbet af 1950'erne og 1960'erne skabt et socio-politisk modul og et imperativ for efterfølgende bevægelser, deres organisationsformer, aktionsrepertoire, symbolsprog og mobiliseringsstrategier. Det var også sammenfaldet mellem de internationale politiske konjunkturer og verdensmarkedskonjunkturerne, der førte til, at 1960'ernes og 1970'ernes konfliktmønster blev så intenst og langvarigt. Der er også klare indicier for, at transnationale forbindelser og bevægelser nærmedes af internationale kriser.

Styrken i en teori, hvis tyngdepunkt ligger i de internationale-nationale relationer, beror tillige på, at den foruden de langsigtede ændringer i den kollektive mobilisering også er i stand til at forklare de kortvarige svingninger i protestaktiviteten. Indsamlingen af masse-surveys, som har været benyttet i de fleste studier af nye sociale bevægelser, er helt afskåret fra dette erkendelsesniveau, og har som en konsekvens afholdt sig fra at diskutere det faldende konfliktniveau efter 1985 og dermed bevægelsernes (midlertidige) bortvisen. Som skitseret indledningsvis forklarer de bevægelsernes fremkomst med henvisning til den voksende offentlige sektor, et stigende kollektivt forbrug, politisering af hverdagslivet samt en ændring af befolkningens, især den nye middelclasses, behovsprioritering, hvorfor man må gå ud fra, at de samme fænomener har undergået kraftige og permanente ændringer fra midten af 1980'erne. Og uden at gå i detaljer kan man roligt sige, at dette ikke har været tilfældet. Vi kan derimod konstatere, at Øst-Vest forholdet hastigt forbedredes efter 1985 med Gorbachevs tiltræden og midlertidigt forsvandt ud af historien med „murens fald“ i 1989. Antallet af arbejdskonflikter og strejkevåbnets politisering var ligeledes for nedadgående efter 1985. Dertil kommer, at en del bevægelser rent faktisk fik deres krav opfyldt, samt at de siddende regeringer var blevet mere stabile, og derfor mindre modtagelige for bevægelsernes krav. Det skal heller ikke nægtes, at kollektive manifestationer kan være kommet i miskredit i takt med, at de (relativt set) var blevet mere voldelige.

Til sidst en tilbagevenden til begrebet politisk bevægelse. Fortalere for nye sociale bevægelser understreger gang på gang deltagelsens ekspressive elementer. Dermed hentydes til, at aktionsdeltagelsen mere tjente identitetsskabende (social kontakt, selv-iscenesættelse, livsstil) end rent interesse-

orienterede instrumentelle formål. Denne undersøgelse viser imidlertid, at de sociale bevægelser havde deres oprindelse i og fulgte nogle klart afgrænsede internationale, nationale og lokale politiske og økonomiske målsætninger. Udfaldet af den vedvarende interaktion med andre aktører, herunder staten, og inspirationen fra nærtbeslægtede bevægelser i udlandet har været de væsentligste drivkræfter bag ændringerne i de politiske udtryksformer og har haft afgørende indflydelse på befolkningens holdninger og værdier.

NOTER

- 1 Skelnen mellem „begivenhed“ og „aktion“ og grunden til, at de vægtes forskelligt, har at gøre med kildematerialets beskaffenhed: De fleste begivenheder omfatter en enkelt aktion, men der er også muligheder for, at én begivenhed, som eksempelvis storkonflikten i 1985, kan give ophav til adskillige aktioner. Desuden støder man ofte på en sætning som „følgende (begivenhed) blev fulgt op af mange demonstrationer i flere danske byer“; den er blevet kodet som en begivenhed, men fem aktioner. Havde der været tale om en begivenhed og aktioner „over hele landet“ er antallet af aktioner blevet sat til 10. For nærmere diskussion jf. Mikkelsen (1989).
- 2 Denne opgørelse, skal det understreges, inkluderer ikke arbejds konflikter, da det har været muligt at benytte andre og i den forbindelse, bedre kilder. Fremstillingen bygger derudover på artikler og monografier over enkelte større konflikter, sociale bevægelser og protestkampagner, ligesom det har været muligt at trække på survey-data om befolkningens protestadfærd.
- 3 Goldmann (1978: 55–61). Målemetoden bygger på en kvantitativ indholdsanalyse af udtalelser fra personer med officiel tilknytning til NATO og Warsawa Pagt landene. Hele materialet stammer fra Keesing's Contemporary Archives; se Goldmann & Lagerkranz (1977), der tillige indeholder det konkrete talmateriale for det opstillede spændingsindeks.
- 4 Indføjer man antallet af „internationale begivenheder“ (IB) for perioden 1946–68, som afhængig variabel i en multivariat regressions analyse med det „internationale spændingsindeks“ (IS) som uafhængig variabel, fremkommer følgende to ligninger med standard afvigelsen i parentes:

$$IB_{1946-68} = \begin{matrix} -853,8 & + & 0,338 & (IS) & + & 0,440 & (trend) \\ (296,1) & & (0,126) & & (0,151) & \text{Adj. } R^2 = 0,38; & DW=1,12 \end{matrix}$$

Tager vi højde for den lave DW værdi som udtryk for en høj autokorrelation, og i ligningen indfører forrige års internationale begivenheder (IB t-1) som uafhængig variabel, fjernes autokorrelationen mens internationale spændinger stadig giver et signifikant bidrag til forklaring af protestaktiviteten i Danmark i perioden 1946-68:

$$IB_{1946-68} = -811,40 \text{ (konstant)} + 0,269 \text{ (IS)} + 0,544 \text{ (IB } t-1) + 0,415 \text{ (trend)}$$

(372,14) (0,107) (0,163) (0,190) Adj. R² = 0,58 DW = 1,96

- 5 En Gallup-undersøgelse i februar 1949 viste, at spørgsmålet om neutralitet versus Atlantpagttilslutning hver fik tilslutning fra 36% af de adspurgte.
- 6 I en undersøgelse fra 1986 om danskernes opfattelse af internationale forhold viser angsten for en atomkrig sig at være udbredt i befolkningen (jf. Jacobsen, 1988: kap. 4).
- 7 I dette afsnit har jeg kun ganske kort peget på sammenhængen mellem de internationale-nationale økonomiske forhold og svingninger i strejkeaktiviteten i Danmark. For en uddybende redegørelse kan henvises til Mikkelsen (1992; 1994; 1997; 1998).
- 8 Resultaterne af de bivariate korrelationsberegninger (Pearsons r) vises i nedenstående opstilling, hvor „D“ står for en dummy variabel:

PROTESTAKTIONER		PROTESTAKTIONER	
Deltagere i arbejdskonflikter (log)	,56	Realløn (t-1)	,44
Arbejdsnedlæggelser	,34	Regeringsindg. i kollektive	
Bruttofaktor indkomst		forh. (D)	,30
(1929 priser)	,60	År med en socialdemokratisk	
Bruttoinvesteringer	,52	reg. (D)	-,31
Kollektive overenskomster (D)	,16	Arbejdsløshed	-,00
Folketingsvalg (D)	,02	Venstrefløjens parlamentariske	
Faglig organisering	,27	styrke	,44
Storkonflikten 1985 (D)	,28	Nominelle lønninger	,21
Realløn	,49	Trend	,29

- 9 Ifølge model 1 i tabel 3.3 er det alene antallet af deltagere i arbejdskonflikter og år med en socialdemokratisk regering der står tilbage. Dermed antydes, at år med heftig strejkeaktivitet ligeledes giver sig udslag i mange protestaktioner, hvorimod år med en socialdemokratisk regering har en dæmpende indflydelse på protestniveauet. Tager vi imidlertid højde for en alvorlig grad af seriel korrelation i den afhængige variabel (lav DW værdi) ved at indføre forrige års protestaktioner i ligningen (model 2), forbliver de enkelte variable signifikante, og modellens samlede forklaringskraft (R² værdien) øges ganske betragteligt fra 0,34 til 0,69. Fjernes variabelen „socialdemokratisk regering“, sker der kun en ubetydelig reduktion på 3% fra 0,69 til 0,66 (model 3), mens en tilsvarende eliminering af „deltagere i arbejdskonflikter“ (model 4) reducerer den samlede forklarende varians med hele 25% (fra 0,69 til 0,44).
- 10 Mange (især kortvarige) arbejdsnedlæggelser inden for den offentlige sektor er ikke blevet registreret af Danmarks Statistik og indgår derfor ikke i figur 3.4.

GRÆSRØDDER, PARTIER OG DEMOKRATI

SØREN HEIN RASMUSSEN

POLITISK PÅVIRKNING SOM UDGANGSPUNKT

Hvor alternative er de såkaldte græsrodsbevægelser, og hvilken betydning har de for demokratiet? Denne artikel tager afsæt i en opfattelse af, at bevægelsernes virke starter med ønsket om at påvirke politiske beslutninger, og at bestræbelserne på en sådan påvirkning bliver den centrale genstand for deres udfoldelse. I konsekvens heraf bliver politisk handling et element, der muliggør kategoriseringen af de historisk ellers meget forskelligartede bevægelser under ét begreb. Herfra er det imidlertid vanskeligt at fastslå et videre fællesskab. Det har f.eks. været foreslået, at man kan se et fællesskab i særlige udtryksformer og særlige idealer for organiseringen, men ved nærmere eftersyn forekommer det problematisk.

Det er f.eks. vanskeligt at afgrænse græsrodsaktivitet fra andre politiske arbejdsformer. Som eksempel herpå kan anføres en avis fra 1983, der reklamerer for musikarrangementet „Rock mod raketterne“. Avisen inviterer til „rock, teater, gøgl osv.“ og til kamp imod en NATO-beslutning om opstilling af atomraketter. Inviterede er Landskampagnen Stop Atomraketterne, Rødstrømperne, Dansk Cyklistforbund, Cheminovagrupperne samt 36 andre sammenslutninger. Et rigtigt græsrodsinitiativ. Men arrangørerne er Danmarks Kommunistiske Ungdom og Kommunistiske Studenter. To organisationer, der i 1983 var almindeligt kendt som vedhæng til Danmarks Kommunistiske Parti, og dermed snarest tilhørte de „traditionelle“ politiske organisationers område.

Et andet eksempel kan være en sag fra årene 1978-80 i Frederiksbjerg Beboerforening i Århus. Blandt dens mærkesager var promovning af et byfornyelsesprojekt kaldet „Frederiksbjerg Vest-projektet“, som drejede sig om at få installeret varmt vand og badeværelser i en del af byens ældste boliger. Men aktiviteterne, der bestod af plancheopsætning, uddeling af pamfletter og udstilling af byens værste slumlejlighed, blev udført i samarbejde med medlemmer af Snedker- og Tømrernes Fagforenings Lærlinge og Ung-

domsafdeling, hvorfra initiativet også blev taget til at lave en kampagne, og promotor for projektet i pressen var den lokale socialdemokratiske partiforening.

I december 1996 fandt en aktion sted mod import af gensplejset soja; en gruppe unge blokerede et skib i Århus Havn og lænkede sig under stor pressebevågenhed til landgangsbroen. De unge kom bl.a. fra Socialistisk Folkepartis Ungdom, Enhedslisten og dennes ungdomsgruppe Rebel.¹

Eksemplerne antyder det problematiske i at fokusere for meget på form; måske kan det lade sig gøre at karakterisere visse typer politisk aktivitet som græsrodsaktivitet, men græsrodsaktivitet kan ikke reserveres for særlige kategorier af politiske aktører. I det mindste gennem hele efterkrigstiden har forskellige politiske aktører handlet på måder, der dels var bestemt af aktuelle muligheder for at bringe deres budskab ud, dels af deres opfattelser af egen placering i samfundet – eller af mode. I 1970'erne fremstillede alle politiske organisationer, også de store etablerede partier, klistermærker med deres budskaber, mens de i år 2000 designede internetsider. Efter 1972 arrangerede Folkebevægelsen mod EF hvert år demonstrationer den 2. oktober, men de blev opgivet i slutningen af 1980'erne, fordi ingen længere kom.

Ligeledes er organiseringsmåden vanskelig at bestemme præcist. En undersøgelse af en række landsdækkende organisationer, der både i deres egen samtid og i forskningen er blevet opfattet som græsrodsorganisationer, har afsløret et betragteligt spænd i den måde, de var bygget op på – fra det meget uformelle til det strengt hierarkiske. Desuden eksisterede i dem alle meget tætte forbindelser mellem forskellige andre slags organisationer: fagforeninger, idealistiske (både af verdslig og religiøs karakter) organisationer med bestemte mærkesager relaterede til den konkrete græsrodsbevægelse, samt politiske partier (Rasmussen, 1997: 267-276²). De undersøgte organisationers virke strakte sig i tid tilsammen fra 1950-1990, men der er grund til at tro, at et tilsvarende mønster også er gældende efter 1990. I hvert fald går det igen i den organiserede modstand mod de europæiske unionsbestrebelser.

På Folkebevægelsen mod EF's landsmøde i 1991 deltog således 300 personer. Mange af disse var sikkert ikke organiseret i nogen anden politisk organisation, men de 21 personer, som blev valgt til ledelsen, var for de tolv vedkommende *repræsentanter* for i alt ni partier eller partifraktioner, og yderligere otte sådanne repræsentanter havde også prøvet lykken ved ledelsesvalget. De øvrige ni var betegnet som værende „uden for partierne“, men flere af dem

havde positioner i andre typer organisationer, bl.a. faglige. Året efter blev 14 ud af ledelsens 21 medlemmer valgt som partirepræsentanter. Denne repræsentation havde Folkebevægelsen mod EF hidtil accepteret som en selvfølge, selv om den faktisk ikke var givet ud fra vedtægterne. På grund af det hidtil så dominerende DKP's opløsning og den ændrede europæiske og internationale situation efter den kolde krigs ophør skabte dette system dog nu betydelige problemer for Folkebevægelsen, hvorfor man til sidst formelt afskaffede repræsentationssystemet i ledelsen. Hvorefter stort set de samme mennesker fra de samme organisationer fortsatte i den næste valgte ledelse, nu blot uden at man nævnte deres repræsentative status.³ Og Folkebevægelsen arbejdede sammen med, og stødte imod, nye skud på unionsmodstanden med en tilsvarende rekruttering fra andre organisationer. Det drejede sig blandt andet om Junibevægelsen, Nødvendigt Forum og Fagbevægelsen mod Unionen, foruden alle de organisationer, der ved siden af deres engagement i disse samlingsorganisationer også opererede direkte på modstandersiden i unionsdebatten.

I den henseende ligner 1990'ernes unionsmodstand til forveksling store græsrodsbevægelser fra de foregående fire årtier. Så godt som hver gang har en række politisk og organisatorisk forskelligartede organisationer taget de afgørende initiativer, har placeret sig centralt i udviklingen af bevægelsen, og har med sine ressourcer i form af kontakter, allerede eksisterende kommunikationsorganer osv. været garanterne for bevægelsens aktiviteter og politiske initiativer. Stor spontan folkelig tilslutning og et stort antal spontane initiativer har været periodiske foreteelser, og da i store træk inden for de rammer, de allerede organiserede kræfter på forhånd havde udstukket (Nordentoft & Rasmussen, 1991; Rasmussen, 1997).

I de tilfælde, hvor disse kræfter ikke fra starten har haft en sådan dominerende rolle, har de i det mindste forsøgt at koble sig på, når den ny bevægelse viste sig livskraftig. En større landsdækkende bevægelse, hvor kun denne modererede form har været eksisterende, er den ny kvindebevægelse, som startede med Rødstrømpeaktionerne i 1970. Men også blandt de første rødstrømper var de fleste allerede på forhånd politisk engagerede, og inden for kort tid skød kvindegrupperinger af enhver afskygning op, også i fagforenings- og partiregi, og blev væsentlige aktører i bevægelsen. Og rødstrømperne fik hurtigt selv deres problemer med politiske grupperinger inden for egne rækker (Dahlerup, 1998: bd. 1 318-330, 437-440; bd. 2: 191-227).

Hvis man skal tale om et fællespræg mellem de større græsrodsbevægel-

ser, der mellem år og dag har eksisteret i Danmark, bliver det i første række, at de alle voksede frem i et konglomerat af allerede organiserede interesser, omfattende også „traditionelle“ organisationer som politiske partier og interesseorganisationer, der trådte i forbindelse for at fremme en given sag. Bevægelsernes centrale organisationer blev hver gang stiftet og virkede med politisk påvirkning for øje. De, som stiftede dem, var stort set alle i forvejen organiseret andetsteds og virkede oftest som formelle eller uformelle repræsentanter for disse andre organiseringer, som gennem hele deres levetid var bevægelsernes vigtigste ressource mht. strategiske initiativer, kommunikationsorganer, kontakter til pressen, embedsmandskorpset og den parlamentariske politik, rekruttering af aktivister mv. En græsrodsbevægelse kan således opfattes som det succesfulde resultat af forskellige organisationers forsøg på at mobilisere så brede dele som muligt af opinionen til politisk påvirkning af en given sag.

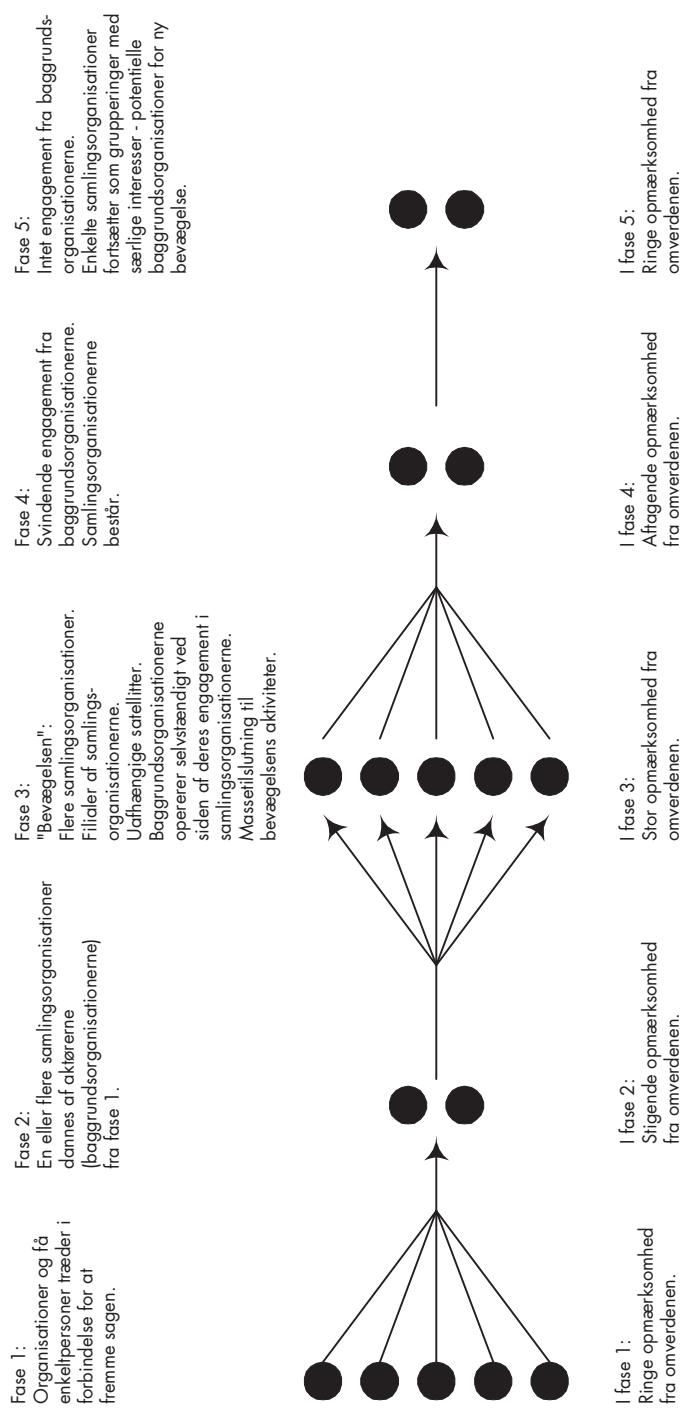
Om end den enkelte bevægelse med hensyn til sit udtryk og indhold kommer til at fremstå selvstændiggjort fra disse interessenters – man kan kalde dem baggrundsorganisationernes – indsats og motiver, kan det naturligvis være af betydning at se på disse. Naturligvis kan undtagelser findes; jo snævrere – tematisk såvel som i geografisk udstrækning – sagen er, desto mere sandsynligt forekommer det, at folk „spontan“ træder i forbindelse med hinanden uden en til grund liggende anden organisering. Også landsdækkende „spontan“ organisering kan måske forekomme. Men så taler vi ikke længere om sager med stor politisk sprængkraft. Eller vi bevæger os over i et tilgrænsende felt, hvor motivationen og genstanden for de fælles bestræbelser snarere er religiøs og kulturelt end politisk betonet, f.eks. hele New Age-bølgen. Udelukkelse af sådanne områder fra græsrodsfænomenet kan naturligvis diskuteres og vil i andre perspektiver nok være uhensigtsmæssig eller fejlagtig. Hvor fokus som i dette kapitel er politisk, giver opmærksomheden på baggrundsorganiseringen i hvert fald forståelse af et afgørende fælles træk ved de politiske græsrodde. Det bliver hermed også muligt at opfatte græsrodde som en i politisk henseende mere bredspektret foreteelse end normalt antaget, idet også f.eks. organiseringen af fremmedmodstand i Danmark i 1980'ere og 1990'erne kan inkluderes.

BAGGRUNDSORGANISATIONERNE

Med henblik på placeringen i bevægelsen kan konglomeratet af allerede organiserede politiske interesser skematisk fremstilles som følger:

FIGUR 4.1.

Organisationernes placering gennem bevægelsens levetid

Figuren anskueliggør baggrundsorganiseringens betydning i flere led. For det første som udgangspunkt for bevægelsens organisering – de indbyrdes ofte meget forskelligartede organisationer træder med forskellige mål for øje i forbindelse, og som resultat af denne forbindelse opstår samlingsorganisationen som et nyt forum med et program, en struktur og en selvopfattelse, der ikke behøver at ligne sit blandede ophav alverden, og som meget vel kan få et liv efter, at baggrundsorganisationerne har opgivet den, dvs. fase 5. Det var, hvad der skete for Dansk Fredskonference, som af kommunistisk ledede foreninger i samarbejde med en vifte af pacifistiske foreninger og en række fagforeninger i 1955 blev dannet til bekæmpelse af Vesttysklands genoprustning. Efter invasionen i Ungarn blev den forladt af de fleste andre organisationer end DKP og DKP-influerede fagforeninger og blev forvist til at være et fagligt initiativ på vågeblus. Men i de tidlige tresseres spæde EF-modstand, og igen i skabelsen af Vietnambevægelsen, spillede den pludselig en ny rolle, begge steder som formidler af information og som en vigtig kanal til dele af fagbevægelsen (Rasmussen, 1997: 43–71).

Videre fortsætter baggrundsorganisationerne deres virke også efter at samlingsorganisationerne er dannet. Inden for disse virker de som parthavere i kampen om politisk og ideologisk retning såvel som initiativtagere til og garanter for de nødvendige aktiviteter. Uden for samlingsorganisationerne virker de som selvstændige aktører for at sætte yderligere skub på bevægelsen, for at opnå indflydelse på bevægelsens retning ved at falbyde deres fulde program og ikke blot det kompromisprogram, de har bundet sig til i samlingsorganisationerne, samt for at høste deres del af den goodwill, bevægelsen nyder i bredere befolkningslag. I hvert fald i de første tre faser er det vigtigt at forstå baggrundsorganisationernes store betydning også som leverandører af ledere og udstikkere af initiativer.

Figuren kan måske give indtryk af, at græsrodsorganisationer blot er „frontorganisationer“ med baggrundsorganisationerne som en slags grå eminencer, der fra det skjulte styrer bevægelsen frem efter en forudlagt plan. En sådan opfattelse forekommer uheldig af mindst to grunde.

Dels kan bevægelsen som allerede nævnt ikke forstås som blot summen af sine skabere, men først og fremmest som en selvstændig organisme med særlige egenskaber, der ikke kan skilles og bringes tilbage til de dele, de kom af; én gang opstået har enhver af de undersøgte bevægelser vist sig at virke tilbage på sine bagmænd, såvel som at påvirke omgivelserne og dermed bidrage til at skabe nye forudsætninger.

Dels er baggrundsorganisationerne indbyrdes forskellige med hensyn til

ideologi, politik, rekrutteringsflader, organisation, historie osv., hvorfor deres fællesskab om den konkrete sag i bevægelsen kan være dybt forskelligt motiveret, og de er forskellige med hensyn til den indflydelse, de får i bevægelsen, og den vægt, de giver arbejdet her. Ved nøjere undersøgelser springer det således i øjnene, at de drivende baggrundsorganisationer historisk har været dem med det mest udtalte politiske sigte. Hvis man bredt karakteriserer politiske partier som organisationer med et program omfattende holdninger om de fleste vigtige dele af samfundslivet, har sådanne, eller fraktioner af sådanne, oftest været dominerende, i mange tilfælde endda også været baggrundsorganisationer for de øvrige medvirkende baggrundsorganisationer.

Det kan illustreres ved en uddybelse af det indledende eksempel med byfornyelsesaktiviteterne på Frederiksbjerg Vest. Både beboerforeningen og fagforeningens ungdomsafdeling stod bag, med sidstnævnte som initiativtager. Dennes bevæggrunde er interessante:

Lærlinge- og ungdomsafdelingens to formænd gennem 1978-79, som fremførte ideen om at arbejde med byfornyelsessagen, var samtidig begge organiserede i DKP, og det samme var beboerforeningens kontaktmænd i denne sag, en mand, der i øvrigt ikke spillede en central rolle i beboerforeningen. At dømme efter indholdet i beboerforeningens blad var den i grunden forbavsende lidt interesseret i denne sag. Men DKP var på samme tidspunkt i færd med at oprette en lokal afdeling på Frederiksbjerg Vest, hvor den ene lærlingeformand selv boede og nok kunne bruge en lokal sag at slå sig op på. Ved oprettelsen af den nye partiafdeling refererede Århus-bladet *Tilbudsavisen* da også dens pressemeddelelse for at love „en understøttelse af kampen for en byfornyelse på beboernes betingelser“. Hvor meget den dimension betød for de involveredes interesse, har det ikke været muligt for nærværende kapitels forfatter at godtgøre ud fra skriftlige levn. Naturligvis er den fraværende i lærlingenes protokol, hvor nødvendigvis faglige argumenter måtte fremføres, og hvor tillige organiserede fra andre venstreorienterede organisationer havde sæde.

I protokollen optræder til gengæld to andre og nok så vigtige motiver, som egentlig ikke har noget at gøre med beboerarbejde eller byfornyelse, men som til gengæld var daværende fælles faglige venstrefløjstemaer og som sådanne kunne bruges uden indre risiko i de kredse Snedker- og Tømrernes Fagforenings Lærlinge- og Ungdomsafdeling manøvrerede i. Det første drejede sig om et krav om oprettelse af en kommunal håndværkervirksomhed, hvortil lederne skønnede, at et konkret projekt kunne give det bedste

afsæt, og dette konkrete projekt, argumenterede de, kunne være Frederiksberg Vest. Det andet drejede sig om at finde en metode til at lempe de genstridige socialdemokratisk influerede elektrikerlæringer ind i (venstrefløj)s ungdommens faglige fællesorganisation Faglig Ungdom via et samarbejde mellem byggefagenes fagforeninger, hvilket igen fordrede konkrete projekter at samle sig om.⁴

At politiske partier viser tendens til at være stærkere engageret end interesseorganisationer, er for så vidt forståeligt. Man kan argumentere for, at en interesseorganisations engagement i et bestemt sagskompleks vil tendere til at være mindre facetteret end det politiske partis, i og med at dens sagsområde er snævrere. Men hvad er politiske partier i græsrodssammenhæng? I Frederiksberg Vest-aktionerne, dvs. i lærlingeforeningen, i 1978-79 var det DKP, VS, det maoistiske Kommunistisk Arbejderparti og Revolutionære Socialisters Forbund. Repræsentanter herfra optog otte ud af bestyrelsens ni pladser og besluttede at udføre aktiviteterne. Ikke just vælgertopscore. I Folkebevægelsens ledelse i 1991, som blev behandlet tidligere i denne artikel, var det Retsforbundet, De Grønne, DKP/ml, Fælles Kurs, DKP, Kommunistisk Forum, SF, Venstre og Socialdemokratiet. Kun de tre sidstnævnte var samtidig repræsenteret i Folketinget, og for Venstre og Socialdemokratiet gjaldt det, at repræsentanterne herfra i virkeligheden ikke repræsenterede deres parti, men i bedste fald kun en fraktion her indenfor, som i det givne spørgsmål stod i opposition til partiet.⁵ Der var i Folkebevægelsens opbud af politiske organisationer tale om parlamentarisk og vælgermæssigt marginale kræfter, og det er typisk for græsrodderne.

De marginalt placerede (men ikke nødvendigvis ressourcetsvage) politiske organisationer har indlysende en større interesse end de centralt placerede politiske organisationer i at søge alternative kanaler til politisk indflydelse – man behøver jo ikke søge andre måder at komme til orde på, hvis man allerede bliver lyttet til. Men det forekommer også oplagt, at de marginalt placerede ser deres interesse i at inddrage de centralt placerede i det politiske system. Her ligger vejen til indflydelse, og her ligger appellen til den offentlighed, der gerne skulle opfatte bevægelsen som et ægte folkeligt anliggende.

Det rummer et interessant forhold. Græsrodder har gennem hele efterkrigstiden gerne set sig selv som *Folkets* røst over for en selvtilstrækkelig magtelite, men de fleste har søgt at legitimere sig gennem inddragelse af samme „magtelites“ partier, eller i det mindste så indflydelsesrige medlemmer herfra som muligt. Hvormed det, man i nogle venstreorienterede græs-

rodsmiljøer i 1970'erne afvisende kaldte parlamentsfiksering, snarere styrkes end svækkes med græsrodsbevægelsernes virke, for de har frem for noget målt deres indflydelse på muligheden for påvirkning af parlamentariske beslutninger, og de har med deres brug af parlamentarisk succesfulde personligheder udstukket parlamentarisk succes som mål for *folkelighed*. De muligheder, man så i FrederiksbjergVest-projektet, lå ikke mindst i, at det var sat i værk af den socialdemokratiske boligminister Erling Olsen og som sådan blev bredt promoveret i Århus' byråd, også med pengemidler.⁶

Udtrykket „marginalt placeret“ skal i øvrigt behandles med en god del fleksibilitet, for placeringen i forhold til de parlamentariske beslutninger har for visse partier svinget fra sag til sag. Mest interessant er i den forbindelse fredsbevægelsen under den ny kolde krig i 1980'erne, der i sine organisationer både talte ledende medlemmer af Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet, ligesom disse to partier selvstændigt arbejdede for flere af fredsbevægelsernes mærkesager og derved blandt andet skabte den særegne parlamentariske situation kendt som fodnotepolitikken. Fredsbevægelsens marginale partier brugte de to partier, men de to partier brugte selv fredsbevægelsen. De indgik i bevægelsens vigtige beslutningsfora, men i høj grad på deres egne præmisser, og på grund af deres store legitimeringsværdi kunne de ofte skumme fløden af de svagere legitimeredes bestræbelser. Allerede i denne fredsbevægelses tidlige fase, under kampagnen i 1977 mod den amerikanske beslutning om at udvikle neutronbomben, kunne man finde Lasse Budtz, MF for Socialdemokratiet, i *præsidiat* for Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, et organ der med sikkerhed ikke lavede andet end at lægge gode navne til andres slid.⁷ Var Lasse Budtz så en „nyttig idiot“ for eksempelvis de kommunister, der allerede dengang var kraftigt repræsenteret i Samarbejdskomiteen? Eller var disse kommunister, sammen med fodfolk fra Radikal Ungdom, Aldrig Mere Krig og andre fredsforeninger (men ingen socialdemokratiske foreninger) tværtimod „nyttige idioter“ for Lasse Budtz og Socialdemokratiet? Eller forholdt det sig mon snarere sådan, at parterne havde fælles gavn af arrangementet? Arbejdsdelingen er i hvert fald karakteristisk: Jo mere et parti færdes i politikens centre, desto mere synes dets rolle i græsrodsbevægelsen at blive af repræsentativ karakter, mens det kronisk svagt parlamentarisk repræsenterede parti spiller en langt større aktivistisk rolle.

GRÆSRØDDERNE OG DEMOKRATIET

Græsrodsbevægelsernes skabere og garantanter har gennem tiderne overvejende været politiske grupperinger, som hver for sig kun kan opvise en begrænset medlemsmasse og en minimal vælgertilslutning. Man kan så spørge, om det ikke er forkert, at de kan skabe sig indflydelse på de enkeltsager, de markedsfører. Om det ikke er en slags omgåelse af demokratiet? Holdningen hertil afhænger nok af det grundsyn, man anlægger på demokrati-begrebet. En prioritering af mulighederne for folkelig deltagelse kan antages at medføre et mere positivt syn på græsroddernes virke end en prioritering af det repræsentative aspekt. Græsrodsaktivitet har kanaliseret og forstærket marginaliserede politiske gruppers bestræbelser på at vinde indflydelse, og undervejs er også disse gruppers metoder til at vække opmærksomhed blevet udviklet, hvorved repertoiret af instrumenter/metoder i udøvelsen af politik totalt er udvidet.

Utvivlsomt er også „almindelige“ menneskers muligheder for at deltage i politik blevet bedre i takt hermed, selv om visse skribenters forestillinger om græsrodsbevægelsernes folkelige omfang forekommer overdrevne. Græsroddernes samlingsorganisationer råder normalt over færre aktive deltagere end selv mindre politiske partier, og når det kommer til medlemmer (eller „tilknyttede“, som det ofte har heddet i græsrodsammenhæng), tegner det samme billede sig. Den eneste samlingsorganisation gennem tiderne, der i sine stjernestunder har kunnet bryste sig af en oplutning af enkeltpersoner overstigende de 10.000, er Folkebevægelsen mod EF, mens virkeligheden for de fleste andre landsdækkende samlingsorganisationer snarere har været 1.000 eller derunder – der er langt op til mange politiske partiers medlems-tal. Når man som eksempelvis Torben Krogh (1998: 184) taler om partiernes medlemsmæssige stagnation, men her overfor gør sig forestillinger om græsroddernes evne til at tiltrække de mange, blander man forskellige ting sammen; over for den succesfulde underskriftindsamlings 200.000 navne eller demonstrationens 50.000 deltagere bør man ikke sætte partiernes medlems-tal, men snarere deres tilslutning ved folketingsvalgene. Eller man må træde et skridt til siden og fremdrage Danmarks Naturfredningsforening som en græsrodsbevægelse, men så taler man i hvert fald ikke om græsrodsbevægelse i det samme sprog som denne artikel. Danmarks Naturfredningsforening er en interesseorganisation – der som så mange andre interesseorganisationer ofte har været koblet til sager, hvor den kom til at indgå i en bredere bevægelse.

I hvert fald: Accepterer man græsroddernes virke som en demokratisk

landvinding, må man i logisk konsekvens heraf også indrømme mindre grupperinger en betydelig rolle for udviklingen af demokratiet – også ikke-demokratiske og anti-demokratiske grupper, eller i det mindste „samfundskritiske“ grupper. I det lys har DKP været en væsentlig demokratisk faktor for det danske samfund, og det samme gælder for Dansk Samling og Den Danske Forening. Det vil da synes, som om selv den mest egennyttige politiske handling af en usynlig hånd bliver løftet op til at være til alles bedste i dette det mest demokratiske system. Vægter man derimod det repræsentative demokrati meget højt, må man vel egentlig i princippet ikke blot affærdige græsrodderne, men også de forskellige slags interesseorganisationer, al den stund de som fællestæk både har enkeltsagsorientering og et formelt mandat kun fra afgrænsede befolkningsgrupper. I den rene repræsentationstankegang bør blot det universelle valg give mandat til indflydelse, og et argument om, at man anstændigvis bør være lydør over for græsrodderne, fordi de i perioder opnår massetilslutning, gør kun ondt værre.

Opfattelsen (som næppe længere er særlig udbredt) kan måske blødes op, f.eks. i forbindelse med folkeafstemninger: Hvis et parti ses som en række sammenkoblede programatiske enheder, kan smågruppernes samling om at artikulere en holdning til kun én sådan enhed opfattes som et tilbud til vælgerne, der da gives mulighed for at vælge mere præcist, end deres traditionelle partivalg ellers muliggør. Men så skal man igen til at foretage afvejelser af fordele og ulemper ved sådanne rene snit i politikken. At græsrodsorganisering, såvel som mere traditionel interesseorganisering, rummer en fare for, at bestemte sociale eller politiske grupperinger kan få en uforholdsmæssig stor indflydelse, er under alle omstændigheder et vægtigt argument.

At bedømme selve græsrodsfænomenets demokratiske habitus ud fra dets politiske indhold forekommer derimod ufrugtbart, for hver bevægelse kan både i sin egen og omverdenens forståelse være yderst forskellig fra andre bevægelser. Dvs. man kan måske ud fra sine subjektive opfattelser dømme den bevægelse demokratisk, som man sympatiserer med, fordi man vurderer succes for dens indhold som et politisk fremskridt, men det vil være vanskeligt for nogen at bedømme ethvert græsrodsinitiativ lige positivt. Næppe alle unionsmodstandere er samtidig fremmedmodstandere, modstandere af gensplejsede fødevarer og modstandere af motorveje.

Ad en anden vej kan man derimod måske nå et skridt videre. Figur 4.1 opererer med en faseinddeling, hvor bevægelsens udvikling ses i sammenhæng med den opmærksomhed, omverdenen udviser for den og dens temaer. Figuren bør ikke læses, som om skabelsen af samlingsorganisationer for-

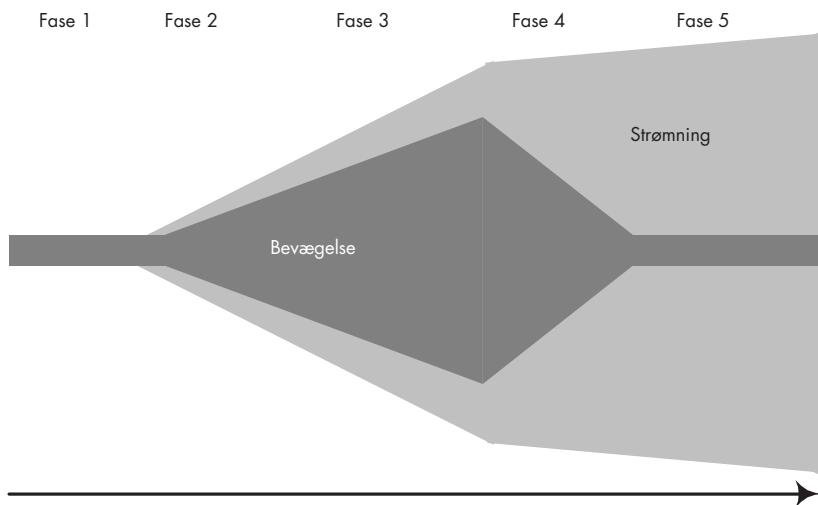
årsager skabelsen af en bredere interesse. Den er udviklet på baggrund af empiriske studier i bevægelser, der nåede til fuld udfoldelse, men langt flere forsøg på at skabe tilsvarende bevægelser blev undervejs uden held gjort på andre områder eller på andre tidspunkter, dvs. forsøgene strandede allerede i første eller anden fase. Der blev eksempelvis i 1960'erne udfoldet store anstrengelser for at skabe en bevægelse med sigte på at trække Danmark ud af NATO ved genforhandlingen af traktaten i 1969. Bestræbelserne omfattede næsten det samme spektrum af politiske organisationer som den samtidige Vietnambevægelse, men med meget ringe grad af folkelig tilslutning.⁸ Allerede i 1970 blev også de første forsøg gjort på at organisere fremmedmodstand i Danmark, men den slags lykkedes først fra omkring midten af 1980'erne. De mislykkede forsøg må medtænkes i vores forståelse af forholdet mellem organisering og den bredere folkelige opmærksomhed. Miljøerne bag forsøgene forsøger sig med temaer i flæng, og de temaer, som viser sig at nyde en vis bevågenhed, bliver prioriteret. Dermed siges det også, at den udfoldede bevægelse kun når så langt, fordi opinionen er moden til den, og denne modenhed kan bevægelsen eller dens bagmænd i bedste fald fremme, men ikke skabe.

Tilsvarende har hidtil selv de største bevægelser ikke i længere tid ad gangen formået at bibeholde en konstant høj grad af opmærksomhed omkring deres arbejde. Når EF-modstanden og dens videreførelse i EU-modstanden således har været en betydelig politisk faktor i forløbet 30 år, skyldes det mindre dens eget virke end de udviklinger og tiltag på området, der er forekommet *uden for* bevægelsen. Pointen bliver: Bevægelserne trives som reaktioner på politiske tiltag og samfundsmæssige processer, der har en sådan karakter, at mange mennesker føler sig stærkt personligt berørt heraf, som oftest berørt i form af, hvad de opfatter som en trussel. Og disse mange mennesker kan bevæges til at ytre deres sympati for den sag og de initiativer, mindre grupper allerede har skabt (fase 2). Initiativerne kan i denne nye labile periode (fase 3) pludselig knopskyde uden styring – dvs. spontant, men inden for den ramme, bevægelsen allerede har konstrueret – hvis en bredere del af befolkningen føler, at de traditionelle kanaler for meningstilkendegivelse eller medbestemmelse er tilstoppede. Samtidig er de mange altså fuldstændig indifferente over for andre sager markedsført fra samme kant. Figur 4.2 er et forsøg på at opstille forholdet skematisk.

Påstanden er således, at bevægelserne ikke er ansvarlige for skabelsen af bred offentlig interesse, men tværtimod et resultat heraf – et resultat fremkommet ved et sammenfald af flere forhold, hvoraf baggrundsorganisatio-

FIGUR 4.2

Bevægelse og strømning

- Strømning** En udbredt kollektiv holdning til et afgrænset sagskompleks, udløst af en forandring af hidtil kendte forhold og påvirket af individuel erfaring, social placering, generel oplysning, partipolitik, græsrodsaktivitet osv.
- Bevægelse** Et felt af holdningspåvirkende bestræbelser. Bevægelsen ligger både i tid og rum inden for strømningens grænser og er kun én ud af flere holdningspåvirkende faktorer.

Mellem fase 3 og fase 4 udtømmes bevægelsens udvidelsepotentiale som følge af alment opnået lydhørhed for dens synspunkter; den "kvæles i velvilje".

nernes skabelse af samlingsorganisationer kun var ét. I forlængelse heraf kan nogle slutninger drages.

En vedrører den allerede berørte anklage om, at bevægelserne blot er „frontorganiseringer“ med et skjult og måske farligt sigte. Det er tidligere strejft, at aktørerne i de enkelte bevægelser kunne ligge i hård indbyrdes konkurrence, og netop det er vigtigt for at forstå, hvorfor *bevægelsen* bliver en genuin organisme – den er en funktion, ikke blot af enhed, men også af indre kamp, og ingen part af bevægelsen har magt til at kontrollere eller forudsige det særegne resultat, der opstår ud af de fornødne kompromiser og de uafklarede uoverensstemmelser. Baggrundsorganisationernes møde med hverandre kan måske forstås i en analogi med parlamentarismens konsen-

susskabende logik. Hvor det endelig lykkes en bestemt gruppering at skubbe de andre ud, opnår den netop *kun* at stå med en frontorganisation, en måske for dens videregående aspirationer, for øjeblikkelig popper andre initiativer op ved siden af den og gør krav på at være bevægelsens sande talerør, og så er man lige vidt. De Danske Vietnamkomiteer i 1960'ernes slutning er et fint eksempel på, hvordan meget små venstreorienterede fraktioner dengang befriede den rene anti-imperialisme for alle andre, kun for at se sig marginaliseret, da disse andre organiserede sig udenfor (Nordentoft & Rasmussen, 1991: 101-148). Frontorganisationer kan nok forekomme, men næppe hele „frontbevægelser“. Bevægelsen *er* politisk samling. Et faktum, der ofte tilsøres af den uklare terminologi, både aktivister og forskere gennem tiderne har bidraget til ved at bruge betegnelsen *bevægelse* for både organisationer og det fælles felt, de indgår i sammen med andre organisationer og enkeltpersoner.

En anden slutning vedrører det tema, den succesfulde bevægelse er agent for. På deres højdepunkter har samtlige de største bevægelser opnået en betydelig lydhørhed (ikke nødvendigvis accept) i massemedier, i de centrale politiske partiers medlemsmasse og i den parlamentariske politik, hvorefter den aktive tilslutning til dem svandt ind over en kort periode. Allerede Carl Scharnberg bemærkede efter Kampagnen mod Atomvåbens kampagne ved valget i 1964 denne mærkværdighed, som han kaldte at blive kvalt i velvilje. Først stræbte Scharnberg så inderligt efter denne velvilje. Da den endelig var opnået, så han den som „det officielle Danmarks“ bevidste komplot mod Atomkampagnen. Det havde han muligvis ret i, men det forklarer jo egentlig ikke, hvorfor komplottet virkede.

En forklaring kunne være den allerede anførte: At et tema, der i brede befolkningskredse opfattes som værende væsentligt, får græsrodspotentiale, når det ikke bliver behandlet i den parlamentariske politik, men når det først optages her, ebber den *aktive* folkelige interesse ud. Eller anskuet fra den modsatte led, at den danske offentlighed stort set betragter det eksisterende parlamentariske system som det mest legitime, eller i hvert fald det mest nærliggende, til at behandle politiske problemer, og at den kun i særlige tilfælde handler gennem andre kanaler. I så fald må de succesrige græsrodsstemmer betragtes som særlige tilfælde. Som tilfælde, der ikke uden ydre pres kan behandles i det politiske system, tilfælde der sprænger eller overskrider de sædvanlige partipolitiske skel og samtidig opleves som meget problematiske af større dele af befolkningen. Så får græsrodderne pludselig en betydningsfuld funktion som redskaber til *test* af hvilke emner, der er problemati-

ske, til en *udvikling* af argumentationen omkring problemerne (og dermed til en skærpelse af vores forståelse af problemerne), samt til *justering* af den hidtidige, mere eller mindre bevidst førte politik på området.

Græsrodsinitiativer som test: I forskellige sager tages mindst ni fejlslagne græsrodsinitiativer for hvert succesfuldt. Man kan forestille sig, at de fejlslagne sager er dem, der ikke opfattes som værende problematiske af kredse uden for de initierende snævre kredse og heller ikke har potentiale til at blive det. I den henseende får successen sin egen ret til at være der. En anden dimension heraf er græsroddernes evne til at synliggøre nye områder for politikens virke. Græsrodsaktivitet har spredt sig til principielt alle sfærer af samfundslivet, og det er ofte i dens regi, de første tegn på opmærksomhed omkring politisering af traditionelt ikke-politiske områder er set – der kunne peges på børnepasning, sexuel adfærd, fritid osv. Græsrodsaktiviteten kan her ses både som symptom på og forstærker af politiseringen af nye områder.

Græsrodsinitiativer som udvikler af argumentationen: Et godt eksempel er atomkraftmodstanden; uden OOA kunne atomkraft været blevet placeret i Danmark, uden at nogen i beslutnings- og implementeringskæden for alvor havde gennemtænkt sikkerhedsaspekterne og måske heller ikke de økonomiske aspekter. Da OOA trådte frem for offentligheden i 1974, herskede der udbredt enighed om, at atomkraft var et gode. Det fremstod som en så entydig kendsgerning, at de involverede institutioner ikke bekymrede sig om at læse de rapporter om mere uheldige aspekter, der kom fra USA. „Man“, dvs. elværkerne, politikerne, Risø og andre forskningsinstitutioner, fandt heller ikke anledning til at diskutere det. Det blev man tvunget til – af dygtigt arbejdende amatører, der indhentede viden og kanaliserede den ind i det politiske system, mobiliserede befolkning og massemedier – samtidig med at de var meget heldige med hensyn til timingen (Rasmussen, 1997: 123-166). Hvad enten atomkraft nu havde været et gode eller et onde for Danmark, forekommer det uheldigt, at en beslutning af så vidtrækkende økonomisk, miljømæssig, politisk, infrastrukturel osv. karakter skulle træffes uden et godt vidensgrundlag. Uheldigt både i „rationel“ og i demokratisk forstand. For befolkningen i Danmark skulle jo leve med konsekvenserne. Den endelige danske afvisning (i 1985) kom nok ikke kun som et resultat af gode argumenters og en oprørt offentligheds kraft, men i det mindste kvalificerede modstandernes input debatten. Det er også interessant, at mere systematiske overvejelser over, hvad „danskhed“ er (eller ikke er) kom fra midten af 1980'erne som resultat af de organiserede fremmedmodstanderes pres – netop ikke blot som resultat af, at der kom flere fremmede.

Græsrodsinitiativer som justerende faktor: I konsekvens af den skærpede argumentation – måske opdager man, at de oprindelige beslutninger ikke var gode nok, og noget ændres. Ingen part behøver nødvendigvis at kunne bryste sig af nogen „sejr“ i justeringsprocessen, for græsroddernes krav kan ofte være både maksimalistiske og urealistiske. Videre bliver græsrodsaktiviteten en hjælp for den øvrige politiske aktivitet – som mulighed for en interesseartikulation, der ellers kun vanskeligt ville trænge igennem, såvel som et medium for erkendelse af nye skel og nye sammenfald mellem forskellige politiske idéretninger og institutioner, dvs. i videste forstand en hjælp til justering af grænserne mellem traditionelle skel. Men dette betyder samtidig en indre differentiering af centrale politiske (og måske også ideologiske, for så vidt som græsrodsdeltagelsen udvikler ny ideologi) holdninger i partierne, og kan som sådan opfattes som en yderst belastende udfordring. En udfordring, det kan være fristende at forsøge at skærme sig imod eller at kvæle i indholdsløs velvilje, men som for samfundet rummer udviklingsmuligheder.

NOTER

- 1 Vedr. „Rock mod raketterne“-arrangementet: 8-siders avis, *Rock mod raketterne*, eget arkiv. Vedr. aktiviteterne i Frederiksbjerg beboerforening: Forhandlingsbog 19/11 1975 – 9/1 1980 for Snedker- og Tømrernes LU, referater fra bestyrelsesmøder 13/9 1978, 1/11 1978/1 1979, 24/1 1979, 21/2 1979, 7/3 1979, 10/10 1979, 17/12 1979, 4/2 1980, 18/2 1980, 17/3 1980, 8/4 1980, 15/12 1980. Referater fra generalforsamling 16/11 1978 og 17/5 1979. Beror i Træ-Industri-Byg, Forbundet, Afd. 12, Århus. *Tilbudsavisen Frederiksbjerg* nr. 702, 27/12 1978 s. 3. frode.: „Boligminister vil skaffe penge til byfornyelse på Frederiksbjerg“; nr. 710, 21/2 1979 s. 6. frode.: „Borgmester sender brev om byfornyelse til 2200 på Frederiksbjerg“. Samtale med daværende formand for Snedker- og Tømrernes LU Allan Larsen 10/8 1999, med daværende medlem af Frederiksbjerg Beboerforening Martin Lund 10/8 1999 og daværende medlem af Frederiksbjerg Beboerforening Gottfred Bay Andersen 5/11 1999.

- Vedr. gensplejningsaktionen i 1996: Forespørgsel hos formand for SFU Århus Morten Homann 7/9 1999; *Aarhus Stiftstidende* 12/12 1996 s. 1. Morten Schnell-Lauritzen: „Aktivister stopper soja-losning“ og 2. del s. 1. Daniel Johannsen: „Sojaskib mødt med bøtter om forbud“; 13/12 1996 s. 1: „Blokade brudt“ og 1. del s. 9. Morten Schnell-Lauritzen: „Kostbar blokade“.
- 2 De organisationer, der blev analyseret med henblik på struktur og andre organisatoriske karakteristika, var „Fredens Tilhængere“ 1950, „Dansk Fredskonference“ 1954, „Kampagnen mod Atomvåben“ 1963, „De Danske Vietnamkomiteer“ 1970, „Vietnam 69“ 1970, „Folkebevægelsen mod EF“ 1978, „Organisationen til Oplysning om Atomkraft“ 1977, „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“ 1980, „Nej til Atomvåben“ 1982, „Kvinder for Fred“ 1982, s. 268-269.
 - 3 Notat nr. 601, 6/9 1991 s. 7. Torben Gross: „Nye ansigter i nyt forretningsudvalg“; nr. 648, 2/10 1992 s. 4. Birgit Jensen: „Tolv nye i forretningsudvalget“; nr. 736, 4/11 1994 s. 5: „Faglig styrkelse“.
 - 4 I Frederiksbjerg Beboerforenings blad, *annas røst*, årg. 1978 og 1979 forekommer kun spredte henvisninger til Frederiksbjerg Vest-projektet – bladet beror i Frederiksbjerg Beboerforening, Århus. Forhandlingsbog for Snedker- og Tømrernes LU 19/11 1975 – 9/1 1980: Referat fra bestyrelsesmødet 13/9 1978. Her optræder Frederiksbjerg Vest for første gang under pkt. 3) „Håndværkerafdeling“: „Ang. håndværkerafdeling: Der har været møde mellem Murerne og byrådsmedlem Per Kristensen. I den kommunale styrelseslov står der, at kommunen ikke må drive erhvervsvirksomhed. Dette betyder, at et forslag til kommunen kan gå ud på, at denne kan starte med mindre afdeling, der laver arbejde til kommunen. Det kunne f.eks. rejses i forb. med Fr. Bjerg Vest. Der indkaldes til møde med Byggefagenes Samvirke, fagforeninger uden for B.F.S. og samtlige lærlingeklubber om spørgsmålet – håndværkerafdeling.“ I referatet fra bestyrelsesmødet 1/11 1978 optræder Frederiksbjerg Vest for anden gang under pkt. 7) „Byggefagenes lærlinge“: „Elektrikerne har haft generalforsamling hvor 9 stemte imod indmeldelse i FU og 8 stemte for. De ønsker samarbejde med andre byggefagslærlinge. Vi må starte B. L. som samarbejde fra sag til sag. Et oplagt startgrundlag af Fr. Bjerg-Vest projektet. Om dette har vi haft et møde med en fra byrådet ang. den helt konkrete situation og vore muligheder. Det besluttes at 2 af os samt 2 fra murerlærlingene må holde et møde med Per Kristensen om F. B. V. Viggo og Kell må tage initiativet fra os. Vi tager emnet op igen på førstkomende bestyrelsesmøde efter generalforsamlingerne.“ Temaerne Kommunal Håndværkerafdeling og Byggefags-samarbejde går igen i de senere referater, jf. note 2. Beror i Træ-Industri-Byg, Forbundet, Afd. 12, Århus. Oplysninger om elektrikerlærlingene ifølge samtale med David Nielsen-Man 10/11 1999.
 - 5 Notat nr. 601, 6/9 1991 s. 7. Torben Gross: „Nye ansigter i nyt forretningsudvalg“.
 - 6 F.eks. *Tilbudsavisen Frederiksbjerg* nr. 702, 27/12 1978 s. 3. frode-: „Bolinminister vil skaffe penge til byfornyelse på Frederiksbjerg“; nr. 710, 21/2 1979 s. 6. frode-: „Borgmester sender brev om byfornyelse til 2200 på Frederiksbjerg“; nr. 729, 4/7 1979 s. 4: „650.000 kr. at gøre godt med i seks lejligheder på Frederiksbjerg“; nr. 753, 17/12 1979 s. 4. ager – frode-: „- Vi er meget mere positive over for lejerne“.

- 7 En liste over deltagende personer og organisationer i Samarbejdskomiteen i efteråret 1977 er optrykt i folderen „Nej til neutronbomben“, efterår 1977. eget arkiv.
- 8 Det drejede sig om initiativer som „Tværpolitiske Kontaktgrupper“, „Samarbejdsudvalget mod NATO“ og „Dansk Fredskonference“, men også om socialdemokratiske grupperinger, især fra DSU og studentergruppen Frit Forum.

FRA SLUMSTORMERE TIL AUTONOME HUSBESÆTTELSE, UNGDOM OG SOCIAL PROTEST I DANMARK 1965-2001

RENÉ KARPANTSCHOF & FLEMMING MIKKELSEN

INDLEDNING – UNGDOM I BEVÆGELSE

De fleste af de sociale bevægelser, som er blevet omtalt i de forrige kapitler, har haft et betydeligt islæt af ungdom eller som formuleret af Ole Borre (1986: 262), „det er normalt for radikale bevægelser at have en relativt høj andel af unge medlemmer, især blandt dem der går på barrikaderne og deltager i gadeurolighederne“.

Det gør imidlertid ikke alle sociale bevægelser til ungdomsbevægelser. For at en bevægelse skal kunne kaldes en ungdomsbevægelse, må den ud over at rekruttere sine aktive deltagere (herunder ledelsen) blandt unge også fremføre krav, der specifikt sigter mod unges interesser. Følger vi denne definition, retter opmærksomheden sig mod forskellige elevbevægelser, børnemagtaktioner, unges kamp for billige og kollektive boligformer samt kampen for sociale og kulturelle væresteder på unges egne præmisser. Sidstnævnte kampe for alternative boliger og ungdomsstyrede „frirum“ i storbyen fik i Danmark sit gennembrud fra midten af 1960'erne og blev et opsigtsvækkende fænomen, der gennem tre årtier vakte furore og lejlighedsvist satte nationen på den anden ende.

Som vi vil se i løbet af kapitlet, så er selv, hvad der ligner rene ungdomsfænomener som 1980'ernes BZ'ere, alligevel ikke så entydigt ungdomsspecifikke, som førnævnte definition lader antyde. De politiske emner, der optog BZ-aktivisterne, viser sig at række langt ud over, hvad der angår ungdommen som sådan. Ganske vist blev de unge husbesættere mobiliseret og forenet af, hvad de opfattede som en kamp for unges ret til autonomi og deltagerdemokrati fra neden mod „voksenfascismen“ og velfærdsstatens formynderdemokrati fra oven (Karpantschof, 1998). Men de var også påvirket af og engageret i tidens øvrige konflikter på både nationalt og internationalt plan. Det er denne mere komplekse historie om de pågældende bevægelser, som vi her vil fortælle.

Det var husbesætterne, i første omgang omtalt som Slumstormerbevægelsen, der førte an; op igennem 1970'erne og 1980'erne kom kombinationen af ungdom og husbesættelse til at udgøre en slagkraftig protestform, som endvidere dannede grobund for en helt ny type bevægelse med vide konsekvenser for andre sociale bevægelser – og for offentligheden og de politiske autoriteter.

Efter at slumstormerne havde vist vejen, kom turen til rødstrømperne, der i 1971 besatte flere ejendomme i det indre København, hvoraf ét siden blev centrum for den nye kvindebevægelse (Dahlerup, 1998: 203–205, 298, 314–315). Samme år okkuperede hippier og folk fra slumstormerbevægelsen et nedlagt kaserneområde på Christianshavn og oprettede, hvad der skulle blive Danmarks nok mest berømte besættelse under navnet Fristaden Christiania. Fra 1968 indgik besættelse af uddannelsesinstitutioner i først studenternes og siden folkeskole- og gymnasieelevernes aktionsformer (Nielsen, 2000), ligesom lokale beboeres besættelse af tomter og etablering af legepladser og „grønne åndehuller“ i storbyen førte til utallige konfrontationer med kampen om byggelegepladsen „Byggeren“ på Nørrebro i 1980 som kulminationen. Men det blev BZ-bevægelsen, som fra sin etablering i 1981 og frem til den under navnet „de autonome“ gik i opløsning som samlet bevægelse omkring 1995, satte sit umiskendelige præg på den offentlige politiske debat, politiets organisering og dele af ungdomskulturen.

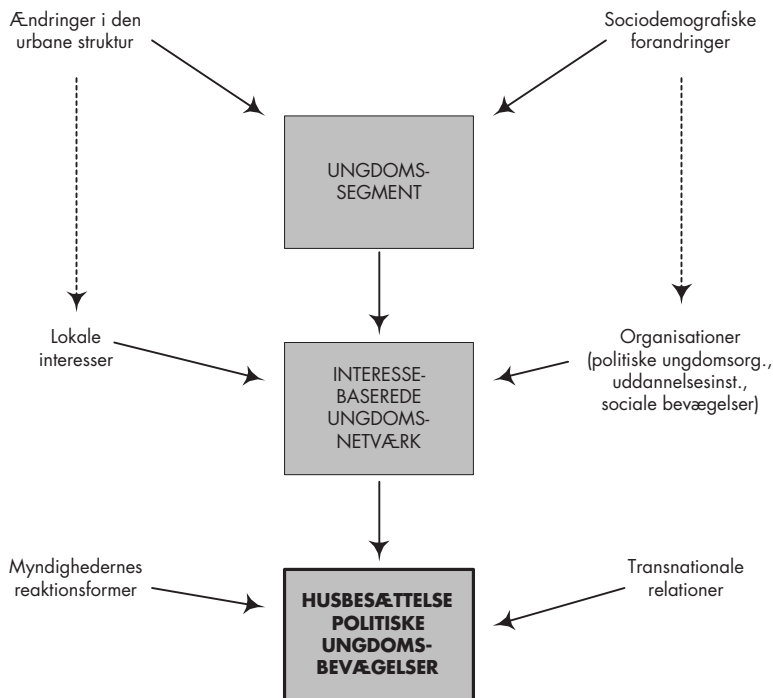
Det er en gennemgående pointe i dette kapitel, at myndighedernes relative eftergiveness over for de første slumstormere og besættelsen af Christiania fik dem til at tage hårdere og mere afvisende skridt over for efterfølgende husbesættere med konsekvenser for de pågældende ungdomsgruppers livsstil, politiske identitet og aktionsformer. Men før disse aspekter tages op til nærmere diskussion og analyse, vil det hjælpe med nogle teoretiske retningslinjer foruden en præsentation af kildemateriale og data.

TEORETISKE OVERVEJELSER

Det var symbiosen mellem bestemte aktionsformer og nogle særlige ungdomsgrupper, der gjorde tidens sociale protester så eksplosive og bidrog til en politisering af ungdomskulturen. At forklare baggrunden for dette ungdomsfænomen kræver en multidimensionel model, som både inddrager historie, strukturelle forhold og organisatoriske dynamikker. Vi har søgt at fremstille de vigtigste komponenter i nedenstående model (figur 5.1).

FIGUR 5.1.

En konkret historisk model om unges politiske mobilisering

Babyboomet lige efter Anden Verdenskrigs afslutning, uddannelseseksplosionen fra midten af 1960'erne samt udflytningen af børnefamilier og andre til større boligområder i forstæderne ændrede hovedstadens demografiske profil. Samtidig havde det københavnske bystyre iværksat en større saneringsplan. Huse blev tømt, men ikke revet ned og stod derfor tomme (Thomsen, 1981: 286-287). Denne situation så mange unge som en oplagt chance for at erobre en billig bolig. De flyttede ind og etablerede i løbet af en periode et interessefællesskab, som både rettede sig mod forholdene i lokalområdet og antog en mere udadrettet funktion under påvirkning fra diverse ungdomsorganisationer og bevægelser.

Vedvarende konfrontation med myndighederne og et offentligt politisk engagement var med til at tegne en kontinuitet fra 1960'ernes protestcyklus, de tidligste husbesættelser og frem til BZ-bevægelsen i 1980'erne og 1990'erne. Men denne forbindelse er ikke tilstrækkelig til at forklare valg af

aktionsrepertoire (overvejende husbesættelse), tidspunktet hvor disse aktioner slog igennem, eller den radikaliserings som fandt sted. Dertil må vi se nærmere på de internationale forhold og på myndighedernes reaktioner.

Flere studier peger på, at ideer og ressourcer ofte spredes over store afstande og på tværs af landegrænser (Tarrow, 1998: kap. 11). Da sociale bevægelser i byerne – og i forbindelse hermed husbesættelse som aktionsform – vandt frem i Danmark fra midten af 1960'erne, var der således tale om et fænomen, der manifesterede sig i utallige storbyer i USA, Vesteuropa og den tredje verden (Castells, 1983: 177–178; Cherki et al., 1978). Denne udvikling har sin baggrund dels i en tiltagende kommercialisering af det urbane rum, ikke mindst boligsektoren, dels i en øget statslig regulering af det kollektive konsum med markante konsekvenser for saneringspolitikken.

Disse aspekter kan dog ikke alene forklare den tilsyneladende samtidighed, hvormed de urbane bevægelser opstod i en række lande. Med 1980'ernes BZ'ere som eksempel, vil vi derfor pege på konkret hvordan husbesættelse og urbane ungdomsbevægelser spredte sig fra et land til et andet eller rettere fra en storby til en anden. Medierne spillede en rolle, men ligeså stor betydning må tillægges den direkte udveksling og overførsel af ideer, dvs. de interpersonelle relationer i form af møder, bekendtskaber og besøg på tværs af grænserne (McAdam & Rucht, 1993; Kriesi et al., 1995: kap. 8). Disse kontakter var ofte kortvarige men kunne også antage mere permanent karakter, og i visse tilfælde tjene som afsæt for fælles strategier, kampagner og gensidig støtte under aktioner.

Forholdet til staten og lokale myndigheder er både med til at påvirke bevægelsernes mobiliseringskapacitet, deres strategier og deres ideologi (Jenkins, 1995). Myndighederne er sjældent en neutral aktør og kan i en dansk sammenhæng siges at have svinget mellem eftergiveness og konfrontation. Mest eftergivende da besættelserne som del af ungdomsoprøret var en ny og dermed overrumplende aktionsform, som myndighederne ikke på forhånd havde nogen strategi overfor. Men sådan en situation kan ikke vare ved, idet både myndigheder og aktivister lærer af erfaringerne og udvikler modtræk over for modstanderens taktik (Tarrow, 1995). Således fik den senere hårdhed, hvormed man til tider valgte at sætte ind med over for husbesætterne, afgørende betydning for bevægelserne. Massiv anvendelse af politi til at fjerne ungdomsgruppernes fysiske tilholdssteder bidrog på den ene side til at svække de sociale netværk og bevægelsernes mobiliseringskapacitet. På den anden side bidrog vedvarende konfrontationer med politiet til en „os – dem“ mentalitet, der forstærkede den interne solidaritet og

udbredelse af en militant aktionskultur (della Porta, 1995; Kländermans, 1997: 51-52; Rucht, 1995).

I vores tilgang har vi som nævnt lagt vægt på konfliktmobilisering, strategi, netværk, interaktion og handlingsmuligheder i en konkret historisk kontekst. Dermed tager vi afstand fra de grene af ungdomsforskningen, der ud fra såkaldte samtidsdiagnoser og generelle betragtninger om samfundets karakter tolker politiske ungdomskulturer som reaktioner på almene moderniseringsprocesser. Det drejer sig om tolkninger, der lægger vægt på de unges aktiviteter som „frigørende læreprocesser“ eller som udtryk for en konflikt mellem „systemverden“ og „livsverden“; men også om tolkninger med afsæt i funktionalistisk afvigelsesociologi og dens tendens til udgrænsning af oprørske ungdomsgrupper som et socialpatologisk fænomen (Cohen, 1955; Merton, 1968; Hall & Jefferson, 1976; Hebdige, 1979; Cohen, 1980; Habermas, 1981; Ziehe & Stubenrauch, 1982). Dertil kommer de nyeste tolkninger, der ser ungdomsbevægelserne som et stammefællesskab, hvor postmoderne eksistentielle behov opfyldes gennem en intens symbolsk selv-iscenesættelse (Maffesoli, 1996; Paris, 1995; Thomsen, 1995). Det er tilsammen de hovedstrømninger, som har inspireret og præget den danske og øvrige skandinaviske forskning i ungdomskultur og radikale politiske miljøer.

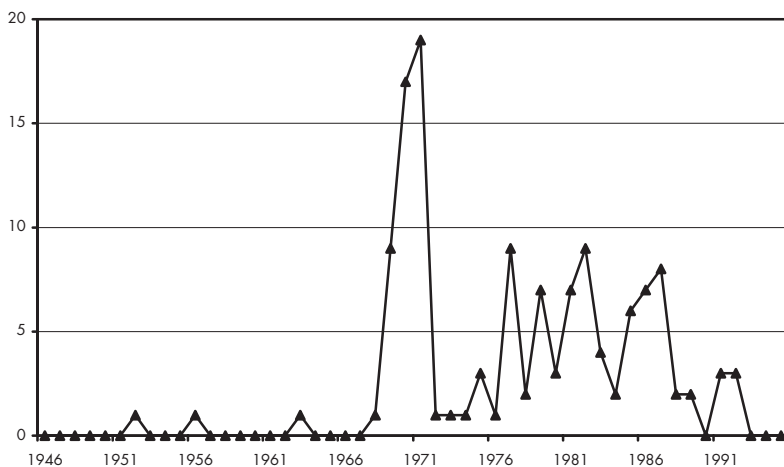
I stedet tager vi afsæt i en politisk proces tilgang med fokus på empirisk identificerbare og rationelt handlende sociale bevægelser samt de umiddelbare betingelser, hvorudfra disse agerer (jf. Koopmans, 1995; Kriesi et al., 1995: 195-198). Bevægelsernes mål er at skabe nogle sociale fællesskaber og autonome rum, der også tjener til at løse nogle presserende problemer, især manglen på ungdomsboliger. Hvorledes disse fællesskaber udvikler sig, afhænger først og fremmest af interaktionen med omgivelserne i form af medspillere og modstandere, ikke mindst myndighederne, samt af inspirationen fra internationale politiske strømninger (Mikkelsen & Karpantschhof, 2001).

KILDER, DATA OG UDVIKLINGSTRÆK

De radikale ungdomsbevægelser har optaget medierne og offentligheden i betydeligt omfang. Der foreligger et utal af avisartikler, journalistiske beretninger og normative pædagogiske skrifter, men kun få egentlige systematiske studier (Gundelach, 1991; Karpantschhof, 1997). For at råde bod på denne mangel inddrager vi to databaser, hvor den ene har registreret kollektive

FIGUR 5.2.

Besættelse som aktionsform 1946-1995

Kilde: Flemming Mikkelsen database (jf. kapitel 3).

protestaktioner og sociale bevægelser i Danmark i perioden 1945-1995 (jf. kapitel 3), mens den anden retter sig specifikt mod BZ-bevægelsen, der eksisterede fra 1981 til ca. 1995 (jf. appendix 5.1). Derudover medtager vi relevante monografier, bevægelsernes egne skrifter, dokumenter og beretninger.

Begge de omtalte databaser gør brug af „event history“ metoden til at krydse mellem kvalitative og kvantitative udsagn (Rucht et al., 1998); men hvor BZ-databasen, der begrænser sig til aktiviteter i København, er yderst detaljeret i sin registrering af bevægelsens mange store og små aktioner, så medtager den landsdækkende database kun de større kollektive manifestationer, som har opnået en bred mediedækning. Alligevel giver sidstnævnte os en mulighed for i grove træk at kortlægge husbesættelsen som særskilt aktionsform for dermed at indkredse nogle af de dertil knyttede ungdomsbevægelser.¹

Det fremgår med al tydelighed af figur 5.2, at besættelse af offentlig eller privat ejendom var en ganske ny aktionsform, der faldt sammen med de nye sociale bevægelser fremkomst efter 1968, først og fremmest studenterbevægelsen og boligbevægelserne 1969-71. Efter en periode med stilstand 1972-76 tager antallet af besættelser atter til i 1977, som følge af at studerende

besætter universiteterne, og skoleelever besætter skoler og andre offentlige institutioner. Besættelse benyttes ligeledes som aktionsform af etniske minoriteter, arbejdere og militærnægtere, men dog i mindre omfang. Fra og med 1981 er det BZ-bevægelsen, som dominerer billedet, suppleret af politiske flygtninge, der besætter ambassader og kirker. I det følgende vil vi se nærmere på Slumstormerbevægelsen og udløbere fra denne boligbevægelse: Christiania, Nørrebro Beboeraktion og kampen om Byggeren, for at slutte med den københavnske BZ-bevægelse og dens autonome udløber.

SLUMSTORMERE OG BEBOERAKTIVISME I KØBENHAVN 1965-1980

SOFIEGÅRDEN OG SLUMSTORMERBEVÆGELSEN 1965-72

Den første egentlige besættelse af en saneringsmoden ejendom foretages af den såkaldte Gruppe 61 den 24. februar 1963. To år senere foregår der en indsigning i ni kondemnerede ejendomme på Christianshavn i takt med, at de oprindelige beboere flytter ud. I løbet af godt et halvt år var ca. 60 unge, fortrinsvis studerende, flyttet ind. Den 1. september 1965 blev det selvbestaltede kollegium *Sofiegården* oprettet (Hansen, 1986). Med den private ejers accept overtog de unge selv administrationen og udarbejdede regler for den fortsatte benyttelse. *Sofiegårdens* liv var baseret på selvorganisering og selvstyre, og det besluttedes at udbrede denne boform til andre uddannelsessøgende via udadrettet politisk aktivitet på bolig og kollegieområdet.

Myndighedernes beslutning om at nedrive *Sofiegården* november 1968 blev forhindret af barrikader og bidrog til, at dele af den københavnske venstrefløj blev involveret. Som en symbolsk manifestation udråbtes februar 1969 *Republikken Sofiegården*, som eksisterede i otte dage, hvorefter den blev ryddet med assistance af politiet. Nogle af beboerne valgte at etablere et samarbejde med kommunen om genhusning og kollegiebyggeri på grunden, mens andre gav sig til at besætte og oprette flere såkaldte „gårde“ (*Hudegården, Nordstjernen, Jægergården, Tømrergården*, mv.), og blev – i takt med at flere kom til – kendt under navnet Slumstormerbevægelsen (Hansen, 1986).

I løbet af sin relativt korte levetid kom bevægelsen til at omfatte et større antal yngre mennesker, hvoraf de fleste, til forskel fra beboerne i Sofiegården, ikke var tilknyttet uddannelsessektoren. Mange var blot unge uden bolig samt flippere og stofmisbrugere, der fik lov at befolke husene uden at

tage større del i slumstormeriet som politisk projekt. Hippier og ungdomsoprørere samt aktivister fra venstrefløjen bidrog med politiske visioner om skabelsen af alternative samfund under inspiration fra Maos tanker og urbane bevægelser i andre lande som De Sorte Pantere i USA (Hansen, 1986). De opfattede bevægelsen som en politisk handling, hvorigenennem man søgte at etablere selvorganiserede og selvstyrede områder som en „revolutionær ø i et kapitalistisk hav“ ... „(vi) vil skabe befriede områder, hvor vi selv kan leve på vores egne betingelser og fortsætte oprøret“ (Thoft, 1975: 24).

Med base i de besatte huse udførtes i løbet af 1971 flere aktioner for selvstyrede områder, bedre miljø, bilfri by, mv. for at kulminere i den store „Septemberoffensiv“, en uge med en stribe af besættelser, symbolske blokader, demonstrationer og happenings i forsøget på at starte en „boligrevolte“ og bringe boligdiskussionen op på et mere generelt politisk plan. Men kort tid efter Septemberoffensiven sprængtes Slumstormerbevægelsen: En gruppe, der ikke ønskede politisk skoling og stram organisering, flyttede til *Christiania*, en anden oprettede den dogmatiske Marxistisk-Leninistisk Enhedsfront, mens en tredje arbejdede videre i lokalområdet i bestræbelserne på at forbedre bolig- og levevilkårene. Denne sidstnævnte gruppe var i 1973 med til at danne Nørrebro Beboeraktion.

FRISTADEN CHRISTIANIA FRA 1971 TIL CRISTIANIALOVEN 1989

Da en gruppe beboere fra Christianshavn sommeren 1971 væltede et stykke plankeværk og etablerede en legeplads i et hjørne af et netop rømmet kaserneområde, inspirerede de samtidig til Danmarks mest omfattende og berømte besættelse. Aktionen gjorde periodens ungdomsoprørere opmærksomme på det 34 ha store forladte område og dets muligheder, hvorefter hippier, flippere, hjemløse slumstormere m.fl. strømmede til for at opbygge et anderledes samfund, der blev kendt som *Fristaden Christiania*. Fristadens etableringsfase lettedes af, at Forsvarsministeriet ikke havde planer for områdets fremtid og derfor intet foretog sig med hensyn til de civile indflyttere. Desuden lettedes bosættelsen af, at de øvrige myndigheder, herunder politiet, vurderede det praktisk umuligt at holde folk borte fra det let tilgængelige areal (Jæger et al., 1993; *Christiania Guide*, 1996: 6-8).

Få år senere havde de nu 800 fastboende christianitter skabt et markant og for mange provokerende og illegitimt modstykke til den dominerende samfundsorden og de gængse normalitetsbegreber. Man havde opbygget et

landsbylignende nærmiljø med en løs og decentraliseret beslutningsstruktur; man havde oprettet teatergrupper, musiksteder, værtshuse, butikker og produktionskollektiver; og man praktiserede en frisindet og alternativ livsstil med hensyn til tøj, kønsroller, familiestruktur, hashrygning og kærlighed som politisk budskab. I sommerperioderne invaderedes Christiania af hippier fra ind- og udland, ligesom christianiternes internationale „slægtskabsfølelse“ kom til udtryk i støttearrangementer for indianere og etniske grupper verden over.

Christiania blev hurtigt et politisk spørgsmål på Folketingsniveau, hvor højrefløjen flere gange krævede Fristaden ryddet på grund af dens karakter af ulovlighed og selvtægt, mens venstrefløjen og en række kulturpersonligheder forsvarede stedet som legitim protest og et perspektivrigt forsøg på alternativ levevis. I 1973 anerkendte regeringen Christiania som et midlertidigt „socialt eksperiment“, og trods politiaktioner og konfrontationer som følge af Fristadens hashsalg og sorte økonomi var en de facto anerkendelse kendetegnende for de skiftende regerings politik på spørgsmålet. Christianiabesættelsen var blevet så etableret og nød så udbredt sympati eller i det mindste accept i dele af befolkningen, at selv den politiske højrefløj foretrak en løsning i form af dialog og lovliggørelse. Fra 1987 formidlede en særlig styringsgruppe kontakten mellem Christiania og myndighederne, og i 1989 resulterede dialogen i Christianialoven, der sikrede Fristadens eksistens mod opfyldelse af en række krav om huslejebetaling, momsregistrering af økonomien, bygningsvedligeholdelse mm. Den politiske anerkendelse lettedes af, at Christiania efterhånden mere havde karakter af et reservat end af en udadvendt udfordrer af den dominerende orden, ligesom Fristaden aflastede myndighederne med hensyn til en række af storbyens sociale problemer.

NØRREBRO BEBOERAKTION OG SLAGET OM BYGGEREN 1973-1980

Der var ikke alene beboerbevægelser på Christianshavn (*Christiania*) og på det indre Nørrebro. Mange andre steder i København og i de større provinsbyer var der ligeledes beboerorganisationer. I hovedsagen var der tale om to forskellige typer: Den ene var i nyt socialt boligbyggeri og ungdomskollegier, hvor beboerne protesterede mod huslejen (ved bl.a. at deponere deres huslejeindbetalinger). Den anden var i de ældre kvarterer, hvor beboerne organiserede foreninger med det formål at gøre kvarteret bedre. I det indre København eksisterede der flere sådanne beboerforeninger; en af de mest

kendte og den som kom til at stå som formidler af forbindelsen mellem de tidlige slumstormere og de senere BZ'ere, var Nørrebro Beboeraktion (NB) stiftet i begyndelsen af 1973 (Thomsen, 1981).

Ud over forbindelsen til slumstormerne kunne NB i sin organisatoriske struktur trække på dele af den „nye“ venstrefløj, den kommunistiske del af arbejderbevægelsen, den særlige „nørrebroske“ politiske kultur og flere lokale institutioner. De konkrete problemer, man til at begynde med samlede om, var fastholdelsen af tidligere erobrede positioner (*Folkets Hus, Folkets Park* og oprettelsen af en byggelegeplads for kvarterets børn omtalt som *Byggeren*), dels en registrering af boligstandard og i den sammenhæng kravet om vedligeholdelse og brandsikring af boligkarreerne. I forbindelse med en stadig mere fremadskreden saneringspolitik udvidedes organiseringen i kvarteret. Der oprettedes karrégrupper, hajgrupper, Samarbejdsudvalget mod Ejerlejligheder og sociale aktiviteter såsom Firkantens Boldklub og Pensionistgruppen (jf. kapitel 6 for yderligere omtale).

Over for sig havde man en socialdemokratisk elite koncentreret i Borgerrepræsentationen, Saneringsselskabet, kooperative bygge- og boligselskaber og et flertal i Folketinget. Deres beslutninger vedrørende sanering og genhusning trængte NB mere og mere i defensiven, samtidig med at nye grupper af unge fra Københavnsregionen sivede ind i området og blev optaget i NB.

I årenes løb havde Byggeren på det indre Nørrebro tjent som legeplads og samlingssted for områdets børn og stod som et symbol på selvregulering, modstand, og på at det lod sig gøre at skabe en åben plads, „et åndehul“, i en ellers meget tætbeholdt bydel. (Bregengaard & Thomsen, 1982; Stevnsborg, 1986). Så da Københavns kommune sendte håndværkere ind for at fjerne byggelegepladsen marts 1980, etablerede aktivisterne en blokade af legepladsen. Men håndværkerne kom igen, assisteret af politiet, og det hele udviklede sig til en næsten to uger lang opstand med omfattende barrikadebyggeri, demonstrationer og gadekampe, hvorunder store politistyrker blev sat ind med forsamlingsforbud, tilskadekomne og mange anholdte til følge.

Under kampen om Byggeren var der kommet mange yngre mennesker til fra det meste af København. Flere af disse tog senere i 1981 del i de aktioner og husbesættelser, som indledte periodens anden store husbesætter- og ungdomsbevægelse, også omtalt som BZ-bevægelsen.

BZ-BEVÆGELSEN: DENS ETABLERING OG AKTIONSFORMER 1981-1994

På trods af at vi kan spore en vis kontinuitet fra etableringen af Sofiegården i 1965 over Christiania, Nørrebro Beboeraktion og slaget om Byggeren i 1980 frem til starten på BZ-bevægelsen året efter, er det nødvendigt at se på udviklingen i de omkringliggende lande for nærmere at forstå BZ-bevægelsens forudsætninger.

Den nye bølge af husbesættelser begyndte i Amsterdam i begyndelsen af 1980, hvorfra de spredte sig til Zürich og nåede byer i Vesttyskland i begyndelsen af 1981 og København i oktober, hvor aktivisterne snart overtog aktionsformer, symboler og paroler fra deres udenlandske ligesindede (Krisi et al., 1995: 195-198; Koopmans, 1995: 170-173). Det var yngre mennesker fra socialistiske ungdomsorganisationer, Børnemagtere fra Nørrebro og Christiania, kvinder fra Rødstrømpebevægelsen, nogle punkere samt studerende fra det Fri Gymnasium, som, efter forgæves at have anmodet Københavns kommune om et ungdomshus, okkuperede en kondemneret brødfabrik, *Rutana*, den 15. oktober og ni dage senere en anden tom fabriksbygning, *Schønning & Arvé*, for den 31. oktober at besætte et nedlagt kloster på Vesterbro, *Abel Cathrinesgade*. Disse begivenheder markerede begyndelsen på BZ-bevægelsen, hvis videre forløb vi kan følge i nedenstående tabel 5.1 og i figur 5.3.

På trods af at BZ-bevægelsen primært er blevet sat i forbindelse med husbesættelser og politikonfrontationer, viser tabel 5.1, at BZ'ernes udadvendte aktiviteter i høj grad har været rettet mod generelle politiske sager. Antiracistiske aktiviteter og miljøaktioner optræder hyppigt, og i alt omfatter internationale begivenheder hele 35 pct. af samtlige aktioner. Men for at opnå et bedre udgangspunkt for at forstå og analysere bevægelsens udvikling har vi præsenteret konfliktområderne i kronologisk orden i figur 5.3.

Figur 5.3 viser for det første, at BZ-bevægelsen udsprang af husbesættelser og dertil hørende konflikter med myndighederne, herunder politiet. I de første år 1981-83 er husbesætterkonflikten og reaktioner på politiets indgriben klart dominerende emner for BZ'ernes aktioner. Men på få år udviklede BZ'erne sig til en internationalt orienteret bevægelse, for efter 1990 at engagere sig kraftigt i anti-racistiske protester og fra 1993 i miljøsager. Det betyder imidlertid ikke, at BZ-bevægelsen ophørte med at være en husbesætterbevægelse efter 1983. Bevægelsen havde perioden igennem sit tyngdepunkt i de besatte huse, og der er en tydelig sammenhæng mellem det samlede antal aktioner over tid og BZ-bevægelsens styrke i de besatte huse,

TABEL 5.1.
BZ-bevægelsens aktionsområder 1981-1994

AKTIONSSOMRÅDE	ANTAL AKTIONER	PCT.
Besættelse og beboelse	116	22
Politi	81	15
Antiracisme og højreradikalisme	58	11
Miljø	41	8
Kvinder	13	2
Andre nationale emner	48	9
<i>Nationale emner i alt</i>	<i>357</i>	<i>67</i>
Sydafrika	76	14
BZ'ere, autonome og lign. i Vesteuropa	41	8
Palæstina	19	4
Fællesmarkedet, EU	17	3
Syd- og Central Amerika	9	2
Andre internationale emner	19	4
<i>Internationale emner i alt</i>	<i>181</i>	<i>35</i>
Total	538	102

Bemærkning: 16 aktioner er både blevet kodet som en national og international begivenhed.
Kilde: BZ-databasen 1981-1994 (jf. Appendix 5.1).

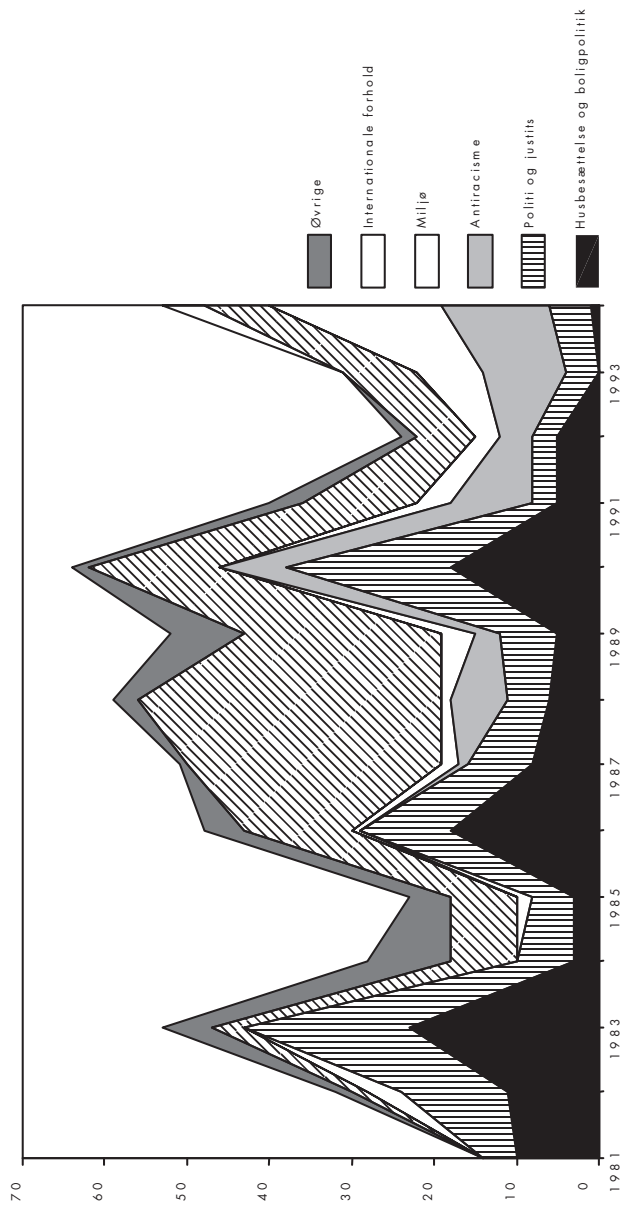
målt som antallet af besatte måneder i de huse, som BZ'erne har holdt i mere end tre måneder (jf. appendix 5.2).

Resultaterne er vist i figur 5.4 og bekræftes med al tydelighed af de foretagne korrelationsberegninger:

	Aktioner
Besættelse i måneder	0,59 (p=0,026)
Besættelse i måneder (t-1)	0,90 (p=0,000)

Den stærke sammenhæng mellem husbesættelse og protestaktioner samt det konstante efterslæb (lag) i aktionsserien, ser vi som en tydelig indikation af, at de mere permanent besatte huse udgjorde organisatoriske knudepunkter i det netværk, hvorudfra man planlagde, koordinerede og gennemførte udadrettet politisk aktivitet; men også at det tager tid at omsætte sociale net-

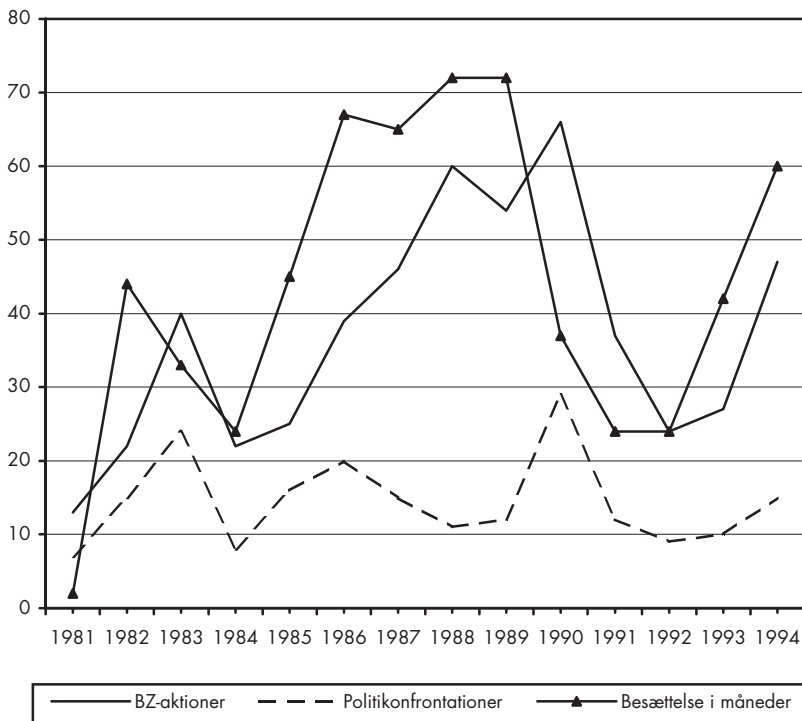
FIGUR 5.3
 BZ-bevægelsens aktionsområder 1981-1994

Kilde: BZ-databasen 1981-1994 (jf. Appendix 5.1).

FIGUR 5.4.

Besatte huse, BZ-aktioner og politikkonfrontationer 1981-1994

Kilde: BZ-databasen 1981-1994 (Appendix 5.1) og besatte huse (Appendix 5.2).

værk til organisatorisk kapacitet og direkte aktion. I overensstemmelse med hvad vi har kaldt „the central place hypothesis“ (Mikkelsen & Karpantschof, 2001), vil de besatte huse derfor spille en væsentlig rolle i den følgende redegørelse for mobiliseringsfaser og bevægelsens cykliske udvikling. Tilsammen med figur 5.3 og 5.4 giver tabel 5.2 et vist overblik over disse faser, hvortil der vil blive refereret i den følgende gennemgang.

TABEL 5.2.

BZ-bevægelsens aktionsmål 1981-1994 (antal aktioner i pct.)

	1981-83	1984-86	1987-90	1991-94
Politi	33	19	14	9
Huse	26	15	6	5
Gader og offentlige steder	15	24	22	23
Offentlige bygninger	5	5	2	9
Byrådet – København	5	-	1	-
Supermarkeder	3	1	2	1
Udenlandske ambassader	-	9	5	5
Udenlandske firmaer	-	8	10	5
Danske firmaer	-	6	6	19
Shell	-	-	11	1
Fængsler og retsbygninger	-	-	6	2
Banker	-	-	5	1
Den Danske Forening	-	-	3	2
Andre højreradikale organisationer	-	-	2	5
Neonazister	-	-	-	7
Øvrige	13	13	8	8
Total	100	100	103	102
N	111	121	312	175

Bemærkning: Det har været muligt at registrere op til to aktionsmål for hver begivenhed.

Kilde: BZ-databasen 1981-1994 (jf. Appendix 5.1)

BZ-BEVÆGELSEN I EN NATIONAL OG INTERNATIONAL KONTEKST

BZ-BEVÆGELSENS DANNELSE OG TIDLIGE UDVIKLING 1981-1983²

Som allerede omtalt besatte en sammensat gruppe af yngre mennesker fra forskellige venstreorienterede organisationer og miljøer i 1981 først nogle tomme fabriksbygninger, hvorfra de hurtigt blev båret ud eller fjernet med politihunde og tåregas, og derefter et nedlagt kloster *Abel Cathrinesgade*, hvor de eksperimenterede med nye bo- og samværsformer. Efter 3½ måned gav

de fleste op, fordi stedet havde tiltrukket for mange sociale problemer. Nogle forlod frustreret bevægelsen, mens andre etablerede tætte sociale kontakter og gav sig til at besætte nye huse i bydelen Nørrebro, der netop undergik en gennemgribende sanering. Disse nybesatte huse kom til at fungere som BZ-bevægelsens tidlige ryggrad. Her eksperimenteredes med bolig- og livsformer, der oprettedes musik-cafeer, spisesteder, værksteder, og herfra organiseredes demonstrationer, fantasifulde happenings og nye besættelser.

De mange besættelser resulterede i adskillige konfrontationer med politiet (jf. tabel 5.2) og førte til, at politiet anskaffede sig nyt og bedre udstyr. Men også BZ'erne lærte af de konstante sammenstød. Efter de første voldelige forsvar af besatte huse i februar-marts 1982 begyndte BZ'erne rutinemæssigt at barrikadere deres huse effektivt, at anvende maskering og udvide stenkastning fra individuel afmagtsreaktion til et kollektivt aktionsmiddel. I efteråret 1982 blev flere rydninger besvaret med så voldsomme gadekampe, at politiet valgte at trække sig. BZ'erne beholdt de største af deres tilholdssteder en tid endnu, og fik tillige opfyldt deres krav om et ungdomsstyret kultur- og værested, da Københavns kommune overdrog bevægelsen det tidligere Folkets Hus på Jagtvej, siden kendt som *Ungdomshuset*.

Et vendepunkt for bevægelsen indtraf i januar 1983, da politiet i en storstilet operation ryddede og med bulldozere fjernede de besatte huse inklusive det kendte tilhørssted *Allotria*. Bevægelsen demobiliserede (jf. figur 5.4), men efter nogen tid sivede de tilbageværende BZ'ere langsomt ind i en ny bygning, *Ryesgade 58*, som blev den største af en række nye BZ-bastioner på Nørrebro og de nærliggende bydele Vesterbro og Østerbro i perioden 1983-1986 (jf. appendix 5.2).

FRA DEMOBILISERING OG INDADVENDTHED TIL FORNYET AKTIVISME 1984-1986³

I de besatte huse forsøgte BZ'erne at videreudvikle deres ideer om autonome „frirum“. Fraværet af enhver form for planlægning, som havde kendetegnet *Abel Cathrinesgade*, blev afløst af regelmæssige husmøder og lejlighedsvis stormøder for hele bevægelsen (især i perioder hvor husene var truet af rydning). Hver enkelt forpligtede sig til at tage del i den fælles madlavning, nattevagter, fælles diskussioner og selvfølgelig forsvar af de pågældende huse. Bortset fra fantasifulde og turbulente aktionsuger som *Kulørte Klat* blev bevægelsen mest bemærket af offentligheden på grund af de fortsatte stridigheder omkring de besatte huse.

I perioden 1984-1985 indgik BZ-bevægelsen og det socialdemokratiske boligkooperativ UNGBO en dialog med henblik på at legalisere BZ'ernes selvstyre i husene, men da det socialdemokratiske bystyre forkastede forhandlingsresultatet, tilsåedes konflikten. To huse blev ryddet, og BZ'erne svarede med aktioner og gadekampe. I *Ryesgade* besluttede BZ'erne at komme den forestående rydning i forkøbet, og barrikaderede i dagene 14.-22. september 1986 et større område omkring det besatte hus. Under stor offentlig bevågenhed modstod BZ'erne adskillige politiangreb, og sympatisører strømmede til i hundredvis. Disse organiseredes i barrikadegrupper, og da BZ'erne opgav det okkuperede område, var der opstået nye sociale kontakter og mobiliseret mange nye aktivister. Trods intern splid efter opgivelsen af den fordelagtige barrikadesituation blev konsekvenserne på sigt en styrket BZ-bevægelse og en yderligere politisering af bevægelsen.

BZ-INTERNATIONALISME OG ANTI-IMPERIALISME

1987-1990⁴

Allerede fra sin begyndelse havde BZ-bevægelsen udviklet personlige kontakter med ligesindede husbesættere og autonome i Tyskland (især Hamburg og Berlin) og Holland (Amsterdam). De fleste BZ'ere udviste en stor rejselyst (i sådan en grad at mange besatte huse stod halvtomme i sommermånederne). Tredje-verdens konfliktområder som f.eks. Nicaragua hørte til nogle af de besøgte rejsemål, og allerede i 1985/86 var BZ-bevægelsen begyndt at rette skytset mod fremmede landes ambassader, udenlandske firmaer og danske virksomheder, som repræsenterede eller samarbejdede med autoritære regimer. Efter den store konfrontation i *Ryesgade* vedtog Folketinget en lov om „BZ-sikring af bygninger“, og et oprustet og udvidet beredskabspoliti ryddede konsekvent enhver ny besættelse efter kun få timer (Justitsministeriet, 1988). Trods en række dramatiske forsøg lykkedes det derfor ikke at erobre nye tilholdssteder. BZ'erne og de mange nytilkomne aktivister orienterede sig herefter i stigende grad mod internationale spørgsmål.

Den anti-imperialistiske linje kulminerede i årene 1987-90 med aktioner vendt mod Sydafrika, USA, Israel, NATO og EF samt repræsentanter for „kapitalisme og imperialism over hele verden“ (De autonome, 1994: 16-17, 24-29). Den øvrige venstrefløj og foregående års græsrods kampagner var på retræte, og fraværet af alliancepartnere på nationalt plan fik BZ'erne til at forstærke forbindelserne til autonome og anti-imperialistiske grupper i især Vesttyskland og Holland. En fraktion af BZ'erne kom ad den vej til at følge

den tyske Rote Armee Fraktions 1980'er-strategi om at „åbne en vesteuropæisk front mod imperialismen“ og om at „kæmpe sammen“ på tværs af grænser. I stedet for traditionelt solidaritetsarbejde, hvor man „passivt“ støttede befrielsesbevægelsernes kamp i den tredje verden med sympati, pengeindsamlinger m.m., så skulle denne front aktivt angribe imperialismen indefra som en slags femte-kolonne, i hvad man med Che Guevarras ord betragtede som „bæstets hjerte“: de rige, vestlige lande.

Samtidig radikaliseredes BZ'ernes aktionsformer markant. Skønt aktiviteterne fortsatte brugen af fredelige optog, gadeteater og happenings, så prægedes billedet af usædvanligt gennemorganiserede demonstrationer, hvor hjelmklædte BZ-formationer efter tysk „sort blok“-koncept afskærmede mod indgreb fra politiet, og af mindre direkte aktioner, hvor man – ofte i ly af natten – søgte at beskadige firmaer, ambassader og politiske institutioner ved at overmale facader, smadre vinduer, kaste smørsyre (stinkbomber) eller sætte i brand. Dertil kom radikale masseaktioner som blokader og besættelser af politiske mål eller direkte angreb, hvor op til 150 aktivister i koordinerede „raids“ afspærrede gader og trængte ind og raserede bygninger og inventar. Således måtte daværende udenrigsminister, Uffe Ellemann Jensen, i 1989 undskylde over for Sydafrikas regering, efter at landets konsulat i København var lukket i mange uger efter et sådant angreb.

Netop den intensiverede internationale kritik af det sydafrikanske apartheidregime udgjorde en gunstig situation, som blev udnyttet af de revolutionære BZ'ere. BZ'erne allierede sig med blandt andre den Danske Sydafrikakomite, de havde tæt kontakt til nye grupper som Unge Mod Apartheid, ligesom man deltog i en international kampagne mod SHELL på grund af benzinkoncernens sydafrikanske engagement. Protesterne, også de militante, mod det åbenlyst uretfærdige apartheidsystem kunne påberåbes en vis legitimitet, og i kraft af mediernes fokus på emnet opnåedes stor offentlig opmærksomhed, som da ANC-lederen Nelson Mandelas daværende hustru, Winnie Mandela, udtalte sin taknemmelighed overfor den efterhånden landsomfattende bølge af aktioner, hærværk og enkelte ildspåsættelser mod SHELL i Danmark.

Men apartheidmodstandens relative succes forblev en undtagelse. Trods udsendelse af pressemeddelelser og gennemførelsen af offentlige debatarangementer så opnåede BZ'ernes øvrige antiimperialisme, herunder den omtalte Front-strategi, hverken forståelse, sympati eller mobiliserede nye tilhængere uden for BZ'ernes egen politiske subkultur.

Et andet område, der begyndte at optage BZ'erne, drejede sig om den

organiserede racisme i Danmark. Den vandt frem, efter at en større gruppe danskere havde angrebet nogle iranske flygtninge, som var blevet indlogeret på et hotel i Kalundborg 26.–28. juli 1985. I 1987 dannedes den højreradikale Den Danske Forening, som blev et yndet mål for BZ-bevægelsen, der sluttede sig til andre venstreorienterede organisationer under Fællesinitiativet mod Racisme i kamp mod racisme og fremmedhad i Danmark (Karpantschof, 1999; 2000).

Den militante anti-imperialisme og de hjelmklædte BZ-demonstranter blev ikke alene anklaget for „terrorisme“ fra såvel højre som den politiske venstrefløj, men udsattes også for husundersøgelser og fængslinger. BZ'erne svarede igen ved at forstærke de internationale alliancer og den interne solidaritet. Men egentlige husbesættelser og direkte konfrontationer med politiet var i aftagende (jf. figur 5.4), idet myndighederne havde succes med den hårde linje over for nye besættelser. Samtidig havde politiet forberedt sig på en større offensiv. Den fandt sted i februar 1990, da politiets særlige anti-terrorcorps ryddede de gennem flere år etablerede BZ-huse: *Mekanisk Musik Museum*, *Sorte Hest*, *Baghuset*, og senere samme år *Kapaw*. Endnu engang havde bevægelsen mistet sine centrale tilholdssteder og demobiliserede.

FRA DEMOBILISERING TIL MULTIORGANISATORISK POLITIK — DE AUTONOME OG BEVÆGELSENS FRAGMENTERING 1991–2001⁵

Ikke alene havde BZ-bevægelsen mistet nogle af sine vigtigste samlings- og mødesteder, men den venstreradikale politik og ideologi, som bevægelsen var en del af, kom, efter Den kolde Krigs ophør 1985 og murens fald 1989, i miskredit. Isoleret i hvad BZ'erne selv betegnede som „en politisk ghetto“, var der mange, som forlod bevægelsen, mens andre købte og slog sig ned i kollektiver ikke langt fra deres tidligere bastioner. Herfra søgte de at rekonstruere deres tidligere netværk og blev efterhånden integreret i en bred vifte af politiske aktiviteter fra anti-racisme, feminisme, miljøproblemer over anti-imperialisme, socialistiske ungdomsnetværk og til modstanden mod EU.

Et vendepunkt for bevægelsen indtraf i forbindelse med folkeafstemningen om Maastricht traktaten. Efter at danskerne til politikernes store fortrydelse havde forkastet Maastricht traktaten men til deres lettelse godkendt en revideret version 18. maj 1993, opstod der timelange gadekampe. Under banneret EF-FRI ZONE blokeredes store dele af Nørrebro-kvarteret, og under den følgende konfrontation åbnede politiet ild og 11 demonstranter

og tilskuere såredes af skud.⁶ Trods politiskuddene – der var de alvorligste, men ikke de første, i konfrontationer med BZ’ere – kom det ikke til nogen egentlig volds eskalation. 18. maj-kampene faldt i en periode med relativt få politikonfrontationer (jf. figur 5.4), hvilket hænger sammen med, at konflikten omkring de mange besatte huse beboet af kampvante BZ’ere i det store hele var ophørt i 1990. I 1993 fandt BZ’erne det både mere formålstjenligt og tilrådeligt at engagere den ellers hensygnende bevægelse i intens, men symbolsk konfrontation med myndighederne, samt benytte opmærksomheden til at deltage i den offentlige debat med repræsentanter fra de politiske partier, ikke mindst venstrefløjen. Det førte til nye indtag i bevægelsen og styrkede solidariteten og mobiliseringen: 1980’ernes BZ’ere, var blevet til 1990’ernes „autonome“, som både medierne og bevægelsen selv betegnede BZ-lignende aktivister efter 18. maj 1993.

Men dannelsen af den autonome bevægelse var begyndt i årene forud, hvor BZ’ere sammen med unge fra den etablerede venstrefløj forsøgte sig med nye decentrale samarbejdsformer. Først dannedes *Gadens Parlament*, der fik aflæggere i flere provinsbyer, og siden søgte BZ’ere, VSU’ere og unge fra bl.a. det leninistiske DKP-ML at samle sig i én paraplyorganisation, hvor konkrete projekter skulle sætte ideologiske uenigheder i baggrunden. Men resultatet blev ét netværk af BZ-lignende grupper, der samlede sig i fora som *AutoKo* (autonom koordinering), samt to landsdækkende organisationer, *Rebel* og *Rød Ungdom*, hvor det Enhedsliste-relaterede *Rebel* i højere grad end det leninistiske inspirerede *Rød Ungdom* var integreret i det autonome netværk. Igennem 1990’erne samarbejdede de autonome, *Rebel* og *Rød Ungdom* dog i en række græsrods-kampagner, der indebar anti-racistiske aktiviteter.

Efter en dramatisk og succesfuld anti-fascistisk blokade i Lund (Sydsverige) 30. november 1991 og som følge af bombedrabet på en københavnsk anti-racist 16. marts 1992, dannede en større gruppe BZ’ere *Anti-fascistisk Aktion* (AFA). Det skete i tæt samarbejde med lignende grupper i Skandinavien og etablerede AFA-grupper i Tyskland, og det danske AFA deltog gennem 1990’erne i en række transnationale møder og aktioner. I Danmark samarbejdede AFA med den øvrige venstrefløj, etniske organisationer og dele af fagbevægelsen gennem Antiracistisk Netværk, men de autonome antifascister opnåede også et bemærkelsesværdigt hjerteligt samarbejde med beoergrupper i de sønderjyske byer, Kværn og Kollund, samt i Ålborg, hvor man protesterede mod nazistiske tilholdssteder i lokalområdet (Karpant-schof, 1999; 2000).

AFA's succes i det anti-racistiske arbejde skyldtes for det første, at mange andre aktører, fra borgmestre til humanitære organisationer, deltog i protesterne mod, hvad man betragtede som illegitim, fremmedfjendsk propaganda fra højreradikale grupper som Den Danske Forening og nynazister; og for det andet, at AFA udgjorde en væsentlig ressource i form af erfarne aktivister, der lavede et stort benarbejde med støttefester, koordineringsmøder og propagandamateriale samt mobilisering til små og store gadeaktiviteter. Afgørende var også de autonomes strategi om at vægte samarbejdet med andre grupper og heri tage en række taktiske hensyn. I 1994 førte det til en overraskende situation i Sønderjylland, hvor tilrejsende københavnske autonome modtog klapsalver efter at have bragt et sammenstød mellem anti-nazistiske landsbyboere og politistyrker til ophør. Andre gange var de autonomes insisteren på at undertrykke nazisternes demonstrationsfrihed dog medvirkende til omfattende uroligheder og vold mod både nazister og politi (Karpantschof, 1999; 2000).

Forandringen fra BZ'ere til autonome fandt således bl.a. sted gennem et af 1990'ernes vigtigste samfundsmæssige konflikter: højreradikalismen og antiracismen. Men også andre strømninger var med til at omforme BZ-bevægelsen. Før 1993 havde kun få aktioner sat miljøet på dagsordenen, men med regeringens beslutning om at bygge en bro over Øresund fik miljø og anti-kapitalisme ny aktualitet (jf. figur 5.3). Sammen med lokale beboere og via det autonomt oprettede Stop-Broen-Netværket blokerede autonome aktivister byggepladserne og ødelagde entreprenørmaskiner. De rettede også deres vrede mod danske firmaer, som arbejdede for Øresunds-konsortiet og organiserede en kampagne vendt mod McDonalds' opførelse af restauranter i de autonomes vigtigste bydel, Nørrebro. Disse autonome havde deres mødesteder i *Solidaritetshuset* og den anti-fascistiske café, *Kafe-X*, hvor de mødtes med andre ligesindede unge. *Solidaritetshuset* og *Kafe-X* var ikke ulovligt besatte huse, men legale lejemål med støtte eller accept fra de lokale myndigheder, og sammen med det nybesatte, men snart legaliserede *Børnehuset* og de ældre, men ligeledes (mere eller mindre) legaliserede *Ungdomshuset* og *Bumsen*, blev disse steder samlingspunkter for de autonome.

Denne sidste fase af BZ-bevægelsens historie kendetegnedes således af en kraftig demobilisering, hovedsageligt som følge af myndighedernes indgreb over for de besatte huse i 1990. De tiloversblevne BZ'ere søgte herefter at genetablere deres politiske netværk under mere legale former og opnåede en kraftig mediebevågenhed og nytilstømning som et resultat af nogle nationale politiske beslutninger og begivenheder og de konfrontationer,

som fulgte i kølvandet. Men BZ'erne, der nu hed de autonome, havde ikke samme indre sammenhængskraft som i 1980'erne, hvor husenes barrikader var et fælles politisk omdrejningspunkt og dannede de fysiske rammer for et tæt og fælles hverdagsliv samt en symbolsk front mellem bevægelsen og „systemet“.

Efter nogen tid at have været holdt sammen af fælles fjendebilleder og offentlighedens opmærksomhed i forbindelse med de dramatiske gadekampe den 18. og 19. maj 1993, fraktionerede og omdannedes bevægelsen 1994-1995 til et løst netværk af venstreradikale grupper og tilholdssteder. I stedet for „sort blok“, som efter 1990 ikke kunne støtte sig til rækken af kampberedte BZ-kollektiver eller hamle op med det stadig forstærkede beredskabspoliti, satsede man i højere grad på politisk slagkraft gennem alliancer og intervention i vigtige samfundsmæssige konfliktområder. En – for mange formodentlig overraskende – konsekvens var, at de autonomes aktionsformer blev mere fredelige end BZ'ernes.⁷ De autonome grupper orienterede sig mere taktisk med hensyn til kravformulering, organisations- og samarbejdsformer, symbolske udtryk og protestpraksis set i forhold til den enkelte kampagnes mål og de koalitioner, man i den forbindelse indgik i (Mikkelsen & Karpantschof, 2001).

Denne fraktionering betød på den ene side tabet af en kollektiv autonom identitet og en svækkelse af den fælles ansvarsfølelse og loyalitet. På den anden side brød de autonome delvist ud af den „politiske ghetto“ og mobiliserede flere deltagere end under de omfattende protester mod husrydningerne i 1990. Bl.a. kom de autonomes organisations- og protestkultur til at motivere og inspirere de nye ungdomsorganisationer, *Rebel* og *Rød Ungdom*, gennem en række græsrodkampagner i forbindelse med anti-racisme, feminisme, byøkologi og protester mod den neoliberale verdensorden. I 1990'ernes sidste halvdel fortsatte således ikke blot de anti-racistiske aktiviteter. Autonome feministere oprettede endvidere Feministisk Koordinering og arrangerede 8. marts i samarbejde med grupper omkring det etablerede Kvindehuset i København; den internationale aktionsform „Reclaim the Streets“ overførtes som cykeldemonstrationer og technodans i Københavns gader; nørrebroske autonome udbyggede og forhindrede med lokal opbakning et planlagt byggeri i Folkets Park i Stengade, og i sommeren 2001 gjorde bl.a. AFA brug af sine transnationale forbindelser, da man i netværket Gøteborg 2001 sammen med solidaritetsgrupper, faglige aktivister og andre autonome forsøgte at blokere EU-topmødet i Gøteborg med voldsomme optøjer til følge.

SAMMENFATNING

Vi har nu set, at tidspunktet, udbredelsen og karakteren af ungdomsbevægelser og radikale miljøer i Danmark 1965-1995 var tæt knyttet til besættelsen som aktionsform og til de besatte huse som base for sociale netværk og mobilisering. De unge aktivisters målsætninger, aktionsformer, organisering og livsstil samt fjendebilleder og dialog med omverdenen var konkret betinget af konflikten omkring en række langvarige besættelser og autonome „frirum“. I stedet for hovedvægt på „tydning“ og „forståelse“ af ungdomskulturernes manifestationer finder vi det alt i alt mere oplysende at identificere konfliktforløbets historie, dets kausale faktorer, indre dynamikker og konsekvenser.

Således skal baggrunden for husbesættelser og radikale ungdomsnetværk dels søges i de socio-demografiske ændringer, dvs. babyboomet lige efter Anden Verdenskrig, og dels i ændringerne i den urbane struktur, ikke mindst den socialdemokratiske saneringspolitik. Det er imidlertid et faktum, at de direkte initiativer til egentlige ungdomsbevægelser kom fra medlemmer af allerede eksisterende ungdomsmiljøer, politiske organisationer og andre etablerede netværk, hvilket bidrog til at skærpe den politiske identitet. Yderligere politisering udgik fra den inspiration, ungdomsbevægelserne modtog fra ligesindede i andre lande, og som med tiden antog karakter af stærke transnationale bånd. Størst indflydelse på ungdomsbevægelserne fik imidlertid myndighedernes reaktionsformer.

Hvor strategien over for det dengang nye og overrumplende fænomen, slumstormeri og besættelser, fra 1960'erne og ind i 1970'erne synes at have været at lade besætterne i fred, indtil bygningerne skulle rives ned eller bruges til andet formål, så blev 1980'ernes BZ'ere straks mødt med politihunde og tåregas. BZ'erne svarede med optøjer, effektive barrikader og militante forsvar af husene, som hævdede de operationelle og ikke mindst politiske omkostninger ved politiindgreb. Dermed lykkedes det BZ'erne at presse kommunen til at overdrage dem Ungdomshuset på Nørrebro samt opretholde en række besættelser i de københavnske brokvarterer gennem det meste af 1980'erne. Efter BZ-opstanden i Ryesgade i 1986 fik myndighederne imidlertid inddæmnet bevægelsen gennem en lov mod husbesættelser og en skærpet taktik med konsekvente indgreb fra et oprustet beredskabspoliti.

Når myndighederne valgte at møde husbesætterne med vedvarende og eskalerende magt, fik det til følge, at bevægelserne radikaliseredes og udviklede en „os – dem“ mentalitet, skabte myter, helte, symboler og fortællinger,

der forstærkede en kollektiv identitet og en slagkraftig politisk subkultur med direkte aktion og vold; men samme myndighedskurs førte også til, at bevægelserne i længden mistede mange af deres fysiske tilholdssteder, deres sociale netværk og dermed deres mobiliseringsevne. Det er historien om Slumstormerbevægelsen og BZ-bevægelsen. Kun undtagelsesvis formåede disse bevægelser at styrke deres position som følge af alliancedannelse, og gik de på kompromis med statsmagten, som i tilfældet med Nørrebro Beboeraktion, måtte de dels ændre deres aktionsrepertoire, dels se frem til øget intern splittelse for at opnå en usikker indflydelse på nogle lokalpolitiske initiativer, der til enhver tid kunne fejes til side, hvis det var i myndighedernes interesse. Formåede bevægelsen, og her tænkes især på Christiania, imidlertid at mobilisere betydelig ekstern støtte i form af alliancepartnere og almen opbakning eller accept i befolkningen, kunne den overleve som en levende alternativ subkultur, men ikke som politisk bevægelse. Det gennemgående træk har dog været, at bevægelserne radikaliseredes i takt med konfrontationerne for siden hen at demobilisere, hvorefter aktivisterne trak sig tilbage i resignation eller skiftede strategi og indgik i andre nystartede bevægelser.

Vi har også set, at ungdomsbevægelserne i 1960'erne, 1970'ernes slumstormere og 1980'ernes BZ'ere var inspireret og motiveret af tilsvarende bevægelser i udlandet, og at de danske aktivister, når de stødte på barrierer på nationalt niveau, i stedet valgte at hente strategiske og identitetsmæssige ressourcer fra internationale konflikter og ligesindede i andre lande. Slumstormerne, men især BZ'erne blev således nærmest sat i gang af en samtidig international aktionsbølge, og der var en tendens til at overvinde nationale begrænsninger ved at vende sig mod internationale forhold. Men kombineret med repression og en svækket social dialog risikerede den internationale orientering at drive bevægelsen ind i en „politisk ghetto“ med elementer af sektlignende loyalitetskrav og uforståelig dogmatik. I 1990'erne overvandt de autonome aktivister i nogen grad den sociale isolation ved at engagere sig i fremtrædende samfundsmæssige konfliktområder og offentlig dialog. Ulempen var de autonomes tab af kollektiv identitet og indre sammenhængskraft, hvorefter bevægelsens største betydning var spredningen af dens erfaringer og protestpraksis til en række græsrodkampagner og ungsocialistiske organisationer.

Efter at have fulgt ungdomsbevægelserne i Danmark fra 1965 og frem til i dag er det vanskeligt at se dem som marginaliserede gruppers frustrerede reaktion på en hastig modernisering af samfundet eller som rent selv-isce-

nesatte manifestationer af postmoderne stammefællesskaber. Hvad vi er vidne til, er snarere en gruppe unge menneskers aktive stillingtagen til nogle presserende sociale problemer og en aktiv politisk deltagelse i tidens aktuelle spørgsmål. Det var kun undtagelsesvist muligt at opnå ørenlyd og støtte fra de eksisterende etablerede politiske organisationer til venstre eller til højre for midten, derfor valgte man at tage ukonventionelle midler i brug.

ARVEN FRA BESÆTTERNE

Vi har nu fortalt historien om en lang fase – fra midten af 1960'erne til 1990'erne – hvor kampe for autonome „frirum“ på afgørende vis prægede storbyens aktivistiske venstrefløj og ungdomskultur. En fase der nu synes at have nået en ende. Den gennemgribende sanering af det indre Københavns boligkvarterer nærmer sig sin afslutning; og politiet er både udrustet til og besluttet på at hæve omkostningerne ved nye forsøg på at etablere ulovlige besættelser i større omfang. Trods nylige stridigheder omkring Folkets Park og Ungdomshuset på Nørrebro, tyder intet derfor på, at nye bølger af husbesættelser og overtagelser af tomter overhovedet er mulig eller kan få samme betydning som tidligere. Men de 30 år med slumstormere, beboeraktivister og BZ'ere har sat sine tydelige spor på det konkrete bybillede og den politiske kultur.

BZ'erne pressede det socialdemokratiske UNGBO til at oprette ungdomsboliger i en række tidligere besatte ejendomme, endog med en for UNGBO uset kollektiv beboerstruktur. Christiania blev på godt og ondt et permanent tilholdssted og besøgsmaal for titusinder med interesse for alternativ livsstil, produktionsformer, musik, teater og hashkultur. En række legaliserede besættelser som Christianshavns Beboerhus, Huset i Magstræde og Folkets Hus i Stengade resulterede ikke blot i et generelt krav om og etablering af kommunale medborgerhuse og kulturcentre, men inspirerede også til senere „erobringer“ som Ungdomshuset, Børnehuset og Karensminde; mødesteder, som stadig danner ramme for udbredt selvstyre, alternativ kultur og venstredrejet, politisk aktivisme. Og endelig påbegyndtes den aktuelle sanering på Vesterbro med vægt på dialog med lokale beboergrupper under hensyntagen til erfaringerne fra Weidekamp-administrationens konfliktfremmende bulldozerpolitik på Nørrebro.

De tre årtier med besættelser har også præget den politiske kultur i bredere forstand. Konkret ved at der gennem de selvstyrende frirum, det være sig bygninger, parker eller byggelegepladser, rekrutteredes og mobiliseredes til

opsigtsvækkende aktiviteter: fra 1970'ernes trafikblokader og politiske gade-teater over 1980'ernes ta'selv-aktioner, Kulørte Klat-hæppnings og apart-heidmodstand til 1990'ernes anti-racisme, feminisme og kampagner mod global ulighed og miljøproblemer. Med andre ord, husbesættelse og etablering af selvstyrende sociale rum tjente i den sammenhæng både til at løse et socialt behov og til at skabe sociale fællesskaber og politiske organisationer som modvægt til stat og marked.

Kampen for autonome rum som omdrejningspunkt for storbyens venstreorienterede ungdomskultur synes slut. Men kampene som symbolsk udfordring af den etablerede kultur og myndighedernes magt er for længst overført som effektfulde fortællinger og politisk-organisatoriske erfaringer til de nye netværk, miljøer og politiske grupperinger, der vil bære protestbevægelserne ind i det 21. århundrede.

NOTER

- 1 En nært beslægtet aktionsform som den fysiske blokade er her holdt udenfor.
- 2 For information om den tidlige BZ-bevægelse se Madsen et al. (1982), Volden et al. (1982), Jensen (1982), B. Zætter (1986), Bryld & Reddersen (1987), De autonome (1994), Karpantschof (1998) og Christensen (2000: 187-275). Om BZ'erne og de autonomes egen og udførlige historiefremstilling (De autonome, 1994) bemærkede rigsadvokaten, at bogen med hensyn til kronologien og faktuelle begivenhedsforløb stemmer overens med oplysninger fra Politiets Efterretningstjeneste (Jensen, 1994: 203).
- 3 Om den anden bølge af husbesættelser 1983-1986, forhandlingerne og opstanden i Ryesgade, se Hansen (1986), Petersen (1986), B. Zætter (1986), Bryld & Reddersen (1987), De autonome (1994), Karpantschof (1998) og Christensen (2000: 187-275).
- 4 Informationer om BZ-bevægelsen 1987-1990 findes i De autonome (1994), Heinemann et al. (1995) og Karpantschof (1999) samt i aktivisternes egne periodika optegnet i Karpantschof (1998).
- 5 Informationer om de autonome 1991-2001 findes i De autonome (1994), Heinemann et al. (1995), Anti-Fascistisk Aktion (1997) og Karpantschof (1999) samt i aktivisternes egne periodika optegnet i Karpantschof (1998).

- 6 Se den endelige officielle redegørelse i Justitsministeriet (2000) og kritiske fremsstillinger i Heinemann et al. (1995: 189-261) og Mathiasen et al. (1998).
- 7 Året for, hvad der er kaldt de værste gadekampe nogensinde, 1993, var paradoksalt samtidig året i bevægelsens historie 1981-94, hvor andelen af helt fredelige aktioner uden det mindste tumult var højest, nemlig 41%. Ud over „fredelig“ er BZ-aktionerne kategoriseret som „tumult“, „hærværk“ eller „voldelig“, hvor den sidste kategori dækker gadekampe og større sammenstød med sten, koller, benzombomber og/eller omfattende knippelindsats, politihunde, tåregas, politiskud m.m. Også målt på det totale antal af sådanne voldelige begivenheder per år, var „den autonome periode“ (1991-94) med 2,5 gadekampe per år, mod 5,9 per år i „BZ-perioden“ (1981-90) den mindst voldelige tid. Kilde: BZ-databasen 1981-1994, jf. appendix 5.1.

Når en gruppe fra BZ-bevægelsen – dvs. med tilknytning til Initivgruppen, BZ-brigaden, BZ'erne eller de autonome i København – forsamles under åben himmel og offentligt fremsætter krav, eller iværksætter en handling i den hensigt at påvirke en anden gruppe, person eller organisations interesse, eller når en BZ-gruppe under dække, men med et politisk motiv, beskadiger ejendom eller forgriber sig på en eller flere personer tilhørende en anden gruppe, organisation, eller institution, er aktionen blevet registreret som en BZ-aktion. Denne definition dækker både fredelige demonstrationer, hap-penings, besættelser såvel som vandalisme, sabotage og voldelige handlinger. Databasen omfatter 522 kollektive aktioner fra den 15. oktober 1981 til den 31. december december 1994, indsamlet fra BZ-bevægelsens egne publikationer, beretninger og fra diverse aviser. Nedenfor gives en oversigt over det benyttede materiale:

BZ'ERE OG AUTONOMES EGNE TIDSSKRIFTER:

- Fingeren* 1983-89, BZ-tidsskrift, København (ophørt);
Nyhedsbrev 1984-85, skrevet af BZ'ere, København: Støt BZ (ophørt);
Ravage 1989-92, BZ ugeavis, København (ophørt);
Effekt 1993, Autonom avis, København (ophørt);
Autonomi 1988-ff. København: Autonome revolutionære/Autonomi-kollektivet;
Courage 1991-ff. København: Autonome Feminister;
Slamm 1991-ff. ugentligt autonomt info-tidsskrift, København;
Propaganda 1994-ff. Autonomt tidsskrift, København.

BØGER, SKRIVELSER OG BERETNINGER OM OG AF
BZ-BEVÆGELSEN:

- Kaos* 1982, BZ-omdelt blad;
Amok 1982, BZ-omdelt blad;
 Feiring, Birgitte, et al (boggruppen), *Ungdomshus NU*, København: Tiderne Skifter
 1982;
 Bz'ere og studerende fra Den Sociale Højskole, *BZ-brigaden*, København 1982;
 B. Zætter, *Knald eller fald*, 2. udg. København: Autonomt Forlag 1985;
 Anti-Fascistisk Aktion, *Vi tilstår. Anti-fascistisk Aktion 5 år*, København 1997;
 De Autonome, *De Autonome – en bog om og af den autonome bevægelse*, København: Auto-
 nomt Forlag.

DAGBLADE (1981-1994):

Politiken

BT

Ekstra Bladet

Information

Jyllands-Posten

København (ugeavis)

Aktuelt

Land &Folk

Dagbladet Arbejderen.

APPENDIX 5.2.

Besatte huse og BZ-filholdssteder i København 1981-1994

(kun bygninger som har været besat - eller fra 1990 på mere legal vis i de unges besiddelse - i mere end tre måneder er blevet registreret)

NAVN	ADRESSE	PERIODE	CAFÉ	#BEOBØRE	BEMÆRKNING	KILDE
Abel Cathrinesgade	Abel Cathrinesgade	31.10.81-15.02.82	Offentligt spisested, værksted			Feiring (1982)
Korsgade	Korsgade 25	23.04.82-11.01.83		15		Pol., 24.04.82
Allotria	Korsgade 45	01.05.82-11.01.83	Café, musik hus	50		Inf., 11.05.82; Pol. 30.05.82
Gartnergade	Gartnergade 14	09.06.82-22.10.82		15		Inf., 10.06.82
Bazooka	Stengade/ Baggesensgade	10.05.82-12.01.83	Bolig anvisning	25		Betænkning, nr. 1147
Snehvide	Blågårdsgade 46	15.06.82-16.09.82		15		B.Zætter (1985)
Den Lille Fjer	Korsgade 47	17.09.82-11.01.83		15		Inf., 20.09.82
Safari	Meinungsgade 30	08.10.82-11.01.83		10-15		Betænkning, nr. 1147
Ungdomshuset	Jagtvej 69	31.10.82-ff	Café, musik hus, værksted, offentligt spisested		Semi-legaliseret	B.Zætter (1985)
46	Nørrebrogade 46	01.03.83-01.12.83		20		Fingeren
Rysegade	Rysegade 58	01.06.83-22.09.86	Café	50-80		B.Zætter (1985)

NAVN	ADRESSE	PERIODE	CAFÉ	#BEOERE	BEMÆRKNING	KILDE
Mekanisk Musik Museum	Vesterbrogade	01.05.85-02.02.90		20	Gangbro til „Sorte Hest“	Fingeren, 11/86
Kapaw	Viborggade 41	20.08.85-30.10.90	Café, offentligt spisedest	15-20		Fingeren, 10/85; Ravage, 4/90
Ragnildsgade	Ragnildsgade	01.04.85-01.09.85		20-30		Fingeren 10/85
63	Ryesgade 63-65	04.12.85-11.02.86		20		Fingeren 12/86; Betænkning nr. 1147
Bumsen	Baldersgade 20-22	25.01.86-ff	Café, offentligt spisedest	15-25	Legaliseret 1990	Fingeren 11/86; 20/89; Ravage 4/90
Gyldenløvs- gade	Gyldenløvs-gade 12	01.11.85-01.02.86		20		Nyhedsbrev/Støt BZ; B.Zættler
Sorte Hest	Vesterbrogade	25.04.86-02.02.90	Café, offentligt spisedest	25	Gangbro til MMM	BZ-ekstra
Baghuset	Vesterbrogade	01.08.87-02.02.90		15	Bag ved „Sorte Hest“	BZ-ekstra
Børnehuset	Skt. Pedersstræde	15.06.93-ff	Offentligt spisedest, værksted		Legaliseret	De Autonome
Kafa-X	Blågårdsgade	01.10.93-ff	Café/Infoshop		Lejemål, ny adr.	De Autonome
Solidaritets- huset	Griffenfeldts-gade 41	01.05.93-ff	Værksted		Lejemål: „Rebel“, a. o.	De Autonome

SELVORGANISERING OG DEMOKRATISK NETVÆRKS KULTUR

BOLETTE M. CHRISTENSEN

I dette kapitel beskæftiger vi os med det lokale som rum for og som „felt“ af social bevægelse med vægt på udviklingen af, hvad vi her vil kalde en demokratisk netværkskultur. Hvordan kan en demokratisk netværkskultur i det lokale udvikles og gendannes på basis af selvorganiseret kollektiv handlen fra neden?

Udgangspunktet er selvorganisering og kollektiv handlen i et bestemt lokalområde, et kvarter i en storby. Det empiriske grundlag er et case-studium som blev gennemført i årene 1996–2000 på Indre Nørrebro i København under projektet Demokrati fra Neden (Bang et al., 1997). Studiets fokus er *udviklingen af politisk handlekraft som en kollektiv ressource* i det lokale samfund. Dette formuleres i begrebet om *kollektiv politisk myndiggørelse i det lokale* (Christensen, 2000). Det bruges som betegnelse for de processer, hvorigennem fællesskaber selv skaber sig muligheden for og samtidig påtager sig ansvaret for at handle aktivt for samfundsmæssig forandring. Det står i modsætning til det, der kendes som „umyndiggørelse“, hvor det drejer sig om, at man bliver *frataget* sine muligheder for at handle i forhold til samfundet. „Kollektiv myndiggørelse“ drejer sig samtidig om noget andet end *individuel* myndiggørelse af enkeltpersoner. Det handler om *fællesskabers* muligheder. Dertil kommer, at en sådan myndiggørelse kun kan forstås som fællesskabers *selv-myndiggørelse*. Den kan ikke bringes til veje gennem regler, formelle institutioner, eller via at man får tildelt politisk kompetence fra oven. Skal man som fællesskab opnå handlekraft i forhold til samfundet, må man selv udvikle den.

I bidraget her fokuserer vi på politisk netværkskultur som forudsætning for udviklingen af en sådan kollektiv politisk handlekraft i det lokale felt. Netværkskultur ses som det, der kanalisere kollektiv myndiggørelse, og som den måde, den kan eksistere organisatorisk på. Man kan kalde netværkskultur for organisatorisk eksistensform for kollektiv politisk handlekraft.

Omdrejningspunkter er tre fortællinger om selvorganiseret politisk handle i det lokale: Fortællingen om beboerbevægelsen i 1970'erne, på Indre Nørrebro i form af Nørrebro Beboeraktion; fortællingen om den radikale besætterbevægelse BZ i 1980'erne; og fortællingen om den flydende, projektbaserede netværkskultur i 1990'erne. Samlet ses disse fortællinger som beretninger om, hvordan en demokratisk netværkskultur i det lokale udvikles og gendannes på basis af selvorganiseret kollektiv handle. En netværkskultur, som samtidig overskrider det lokales grænser, og i nogle henseender peger ud mod den globale sammenhæng, som det lokale indgår i.

Sideløbende med studiet på Indre Nørrebro blev der gennemført studier i Skanderborg kommune med fokus på politisk myndiggørelse og netværksstyring (governance) på det lokale plan (Bang et al., 2000; Sørensen & Torfing, 2000). Der tegnede sig igennem disse studier nogle klare forskelle mellem de eksempler på netværksstyring, der kunne identificeres her, og den netværkskultur, som fortællingerne fra Indre Nørrebro synes at berette om.

Man kan, lidt skematisk, modstille begreberne om på den ene side netværksstyring som den måde elitær dominans organiseres på i det senmoderne samfund – der hos Castells (1996; 1997) kaldes *netværkssamfundet* – og på den anden side *netværkskultur* som måden at organisere politisk praksis og modstand på i det samfundsmæssige felt. Netværksstyring på det lokale plan refererer i denne sammenhæng til *politisk styring* gennem mere eller mindre formaliserede elitenetværk, der kan omfatte økonomiske, kulturelle og politiske eliter. Netværkskultur er det mindst formaliserede plan som netværksorganisering kan ses på, og den behøver ikke at være i snæver forstand styringsorienteret. Det drejer sig her om personbårne netværksrelationer mellem kollektive og individuelle aktører inden for eller på tværs af det lokale, det nationale, det regionale og det globale felt. Sådanne netværkskulturer kan være heterogene, rumme politiske og kulturelle modsætninger og på grund af deres ringe grad af formalisering have en åben, inklusiv og dynamisk karakter.

Politisk netværkskultur i denne forstand ses samtidig som den grobund hvoraf modmagt mod elitær økonomisk, kulturel og i snæver forstand politisk magt kan organiseres. Netværksorganisering i form af løst koblede netværk mellem aktører der er præget af forskellighed, antages med Castells (1997) at være en slags model for sociale bevægelser i netværkssamfundet, dvs. for den form for organisering af politisk modmagt som modsvarer netværkssamfundets eliteorganisering (jf. Starr, 2000; Klein, 2001; Kriesberg, 1997; Smith, 1997).

Fortællingerne fra Indre Nørrebro kan læses som historier om sådanne netværksorganiseringer.

NETVÆRKSORGANISERING I 1970'ERNES OG 1980'ERNES SOCIALE BEVÆGELSER

NØRREBRO BEBOERAKTION: UDGANGSPUNKT I NETVÆRKS MOBILISERING

Nørrebro Beboeraktion startede i 1973 på basis af en mobilisering af lokale netværk. Anledningen var et ønske om at udnytte en byggetomt til gavn for kvarterets beboere. Der blev afholdt et møde med deltagelse af bl.a. *Lokalrådet*, der var dannet nogen tid i forvejen som formaliseret netværksforum, personale fra *Kontaktcentret*, en institution for stofmisbrugere, de lokale afdelinger af partierne SF, VS og DKP og af ungdomsorganisationen DKU, repræsentanter for *Folkets Hus*, der var blevet besat året forinden, organisationen *Boligen og EEC*, der anses for at være en forløber for Nørrebro Beboeraktion, samt ikke mindst *Askovgården*, en selvejende institution med historiske rødder i Askov Højskole.

Det blev besluttet, at man ville besætte tomten og forvandle den til en byggelegeplads for kvarterets børn. Til det formål blev Nørrebro Beboeraktion dannet igennem et samarbejde mellem Folkets Hus, Boligen og EEC, DKU og Askovgården.

Beboeraktionen etablerede sig i januar 1973 med en aktionsplanlægningsgruppe, en kontorgruppe, en „planchegruppe“, der skulle stå for pressearbejdet mv. i forbindelse med aktionen, og en „slumpatrulje“, rettet bredere mod boligforholdene i området som sådan. Og i juni 1973 blev legepladsen Byggeren så dannet. Der blev holdt en fest for kvarterets beboere på tomten, og samtidig blev legepladsen etableret.

Nørrebro Beboeraktion bestod som organisation op gennem 1970'erne. Den blev splittet i to fraktioner i 1976. Men disse arbejdede hver især videre til 1980, hvor Byggeren under næsten borgerkrigs-lignende tilstande blev ryddet. Beboeraktionen arbejdede i bred forstand med det Castells (1983) kalder „urbane foki“: Bymæssige behov og interesser som f.eks. kollektive faciliteter, boligforhold og trafikforhold; opbygning af lokal kultur, traditioner og arrangementer; og politisk både i forhold til det etablerede system med henblik på lovændringer mv. og i forhold til opbygning af selvstændige fora for politisk beslutning og praksis i det lokale.

Midler og aktionsformer spændte vidt: Fra selvtægt i form af be- og bosættelser, over protestaktioner, demonstrationer, kulturelle tiltag og arrangementer, til informationsvirksomhed, pressearbejde og forhandlinger med offentlige og semioffentlige myndigheder. Og der kan næppe være tvivl om, at Beboeraktionen har sat sig varige spor, både som politisk og kulturel mobilisering af bydelen, og som håndfaste resultater i forhold til det politiske system.

NETVÆRSORGANISERINGEN I NØRREBRO BEBOERAKTION

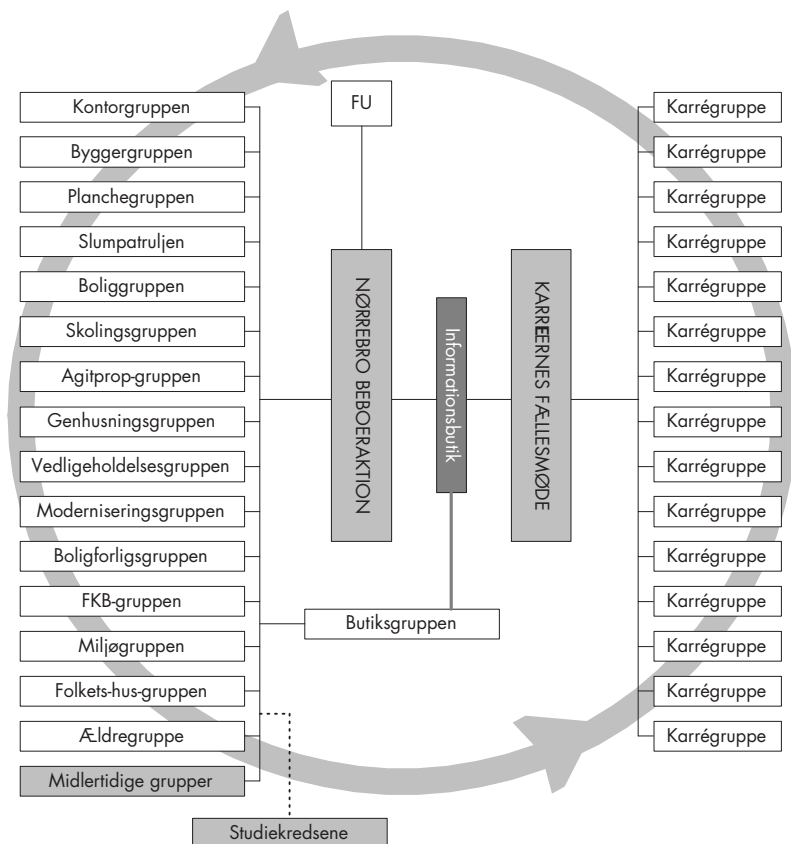
Beboeraktionen var organiseret som en netværksbaseret aktivistorganisation (jf. Gundelach, 1980; 1988). Den bestod af en række, med tiden flere og flere, forholdsvis selvstændige arbejdsgrupper (eller: basisgrupper) der først og fremmest blev koordineret gennem et stormøde (senere afløst af en generalforsamling) hvor alle kunne deltage. Derudover blev der, fra starten, nedsat et forretningsudvalg, og alle grupper skulle levere deltagere til „butiksgruppen“, der stod for at drive „Informationsbutikken“ som var organisationens ansigt udadtil og samtidig principielt set skulle stå for kontakten til den anden del af beboerorganisationen: Karrégrupperne.

Karréorganisationen var et supplement til den mere eksklusive aktivistorganisation i arbejdsgrupperne. Mens organisationen i Nørrebro Beboeraktions aktivistorganisation, der byggede på arbejdsgrupperne, var forbundet med aktivitetspligt, var karrégruppeorganisationen beregnet på organisation af „de almindelige“ beboere i kvarteret. Denne organisation nåede, da det gik højest, ifølge en informant op på at omfatte grupper i stort set samtlige kvarterets karréer.

På den måde havde Nørrebro Beboeraktion en form for dobbeltorganisation. Det gjorde på den ene side Beboeraktionen i stand til at fungere effektivt mht. at handle både målrettet og langsigtet med de temaer man tog op, og reagere hurtigt når bestemte anledninger dukkede op. Og på den anden side sikrede det tæt kontakt til en stor del af kvarterets beboere og det der foregik i det daglige i de enkelte boligkarréer.

Selv om der på det formelle plan var en skarp adskillelse mellem aktivistorganisationen i arbejdsgrupperne og karrégruppeorganisationen, fungerede hele denne dobbelte struktur snarere igennem personbårne netværksrelationer. Der var overlap mellem arbejdsgrupper og karrégrupper, og deltagere talte sammen i det daglige, mødtes på tværs og aktionerede sammen. De aktive i arbejdsgruppeorganisationen boede i karréerne og var ofte også de drivende kræfter i organisationen af karrégrupper.

FIGUR 6.1.
 Netværksorganiseringen i Nørrebro Beboeraktion

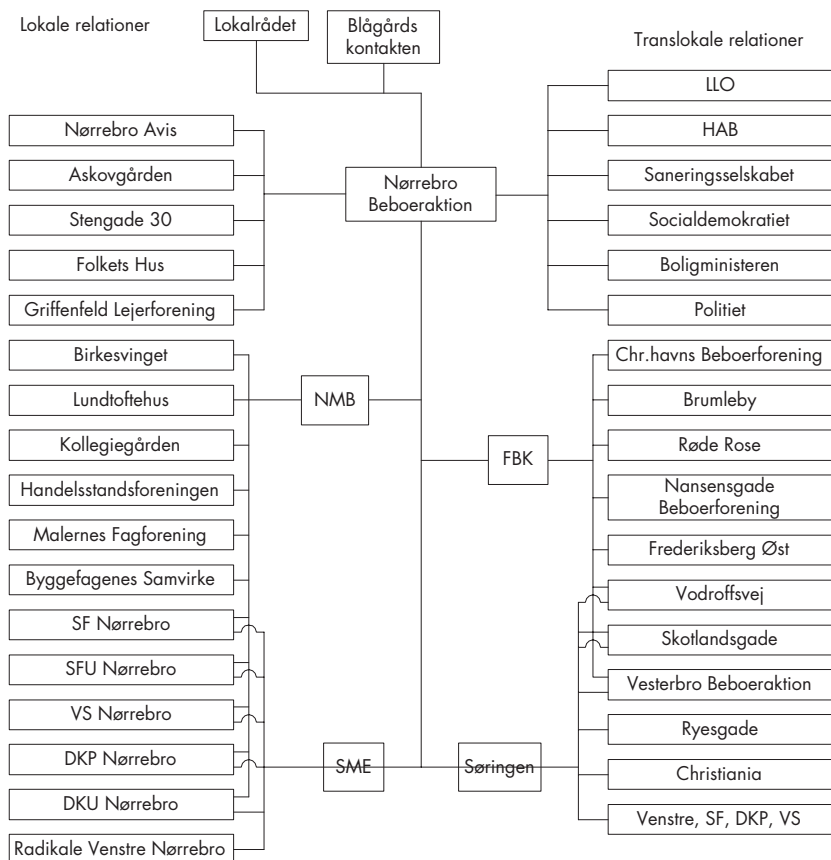
På den led var den formelle tvedelte organisering snarere i praksis en form for netværksorganisering, der via sin dobbelte opbygning medvirkede til at sikre effektive netværksbaserede *forbindelser* mellem de aktive i Nørrebro Beboeraktion og kvarterets øvrige beboere.

NØRREBRO BEBOERAKTION SOM DEL AF BREDERE NETVÆRKSORGANISERINGER

Én organisation udgør ikke nogen bevægelse. Men man kan med rimelighed tale om, at Nørrebro Beboeraktion indgik i en bredere bevægelse; en

FIGUR 6.2.

Netværksrelationer for Nørrebro Beboeraktion

beboerbevægelse, der rummede forskellige organiseringer (bevægelsesorganisationer) i København. De forskellige aktører var først og fremmest forbundet med hinanden gennem netværk; båret af personer og i nogle tilfælde formaliseret i egentlige *netværksfora*.

Nørrebro Beboeraktion havde relationer til en lang række andre aktører, både lokalt inden for Nørrebros område, og translokalt. En antydning af dette gives i figur 6.2.¹

Lokalt deltog Nørrebro Beboeraktion i Lokalrådet og Blågårdskontakten, i sig selv netværksfora hvor en lang række lokale grupper var tilknyttet. Derudover havde Beboeraktionen kontakter til Nørrebro Avis, Askovgår-

den, de to huse Stengade 30 og Folkets Hus, samt Lejerforeningen Griffenfeld – om end der i forhold til denne veletablerede lejerforening ikke altid var tale om gnidningsløse forbindelser.

I NMB, Nørrebrobevægelsen Mod Boligforliget,² var en række beboerforeninger, Handelsstandsforeningen (også blot kaldet Nørrebro Handelsforening), fagforeningsrepræsentanter og lokale afdelinger af venstrefløjs-partierne repræsenteret. SME, Samarbejdsudvalget Mod Ejerlejligheder, talte ud over disse også den lokale Radikale partiforening.

Væsentligt i forhold til det øvrige København var FBK, Fælleskoordinationen af Københavnske Beboerforeninger. Her var en række af de aktive beboerforeninger repræsenteret.

I forbindelse med planerne om at etablere en motorvej langs søerne, den såkaldte *Søring*, blev nogle af disse grupper, men derudover også f.eks. Christiania, mobiliseret til en større aktion vendt mod planerne. Man kan her tale om en *netværksmobiliserende begivenhed*.

Nørrebro Beboeraktion havde ikke blot forholdsvis stabile netværksrelationer til ligesindede beboerorganiseringer i Københavnsområdet eller til organiserede aktører inden for det lokale område. Beboeraktionens netværksforbindelser omfattede også partipolitisk organiserede aktører med sæde i de formelle politiske organer som Københavns Borgerrepræsentation og Folketinget, og der var også relativt stabile kontakter til repræsentanter for pressen, og ikke mindst til fagkritikken på de højere læreanstalter.

Samlet set er der næppe tvivl om, at den stærke netværksforankring og færdigheden i at agere i netværk, også på tværs af traditionelle alliancer, er en væsentlig del af forklaringen på den relative styrke, Beboeraktionen opnåede i 1970'erne. Gennem den aktive netværksdeltagelse og netværksdannelse, gennem den både effektive og smidige netværksorganisering, og ikke mindst gennem netværksforbindelse til aktører både inden for og uden for det lokale område, såvel som netværksforankringen i den lokale befolkning, lykkedes det Nørrebro Beboeraktion at optræde med en politisk styrke, der også på det formelle politiske niveau gav resultater.³

NETVÆRKSORGANISERINGEN I BZ

Som det fremgår af forrige kapitel, kan også BZ siges at være kommet til verden gennem en form for netværksmobiliserende processer orienteret mod det projekt at få etableret et *Ungdomshus*.

Og som politisk fællesskab var BZ snarere et netværk og et miljø end en

egentlig organisation. Antallet af personer, som var mere eller mindre tilknyttet miljøet, var stærkt varierende gennem årene. Knudepunkterne i netværket var bo-grupperne i de besatte huse, men dertil kom også grupper, der ikke levede besat, men i fuldt legale kollektiver, grupper der var dannet som politiske basisgrupper, samt enkeltpersoner der f.eks. kom i Ungdomshuset og deltog i de forskellige aktioner. Mens de enkelte grupper havde autonomi mht. deres egne aktiviteter, blev fælles anliggender taget op på stormøder som alle kunne deltage i.

Hvad angår netværksforbindelser uden for selve BZ, dvs. eksterne netværksrelationer, drejer det sig nok i højere grad om forbindelser til ligesindede, eller til en mere eller mindre bredt bestemt *subkultur*, og som det fremgår af forrige kapitel også i høj grad om *tværnationale* relationer. Men netværksrelationer til andre aktører i de lokale områder, som BZ'erne slog sig ned i, til politisk organiserede eller til repræsentanter for pressen, var gennemgående ringe og meget ustabile. Der var ingen egentlige *netværksfora*, der sikrede stabile og systematiske kontakter.

Politisk markerede BZ sig som „militante“ og langt mere radikale i deres magtkritik, end hvad der gjaldt for 1970'ernes beboerbevægelser. Dette kan delvist ses som en del af baggrunden for, at de ikke i særlig høj grad lykkedes med at skabe stabile netværksforbindelser til lokale befolkninger og aktører inden for pressen og det formelle politiske system.

Både denne radikale kritik af institutionerne og traditionerne for „offensivt samarbejde“ med det institutionelle system fra Nørrebro Beboeraktion blev ført videre i de kultur-soziale projekter, der skulle blive en markant del af den politiske kultur på Indre Nørrebro i 1990'erne.

1990'ERNES NETVÆRKS KULTUR

Det karakteristiske for Indre Nørrebro i 1990'erne – og i begyndelsen af det nye århundrede – synes først og fremmest at være en stærkt heterogen, meget åben og flydende netværkskultur. Arven fra bl.a. Nørrebro Beboeraktion og fra BZ-bevægelsen blev en politisk kultur præget af initiativrigdom, mangfoldighed og forskellighed. Personer med baggrund i 1970'ernes og 1980'ernes bevægelser optræder i 1990'erne som initiativtagere i nye sammenhænge. Netværk, som er skabt gennem de foregående årtier, mobiliseres, genoplives og udvides i forbindelse med nye aktiviteter. I stedet for nogle få samlende bevægelser med klare centre er der tale om en lokal netværkskultur, som ikke bindes sammen af egentlige organisationer eller

bestemte institutioner. Det er personbårne netværksrelationer, på tværs af politiske grupperinger, kultur-soziale projekter, samlingssteder som medborgerhuse, kultursteder, og politiske huse, lokale foreninger og beboerorganisationer og offentlige og selvejende institutioner. Netværk, der har været grobund for tværgående initiativer som bydelsfestivaler og fodboldturneringer og mere formaliserede organer som Nørrebro Kulturråd.

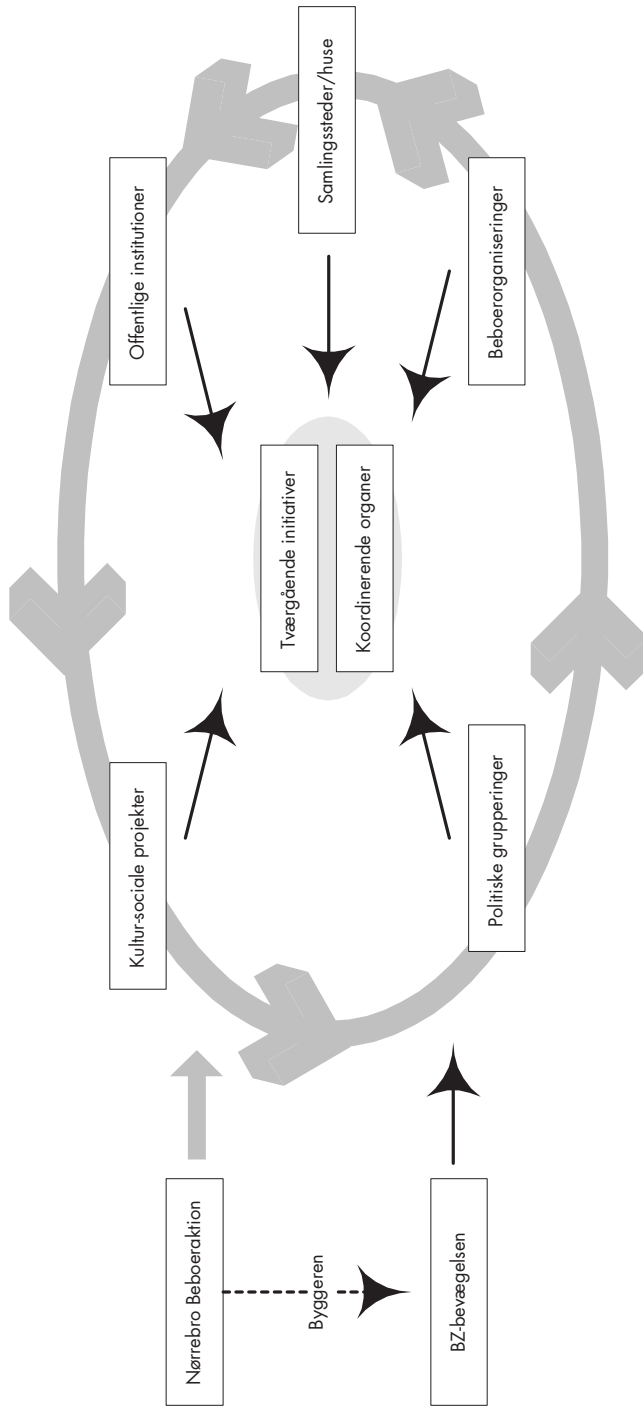
Hvad 1970'erne og 1980'erne tilsyneladende gav i arv til Indre Nørrebro, er altså en politisk kultur der bæres af flydende netværk af handleberedskab; en kultur som, om end den kan være sårbar over for tendenser til individualisering og segregering i dagens storbyer, dog synes at blive vedligeholdt og udvikle sig på trods af befolkningsmæssige udskiftninger (jf. Christensen, 2000: kap. 1). Dette er søgt anskueliggjort i figur 6.3.

En politisk netværkskultur som den der syntes at gøre sig gældende på Indre Nørrebro i 90'erne, kan, ideelt set, karakteriseres som

- *decentreret*. Der er ingen faste organisatoriske eller institutionelle centre. De *netværksfora* der udspringer af den, og som kan danne ramme om forskellige initiativer, har almindeligvis en åben karakter med fri adgang for interesserede;
- præget af *mangfoldighed* og *heterogenitet*. Den politiske kultur rummer både uenigheder og direkte politiske modsætninger;
- *flydende*, bevægelig og ad hoc bestemt. Aktører og forbindelser dem imellem har ustabil karakter og kan vanskeligt fastholdes i et billede af andet end kortere varighed;
- *i ringe grad formaliseret*. Netværksrelationer er baseret på mere eller mindre tilfældige møder i byens rum i højere grad, end de er styret gennem formaliserede aftaler, møder og fora;
- præget af *autonomi* og uafhængighed, hvad angår de enkelte aktører. Det gælder ikke mindst i relation til det offentlige politiske system;
- *handlings- og initiativorienteret* frem for beslutningsorienteret. Nye initiativer finder vej og støtte gennem de lokale netværksrelationer. Ressourcer mobiliseres. Ideer avles. Men beslutningerne ligger hos dem der gennemfører dem. De midlertidige eller mere permanente netværksfora er ikke steder for beslutning, men for dialog, for udveksling og udvikling af ideer og initiativer og for samling og opsamling af de ressourcer som det flydende netværksmiljø tilsammen måtte råde over.

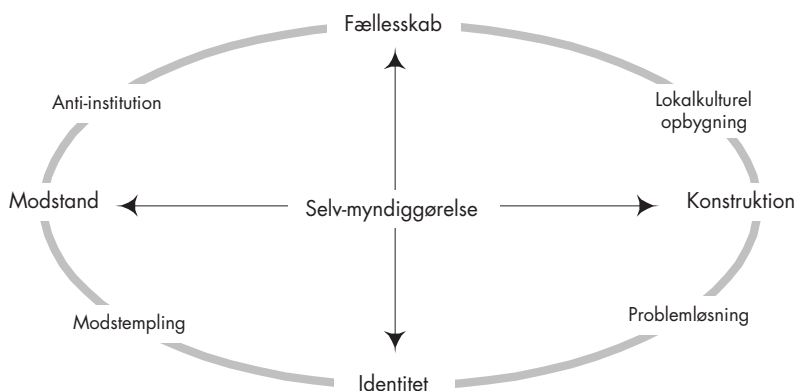
Det er i markant grad de kultur-soziale projekter der gør sig gældende i

FIGUR 6.3.
Fra social bevægelse til netværkskultur

FIGUR 6.4.

Selv-myndiggørelsens dialektikker

1990'ernes netværkskultur på Indre Nørrebro. Det „idealtypiske“ projekt rummer i sig den enhed af opposition og konstruktiv opbygning, af kamp mod institutionerne og realisering af alternative fællesskaber, af subkulturel identitetsdannelse og udadvendt politisk praksis, som er gået i arv, eller er lært, fra de oppositionelle bevægelser fra 70'erne og 80'erne. Snarere end en individuel læring er der her tale om en *læring i og igennem* netværk. Den model for *selv-myndiggørelse*, som kan ses som videreført og videreudviklet gennem sådanne netværksbårne læringsprocesser, er søgt illustreret i figur 6.4.

Et af de mere „paradigmatiske“ af de kultur-soziale projekter var ungdomsprojektet Sjakket, der blev startet i begyndelsen af 1990'erne. Det blev til på initiativ af og med aktiv indsats af bl.a. forhenværende BZ'ere og veteraner fra Nørrebro Beboeraktion; også på indirekte vis via aktive i Firkan- tens Boldklub, der direkte udsprang af Nørrebro Beboeraktion og levede videre op gennem de næste årtier. Og samtidig gav Sjakket via karakteristi- ske *knopskydninger* selv ophav til nye initaitiver, hvoraf nogle blev overtaget og institutionaliseret i regi af det offentlige.

Sjakket – og projekter af lignende karakter – var på den ene side selv udsprunget af personbårne netværksrelationer, lokalt og translokalt, og har på den anden side selv medvirket til den bestandige udvidelse og knopskyd- ning inden for netværkskulturen.

Samtidig byggede Sjakket i sine daglige, såvel som i sine mere spektaku- lære, aktiviteter på den eksisterende netværkskultur, hentede ressourcer i

den, aktiverede den, skabte nye netværksanledninger og netværksfora. Sådan et netværksforum er f.eks. det, der startede som en konference under navn af „Hjerter i Sovs“. På initiativ af Sjakket var en række grupper og projekter involveret i arrangementet. Og disse fortsatte så som en løs forening under samme navn. Blandt de samarbejdsrelationer Sjakket har været involveret i gennem tiden, er såvel ad hoc relationer som mere stabile kontakter. De omfatter bl.a. medier, offentlige eller selvejende institutioner i det lokale område og i andre dele af København, offentlige myndigheder, selvorganiserede grupper og projekter, og egentlige netværksfora. Et sådant netværksforum var f.eks. Blågårdskontakten, der blev oprettet i 1972 for i midten af 1990'erne at blive afløst af Beskæftigelsesnetværket.

Det er ikke kun projekter som Sjakket, der er karakteristiske ved deres fundering i netværk. Aktiviteter og initiativer der henter deres basis, grund og ressourcer i komplekse netværk af personbårne relationer, og som udvider netværkskulturen via knopskydninger af nye initiativer, synes at have været karakteristisk for den politiske kultur på Indre Nørrebro i 90'erne og fremover.

Netværksrelationer i projektmiljøet på Indre Nørrebro bygger først og fremmest på personlige, uformelle kontakter, der finder deres grundlag i fælles eller overlappende erfaringer. Relationer mellem grupper og kollektive aktører formidles af bekendtskaber, af uformelle „møder i det lokale rum“, og af enkeltsager eller særlige arrangementer, hvor netværk mobiliseres, og hvor man kan tale om „sagsorienteret“ netværksdannelse.

Mere stabile knudepunkter i netværk kan findes i netværksfora som Beskæftigelsesnetværket og Ungeforum. Det karakteristiske er, at disse fora er organiseret *fra neden*, dvs. er *selvorganiserede* i egentlig forstand, organiseret uafhængigt af det offentlige institutionelle system.

Men netværksmiljøet på Indre Nørrebro har også, siden Nørrebro Beboeraktions dage, omfattet personbårne relationer til politisk organiserede og derigennem til det formelle politiske system. Det har været en del af baggrunden for, at man har fået gennemført forandringer, også på det institutionelle og lovgivningsmæssige plan.

Politisk organiserede personer og grupper og lokale institutioner har været en del af netværkskulturen og har på den måde optrådt som formidlere mellem det offentlige system og den selvorganiserede politiske kultur. Men principielt set har der ikke været tale om et hierarkisk forhold mellem disse institutionelle aktører og de øvrige aktører inden for netværkskulturens rammer. I et åbent og rummeligt netværksmiljø orienteret mod initia-

tiv og handling har institutionelle og i snæver forstand politiske aktører fungeret på lige fod med andre netværksdeltagere.

Imidlertid har bl.a. ændringer af især socialpolitisk karakter inden for de senere år dannet grundlag for en stærkere *økonomisk afhængighed* mellem specielt kultur-sociale projekter og det offentlige system. De innovative – og billige – projekter har vist sig at være gode til at løse nogle af de opgaver som det offentlige socialpolitiske system har været stillet overfor. Via visitation fra det offentlige kommer de i stigende grad til at fungere som entreprenører for offentlig aktivering med dertil hørende krav om institutionering⁴ og professionalisering. Deres grundlag i form af selv-myndiggørelse, baseret på idealer om frivillighed, basis-demokrati, anti-hierarki og oppositionelt, udadventt arbejde, trues af krav om overvågning, kontrol og mere eller mindre eksplicit tvang. Mens entreprenørvirksomheden i forhold til det offentlige sikrer projekterne økonomisk, er det spørgsmålet, om de samtidig mister deres politiske potentiale og karakter af selvorganisering fra neden. Og i forlængelse af dette kan rejses det spørgsmål, om den demokratiske, åbne og rummelige netværkskultur kunne forvandle sig til en mere lukket, eksklusiv og styret form for netværksorganisering, med det offentlige institutionelle system i en central rolle.

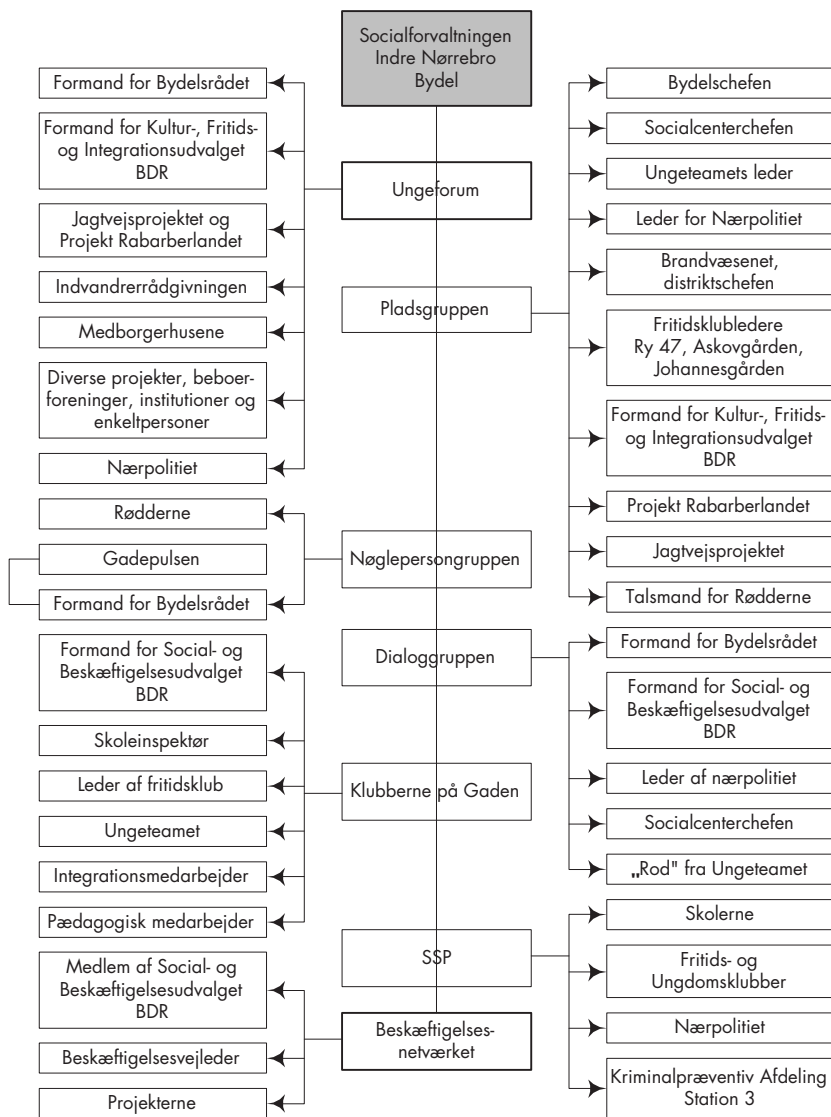
På Indre Nørrebro blev problemstillingen accentueret af forsøget med bydelsråd, hvor en række opgaver blev lagt ud til lokal forvaltning med virkning fra januar 1997 til årsskiftet 2001–02.

I samarbejde med de lokalt valgte politikere har den lokale forvaltning, specielt socialforvaltningen, haft mulighed for at operere mere nytænkende i forhold til bydelens problemer. Man har kunnet tage udgangspunkt i tættere og mere direkte relationer til de lokale aktører og arbejde med grundlag i den lokale netværkskultur. Således har forvaltningen indgået i relationer til en lang række lokale projekter og grupperinger, hvoraf en stor del fungerer som „aktiveringssteder“. Forvaltningen stod selv som initiativtager, eller med-initiativtager, til nogle markante projekter.

Forvaltning og valgte politikere har, som det fremgår af figur 6.5,⁵ fungeret som medlemmer af netværksfora, der er etableret på basis af selvorganisering, uafhængigt af det offentlige system. Det gælder f.eks. Beskæftigelsesnetværket, der på initiativ af en række projekter som nævnt blev til som en afløser af Blågårdskontakten, og Ungeforum, der fungerer som et forum for dialog og samarbejde. Begge disse fora karakteriseres ved at være *åbne* og inklusive. Alle kunne – og kan – deltage i møderne, bringe emner eller nye initiativer på bane, og søge samarbejdspartnere omkring konkrete projekter.

FIGUR 6.5.

Netværksfora med deltagelse af Socialforvaltningen Indre Nørrebro

Men ud over disse fora blev der, på initiativ hovedsagelig af institutionelle aktører, etableret en række fora for samarbejde mellem politikere, forvaltning og grupper i det lokale område. Det er karakteristisk, at disse fora overvejende er lukkede med adgangskrav der er bestemt af de aktører der tilhø-

rer det formelle politisk-administrative system.⁶ Der synes her at kunne spores tendenser til en mere institutionaliseret og eksklusiv form for inddragelse af såkaldte civilsamfundsaktører i den offentlige styring og forvaltning. Sådanne tendenser *kan* ses som led i udviklinger frem mod en egentlig *netværksstyring*, som en form for „fusionering“ (Sørensen & Torfing, 2000) mellem det offentlige system og det såkaldte civilsamfund. En sådan udvikling er ikke ubetinget en gevinst for det samfundsmæssige demokrati.

Netværksorganisering af politisk praksis er ikke i sig selv nogen garanti for, at den udfolder sig som demokratisk handlen, der styrker det samfundsmæssige demokrati på den ene side eller på den anden side styrker det konstitutionelle politiske demokrati.

Muligheden af uafhængig politisk praksis, som ikke er bundet til det formelle politiske system, er formodentlig, på det almene plan, en *nødvendig* betingelse for eksistensen af et demokratisk samfund, eller for det, som Laclau & Mouffe (1985) kalder *det plurale demokrati* (se også Chouliaraki & Fairclough 1999: 6; Kriesberg 1997: 15, 18).

Som modvægt mod netværksstyring der bygger på en tæt symbiose med det offentlige system, forekommer det os at være afgørende at politisk praksis organiserer sig fra neden i åbne netværkskulturer, der kan *modvirke* tendenserne til lukket styring i elitenetværk som bygger på hegemonisk konsensus og eksklusion (for nærmere argumentation se Christensen, 2001).

En netværkskultur som den der tegner sig i fortællingerne fra Indre Nørrebro, kan ses som forudsætning for formidling mellem forskellige politiske fællesskaber og for en ikke-totalitær integration af forskellighederne; nødvendig for at skabe lige muligheder for at trænge igennem med samfundsmæssig forandring i respekt for forskelligheder og på baggrund af anerkendelse af mangfoldigheden.

A F S L U T N I N G

Man skal være forsigtig med at udråbe fænomener som „nye“ på den historiske arena. Det gælder også et fænomen som netværksorganisering som modus for organisering af politisk handlekraft. Netværksorganisering, netværksmobilisering og netværksforankring har spillet en væsentlig rolle for politisk handlen, for organiseringen af sociale bevægelser og for dannelse af f.eks. politiske partier igennem hele den moderne tid (se f.eks. Gundelach, 1988).

Alligevel peger flere forskere på at organisering i løst koblede netværk måske får en stadigt stærkere betydning for politisk praksis, og ikke mindst for muligheden for politisk modstand og modmagt, under de betingelser som Castells (1996; 1997) har kaldt „netværkssamfundet“. På den ene side synes hegemonisk magt, som en enhed af økonomisk, social og politisk dominans, ifølge Castells og en række andre forfattere i stadig højere grad at organisere sig og sætte sig igennem i lukkede netværk af økonomiske, kulturelle og politiske eliter. Uigennemsigtig netværksstyring, der sætter sig over og uden for samfundsmæssig, demokratisk kontrol, synes i tiltagende grad at blive normen for udøvelse af samfundsmæssig magt, globalt, regionalt og lokalt (f.eks. Castells, 1996; 1997; Starr, 2000; Kriesberg, 1997; Klein, 2001; Bang et al., 2000).

Samtidig synes mulighederne for de mere traditionelle former for organisering og udøvelse af modmagt med basis i klart definerede sociale grupper og prægivede identiteter ikke længere at være til stede (f.eks. Gundelach, 1988). Udøvelse af demokratisk modmagt kan på den baggrund tilsyneladende kun tage udgangspunkt i en verden af heterogenitet, mangfoldighed, pluralitet; den må bygge på den politiske handlingens forskellighed og autonomi. Politisk praksis, der udfolder sig som virkeliggørelse af handlingens frihed, kan kun finde sin organisatoriske sammenhæng i en åben, demokratisk og mangfoldig netværkskultur, der forbinder handlingens bundethed i det lokale, i „stedernes rum“, med et globalt perspektiv, materielt forankret i en åben global netværkskultur (Castells, 1997; Kriesberg, 1997; Smith, 1997; Starr, 2000; Klein, 2001; Cohen & Rai, 2000).

Demokratisk netværkskultur i det samfundsmæssige felt, i stedernes rum og i domænet for menneskelig praksis, må være modsvaret fra neden til netværkssamfundets anonyme og uigennemskinnelige netværksstyring i gråzonen af autoritativ politisk magt og usynlige elitors hegemoniske dominans.

I denne sammenhæng kan erfaringerne fra en lille del af en mindre storby i et lille land i Skandinavien bidrage til de kollektive læringsprocesser der skaber de fælles forudsætninger for at udfordre magten, globalt og lokalt. Indre Nørrebro er blot en bydel i København. Men den er en del af en global verden og bærer dens stempel, og den praksis der udfolder sig i kvarteret, er med til at pege på muligheder for modstand og for handling der ikke kun har relevans inden for de stiplede linjer Københavns Kommune engang tegnede rundt om et udsnit af et bykort. Lokal handling kan have globale perspektiver. Lokal erfaring kan være global i sin spændvidde.

NOTER

- 1 I denne figur som i de følgende netværksdiagrammer er den aktør, der er på tale, anbragt i midten. Dette skal dog ikke forstås på den måde, at det er denne, dvs. i dette tilfælde Nørrebro Beboeraktion, som „styres“ eller har „skabt“ netværket. Blot ses den pågældende netværkssammenhæng ud fra denne aktørs perspektiv. Figuren bygger dels på interviews, dels på Posselt (1977).
- 2 Boligforliget af 1966, indgået mellem Socialdemokratiet, Konservative, Venstre og de Radikale. Bl.a. åbnede forliget op for omdannelse af lejelejligheder til ejerlejligheder.
- 3 Således anses det af nogle af informanterne at være Nørrebro Beboeraktions for-tjeneste, at konstruktionen „anpartslejligheder“ blev afskaffet, ligesom beboerbe-vælgelserne regnes for væsentlige mht. at begrænse mulighederne for at udstykke ældre ejendomme i ejerlejligheder.
- 4 Dvs. omdannelse til formelle institutioner, der fungerer som del af det offentlige system.
- 5 Figuren bygger på interviews, registreringer fra græsrodsavisen *PåGaden*, samt skriftligt materiale fra Indre Nørrebro Bydel.
- 6 Hvordan samarbejdet vil forme sig efter bydelsforsøgets afslutning, ved årsskiftet 2001-2002, har jeg ikke klarhed over. Dog kan en del initiativer formodentlig fort-sætte, da de væsentlige dele af socialforvaltningen bliver ved at være fysisk til ste-de i bydelen.

KAMPEN OM FEDTEBRØDET: NÅR VÆRTSHUSRØDDER DANNER POLITISK FRONT

NIELS NØRGAARD KRISTENSEN

INDLEDNING

Dette kapitel fortæller historien om Bent O. og de andre rødder fra værts-
huset Fedtebrød i Aalborg. Det er en moderne fortælling om *politisk læring* –
om, hvordan borgere, som traditionelt hverken nærer interesse eller sympati
for det politiske system, og som er aldeles uden politisk erfaring, tilegner sig
politiske færdigheder og udvikler nye bevidstheder i konfrontationen med
kommunen.

Det er en forholdsvis udbredt opfattelse i offentligheden og i dansk sam-
fundsvidenskab, at der bliver mindre og mindre plads til amatører i det poli-
tiske liv (Nielsen, 1994; Bang, 2000). Der argumenteres ofte for, at amatører
og lægmænd udgrænses fra politiske beslutningsprocesser til fordel for nye
politiske styrings- og elitenetværk. Eksemplet Fedtebrød illustrerer imidler-
tid, at der på den lokalpolitiske scene eksisterer både rum og muligheder
(„opportunity structures“) samt evne og vilje („capabilities“) til at handle
politisk og gøre en forskel – selv for temmelig marginaliserede, og i dette til-
fælde endda delvist alkoholiserede borgere.

Beretningen handler om, hvordan de lokale rødder på den – ifølge fast-
tømrede myter – værste bodega i byen rejser sig og gør fælles front ved at
aktionere mod, hvad de opfatter som eliter, bykonger og pampere, da den
ejendom, som Fedtebrød er beliggende i, dømmes til nedrivning. I den
lokale bevidsthed er Fedtebrød arnested for kriminalitet, slagsmål, udveks-
ling af hælervarer og salg af narko. I stamgæsternes eget fortolkningssystem
hører problemer med kriminalitet fortiden til, og opfattelsen er, at det er
„Over-Danmark“ eller et magtens oligarki i skikkelse af byrådsmedlemmer,
rådmænd, administrative chefer og byplanlæggere, som uden lydhorhed og
indsigt går sammen om at knuse den verden og det fællesskab, som de i åre-
vis har bygget op og værnet om.

Den mobilisering og de manifestationer, som gradvist tager form, indbe-

fatter underskriftsindsamlinger, afholdelse af støttekoncerter, møder med politiske udvalg og rådmænd, samt ikke mindst påvirkning af medierne. Sagen om Fedtebrød er et studie i, hvordan politiske „amatører“, uden tidligere engagement eller erfaringer på meget kort tid formår at synliggøre sig, kvalificere sig og ligefrem at etablere sig som legitim forhandlingspartner i det lokalpolitiske spil. Allermest interessant er det, at deltagerne hurtigt opnår en vis professionalisme i omgangen med det politiske system og i forhold til pressen. Historien er en illustration af, at man selv i kredse, hvor man allermindst skulle forvente det, undertiden formår at mobilisere ressourcer til kamp for „den gode sag“ mod de offentlige myndigheder, „systemet“, „magthaverne“.

Netop fordi aktionen er så speciel, siger den måske alligevel noget ganske typisk om betingelserne for borgere, der spontant slår sig sammen i en aktion rettet mod de offentlige myndigheder. I det følgende redegøres for aktionens baggrund og forløb, specielt med henblik på, hvordan aktivisterne fra værtshuset mobiliserer og organiserer sig. Dernæst skal vi se nærmere på den „politiske entreprenør“ Bent O., uden hvem aktionen næppe var kommet i gang (han er interviewet til lejligheden her). Og til sidst skal vi kort se på politiske lærings-, identitets- og magtforhold i forbindelse med aktionen.

KAMPEN OM FEDTEBRØD

På Østerbro i Aalborg – tæt ved havnen og Sømandshjemmet – ligger Fedtebrød, som er et af byens mest særprægede værtshuse. Det er placeret i gadeplan i en gammel og dårligt vedligeholdt bindingsværksejendom, beliggende på en strækning, der bestemt ikke præsenterer byen fra sin mest indbydende side. De første udskænkninger fra stedet kan historisk dateres tilbage til starten af 1800-tallet. Ifølge overleveringerne skyldes det særprægede navn, at der tilbage i 1920'erne eller 30'erne fandtes en bestyrerinde ved navn Stine, som serverede fedtebrødsmadder til klientellet, der overvejende bestod af sømænd og daglejere. Rygterne siger tillige, at Stine plejede intim omgang med daværende statsminister Thorvald Stauning, som ifølge skrønerne havde en kæreste i hver en havn. Værtshuset har i årevis haft et særdeles blakket ry i byen som problemmiljø for socialt belastede grupper.

Kort fortalt, og hovedsagelig baseret på avisreferater, blev Fedtebrød efter en byrådsbeslutning i foråret 2000 dømt til nedrivning, fordi der skulle bygges ældreboliger på arealet. Med i planen indgik også naboejendommen. Ifølge referaterne var debatten særdeles højroret, da det socialdemokratiske

flertal i byrådet i Aalborg kommune vedtog lokalplanen. Den tekniske rådmand, Ib Rasmussen, udtalte i den forbindelse, at „der nok ikke var nogen, som ville komme til at savne værtshuset“.

Denne udtalelse blev indirekte startskuddet til kampen for at bevare værtshuset for sagens hovedperson, Bent O. „Dét ville jeg ikke finde mig i,“ fortæller Bent. Han var oprindeligt tjener på stedet, indtil for ca. 10 år siden. Efterfølgende har han været stamgæst. Engagementet i sagen startede, da han en dag skulle tage en enkelt afløservagt som „tjenervikar“. Da han ankom på arbejde, stod alle stamkunderne og „hang med skuffen“, fordi byrådet havde besluttet, at Fedtebrød skulle nedrives. Bent kender ikke til lokalplanen på dette tidspunkt, men efterfølgende ringer han til en tidligere forpagter på stedet, Sanne Truesen, og beder hende om at få fat i TV2's regionalafdeling og meddele, at man på Fedtebrød nu „starter en bevægelse“. Man vil kæmpe imod beslutningen om lukning. Den pågældende tidligere forpagter er med Bents ord en „rigtig rapkæftet kælling, som bliver ved med at ringe, indtil de kommer“. Kort tid efter er et indslag om Fedtebrød på skærmen. Bent begynder herefter at aktivere den skrevne presse, og *Aalborg Stiftstidende* skriver, „for første gang nogen sinde noget positivt“ om stedet. På dette tidspunkt er der ingen organisering omkring værtshuset, men man iværksætter hurtigt en underskriftsindsamling, hvor Bent og de mest aktive stamkunder går på gaden for at samle opbakning imod lukningen.

Det er værd at notere, at aktivisterne allerede tidligt i kampen udvikler klare strategier for, hvordan de skal håndtere situationen. Eksempelvis har Bent en meget klar forestilling om, hvordan relationen til medierne skal håndteres, og han har også en klar forståelse af, at pressen ville „elske at få“ historien om Fedtebrøds-sagen.

Bent: Jamen, jeg ringede rundt til forskellige journalister og kørte selvfølgelig lidt på den lilles kamp mod de store ikke, altså det er jo sådan noget, folk de kan lide, altså det vidste jeg jo godt, ikke. Det var jeg jo nødt til at køre på. Og vi var de svage, og de var de stærke, og de mishandlede os i grumme grad, ikke.

Kort tid efter går Bent til lokalredaktionen på *Aalborg Stiftstidende* for at få avisen til at skrive en leder imod socialdemokraterne i byrådet. Bent har nemlig fået „insider“-viden om, at den omtalte rådmand havde foranlediget, at kommunen erhvervede naboejendommen for næsen af Frelsens Hær. Rådmanden sad, ifølge Bents udlægning, til møde med ejendomsmægleren, da Frelsens Hær afgav et tilbud på ejendommen, som var 800.000 kr. højere

(i alt 5,4 mio. kr.) end kommunens oprindelige tilbud. Rådmanden skynder sig herefter at ringe til rådmandskollegaen fra ældreforvaltningen og tilkendegiver, at han skal sørge for at få handelen afsluttet med det samme. Frelsens Hær havde ellers ledt med „lys og lygte“ efter et nyt sted til at etablere sig i centrum, forklarer Bent, „og de er jo – ligesom os – de svage, som Socialdemokratiet står for at skulle hjælpe“. Disse oplysninger er lækket fra et medlem af oppositionen i byrådet, som har set referater af mødet med ejendomsrådgiveren, og Bent forsøger efterfølgende at få *Aalborg Stiftstidende* til at skrive om socialdemokraternes fremfærd og brug af magtpositioner – hvilket avisen afslår. Herefter går Bent til *Ekstra Bladet*, som straks tager denne del af historien op.

Senere, i februar 2000, overtager Bent driften af værtshuset, da dets forpagter tager andet arbejde. Han springer altså over på „den anden side af disken“ og fungerer samtidig som talsmand for stamkunderne. Hans første tiltag herefter er at tage kontakt til Kim Larsen Aps (KLAPS). Det er en kammerat fra København, som giver Bent kontakten til Peter Ingemann, som også er bestyrer for Cirkus Himmelblå Fonden, og Ingemann synes, det er en god idé at støtte sagen. I en artikel i *Ekstra Bladet* kommer der kort tid efter støtteerklæringer til Fedtebrød fra prominente kulturpersoner som Kim Larsen og Ebbe Kløvedahl Reich. „Vi må jo bruge de kendte navne – jeg har jo også lært lidt af dem“, forklarer Bent. Rækken af tiltag fra Fedtebrøds-aktivisternes side inkluderer, ud over deltagelse i møder med forvaltningen, også forsøg på at købe ejendommen af den nuværende ejer, samt på at få erklæret ejendommen „historisk bevaringsværdig.“ Videre foretager „Røde“ Lis P., som er stamkunde (og opstiller til byrådsvalget 2001 uden for parti), research blandt pensionisterne i nabolaget. Ved at stemme dørklokker får hun talt med ca. 70 pensionister, og ifølge Bent er der blandt disse ingen interesse for at komme til at bo i de kommende ældreboliger. Dette signal bestyrker aktivisterne i deres opfattelse af, at de har gode argumenter på hånden i kampen mod myndighederne.

I tiden, som følger, afholdes der ikke alene „flower power“-fester på værtshuset, men også støttekoncerter, hvor musikken leveres af gamle koryfæer fra venstreorienterede aktivismiljøer og klenodier fra dansk rockmusiks guldalder. I september 2000 afholdes den første af disse støttekoncerter, hvor Peter Ingemann, Søren Berlev og Tømrer Claus spiller. I denne periode skifter klientellet på stedet delvist udseende, idet den megen omtale bevirker, at Fedtebrød, i Bents forklaring, bliver til et „kultsted“ for de unge og for de „alternative“.

Bent får næsten „guru-agtig“ status i en kreds af unge musikere og kunstnere i byen pga. hans kamp mod (over-)„magten“. Hvor kundekredsen tidligere overvejende bestod af „alkoholikere og bumser“, kommer der nu pludselig mange unge og studerende på værtshuset, og omsætningen stiger markant. Fedtebrøds-kampen er dog, ifølge Bent, absolut „non-profit“, og eventuelt overskud kanaliseres tilbage til kunst og kultur – dels i form af de gratis koncerter, hvor bl.a. også Ken Gudman og Stig Møller optræder, dels i form af et cd-projekt, hvor der udgives en plade med unge Aalborg-bands. Bent har i samme forbindelse sørget for udvekslingsjobs til små, lokale bands, så disse kunne spille på værtshuse i andre byer (mod at bands derfra kunne spille på Fedtebrød). Bent har sågar selv indspillet en cd med Tømrer Claus, hvor han både synger egne tekster og fremfører konceptdigte. De kunstneriske indslag er imidlertid ikke kun af musikalsk karakter. Der afholdes f.eks. også en stor udendørs happening, hvor Katastrofe-teatret fra Christiania (en udløber af den politiske teatergruppe Solvognen) laver et stort optog på Østerbro. Rækken af støttekoncerter kulminerer foreløbig i sommeren 2001 med en stor, udendørs fest, hvor det legendariske kult-orkester Skousen & Ingemann gendannes.

I mellemtiden har man indsamlet næsten 5000 underskrifter til støtte imod lukningen af værtshuset. Disse afleveres – med det lokale TV Aalborgs tilstedeværelse – til rådmanden. I Bents udlægning dummer rådmanden sig her for åben skærm, da han indrømmer, at hans udtalelse om, at „ingen vil savne Fedtebrød“ er baseret på fordomme, idet han aldrig har været på stedet og ikke har noget personligt kendskab til det.

Bent: At de så samtidig dummede sig på tv, det hjalp jo også meget. Fordi så var det jo sådan, at selv folk, som måske ikke havde den store sympati for Fedtebrød, de kunne da i hvert fald se, at det var forkert, når en politiker han lukkede sådan nogen ting ud.

Pressedækningen af Fedtebrød-sagen er nu ganske tæt, og samtidig synes sympatien at være vendt. Indslaget på tv kan have medvirket til at styrke sympatien for Fedtebrød, idet en toppolitiker fra Aalborgs byråd her må give indrømmelser til en „fortaler for bumserne“. Avisartiklerne indeholder talrige støtteerklæringer, f.eks.: „Søren Berlev (Gasolin) støtter Fedtebrød“, „SF støtter Fedtebrød“, „de Konservative og Venstre støtter Fedtebrød“. Alle oppositionspartierne i byrådet udtaler sig positivt om Fedtebrøds kamp. Ifølge Bent får „piben nu også en anden lyd“ fra de socialdemokratiske politikeres side, måske også fordi næste kommunalvalg efterhånden nærmer sig.

Faktum er i hvert fald, at rådmanden herefter kaster en løsning på bordet. Sagen ender nemlig med, at kommunen (via boligselskabet Cimbria) sørger for nye lokaler til Fedtebrød på det tidligere Café Havnen. Så selve værtshuset overlever, men flytter et par hundrede meter længere ned af Østerbro. Den tidligere bestyrer på Café Havnen får i denne forbindelse, ifølge Bent, 175.000 kr. kontant af Cimbria for at overdrage stedet til Fedtebrøds-aktivisterne. Man forsøger, i Bents udlægning, med denne løsning at „købe sig til tavshed“.

Det folkelige gennembrud fuldendes som nævnt med støttekoncerten i sommeren 2001, hvor Skousen & Ingemann gendannes, og hvor der er op imod 1000 deltagere. Koncerten afholdes med kommunens tilladelse på parkeringspladsen ved siden af Fedtebrød. Stamgæsterne deltog i den praktiske organisering med at opstille boder, telte, sælge øl og rydde op efterfølgende. Det er her, man for alvor får den folkelige opinion over på sin side. Der bliver her tale om en selvforstærkende effekt i den forstand, at medier på stribe nu begynder at rapportere fra stedet, hvilket igen smitter af på den lokale sympati. Ifølge Bent har politikerne i Aalborg „aldrig oplevet noget lignende, og da slet ikke fra dén kant – de er målløse“.

Det ser ud til, at selve *italesættelsen* af Fedtebrød-kampen har en selvforstærkende effekt på hele processen. Kampen lancerer således et velkendt og elskeligt drama: Davids kamp mod Goliath, den lille mands kamp imod systemet. Dette er ofte et yndet tema for journalister (og i hvert fald for *Ekstra Bladet*). Det handler ikke i den aktuelle udlægning om bestemte politikproblemer, men om virkelige mennesker af kød og blod. Det, at der journalistisk gives en beskrivelse af skæbner, som trues af nedlukning, uddrivelse eller systemisk undertrykkelse, får tilsyneladende opmærksomheden til at gå i selvsving, så flere og flere føler sig nødt til at beskrive sagen eller artikulere sig i forløbet, hvilket så til sidst får effekt på det politiske udfald.

Strategien hos stamgæsterne har altså tydeligt været at vinde den folkelige sympati ved at spille på temaet om de „svage og underkuedes kamp imod overmagten“. Alligevel føler stamkunderne, at det var en sej kamp at gøre op med den gængse forestilling om kundekredsens beskaffenhed, samt at denne længe var blokerende for anerkendelsen. Det var efter gængs opfattelse kun „underklassen“, der færdes på stedet – og „ingen vil savne dem“, når de er væk, som det fremgik af rådmandens udtalelse. Men hvem er de egentlig, disse aktivister? I det følgende gives et kort portræt af talsmanden Bent O.

ENTREPRENØREN

Bent er 45 år og har boet i Aalborg, siden han var ét år. Han har tidligere lavet mange forskellige ting, bl.a. haft en bådudlejning samt et importfirma, hvor han har importeret lædervarer fra Grækenland. Bent har ingen uddannelse. Efter realeksamen tog han på interrail i et stykke tid. Han har brugt mange år bare på dels at stå på ski i Østrig, og dels at fiske i Norge, hvor han boede i telt oppe ved elvene og levede af at vaske op „hist og pist“. „Det var den måde, vi levede på dengang,“ siger Bent. Han har altid ifølge eget udsagn været „sådan lidt speciel“, har altid kørt sine egne veje og haft sin egen moral at gå efter.

Bent har aldrig været faglig aktiv, er ikke medlem af nogle foreninger, og ifølge eget udsagn har han ikke tidligere været decideret „politisk“. Parti-medlemskab og partidisciplin virker stærkt afskrækkende på ham. Han har ingen partitilknytning og er holdt op med at stemme ved valgene. Men han er ifølge eget udsagn vant til at tage sagen i sin egen hånd, hvis ikke han synes, tingene foregår retfærdigt. „Det her med Fedtebrød kom bare sådan lige ind på livet af mig, og det her det var bare så uretfærdigt. Alle havde opgivet, så derfor, så var jeg jo nødt til at råbe op i den sag her,“ forklarer Bent.

Selv om han bevidst spiller på det over for medierne, er Bents samfunds- og magtforståelse også reelt baseret på modsætningen mellem „dem“ og „os“, herunder skellet mellem Fedtebrøds-aktivisternes kollektive „os“ og systemets mænd, statueret som „dem“, mellem folket og eliten. Hans idealer er små, selvforvaltende enheder a la Christiania og Thy-lejren. Den individuelle frihed har en meget central plads:

Bent: Jeg er nok sådan lidt anarkist, når det kommer til stykket. Altså mennesker de skal have lov til at udfolde sig og gøre næsten, hvad de vil, så længe de ikke generer andre med det. Selvfølgelig er vi nødt til at have love og regler, fordi at de svage i samfundet skal også beskyttes, men så vidt muligt så skulle vi næsten have lov til alt.

NNK: Det lyder da som sådan en næsten liberalistisk filosofi?

Bent: Jamen, jeg går ind for liberalisme, total liberalisme.

Bent hylder en slags hjemmelavet anarkisme, hvor individets totale frihed og retten til autonome udfoldelsesrum er idealet, mens staten ses som et onde, der skal trænges tilbage. Selv om der er lighedspunkter, adskiller Bent sig i nogle henseender fra det gennemgående billede af Fedtebrøds-stamkunderne. Han er mindst lige så meget klassisk hippie som traditionel „underclass“.

Men først og fremmest er Bent O. velorienteret, reflekteret og kreativ. Han har et stort organisationstalent, og i sagen her er han en ildsjæl, drevet af et stort engagement. Formentlig er det langt fra usædvanligt, at etableringen af sådanne enkeltsagsgrupper og aktioner bæres af sådanne politiske entreprenører – engagerede ildsjæle og lederskikkelser. Der er i hvert fald ingen tvivl om her, at Bents lederskab spiller en altafgørende rolle for hele sagens udfald. Det er Bent, som i startfasen vedholdende kontakter journalisterne. Det er ham, som „fodrer“ dem med historier, og det er ikke mindst ham, som sammen med stamgæsterne iværksætter de koncerter og begivenheder – *events* – som gør, at der er noget at *skrive om*. Det er en dygtig og mediebevdst strategi, der viser stor forståelse for mediernes nyhedskriterier og måde at fungere på.

MOTIVATION, POLITISK LÆRING OG MAGT

Spørgsmålet om svage gruppers mulighed for at forsvare sine umiddelbare interesser er naturligvis interessant i sig selv. Men ud fra et demokratisk perspektiv vil man også være interesseret i evt. mere vidtrækkende konsekvenser for deltagernes politiske bevidsthed, såvel som politiske færdigheder (Schwerin, 1995) – det, man almindeligvis kalder *politisk læring* (Kristensen, 1998). Ud fra et magtperspektiv vil det være interessant at se lidt nærmere på aktivisters strategier og kommunens modstrategier. Og ud fra et socialt integrationsperspektiv vil det være interessant at se, om deltagelsen generelt forbedrer folks evne til at arbejde sammen.¹

Et klassisk argument for værdien af politisk deltagelse er, at det indebærer en oplæring i demokrati, herunder at man via kampen for snævre egeninteresser lærer at „se det store i det små“, dvs. opnår en bredere og dybere bevidsthed om samfundet (Pateman, 1970). Det er med andre ord en klassisk antagelse, at politiske identiteter ændrer sig, når demokratiet bruges. I litteraturen om politisk deltagelse har man ud fra delvist parallelle betragtninger skelnet mellem „instrumentel“ og „ekspressiv“ deltagelse (Milbrath, 1965). Instrumentel deltagelse er en målrettet og rationel deltagelse, som sigter mod konkrete resultater og i princippet ophører, når målet er nået. Heroverfor står den ekspressive deltagelse, der også er motiveret i selve aktiviteten. Den er koblet til processen og ikke til resultatet af handlingen (Lafferty, 1983).

I så henseende er sagen her tilsyneladende enkel: Stamgæsternes politiske deltagelse handler om snæver interessevaretagelse og enkeltsagsorientering.

Det handler om at forhindre myndighedernes forsøg på at lukke værtshuset. Det er drivkraften. Det er dog vigtigt at betone, at sondringen mellem instrumentel og ekspressiv deltagelse er rent analytisk. Typisk vil deltagelse afspejle en blanding af begge komponenter. Og ved næste øjekast er Fedtebrøds-sagen alligevel ikke helt så enkel. I processen afspejles og forstærkes nemlig også en identitet med vægt på autonomi og selvstyre, og på opgør mod autoriteter. Som en variant heraf er rødderne også orienteret mod *anerkendelse* (Mouritzen, 1994: 60). Bent ønsker f.eks., at folk skal få det rette billede af, hvad Fedtebrøds-aktivisterne står for: „Fred og Kærlighed“. For stamkunderne er Fedtebrød lige såvel et socialt fællesskab, som det er et værtshus: „Vi accepterer ikke stoffer og kriminalitet, men ellers er alle slags folk er velkomne på Fedtebrød. Her tager man selv hånd om problemerne.“ Aktivisterne søger respekt og anerkendelse, samt ret til at eksistere på egne præmisser. Det er derfor ikke kun traditionel „politik“ som interessevaretagelse, men også en kamp for retten til at være dem, man er, nemlig de „anderledes og skæve eksistenser“. For Fedtebrøds-aktivisterne bliver kampen både en kamp om eksistensberettigelse og en kamp om bevidstheder. For dem er hele sagen således også en værdikamp og en kulturkamp, der rækker videre end den konkrete sag. Og vi kan endvidere konstatere, at deltagerne bliver i stand til at skabe noget sammen – kan samarbejde om de mange praktiske arrangementer i forbindelse med støttekoncerterne.

Man finder også markant opbygning af generel politisk kompetence og udvikling af politiske strategier. Specielt søger aktivisterne med succes at appellere til normer og værdier i den politiske offentlighed. De forsøger at svække legitimiteten af modstanderens argumenter og handlinger ved at fremstille disse som uretfærdige, uhæderlige og fordomsfulde. Samtidig forsøger Bent og aktivisterne hele tiden at flytte kampens arena fra forhandlinger via de formelle politisk/administrative kanaler til offentligheden, dvs. til medierne og til selve værtshuset og støttearrangementerne. Herved opnås en „hjemmebanefordel“, hvorved man hurtigt får sympatien over på sin side og sejrer i den sidste ende. Samtidig kan vi notere betydningen af medierne i hele spillet – og af det københavnske baggrundsnetværk, der både har bidraget med støttekoncerter og gode råd. Og endelig forstærkes mediestrategien også af, at den politiske opposition i byrådet kan se sin interesse i at spille med. Det er en sådan cocktail, der kan gøre en mediestrategi fremgangsrig.

Naturligvis kan man diskutere, hvem der reelt vinder kampen. Nøgternt kan der argumenteres for, at kampen nærmest ender „uafgjort“. Begge parter får indfriet deres primære interesser: Kommunen får ejendommene og

kan påbegynde opførelsen af de nye plejeboliger. Aktivisterne får et nyt værtshus – og Fedtebrød kan leve videre. Omvendt kan man hævde, at selv uafgjort er en sejr, hvis man er lilleput, og hvis modstanderen er en velmurt politisk maskine, som traditionelt let udrangerer modstandere og politiske letvægtere som Bent og Co.

Kommunens hovedstrategi synes i den aktuelle sag at være baseret på „indefinerings“ – en strategi, som er velkendt i forholdet til græsrodsorganisationer: Nemlig at komme dem delvist i møde – og at inddrage dem i beslutningsprocessen på myndighedernes egne præmisser (Gundelach, 1979: 18). Sagen her har måske mere karakter af en „handel i porten“, hvor man giver aktivisterne et „hold-kæft-bolche“ i form af et nyt tilholdssted, hvilket også synes effektivt.

Vender vi tilbage til den politiske læring og langtidseffekterne, kan man sige, at deltagerne gradvist har bevæget sig fra en oprindelig „magt over“-forståelse af det politiske („myndighederne har magt over os“) mod en „magt til“-forståelse („vi kan selv, og det nytter noget at handle“). Deltagerne evne og vilje til at handle politisk i den konkrete sammenhæng udvikles og styrkes i forløbet. Der udvikles politisk kompetence samt engagement, hvilket eksempelvis kommer til udtryk i de strategier, som aktivisterne tager i anvendelse:

- *organisering*: evnen til at gå sammen og handle som et kollektiv i en bestemt sammenhæng;
- *netværk*: man trækker på eksterne ressourcer og supportere, f.eks. KLAPS, og frivillige i støttearrangementerne;
- „*controlling*“: evnen til at definere, hvad der sker, hvad der er virkelighed, sandhed, problemer og løsninger – herunder sortering af information til meningsdannere/medier – samt af holdninger og værdier i det omgivende samfund. Vedrører især evnen til at skabe *legitimitet og opbakning* i omgivelserne for sin sag, samt forsøget på at få egne holdninger til at fremstå som rimelige og fornuftige – og tilsvarende at få modpartens til at fremstå som urimelige og ufornuftige.

Det ovenstående drejer sig overvejende om den mere instrumentelle kamp – og kampen for at blive anerkendt som forhandlingspartner. Som nævnt er der imidlertid ikke udelukkede tale om en rent instrumentel kamp. Fedtebrød-sagen er også en kamp for anerkendelse af retten til at være sig selv og opretholde sit lille fællesskab. Et kerneelement i sagen kan – i relation til

magtspørgsmålet – her siges at være sondringen mellem magt som *adgang* eller *anerkendelse*. Det var relativt let at få adgang til de relevante personer og autoriteter – og formelt set er det ikke vanskeligt at gøre sin sag gældende. Et andet forhold vedrører imidlertid kampen for en bredere anerkendelse af autonomi og værd, hvor sagen ikke kun lige handler om selve værtshuset, men også om at fastholde og videreføre en række værdier og idealer, som aktivisterne identificerer sig med.

Det er tydeligvis svært for aktivisterne at opnå reel anerkendelse hos myndighederne. Det er svært at blive taget seriøst fra deres position, idet der ikke er knyttet politisk status hertil. Men det er til gengæld på dette område, at de især har måttet kæmpe, og det er også her, at læringseffekterne og den folkelige succes har været størst. Ikke mindst, fordi de har haft en meget klar idé om, hvordan de skulle gå frem.

KONKLUSION

Det er som nævnt en ret udbredt antagelse, at der er blevet mindre plads til amatører i det politiske liv. Som det formuleres af Bang et al. (1997: 20 og 24), er afstanden mellem „idealet om folkestyre og den faktiske politiks ekspertliggjorte styringslogik (...) blevet større. Har man ingen ekspertviden eller forankring i organiserede interesser, har man ikke store chancer for at gøre sig gældende i den demokratiske politiske styring“. Det er næppe vanskeligt at finde eksempler på politiske videns- og magtrelationer, som udgrænser amatørerne fra det politiske: De, som ikke besidder og kender de rigtige „koder“, som giver adgang eller „log-in“ i forhold til det politiske system, levnes gennemgående ikke store muligheder.

Alligevel viser kampen om Fedtebrød, at der er muligheder for amatørerne, når de har en slagkraftig strategi. At man er afkoblet de eksisterende politiske eliter er altså *ikke* det samme som total afmagt eller udgrænsning fra politiske processer. Men det er nok netop, fordi de kender en *anden* kode – mediernes kode – at aktivisterne har så stor succes. Uden aktivisternes dygtige brug af medierne havde Fedtebrød næppe eksisteret i dag.

Generaliseringsværdien af denne enkeltsag kan naturligvis diskuteres. Måske er den for unik til at kunne udsige noget alment om almindelige danskeres politiske mobiliseringsressourcer. Men på mange måder har den måske generaliseringsværdi, netop fordi den er så unik: Set i forhold til alle teorier om politisk mobilisering er værtshusrødderne på Fedtebrød jo „*worst possible cases*“ – ikke blot amatører, men både marginaliserede og til

dels alkoholiserede. Alligevel kan de opnå indflydelse, navnlig fordi de kender mediernes koder – og fordi de kan drage fordel af såvel kontakten til netværket omkring de gamle rockmusikere i København som den politiske splittelse i byrådet, der bidrager til at skabe de *events*, som er nyhedsbærende.

Også i den politiske læring finder vi mere almene træk. Værtshusrødderne får større og større politiske færdigheder og bevæger sig fra politisk apati og tilbagetrækning til organisering og politisk selvtilid. Det, der starter som en snæver instrumentel interessekamp, får efterhånden noget mere generelle aspekter. Samtidig udvikles nye fællesskabskompetencer.

Og effekterne er ganske langsigtede. Seneste nyt (2001) fra Fedtebrød er nemlig, at Bent & Co. er i gang med at organisere sig ved at danne en formel forening. De har indset „nødvendigheden“ af politisk organisering og mener i dag ikke, at Fedtebrød var blevet dømt til nedrivning, hvis de allerede fra starten havde haft en formel organisation. Foreningen kommer til at hedde „Fedtebrøds venner“, og der forventes optimistisk op imod 800 aktive deltagere. En bestyrelse vælges på den kommende generalforsamling. Det er foreløbig planen at finansiere foreningens aktiviteter ved at hæve ølprisen på værtshuset med 1 krone. Institutionaliseringsen fra ad hoc aktion til forening er ikke noget ukendt fænomen, og den fuldendes af, at Bent O. nu har fået sig en „adjutant“ i form af „Nicolai“, som er 21 år og studerende. Han deltager i alle møder med rådmanden og kulturforvaltningen og skal ifølge Bent O. en dag „tage over“. Endelig skal det nævnes, at aktivisterne som kronen på værket af kulturpolitiske bedrifter efter gendannelsen af Skousen & Ingemann er klar med den næste overraskende nyhed: Ved den kommende, store støttefest i november 2001 gendannes et af den danske syrerocks største navne, nemlig gruppen Alrune Rod. En kuriøs, men sigende illustration af, hvad der kan komme ud af, at borgere slutter sig sammen til kamp mod myndighederne.

NOTE

- 1 En særlig variant er diskussionen om dannelsen af „social kapital“ – først og fremmest i form af generelle gensidighedsnormer om, at man vil gøre noget for sine medborgere i forventning om, at andre medborgere (men ikke nødvendigvis de samme) vil gøre noget for én selv, jf. Putnam (2000).

ETNISKE MINORITETERS POLITISKE ORGANISERING I DANMARK

MUSTAFA HUSSAIN

INDLEDNING

Dette kapitel præsenterer et overblik over etniske minoriteters politiske organisering i Danmark siden begyndelsen af 1970'erne. Hovedargumentet er, at på trods af opblomstringen af indvandrerforeninger og nogle politiske multi-etniske sammenslutninger, har indvandrerne organiserede interesser været marginaliseret i den politiske beslutningsproces. Denne antagelse ligger tæt op af Ole Hammer & Inger Bruuns konklusion i undersøgelsen *Etniske minoriteters indflydelseskanaler* (2000), hvori de konkluderer, at „de etniske minoriteters indflydelse er marginal – både på deres egne vilkår i samfundet og på den almindelige samfundsudvikling“ (2000: 10). Men hvor Hammer og Bruun udpeger indvandrerne kultur og manglende oplæring i demokratisk tradition som hovedårsagen til manglende deltagelse og indflydelse, skal der her argumenteres for, at det overvejende er institutionelle faktorer i form af statslig kooptering, eksklusion fra arbejdsmarkedet og massemediernes praksis, der begrænser de etniske minoriteters demokratiske deltagelse.

POLITISK ORGANISERING SIDEN 1970'ERNE

Allerede i 1970'erne pegede en række samfundsforskere på, at vejen til integration i et samfund som det danske forudsætter en velfungerende selvorganisering af etniske minoriteter, og man foreslog, at det danske samfund støttede en sådan udvikling (jf. Sørensen, 1989 for en fyldig oversigt).

Kaster man et blik på den historiske udvikling, over hvilken rolle staten og andre magtfulde samfundsinstitutioner (medierne, de etablerede politiske partier, fagbevægelsen, staten) har spillet i integrationen af nye medborgere i den politiske kultur, bliver det klart, at de etniske minoriteter aldrig har fået reel mulighed for at optræde som selvstændige politiske aktører. Sammenlignet med den svenske korporatisme (Ålund & Schierup, 1991), der giver

minoriteterne repræsentation i statslige institutioner gennem den centrale Indvandrarverket, har minoriteternes foreningsdannelse og selvorganisering været mere fri og decentral i Danmark. Det har imidlertid på ingen måde styrket de etniske minoriteternes medbestemmelse i beslutningsprocessen. Som dette kapitel vil vise, udviser organisationsdannelsen blandt de etniske mindretal en betydelig fragmentering, som forstærkes af indbyrdes konkurrence for at opnå statslig støtte og anerkendelse. Det fører til en yderligere begrænsning af deres autonomi, i takt med at der foregår en kooptering af de etniske mindretals repræsentation i det statslige forvaltningsapparat. Men eftersom deltagelsen foregår på baggrund af nogle ekstremt asymmetriske magtrelationer (hvad angår ressourcer, ekspertise, adgang til viden og informationer), fører koopteringen til en reel eksklusion af de etniske minoriteter.

I F D S E R D A G E N L Y S

Foreningsdannelsen blandt gæstearbejdere fra 1960'erne var begrænset til kulturelt og socialt samvær med ens egne landsmænd, som i mange år levede med drømmen om at vende tilbage til deres oprindelige hjemland. De var gæstearbejdere i ordets egentlige betydning. Den politiske organiseringer af gæstearbejdere var baseret på hjemlandets politiske konflikter og partipolitiske interesser blandt initiativtagerne. De fleste var, ifølge Andersen & Nielsen (1989), kurdiske, men der var også pakistanske, tyrkiske og arabiske organisationer.

Perioden helt op til slutningen af 1970'erne var præget af, at der blev dannet dusinvis af nationale og etniske hjemstavnsforeninger og klubber, mens indvandrerens juridiske og arbejdsmæssige interesser blev varetaget af danske organisationer og fagforeninger. Dertil kommer, at de generelle holdninger til indvandrere i den brede befolkning stadigvæk var tolerante og solidariske på trods af stigende arbejdsløshed. Gæstearbejderne blev betragtet som en del af arbejderklassen, hvis rettigheder skulle beskyttes mod grov udnyttelse i den tunge industri, med hvad det indebar af ringere arbejdsvilkår og lønninger.¹

I slutningen af 1970'erne opstod der en ny situation i og med, at opmærksomheden rettede sig mod forskellige „problemer“ og „kultursammenstød“ på hospitaler, skoler, boligkvarterer og inden for det administrative apparat. I fraværet af en sammenhængende politik fra de centrale statslige institutioner, var kommunerne blevet overladt til en nærmest *laissez-faire* model i

deres forsøg på at finde lokale løsninger på problemerne. Det danske samfund stod over for en ny slags udfordringer, som i mangel af en overordnet integrationspolitik blev løst ad hoc af det kommunale administrative apparat (Horst, 1980; 1991). Under dette problemløsnings-regime, blev arbejdsmigranternes interesser repræsenteret indirekte af forskellige organisationer og andre professionelle danskere som lærere, socialrådgivere og tillidsmænd på arbejdspladserne.

Den første politiske sammenslutning af de forskellige nationale foreninger, Indvandrerne Fællesråd i Danmark (IFD), blev dannet oven på en betænkning fra socialministeriet om *Udenlandske arbejdstagere og deres familiers sociale og samfundsmæssige rettigheder i Danmark* i 1976 (Nielsen, 1984; Simonsen, 1990; Nielsen, 1994; Hammer & Bruun, 2000). De nationale foreninger af gæstearbejdere fra de tre største grupper tyrkere/kurdere, jugoslaver og pakistanere følte, at deres interesser blev forbigået i betænkningen, som var tænkt som forberedelse til et eventuelt lovudkast om integration af indvandrere. Det var den første redegørelse på regeringsplan, der anså arbejdsmigranternes tilstedeværelse i landet som et permanent fænomen. Den foreslog en række forbedringer vedrørende gæstearbejdernes levevilkår og deres tilpasning til det danske samfund.

Gæstearbejderne var imidlertid utilfredse med, at betænkningen ikke tog højde for deres kulturelle og religiøse rettigheder, og at deres foreninger ikke var blevet taget med på råd under udvalgsarbejdet. Ligeledes var de bekymrede over, at udvalget bag betænkningen havde anbefalet, at gæstearbejdernes skattemæssige fradrag for dobbelt husførelse skulle afskaffes (cf. Simonsen, 1990: 29). Det var på denne baggrund, at de tre største nationale foreninger af gæstearbejdere organiserede en fælles føderation i 1976. IFD var således den første politiske og tværetniske organisation af udenlandske borgere i Danmark, som der, med hjælp fra danske sympatisører og hovedsageligt venstreorienterede aktivister, blev lyttet til i forbindelse med udenlandske borgeres sociale rettigheder og deres familiers tilpasning til det danske samfund.

Nogle af de vigtigste politiske aktiviteter, som IFD gjorde sig bemærket ved, var sikring af basale rettigheder såsom modersmålsundervisning for børn, dansk for voksne, tolkningsbistand i forbindelse med kontakten til myndigheder og andre institutioner, visum politik og udvisninger. Om kulturelle og religiøse rettigheder fastslog IFD i 1980 i „Indvandrerne forslag til løsning af deres problemer i Danmark“:

Retten til et kulturliv og sociale og politiske rettigheder hænger sammen. Det første er lige så vigtigt som det sidste. Vi mener ikke en politik på det kulturelle område er noget som en undertrykt gruppe skal vente på at få til den dag, den har opnået sociale og politiske rettigheder i samfundet. ... Religion er en betydende faktor i mange indvandrers livsform. Alligevel er det meget få faciliteter eller økonomiske midler, som samfund stiller til rådighed til dette formål. Kun enkelte kommuner har ydet en mindre støtte til indvandrernes aktiviteter i forbindelse med deres religion, mens staten ikke endnu har fastsat bevillinger til dette“ (cf. Simonsen, 1990: 38-39).

IND-SAM: EN NY DYNAMISK ORGANISATION

En række etniske og nationale foreninger, som var utilfredse med IFD's manglende indflydelse på integrationspolitikken og beslutningsprocesserne vedrørende minoritets anliggende i kommuner og andre samfundsinstitutioner, dannede i 1981 en landsdækkende paraplyorganisation Indvandrerforeningernes Sammenslutning (IND-Sam), den hidtil største organisation med tværetnisk sammensætning.

I samarbejde med en række danske akademikere og andre professionelle folk udviklede IND-Sam lige fra starten en organisatorisk struktur, som viste sig langt mere effektiv end IFD's utidssvarende ledelsesstil. IFD's ledelse blev ikke valgt på grund af kvalifikationer og evner til at forhandle med de politiske og administrative myndigheder, men alene på basis af slægtskabsforbindelser og loyalitet fra landsmænd (Simonsen, 1990). IND-Sams motto var lige fra starten, at indvanderne ikke var en homogen størrelse med ensartet kulturel baggrund, men bestod af en flerkulturel gruppering af mennesker, dog med ét fælles træk, at alle følte sig diskrimineret i den danske institutionelle sammenhæng. Folkene bag IND-Sam mente derfor ikke, at IFD repræsenterede de fælles interesser for samtlige indvandrergrupper i den danske offentlighed eller over for myndighederne. Der var således behov for en bredt sammensat føderation af minoritetsorganisationer, der skulle komme med udspil for bedre vilkår for alle indvandrere.

For at skabe en bedre kontakt til den danske offentlighed lancerede man bladet *Indvandrere*, der senere kom til at hedde *Etnica*, ligesom pressemeddelelser blev en fast praksis i sekretariatsfunktionen. På et tidspunkt op gennem 1980'erne var over 30 foreninger, inklusive den tværetniske kvindegruppe Soldue, og den europæiske ungdomsgruppe Council of European

Minority Youth Committees (CEMYC) repræsenteret i organisationen. Gennem offentlige debatmøder, konferencer og kulturelle arrangementer blev IND-Sam en dynamisk organisation, der søgte at repræsentere indvandrernes stemme „over for alle mulige danske myndigheder og organisationer, rådgivning og information til de enkelte medlemsforeninger og til mange enkelte personer, både indvandrere og danskere“ (Nielsen, 1994).

IND-Sam spillede også en betydelig rolle i bekæmpelsen af racisme og fremmedhad, som var blevet mere og mere synlig i medierne og i det offentlige liv siden midten af 1980'erne (jf. Hansen, 1992; Schierup, 1993; Andersen, 1993). Dermed fik de også mange modstandere, og der opstod en række politiske bevægelser vendt mod indvandrere, heriblandt Den Danske Forening. Det medvirkede til en svækkelse af organisationen indefra. En del foreninger forlod Ind-Sam i frustration over, at de afrikanske foreninger havde domineret organisationen på bekostning af de grupper i samfundet, som var mål for hetzkampagner; og som et alternativ dannede de endnu en sammenslutning, kaldet Paraply Organisationen for Etniske Minoriteter (POEM).

NYE TIDER – NYE INTERESSER – NYE BEVÆGELSER

Forandringer i de etniske minoriteters sammensætning og statens regulering af deres deltagelse i demokratiet har påvirket minoriteternes politiske organisering i en retning, der har ført til en opblomstring af nye interesseorganisationer i løbet af 1990'erne. Man kan i dag konstatere, at de etniske minoriteter står mere politisk splittet end nogen sinde før. Og på trods af nogle formelle foranstaltninger til at fremme minoriteternes politiske deltagelse, er deres reelle indflydelse ikke til at få øje på. Jeg vil i det følgende præsentere et kort resumé over denne udvikling.

Den flygtningestrøm, som tog til i begyndelsen af 1980'erne, bragte nye og større etniske og nationale grupper til landet (iranere, irakere, palæstinensere, tamiler, somalier). Deres situation og vilkår var på mange punkter anderledes end tidligere tiders indvandrere. Disse flygtninge var underlagt et integrationsforløb (dengang tre år, nu reduceret og „decentraliseret“ i kommunalt regi efter integrationsloven, der trådte i kraft pr. 1.1.1999), som blev administreret af Dansk Flygtningehjælp og Røde Kors. Mange af dem var flygtet fra krig, tortur og anden elendighed i deres hjemland og havde ikke behov for en politisk mobilisering til at sikre sig basale sociale og civile rettigheder.² I modsætning til de oprindelige gæstearbejdere var en række civi-

le, sociale og juridiske rettigheder allerede på plads, før de nyankomne flygtninge bevægede sig ud i samfundet – bortset fra den omfattende diskrimination på arbejdsmarkedet. De dannede derfor første og fremmest nogle kulturelle og nationale foreninger – ud over en række modstandsforeninger vendt mod det politiske styre i deres hjemland. Det gjaldt palæstinensiske, tamilske og iranske flygtninge, hvor især sidstnævnte har været meget aktive i organiseringen af eksilgrupper i Danmark (Mohammadi, 1999).

For det andet var en ny generation af indvandrere, socialiseret i danske institutioner og med andre problemer, begyndt at gøre sig gældende. Deres interesser var forskellige fra forældregenerationens, og deres foreningsdannelse fra begyndelsen af 1990'erne antyder, både hvad angår sammensætning, vedtægter og formål, at de ikke organiserede sig for at opnå formelle lige rettigheder, men derimod *ligebehandling* på arbejdsmarkedet, i offentlige institutioner og i dagligdagen. Blandt disse foreninger og organisationer kan nævnes G-2 (Aktiv Generation To), OPSA (Organisation af Pakistanske Akademikere og Studerende), AKELIN (Akademikere for Etnisk Ligestilling), FASM (Forening af Studerende Muslimer), „Muslim Youth League, Women Wing“ og mange andre. Det interessante ved disse organisationer er, at de modarbejdede *assimilationstendenserne* i den danske indvandrerpolitik (Hamburger, 1989), og i stedet fremhævede deres egen kulturelle identitet i samarbejdet med danskere og de danske institutioner. I G-2's vedtægter står der således, at man arbejder „for at fremme integrationen mellem indvandrere og det dansk samfund samtidig med at egen identitet bevares“ (cf. Demir, 1996).

Fra midten af 1980'erne og op igennem 1990'erne voksede de højreradikale- og nationalistiske bevægelses agitation mod „de fremmede“ i alle de nordiske lande (Bjørge, 1997b) Disse anti-indvandrerbevægelser opnåede stor medieopmærksomhed også i Danmark, og de siddende regeringer har lige siden reageret med yderligere restriktioner i udlændingeloven. René Karpantschof (2000), der nærmere har analyseret disse højreradikale bevægelses politiske manifestationer og ny-nazisternes øgede militante aktivitet, har noteret, at:

Hvis vi ser på de aktioner, som blev gennemført af organiserede højregruppe som Den Danske forening og DNSB eller deres politiske sympatisører, så udgjorde militante aktioner 37% (af i alt 30 aktioner) i perioden 1988-1990. I 1991-1993 var 30% af 65 aktioner militante. I 1994-1996 var andelen steget til 58% (af 66 aktioner) og i 1997-1999 til 67% (af 42 aktioner) (2000: 183).

Disse tal viser en tydelig stigende tendens i antallet af anti-indvandrere og åbent racistiske manifestationer på gadeplan siden 1980'erne. Især Den Danske Forenings kampagner har haft stor betydning for den anti-indvandrerdiskurs, som, i følge Yilmaz (2000), er blevet indoptaget i indvandrerpolitikken og i mediedebatten. En tilstand, som blev kritiseret også af en række andre uafhængige iagttagere (f.eks. ECRI, 2000; Rifbjerg, 2000). Disse velorganiserede anti-indvandrer kampagner skabte imidlertid en reaktion i dele af befolkningen, og der opstod i begyndelsen af 1990'erne en række anti-racistiske bevægelser, der påtog sig nogle af de „traditionelle“ opgaver, som minoritetsorganisationerne også kendes for, nemlig mobilisering til bekæmpelsen af fremmedhad og racisme (Karpantschov, 1999; 2000).

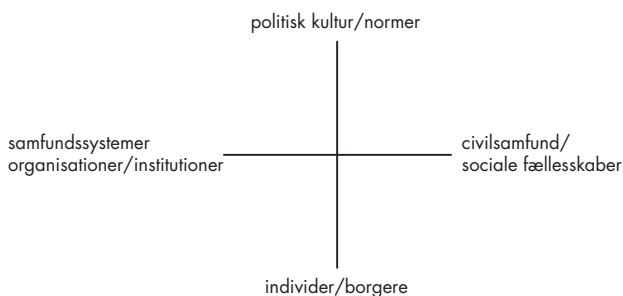
En række politisk aktive indvandrere og foreninger sluttede sig til de anti-racistiske bevægelser og organisationer. Til de mest kendte hører SOS-Racisme, Dokumentation- og rådgivningscenteret om racediskrimination, Foreningen Fairplay, Folkebevægelsen mod Fremmedhad og i den senere tid Foreningen Nydansker, hvis formål først og fremmest er bekæmpelse af etnisk diskrimination på arbejdsmarkedet. I den samme periode – omtrent fra begyndelsen af 1990'erne – ser man dannelsen af nogle etniske ungdomsbander, især i forstadskommuner til Storkøbenhavn, med det eneste formål at forsvare sig mod racistiske overfald og vold; de forsvandt dog hurtigt ud af offentlighedens billede.³

DE INSTITUTIONELLE FAKTORER BAG INDVANDRERNES POLITISKE EKSKLUSION

Jeg har indtil nu kort skitseret udviklingen i indvandrerne politiske organisering de sidste ca. 30 år. I dette afsnit vil jeg se nærmere på hvilken rolle, nogle afgørende samfundsinstitutioner har spillet for inddragelsen eller eksklusionen af etniske minoriteter i den demokratiske beslutningsproces og med hvilket resultat. Udgangspunktet er, at det ikke er tilstrækkeligt at henviser til indvandrerbefolkningens særlige organisationskultur, manglende symbolske kapital og lederevner for at forklare deres manglende politiske indflydelse. Endnu vigtigere er en række institutionelle faktorer, som har stor indflydelse på repræsentationen af indvandrerne organiserede interesser i den demokratiske proces. I den forbindelse tænker jeg første og fremmest på tre væsentlige områder, hvorigennem en national kultur bliver reproduceret i et moderne samfund. Disse institutioners handling og praksis

FIGUR 8.1.

Borgernes deltagelse i den politiske kultur

antages både at have haft indflydelse på den politiske organisering og på de etniske minoriteters deltagelse i det danske demokrati. Det drejer sig om

- De statslige foranstaltninger (politisk-administrativ praksis)
- Det organiserede arbejdsmarked (økonomisk praksis)
- Massemedierne (kulturel praksis)

I samspil med andre væsentlige sektorer spiller disse områder en væsentlig rolle for de etniske minoriteters deltagelse, dvs. *inklusion* i samfundslivet – herunder i den politiske kultur. Grafisk set kan borgernes deltagelse i den politiske kultur illustreres med figur 8.1.

Den siger, at individets deltagelse i og tilegnelse af den politiske kultur bestemmes af interaktionen mellem samfundets dominerende institutioner og organisationer på den ene side og borgernes selvorganisering på den anden. Det vil med lidt andre ord sige, at de etniske minoriteters demokratiske deltagelse forudsætter en responsiv statsmagt og lydøre majoritetsorganisationer.

DE STATSLIGE FORANSTALTNINGER

Indvandrere med tre års lovligt ophold i landet fik allerede i 1981 valgret til kommunevalgene, hvilket åbnede nye muligheder for de politisk motiverede indvandrere til at søge indflydelse på beslutningsprocesser gennem traditionelle partipolitiske organer. Loven om ændring af valgret blev vedtaget på trods af en vis tøven fra de borgerlige partier i Folketinget. Det var partierne til venstre for midten, der var markante fortalere for minoriteternes politiske

rettigheder. Derfor forekommer det naturligt, at indvanderne i alt overvejende grad stemmer på Socialdemokratiet, venstrefløjens partier og de mindre partier på midten (Mikkelsen, 2001: kap. 12).

På trods af at et stigende antal politikere fra de etniske minoriteter er blevet valgt ind i kommunalbestyrelser og amtsråd i løbet af de sidste ti år, er der meget som tyder på, at deres reelle politiske indflydelse er forblevet minimal – hvis ikke helt fraværende. Indvandrernes valgdeltagelse ved kommunalvalgene viser sig at ligge under landsgennemsnittet,⁴ og stor set er kun de kandidater blevet valgt, som var opstillet på partilister (Andersen & Nielsen, 1989; Sterum, 1992). Mange politikere med indvandrerbaggrund udtrykker ligeledes frustration over, at „deltagelsen i minoritetsforeninger og danske politiske fora ikke fører til indflydelse på den politiske dagsorden vedrørende etniske minoriteter“ (Kehlet, 2000: 43).

Desuden forekommer det plausibelt at antage, at den stigende økonomiske og sociale marginalisering af etniske minoriteter siden midten af 1980'erne har være medvirkende til, at den politiske socialisering gennem lokale beboerforeninger, skolebestyrelser, lokale politiske organiseringer og andre græsrodsbevægelser ikke har fundet sted i det omfang, som er nødvendigt for at integrere de etniske minoriteter i den nationale politiske kultur. Den socio-økonomiske profil af de etniske minoriteter, set under et, viser det typiske billede af, hvad en række sociologer har kaldt, den nye (post)industrielle *underklasse*, karakteriseret ved politisk apati og kulturel eksklusion (Castles et al., 1990).

Nylige undersøgelser i Danmark viste, at gruppen af etniske minoriteter samlet set har en langt lavere husstandsindkomst end majoritetsbefolkningen, og arbejdsløsheden er også betydeligt større blandt visse etniske minoritetsgrupper end blandt majoriteten (Galal, 2001).

Indvandrere og flygtninge fra tredjeverdens lande er, set under et, den nye underklasse i Danmark (Mikkelsen, 2001). Derfor er det ikke underligt, at den generelle motivation for at deltage i det lokale politiske arbejde og deltagelse i foreningslivet på trods af den formelle valgret er meget begrænset.

Et andet statsligt initiativ var regeringens rådgivende organ Indvandrerrådet. Det etableredes i 1989 af indenrigsministeriet med samtykke fra Folketinget, og dets medlemmer blev demokratisk valgt af indvandrerforeningernes repræsentantskab på landsplan. Kun de foreninger, som havde en demokratisk struktur og kunne fremlægge deres reviderede regnskaber, var

berettigede til at deltage i valget af det rådgivende organ. Men heller ikke dette organ havde nogen reel indflydelse på de meget vigtige beslutninger, som berørte de etniske minoriteter, hvad enten det drejede sig om forarbejdet til nye lovinitiativer vedrørende boligpolitik, uddannelses- eller arbejdsmarkedspolitik. Det største problem har været mangel på ressourcer og ekspertise. Indvandrerrådet, der senere blev til Rådet for Etniske Minoriteter, kunne f.eks. ikke købe ekspertbistand i forbindelse med komplicerede sager; og lovudkast, som skulle fremlægges i Folketinget i form af lovforslag, blev ofte præsenteret for rådet med kort varsel. Næsten halvdelen af rådets 14 medlemmer kunne ikke forstå de tunge tekster i lovformuleringerne bare på det semantiske niveau for ikke at tale om de tekniske eller juridiske detaljer.⁵ Men på trods af disse vanskeligheder kom de valgte medlemmer ofte med nogle praktiske og nyttige forslag, dog uden resultat.

Heller ikke pressen tog rådets arbejde eller forslag alvorligt. F.eks. i 1997 da daværende trafikminister Bjørn West fremsatte et lovforslag om, at kun danske statsborgere kunne erhverve hyrevognsbevilling, gjorde rådet opmærksom på, at denne bestemmelse var på kanten af en række internationale konventioner, som Danmark havde ratificeret. Det blev som sædvanlig noteret i referatet, men heller ikke mere. Senere, da lovforslaget blev fremsat i Folketinget, og nogle juridiske eksperter i pressen gjorde opmærksom på det samme problem, blev denne del af forslaget trukket tilbage. Det demokratisk valgte råd blev nedlagt efter vedtagelsen af en ny integrationslov gældende fra juli 1999.

Efter den nye ordning er det nu kommunernes opgave at udpege et medlem til Repræsentantskabet, som herefter udpeger de 14 medlemmer til Rådet for Etnisk Minoriteter, forudsat at de har etableret et integrationsråd i kommunalt regi, hvad der langt fra altid er tilfældet. I oktober 2000 var der i alt 32 kommuner, som havde benyttet lejligheden til at nedsætte integrationsråd (Javadi, 2000), valgt af kommunens borgere med minoritetsbaggrund. I en række af disse integrationsråd sidder kommunernes egne medarbejdere fra majoritetssamfundet, hvoraf mange er ansat i den sociale forvaltning.

Ifølge mange kritikere inden for kredsen af indvandrerpolitikere vil den nye ordning gøre det nemmere for regeringen og kommunerne at manipulere med rådets stillingtagen til kontroversielle spørgsmål.⁶ Med det nye system har staten i virkeligheden koopteret minoriteternes repræsentanter og derved elimineret risikoen for, at kritiske røster bliver valgt ind i Rådet for Etniske Minoriteter eller i de organer, hvortil rådet kan udpege et vist antal

af sine medlemmer. Det drejer sig bl.a. om Nævnet for Etnisk Ligestilling og en række ad hoc udvalg i offentlige institutioner og ministerier. Så set ud fra en demokratisk synsvinkel, er minoriteternes indflydelse blevet endnu mere indskrænket efter den nye ordning.

Med baggrund i denne ny situation begyndte flere minoritetsforeninger at mobilisere deres kontakter rundt om i landet; og med tilslutning fra ca. 135 foreninger etablerede de i 1999 et alternativt råd, de Etniske Minoriteters Landsorganisation (ELO), der skulle tage sig af konsultation og rådgivning med alle de samfundsinstitutioner, der beskæftigede sig med integration af etniske minoriteter.

Sammensætningen af Nævnet for Etnisk Ligestilling (ifølge loven af 10. juni 1997) er en anden væsentlig foranstaltning fra statens side. Nævnets fornemste opgave er at rådgive regeringen, offentlige institutioner og private organisationer om etnisk ligestilling. Nævnet består af i alt 16 medlemmer, hvoraf de otte udpeges af danske interesseorganisationer, bl.a. LO, DA og Dansk Flygtningehjælp; fire medlemmer udpeges af Rådet for Etniske Minoriteter, som i dets nuværende form ikke udgør et repræsentativt udsnit af minoriteternes organisationer. De resterende fire medlemmer med etnisk baggrund udpeges af indenrigsministeren. Ligeledes er formanden og næstformænd udpeget af ministeren. Kort fortalt, så er de etniske minoriteters organiserede interesser overhovedet ikke repræsenteret i Nævnet for Etnisk Ligestilling. Denne udvikling tyder alt i alt på, at de etniske minoriteters politiske indflydelse på det statslige plan i høj grad beror på samfundets egen forvaltning af minoritetsspørgsmålet, og som sådan fører til en egentlig eksklusion af minoriteternes interesser.

EKSKLUSION PÅ ARBEJDSMARKEDET

De etniske minoriteter har lige siden den økonomiske opbremsning i 1970'erne haft den højeste ledighed i landet (Hjarnø, 1991; Schierup, 1993; Hjarnø & Jensen 1997; Sultan, 1998; Schultz-Nielsen, 2000); og på trods af at ledigheden blandt efterkommere har vist en faldende tendens, er erhvervsfrekvensen blandt mindretallene fortsat lav sammenlignet med danskere (Schmidt & Jakobsen, 2000: 85). Blandt de beskæftigede er mange ansat i nicheerhverv uden for det organiserede arbejdsmarked (Rezaei, 2002). Den svage økonomiske position i forhold til de øvrige lønmodtagere og udelukkelsen fra omgang med kolleger på arbejdspladsen har vanskeliggjort deres sociale og politiske mobilisering (Schierup, 1988).

Den traditionelle socialdemokratiske fagbevægelse har heller ikke gjort sig nævneværdige bestræbelser på at rekruttere medlemmer fra de etniske minoriteter til deres tillidsmandsposter i de sidste tre årtier. De etniske minoriteters repræsentation i faglige organisationer eller delegationsdemokratiet er lige så svag, som deres tilknytning til arbejdsmarkedet har været gennem årene (Ejrnæs & Tireli, 1997: kap. 10). Ser vi på tendensen i andre industrilande, kan de etniske minoriteters svage repræsentation i arbejderbevægelsen forklares med, at arbejderbevægelsen i næsten alle vesteuropæiske lande, på trods af international solidaritet og sympati med arbejdsimmigranter, har været skeptisk over for importen af fremmed arbejdskraft, der blev set som løntrykkere (Castles et al., 1990). Og det pointeres samstemmende i en europæiske rapport om minoritetsorganisationer, at „Initially the trade unions were not very pleased with the migrant workers“ (de Jong & Zwamborn, 1991: 10). Heller ikke i Danmark har fagbevægelsen været særlig begejstret for import af arbejdskraft (Simonsen, 1990; Horst, 1991), og LO har ikke vist større interesse for indvandrernes beskæftigelsesforhold eller diskrimination på arbejdsmarkedet (Diken, 1998: 10-13).

M A S S E M E D I E R N E

Demokrati og en fri presse hænger sammen. Man kan ikke deltage i den offentlige dialog og motivere andre til at tage stilling til en politisk dagsorden, hvis man som gruppe er ekskluderet fra massemedierne.⁷ Medierne i et moderne demokrati er et uundværligt bindeled mellem staten og borgerne. Hvis denne formidling ikke fungerer hensigtsmæssigt, fungerer alle andre kanaler for indflydelse heller ikke optimalt. De fleste danskere danner sig et indtryk af minoriteterne gennem medierne. Som det fremgår af en omfattende analyse af Gaasholt & Togeby (1995), har omtrent 80 pct. af den danske befolkning ingen sociale kontakter med indvandrere og flygtninge, men har alligevel nogle holdninger til indvandrerspørgsmålet, som præges af den forudgående mediedebat. Madsen (2000) har bekræftet, at medierne øver indflydelse på holdningsdannelsen, og Brøcker (1990) har peget på mediernes indflydelse på udlændingelovgivningen i perioden fra 1983 til 1986. En analyse af den folkelige diskurs og nyhedsmediernes fremstilling af den etniske virkelighed viser ligeledes, at befolkningens opfattelse af de etniske minoriteter var præget af de temaer og emner, som dagligt blev formidlet af nyhedsmedierne (Hussain et al., 1997).

De dominerende medier er ikke den eneste årsag, men en af de væsent-

ligste, når man skal forklare minoriteternes manglende indflydelse på den politisk proces set i et magtperspektiv. Den dominerende etniske diskurs produceres af samfundets magtfulde institutioner og deres diskursive praksis og formidles hovedsageligt gennem massemedierne. Afhængig af hvilke identiteter medierne tillægger de forskellige minoriteter, bliver de enten inkluderet i fællesskabet, eller de bliver ekskluderet fra det nationale fællesskab (Hussain, 2000). En række undersøgelser har således vist, at pressens adfærd over for etniske minoriteter har været og er problemfyldt (Hussain et al., 1997; Hervik, 1999; Madsen, 2000). De dominerende kanaler for massekommunikation – bevidste eller ej – har holdt de etniske minoriteter ude fra det nationale fællesskab ved at beskrive dem i „os“ og „dem“ vendinger.⁸ Pressens stereotype beskrivelser og retorik og især dens anti-muslimske holdninger har også bidraget til, at indvandrere med muslimske navne har haft og har meget svært ved at komme ind på det regulerede arbejdsmarked (Hjarnø & Jensen, 1997; Mikkelsen, 2001: kap. 7).

Den „hellige alliance“ (Andreasen et al., 2000) mellem pressen, publikum og politikere har været medvirkende til at fremprovokere nogle radikale bevægelser blandt muslimske immigranter og har dannet grobund for rabiate „islamiske“ organisationer.⁹ Deres eksistens og manifestationer kan skabe endnu mere islamofobi som en selvopfyldende profeti, men kan næppe blive en reel trussel mod samfundet – dertil er statsmagten alt for overlegen (Rex, 1994).

Det har også vist sig, at kun politikere med etnisk baggrund, der har formået at bekræfte den herskende mediediskurs om de etniske mindretal, har haft medvind i sejlene, mens dem, som vil fremme minoriteternes egne politiske, sociale og kulturelle interesser, ofte bliver latterliggjort i mediernes egen konstruktion af den etnopolitiske virkelighed. Denne fordomsfulde mediepraksis har resulteret i, at adskillige repræsentanter for de etniske mindretal er blevet skræmt væk fra enhver form for politisk debat eller politisk organisering.¹⁰ Derved har minoriteterne mistet et væsentligt intellektuelt potentiale, som kan være afgørende i bestræbelserne på at fremme deres aktive demokratiske deltagelse.¹¹

KOOPTERING OG EKSKLUSION AF ETNISKE MINORITETER – EN OPSUMMERING

I stedet for at se på nogle specifikke karakteristika hos minoriteterne, som antydet af Hammer og Bruun (2000), fremhæver Togeby systemet, institutio-

nerne og majoritetsdanskerne. Hendes analyse viser, at de fleste majoritetsdanskere gerne ser, at indvandrerne nyder de samme civile og sociale rettigheder som alle andre, „indvandrerne skal blot ikke være med til at bestemme“ (Togeby, 1999: 150). Det er denne konsensusholdning, som staten benytter i sine bestræbelser på at inddrage de etniske minoriteter i den demokratiske beslutningsproces. Altså en ambivalent tilstand, hvor de er med, men alligevel ikke er med, når det gælder politisk indflydelse. De mange forskellige tiltag fra statens side er mildt sagt *window-dressing*, hvor minoriteternes repræsentation er *indirekte* og tilpasset den herskende institutionelle kultur, ikke minoriteternes eget værk (Grillo, 1985; Togeby, 1999: 151).

Føjes dertil eksklusionen fra arbejdsmarkedet og mediernes manglende bestræbelser på at skabe og formidle en dialog mellem minoriteterne og den brede befolkning, er der en vis begrundelse for at antage, at minoriteters manglende deltagelse og indflydelse i demokratiske institutioner ikke alene kan tilskrives manglende erfaring eller intern splittelse og fragmentering blandt minoriteterne. De er blevet svigtet og marginaliseret af næsten alle de magtfulde institutioner og systemer, som integrerer borgerne i en demokratisk kultur. Derfor udtrykker de fleste med minoritetsbaggrund nærmest total resignation og politisk apati, som det kan aflæses i deres lave valgdeltagelse (Togeby, 1999), deres begrænsede brug af de danske massemedier (Christiansen & Sell, 2000; Hussain, 1989), og deres yderst begrænsede deltagelse i nærdemokratiske forsamlinger i boligkvarter, foreninger og klubber (Ejrnæs & Tireli, 1997; Møller & Togeby, 1999).

NOGLE FREMTIDIGE PERSPEKTIVER

Etniske minoriteter omtales stadig som et homogent segment, som en gruppe af mennesker med ensartede værdier, interesser og præferencer (Yilmaz, 1999). Men sådan er det ikke i virkeligheden. Det er tilsyneladende et universelt problem, at majoritetssamfundet og de statslige instanser opfatter og definerer etniske minoriteter eller specifikke nationale eller religiøse grupper som en homogen masse. Sådan forholder det sig også i de lande, hvor man, i modsætning til i Danmark, har erklæret multikulturalisme som den officielle politik. Vertovec (1994: 259–260) gør netop opmærksom på denne problematik:

Både i den akademiske og politiske diskurs omkring de emner, der vedrører multikulturalisme, omtales forskellige etniske grupper eller racer i

generaliserende vendinger, uden referencer til de vigtige skel i og mellem dem, så som forskelle i historisk identitetsdannelse, kulturelle praksiser, måden at organisere sig på, og deres relation til magtapparatet (f.eks. forskellige niveauer af økonomisk succes, former for politisk engagement hos de enkelte grupper og deres sociale status).

Eller som det formuleres af Ålund & Schierup (1991: 115) i deres kritik af den svenske multikulturelle korporatisme model:

A declared 'multicultural' ideology appears to be superimposed on a social reality, which in names of 'ethnic diversity' and 'cultural multiplicity', demonstrates markedly unitarian structuring of immigrant organisations 'from above'. The implication is control and depoliticization through the promotion of ethnicity rather than self-determination.

Etniske minoriteter er i sig selv et diffust begreb, som dækker over vidt forskellige kulturer, sociale positioner, status og roller, interesser og præferencer – kort sagt „multiple“ identiteter. Deres repræsentation i demokratiske beslutningsprocesser bliver derfor ikke mindre kompleks af denne grund.

Det spørgsmål, som herefter bør stilles, er, hvordan man løser problemet med de etniske minoriteters repræsentation i den statslige og lokalpolitiske beslutningsproces. Vertovec opridser en række teoretiske perspektiver på de etniske minoriteters politiske repræsentation i demokratier, der kendetegnes af stigende pluralisme. Hans konklusion hælder til Paul Hirsts (1990) kritik af det repræsentative demokrati, hvor denne understreger behovet for „pluralizing the state in order to multiply representative bodies and to complement them by form of functional representation of organized social interests“ (cf. Vertovec, 1999: 39). *Funktionel repræsentation* betyder i praksis, at staten bør støtte minoriteternes egne organisationer og konsultere dem i forbindelse med bestemte issues eller områder, som disse organisationer arbejder for – i stedet for konsultationer gennem mere eller mindre permanente repræsentative systemer, som ikke levner megen plads til de ofte modstridende interesser og den interne differentiering blandt etniske minoriteter.¹²

En række internationale faktorer, den generelle udvikling i samfundet mod de-traditionalisering og individualisering (Giddens, 1994) og differentieringen af de etniske minoriteters demografiske struktur (f.eks. flere unge af begge køn med højere uddannelse og udvidede netværksrelationer på tværs af etniske og andre sociale identiteter, samt forbindelser på tværs af nationale grænser) vil uundgåeligt få konsekvenser for den koopteringsstra-

tegi, som systemet indtil videre har tilbudt minoriteterne. Den generelle udvikling i samfundet antyder, at hverken det politiske system eller samfundsøkonomien vil kunne bære den vedvarende marginalisering af en betragtelig del af samfunds medlemmer med de ressourcer og de potentialer i tværetniske netværksrelationer, som den nye generation af minoritetsorganisationer vil komme til at besidde i de kommende tider. En ting kan man dog godt sige med stor sikkerhed: Så længe der er en ulige fordeling af ressourcer og forskelsbehandling af etniske medborgere, vil etnisk identitet fortsat spille en stor rolle (blandt mange andre identiteter) i indvandrernes politiske mobilisering og etnopolitiske organisering.

NOTER

- 1 Denne iagttagelse er baseret på en række interview med „fremmedarbejdere“ og deres repræsentanter i forbindelse med undersøgelser omkring medierne og de etniske minoriteter, som jeg foretog i 1988 og senere i 1993. Selv om en række opinionsundersøgelser baseret på survey-metoden, kan give indtryk af, at danskerne holdning til indvandrere og flygtninge stor set er uændret gennem tiden, tyder minoriteternes egne beskrivelser på, at situationen er blevet forværret i forhold til 1970'erne. Andre „objektive“ fakta eller makroindikatorer som eksempelvis massemediernes og politikernes måde at debattere integrationsproblematikken på, udfald af valget 2001, og den europæiske bekymring for danskernes særprægede tolerance over for diskriminerende diskurser, peger i samme retning. Se også Gundelach (2001) hvori denne, på basis af en komparativ analyse, hævder, at danskerne er en af de mest chauvinistiske nationer i Europa, og at det har betydning for vores syn på „de andre“.
- 2 Disse rettigheder var sikret allerede i grundloven. Men der opstod nye situationer i forbindelse med indvandringen, som udløste en række direktiver og cirkulærer med henblik på administration og fortolkning af forskellige love såsom social lovgivning, loven om udlændinge mv. Indvandrerorganisationer og nogle danske NGO'er, sørgede for, at de basale rettigheder blev overholdt i den administrativ praksis og i den offentlige forvaltning.
- 3 Det bør bemærkes, at flere anti-diskriminationsbevægelser og -organisationer har mistet statsstøtte under VK-regeringen efter valget i november 2001, hvilket kan tænkes at hæmme mobiliseringen af ressourcesvage mindretal.

- 4 Stemmeprocenten for indvandrerne i henholdsvis 1981 og 1985 var 62 og 52, mens landsgennemsnit lå på 73 og 70 pct. (Sterum, 1992). Under kommunalvalget 1977 var valgdeltagelsen 49 pct. blandt indvandrere fra tredjelande mod 61 pct. for den oprindelig befolkning i København og henholdsvis 56 pct. mod 72 pct. i Århus (Togeby, 1999).
- 5 Dette udsagn bygger på egne oplevelser fra rådets talrige møder.
- 6 Interview med Bashy Quraishy, tidligere medlem af rådet.
- 7 Med eksklusion mener jeg ikke alene en udelukkelse fra adgang til medierne; måden, hvorpå minoriteterne omtales i massemedierne, den diskursive praksis, er i den henseende lige så vigtig.
- 8 Et forhold som i øvrigt blev påpeget i Europarådets ECRI-rapport 2000. Pressen spillede også en stor rolle under valgkampen i nov. 2001. Ud over insisteren på „udlændingevalg“ som hovedemne i valgprogrammer på tv, blev der få dage før valget plantet nogle nyhedshistorier om „udlændinge“, som senere vist sig at være decideret misinformation. F.eks. „voldelige udlændinge i Horsens statsfængsel“, som senere vist sig at dække over fængselsbetjentenes chikane mod bestemte grupper af indsatte (*Urban*, 27.11.01), og en falsk historie om palæstinenserers snyd med sociale ydelser, som cirkulerede i alle medierne op til valget.
- 9 I Danmark har man hovedsageligt blandt unge muslimer med mellemstøstelig baggrund længe haft kendskab til en sådan bevægelse under navnet Hizb-ul-Tahrir eller Kaliferebevægelsen.
- 10 Denne konstatering er baseret på egne samtaler med medlemmer og politikere fra de etniske minoriteter, herunder tidligere medlemmer af det demokratisk valgte Indvanderråd.
- 11 På længere sigt kan forventes, at denne tilstand vil afføde ny former for protestbevægelser vendt mod pressens hetz. Man har allerede set en forsmag på dette i form af en demonstration for et par år siden på Rådhuspladsen i København rettet mod *Ekstra Bladet*. Mig bekendt den eneste af sin art i et moderne vestligt demokrati.
- 12 Til en vis grad er denne ordning allerede inkorporeret i systemet især i forbindelse med nye initiativer på lovgivningsområdet vedr. etniske minoriteter. Regeringen sender lovforslag til en høringsrunde blandt en række danske NGO'er som f.eks. Mellempfolkeligt Samvirke og Dansk Flygtningehjælp. Hvorimod minoriteternes egne organisationer er underrepræsenteret i denne praksis.

FRA „ENTEN-ELLER“ TIL „ZWEISTRÖMIGKEIT“

IDRÆTSFORENINGERNE I DET TYSKE OG DANSKE MINDRETAL I NORD- OG SYDSLESVIG FRA 1939 TIL I DAG

JØRN HANSEN

I dag er det tidligere hertugdømme Slesvig delt af den dansk-tyske grænse. Frem til 1864 var hertugdømmet sammen med Holsten en del af det danske kongerige. Slesvig blev afgrænset af Kongeåen i nord syd for Kolding og af Ejderen i syd. Efter krigen i 1864 mellem Danmark og Preussen og Østrig kom Slesvig under tysk herredømme. Efter folkeafstemningen i 1920 blev Slesvig delt efter den nuværende grænse, og der blev tale om såvel et dansk mindretal syd for grænsen som et tysk mindretal nord for grænsen.

I vor tid er det den generelle opfattelse, at samlivet mellem danskere og tyskere i grænseområdet fremstår som et mønstereksempel på en fredelig løsning af nationale etniske konflikter (Bruns, 1995; Becker-Christensen, 1992). Sådan har det dog ikke altid været (Østergård, 1998; Lorek, 1998). Ofte dateres begyndelsen for den egentlige fredelige sameksistens til at være sammenfaldende med København-Bonn-erklæringerne fra 1955. Sammenholder man dette med efterkrigstidens første store sociologiske undersøgelse af forholdet mellem dansksindede og tysksindede i grænselandet, var der dog stadig et stykke vej at gå. Kaare Svalastoga og Preben Wolf konkluderede i *En by ved grænsen* (1963), på baggrund af en større interview-undersøgelse i Tønder fra 1958, at:

- der ikke var tale om en positiv udveksling mellem de to befolkningsgrupper
- at de politiske grænseområder i Europa ikke var de gunstigste mødesteder, når målet var international integration
- at grænsefolkenes møder – selv i en fredstid – lidt for ofte antog karakter af mere eller mindre alvorlige sammenstød

- at et område som Tønder, hvor dansk og tysk mødes, dog udmærket kunne tjene som mønster, hvor det handlede om mere beskedne, men nok så vigtige og praktiske målsætninger som gensidig tolerance og tilpasning til en *modus vivendi* for begge parter inden for et bestemt socialt system (Svalastoga & Wolf, 1963: 162).

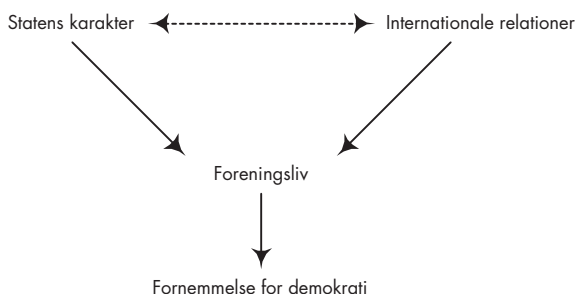
Den gensidige tolerance begyndte i slutningen af 1950'erne at sætte sig igennem, men det sindelags-betingede kulturelle ståsted satte stadig et skel mellem folket i grænselandet. Et skel, der gjorde sig gældende helt frem til 1970'erne, hvor en interview-undersøgelse i Sønderjylland tydeligt kunne afgrænse det tyske mindretal som mennesker, der både subjektivt identificerede sig som tyskere og udviste tysk adfærd (Elklit et al., 1978; Rerup, 1995).

Udgangspunktet for den foreliggende artikel er det synspunkt, at betydningen af det kulturelle ståsted som dansk eller tysk i såvel det danske som det tyske mindretal er blevet betydeligt nedtonet igennem de sidste 20 år. Især sproget spiller ikke længere en altafgørende rolle i foreningslivet. Der kan anes en tendens til en udvikling bort fra det nationalt-sindede til det mere regionalt-betonede, som dog ikke alle aktører i grænselandet hilser velkommen, men en tendens, der – som det vil fremgå af det følgende – alligevel gradvist har sat sig og fortsat sætter igennem.

Artiklen vil således relatere sig til de overvejelser, som Peter Gundelach og Lars Torpe har gjort sig i den indledende artikel om „Befolkningens fornemelse for demokrati: foreninger, politisk engagement og demokratisk kultur“ fra „Magtudredningens“ første publikation, hvor de bl.a. foretog en kort historisk sammenligning af foreningslivets betydning for dannelsen af en demokratisk kultur i Tyskland og Danmark. Ikke blot foreningernes selvstændige og uafhængige rolle, men også foreningernes udadvendte samspil med en åben og responsiv stat anførtes i den sammenhæng som afgørende for udviklingen af en demokratiske kultur (Gundelach & Torpe, 1999).

I denne undersøgelse opfattes social tillid („social trust“) som en forudsætning for at individer kan indgå i et samarbejde, der bl.a. omfatter foreningslivet. Det kan imidlertid antage mange former og være mere eller mindre demokratisk funderet. Afgørende for hvilken form foreningslivet tager bliver a) statens karakter, det vil sige, hvor demokratisk dens institutioner er, og b) internationale relationer, især hvad angår spændingsforholdet mellem staterne. Tankegangen er illustreret i nedenstående figur.

FIGUR 9.1.
Faktorer til forklaring af foreningslivet

På det konkrete historiske niveau siger modellen, at den tyske og den danske stats ideologisk-institutionelle opbygning influerer på foreningslivet, men også at spændinger mellem de to lande får stor indflydelse på de nationale identiteter og tilliden mellem danskere og tyskere i grænselandet og dermed også foreningslivet i grænselandet. (At der eksisterer en forbindelse mellem staternes karakter og de internationale relationer tages i denne forbindelse for givet og diskuteres ikke).

For at kunne belyse dette yderligere vil det være nødvendigt med en kort historisk redegørelse, der rækker længere tilbage end til Anden Verdenskrig. Hovedvægten vil dog blive lagt på tiden efter 1945, hvor det danske foreningsliv syd for grænsen voksede eksplosivt ved hjælp af en åben responsiv dansk stat og for en periode fraværet af en tysk stat, der fra 1950'erne og frem ligeledes har antaget en åben og responsiv karakter.

IDRÆTTEN, UNGDOMMEN OG FORENINGERNE EFTER 1920

Det politiske spil og de dansk-tyske uoverensstemmelser er forholdsvis velbelyst, medens idrættens og idrætsforeningernes rolle i relation til dannelsen af nationalfølelsen i grænselandet samt bevarelsen af den folkekulturelle identitet må siges at være underbelyst.

Ved afstemningen i 1920 stemte i Nordslesvig 75% for Danmark og 25% for Tyskland. Stærkest stod tyskheden i de områder, der kom til at ligge lige op af den nye grænse, hvor der enkelte steder som i Tønder og Højer var absolut tysk flertal. Den tysksindede befolkning skulle til at organisere sig under de nye forhold, og ungdomsforeningerne var blandt de første til at

udfylde tomrummet efter afstemningen. Fra tiden før 1920 overlevede blot nogle få Wandervogelgrupper, men allerede i 1920 blev det første Jugendbund oprettet i Nordborg på Als. Hurtigt fulgte flere deriblandt et i Løjt, hvor den under Første Verdenskrig sårede Oberleutnant Peter Larsen Barsmark var blandt initiativtagerne. Formålet med foreningen var at arbejde for tyskhedens bevarelse og fremgang, samt søge at bibringe ungdommen i alle samfundslag og erhverv tysk kultur og ånd. Midlet var folkelig selvhjælp, politisk opdragelse og statsborgerlig oplysning (Becker-Christensen, 1990: 250).

Ungdomsforeningerne var dog ikke helt alene om at udfylde tomrummet. Der var en selvfølgelig fødelinje fra det tyske mindretals skoler i form af „Deutsche Privatschulen“ og „Deutsche Kommunalschulen in Nordschleswig“ til de nydannede ungdomsforeninger. Tilsammen havde det tyske mindretals skoler i 1921 godt 3.000 elever, og mange af skolelærerne kom til at udgøre bindeledet til foreningslivet (Christensen, 1971: 114 ff.).

Allerede i 1921 besluttede en række Nordschleswische Jugendbünde sig for at videreføre de såkaldte Knivsbjergfester, der siden 1896 havde spillet en manifest rolle i bestræbelserne på at udbrede tyskheden i det nordlige Slesvig (Sønderjylland). Navnet havde festerne efter „bjerget“ Knivsbjerg, der efter Skamlingsbanken var det højeste punkt i Nordslesvig og som i sin tid var blevet købt af en organisation med rødder i det højreradikale Altske Forbund, der til formålet havde indrettet stedet som en turn- og sportsplads med et ungdomsherberg (Hansen, 1998: 18).

Festerne illustrerede i løbet af 1920'erne, hvorledes det tyske mindretal overvandt resignationen efter afstemningen i 1920. Fra midten af 1920'erne deltog hvert år ca. 2.000 i idrætsfesten, der mere og mere blev en fest for den samlede tyske befolkning – „ein Volksfest“ (Wernich, 1925: 105-106). Fra midten af 1920'erne havde ungdomsforeningerne nået et forholdsvist stabilt leje, og i 1928 havde hovedorganisationen Deutscher Jugendverband Nordschleswig i alt 1428 medlemmer (Becker-Christensen, 1990: 253).

SYDSLESVIGS DANSKE UNGDOMSFORENING

I 1920 fik Flensborg Ungdomsforening for første gang støtte fra den danske regering, da statsminister Neergård stillede 500 kroner til rådighed for ungdomsarbejdet. I 1923 fik foreningen sit eget mødested „Hjemmet“, og ved indvielsen foreslog formanden for Flensborg Ungdomsforening at slutte de eksisterende ungdomsforeninger fra Flensborg og omegn sammen i en fællesforening. Den 28. september stiftede man så „De mellemslesvigske ung-

domsforeninger“, der dog allerede i 1924, da den danske ungdomsforening fra byen Slesvig var blevet optaget, ændrede navn til „De sydslesvigske ungdomsforeninger“. I 1947 ændredes navnet til „Sydslesvigs danske ungdomsforening“ (Winginder & Kristensen, 1948: 62-65). Fra 1924 blev sommerstævner og forårets gymnastikopvisning en årligt tilbagevendende begivenhed, og i 1933 kunne man afholde det 10. ungdomsstævne i Sydslesvig, hvor 30 hold kappedes i forskellige idrætter og boldspil (Pedersen, 1957: 223-225).

Perioden fra 1924 og frem til krigen var en meget moderat vækstperiode for „De sydslesvigske ungdomsforeninger“. I 1938 bestod organisationen ifølge indberetningerne til Sønderjydsk Idrætsforening af i alt ni tilsluttede foreninger, hvortil kom seks eksisterende danske ungdomsforeninger, der først senere tilsluttede sig SdU. Medlemsmæssigt var der på intet tidspunkt tale om mere end i alt 1000 personer.

Til gengæld synes nazismens fremkomst at have styrket det danske ungdomsarbejde i Sydslesvig, da man fra tysk side ikke forlangte, at SdU-medlemmer gik over til de nazistiske ungdomsbevægelser, sådan som den i turnbevægelsen organiserede ungdomsidræt efter 1933 blev indlemmet i det nazistiske partisystem og opslugt af Hitler-jugend (Hamre & Runge, 1986: 124). Derudover vandt kulturelle foreninger som teaterforeninger og folke-danseforeninger som modvægt til nazismen indpas i løbet af 1930'erne.

1933 - DEUTSCHER JUGENDVERBAND NORDSCHLESWIG OG KNIVSBJERG

I årene fra 1933 til 1938 foregik der en nazificering af det tyske mindretal i Nordslesvig. Ikke alle tysksindede blev nazister, men alle mindretallets organisationer endte med at blive kontrolleret af nazister. Efter nogen intern rivalisering stod NSDAP-N fra 1938 med magten anført af dyrlæge Jens Möller fra Gråsten (Noack, 1974; Kardel, 1971). Ved sin side fik han den tidligere omtalte oberleutnant Peter Larsen, der stod for den praktiske organisering af nazismen. For pressetjenesten – propagandakontoret – stod lærer Asmus Wilhelm Jürgensen, der ofte skrev under navnet Asmus von der Heide.

I 1933 oplevede man i begejstring over „das neue Deutschland“ en større tilstrømning til Knivsbjergfesten. Op til 10.000 deltog ifølge mindretallets egen presse, noget mindre ifølge dansk presse, men en vækst i deltagerantallet var der tale om. Som det fremgår af billeder fra samtiden, omkransede hagekorsflaget straks fra 1933 folkefesten ved Knivsbjerg. Ved Knivsbjergfesten i 1937 havde ungdommen samlet sig om det rent nazistiske tidsskrift

Junge Front – udgivet af „der deutschen Jugend Nordschleswig“. Nummer 1 udkom i marts 1937 og havde som logo på forsiden hagekorset over Knivsbjergtårnet, et logo der blev anvendt frem til april 1939.

Knivsbjergfesten i 1939 blev den første fest efter den etablerede enighed bag „føreren“ for NSDAP-N Jens Möller, og der var stillet store forventninger til såvel folkefesten som til Möllers festtale. Hitlers indlemmelsespolitik og Østrigs „anschluf“ lagde naturligt op til et ønske fra de tysksindede nordslesvigere om at komme „heim ins Reich“. Problemet var imidlertid, at en grænserevision ikke indgik i Berlins politik, tværtimod ønskede man at bevare et godt forhold til de skandinaviske lande. Efter i foråret 1939 at være blevet indvalgt i det danske Folketing som repræsentant for mindretallet fik Jens Möller i Berlin besked om, at han i sin første tale i Folketinget ikke måtte komme ind på grænsespørgsmålet. Dette skete samtidig med, at man forhandlede om en ikke-angrebspagt mellem Danmark og Tyskland (Noack, 1974: 31; Kardel, 1971: 170).

Flere i det tyske mindretal accepterede dog ikke Hitlers politik på grænsområdet, især lederen af NSADP-N's pressekontor, den ekstreme nazist „Asmus von der Heide“ fyldte spalte op og ned i *Junge Front* med „Blut und Boden“-krav og grænserevisionsønsker ikke mindst op til Knivsbjergfesten efter den tyske invasion den 9. april 1940.

Knivsbjergfesten i 1940 blev aldrig gennemført. Heller ikke de kommende år under besættelsen blev der afholdt Knivsbjergfester. Den 16. august 1945 efter Danmarks befrielse blev granittårnet og festpladsen ødelagt ved sprængning af danske sabotører, der i et opgør med tyskheden én gang for alle ønskede at destruere „kultstedet“. En handling, der siden blev fordømt af statsminister Hans Hedtoft (Ostwald, 1994: 197-206; Zierau, 1993: 157-179).

SYDSLESVIGS DANSKE UNGDOMFORENINGER. TIDEN EFTER KRIGEN

De første år efter kapitulationen var en turbulent, euforisk, men også problematisk tid for både det danske mindretalsarbejde generelt og for Sydslesvigs danske Ungdomsforening. Slesvig-Holsten var kommet under britisk overherredømme og østfra strømmede flygtninge til det vestlige Tyskland. I 1945 udgjorde befolkningen i Slesvig-Holsten 1.646.000 mennesker, et tal, der i 1948 var steget til 2.652.000, og med denne udvikling fulgte sult og elendighed samt kultursammenstød, hvor de dansksindede ofte følte de nødstedtes aggressioner (Andersen, 1978).

De dansksindede, der håbede på en grænserevision, måtte sande statsminister Wilhelm Buhls ord ved den danske Rigsdags åbning i 1945 om, at regeringen var af den opfattelse, at grænsen lå fast. Til gengæld ville regeringen bevirke, at såvel spørgsmålet om det danske mindretals udvikling syd for grænsen som spørgsmålet om det tyske mindretals stilling i Danmark måtte underkastets overvejelser. Det betød, at der i Nordslesvig, hvor det tyske mindretal var blevet nazificeret, måtte finde et opgør sted, og i Sydslesvig kunne det danske mindretal ikke overlades til sult og elendighed (Rerup, 1982: 405).

Nazismens sammenbrud, håbløsheden og nøden gjorde det danske mindretal i Sydslesvig tiltrækkende for mennesker, der ikke tidligere havde haft relationer til danskheden. Om tilslutningen udtrykte et ønske om at få del i de danske forsyninger (Hamre & Runge, 1986: 393) – „Speckdänen-problemet“ – eller var udtryk for en søgen efter en uplettet bevægelse i den orienteringsløshed, der herskede i Tyskland, kan vanskeligt afgøres. Givet var det under alle omstændigheder, at medlemstallet i det danske mindretals organisationer voksede eksplosivt.

Sydslesvigsk Forening havde ved krigens slutning ca. 2.700 medlemmer, ved udgangen af 1945 var tallet vokset til 11.800, i 1946 blev det 66.000 for at toppe i 1948 med 75.373 (Rerup, 1982: 406). En tilsvarende fremgang gjorde sig gældende ved valgene. I Flensborg stemte ved valget i 1946 66% af indbyggerne på en dansk kandidat, hvilket næsten blev fastholdt ved det første valg til Landdagen i Kiel i 1947.¹

Udviklingen i Flensborg var overvældende, men mere interessant var vel egentlig, at det danske mindretals geografiske udbredelse voksede radikalt i de umiddelbare efterkrigsår. Danske skoler og danske foreninger blev nu etableret overalt i Sydslesvig. I 1945 fandtes der 9 danske skoler med knap 450 børn, i 1946 36 skoler med 5.400 børn, i 1947 50 skoler med 9.200 børn og i 1948 60 skoler med 15.400 børn. Det samlede børnetal faldt, men antallet af skoler fortsatte med at vokse frem til 1954, hvor det nåede et højdepunkt med 91 danske skoler (Rerup, 1982: 407).

SdU oplevede en tilsvarende eksplosiv udvikling. Tretten foreninger overlevede krigen, i 1946 var 22 nye kommet til, og i 1948 var i alt 68 foreninger tilsluttet SdU. Medlemstallet steg i samme periode fra ca. 1.000 i 1945 til omkring 8.500 ved udgangen af 1948 (Winginder & Kristensen, 1948: 158, 163-165).

Kun Flensborg by havde i 1947 flere ældre foreninger end nydannede. I Hovedkreds Gottorp amt var Slesvig ungdomsforening den eneste af de i alt

13 medlemsforeninger fra mellemkrigstiden. Også i Sydtønder amt var blot én – Kær Herreds Ungdomsforening, Ladelund – af 17 foreninger fra før krigen. De to sydligste hovedkredse Egenførde-Rendsborg og Husum Ejdersted, med tilsammen 11 foreninger, organiserede udelukkende nydannede foreninger (Winginder & Kristensen, 1948: 163-165). Efter Anden Verdenskrig skød der altså danske idrætsforeninger op, hvor der tidligere aldrig havde været udøvet organiseret idræt af det danske mindretal! En udvikling, der langt fra var populær blandt tyske idrætsledere.

Kapitulationen havde betydet den nazistiske sportsmodels endeligt, og man måtte i gang med at reorganisere sporten. Til dette formål oprettede man i 1946 „Kreis und Landessportsverband“, som DGF efter invitation valgte at tiltræde, da det umiddelbart var den eneste mulighed for, at foreningens fodbold- og håndboldhold kunne få modstandere.

Kampene mod de tyske sportsforeninger blev dog afbrudt, da tyske politikere begyndte at føre grænsepolitik gennem idrætten. Danske foreninger blev fra slutningen af 1947 udelukket fra at deltage i „Kreis und Landessportsverbands“ turneringer og sågar venskabskampe nedlagde man forbud imod, ligesom der findes talrige eksempler på, at kommunale styrelser nægtede danske foreninger adgang til kommunale pladser og sale (Pedersen, 1957: 232).

Fra 1951 kunne mindretallet dog atter deltage i turneringer med tyske idrætsudøvere. Dansk idræt i moderlandet havde stillet sig afvisende over for idrætssamkvem med Tyskland, så længe mindretallet i Sydslesvig var udelukket. Dette førte til, at der i Malente i Holsten den 13. februar 1951 blev afholdt et møde med deltagere fra Dansk Idræts-Forbunds styrelse og ledere af forbundsrepublikkens idrætsorganisation, hvor man besluttede, at foreninger under Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger igen kunne få lejlighed til at komme med i det „idrættsliv der rører sig inden for hjemstavnens byer“ (Pedersen, 1957: 234).

Gradvist blev situationen for det danske mindretal formaliseret og i den forstand normaliseret. I 1949 kom der efter pres fra den engelske besættelsesmagt forhandlinger i gang mellem repræsentanter for det danske mindretal og landsregeringen for Slesvig-Holsten. Forhandlingerne resulterede i en udtalelse, der fastslog de almindelige demokratiske rettigheder for Sydslesvigs danskere og frisere, samt den vigtige bestemmelse: Bekendelsen til det danske folkefællesskab og den danske kultur er fri. Den må hverken bestrides eller efterprøves af myndighederne (Rerup, 1982: 413-415). Den enkelte borger kunne herefter frit selv afgøre sit tilhørsforhold – sindelagsprincippet

var hermed endelig knæsat. Hverken familiære, geografiske eller for den sags skyld sproglige forudsætninger krævedes for at kunne bekende sig til dansk-heden. Erklæringer alene fører selvfølgelig ikke til „normaliserede“ forhold, men flere har udtalt, at det i løbet af 1950'erne faktisk blev nemmere at være dansksindet syd for grænsen (Hamre & Runge, 1986: 399).

Den endegyldige beslutning om en normalisering af forholdene for mindretallene nord og syd for grænsen fulgte fire år senere end Kiel-erklæringen med Bonn- og København-erklæringerne i 1955. Måske var det Kiel-erklæringen og København- og Bonn-erklæringerne, der lagde grunden til, at tilslutningen til mindretallet fremover kunne udvikle sig til at blive et problem for mindretallene! Sat på spidsen, er det først i tiden efter 1950'erne, at der sker en problematisering af, om det danske mindretal på en række områder adskiller sig tilstrækkeligt fra den tyske flertalsbefolkning. Det er indlysende, at problemet tager sig forskelligt ud i SSF, SSW og SdU, hvor især netop den i SdU organiserede idræt ikke i sig selv – hvad angår aktiviteten – repræsenterer en kulturel barriere, eftersom spillet er underlagt samme regler og principper. Ud fra hvilke kriterier, man så vælger „dansk“ eller „tysk“ håndbold er et af de problemer, der senere vil blive belyst.

SAMMENBRUD, RETSOPGØR OG EN NY BEGYNDELSE – DEUTSCHER JUGENDVERBAND FÜR NORDSCHLESWIG

Som omtalt havde det tyske mindretal knyttet sin skæbne sammen med det nazistiske Tyskland, og de dansksindedes vrede gik derfor også i 1945 ud over det. Den tyske besættelsesmagt havde i 1944 opløst det danske politi, så det blev frihedskæmperne, der i den umiddelbare efterkrigstid kom til at garantere en retsorden. I Sønderjylland havde frihedskæmperne for at undgå lynchjustits forberedt en beskyttelsesinternering af det tyske mindretals ledere. Over tusinde tyske nordslesvigere blev interneret i Fårhus-lejren, den tidligere tyske koncentrationslejr ved Frøslev (Bruns, 1995: 56; Becker-Christensen & Witte, 1985: 276; Lorek, 1998).

Der var intet retsligt grundlag for interneringen, dette blev først udformet post festum, og mange af de internerede følte sig uretfærdig forfulgt. Fra en af mindretallets stærkeste bastioner Tønder blev 260 interneret, hvad svarer til, at ca. hver 19. voksne tøndring blev dømt for landskadelig virksomhed. De kom fra alle samfundslag og blev dømt for alt lige fra angiveri, vagt-tjeneste, værnemageri, tjeneste i værnemagten eller SS. For de flestes ved-

kommende skyldtes domfældelsen imidlertid tjenesten i mindretallets paramilitære korps som „Zeitfreiwillige“ eller i „Selbstschutz“. Ved udgangen af 1947 var langt de fleste dog atter på fri fod, kun enkelte sad frem til 1950 (Becker-Christensen, 1993: 119).

I 1936 havde de tyske sports- og turnforeninger i Tønder sluttet sig sammen i „Turnerbund Tondern von 1865“ og i den anledning opført et fælles „Turnerheim“ nær ved Vidåen. I en kort jubilæumsartikel beretter Volker Kracht, hvorledes NS-tiden satte sine spor i Turnerbund. Fanatismen bredte sig blandt medlemmerne, og adskillige meldte sig frivilligt til fronten.

Efter krigen var det vanskeligt for den tyske sportsforening at komme i gang igen. Ved kapitulationen blev alle foreningens aktiviteter forbudt. Roafdelingens både blev beslaglagt for først at blive frigivet i foråret 1947. Umiddelbart efter frigivelsen gik disse imidlertid sammen med det tyske bådhus op i flammer, efter at hævngherrige danskere havde sat ild til dette. Først tre år senere kunne det tyske mindretal på ny få gang i roning på Vidåen.

Da foreningen „Turnerheim“ igen i 1947 var blevet overdraget til sportsforeningen, fandt man det nødvendigt at stille huset til rådighed for genopbygningen af den i 1945 lukkede tyske skole i Tønder. Først efter opførelsen af den tyske private Ludwig-Andresen-Schule i 1953 kunne foreningen benytte hjemmet til egne aktiviteter (Kracht, 1993: 230-231).

Udviklingen i Aabenraa, hvor alle det tyske mindretals vigtige institutioner havde til huse, adskilte sig ikke væsentligt fra udviklingen i Tønder, selv om enkelte husker, at man i Tønder længe vedblev med at sige „Guten Morgen“, efter at man i Aabenraa var begyndt at sige „Heil Hitler“ (Harste, 1970: 58). Også Apenrader Rudervereins klub og bådhus nedbrændte efter befrielsen, og først i 1954 kunne man indvie et nyt. Men allerede i løbet af 1950'erne genoptog man det tidligere gode samarbejde med den danske roklub i byen. Man begyndte at afholde fester sammen og endte med fra slutningen af 1960'erne at arrangere fælles Sankt Hans-fest (Berg, 1999: 71).

Apenrader Männer Turn-Verein rejste sig forholdsvis hurtigt efter krigen og blev allerede i 1951 optaget i De Samvirkende Idrætsklubber i Aabenraa, hvormed foreningen på linje med de danske idrætsforeninger fik adgang til at benytte stadion. I midten af 1950'erne talte den tyske forening ca. 200 medlemmer (Becker-Christensen & Witte, 1985: 351-352).

Som et specielt sønderjydske fænomen blev der hvert år rundt om i Nord-slesvig afholdt ringriderfest, hvor især festerne i Sønderborg og Aabenraa havde stolte traditioner. Uafhængigt af sindelag var det en fest, som alle del-

tog i. Kun i selve befrielsesåret blev festen i Aabenraa ikke afholdt. Til gengæld afholdtes i 1946 den hidtil største fest med ikke mindre end 225 ryttere og et anslået publikumsbesøg på 7.000. Traditionen blev således videreført med den undtagelse, at det danske flag nu blev båret i spidsen af rytteroptoget. Det havde man tidligere undladt af hensyn til ringridderforeningens tyske medlemmer (Becker-Christensen & Witte, 1985: 354).

EFTER KØBENHAVN-BONN-ERKLÆRINGERNE 1955-1980 OG MINDRETALLET SYD FOR GRÆNSEN

Nord for grænsen havde det tyske mindretal stabiliseret sig, og idrætten samlede de unge i Deutscher Jugendverband für Nordschleswig, der havde overtaget ansvaret for Knivbjergfesten. Den danske stat medvirkede til genopbygningen af den ødelagte festplads. Mindretallet besluttede sig for ikke at genopbygge tårnet, i stedet omdannedes en del af det tilbagestående fundament til et mindesmærke. I 1962 kunne det tyske mindretal i Nordslesvig på Knivbjerg indvie et Ehrenhain, hvor man også mindedes de faldne frivillige nazister fra mindretallet under Anden Verdenskrig (Kardel, 1971: 275). Det tyske mindretal accepterede således også denne del af sin historie, selv om mange ældre fra mindretallet længe lod nazi-perioden være en parentes i deres historie.

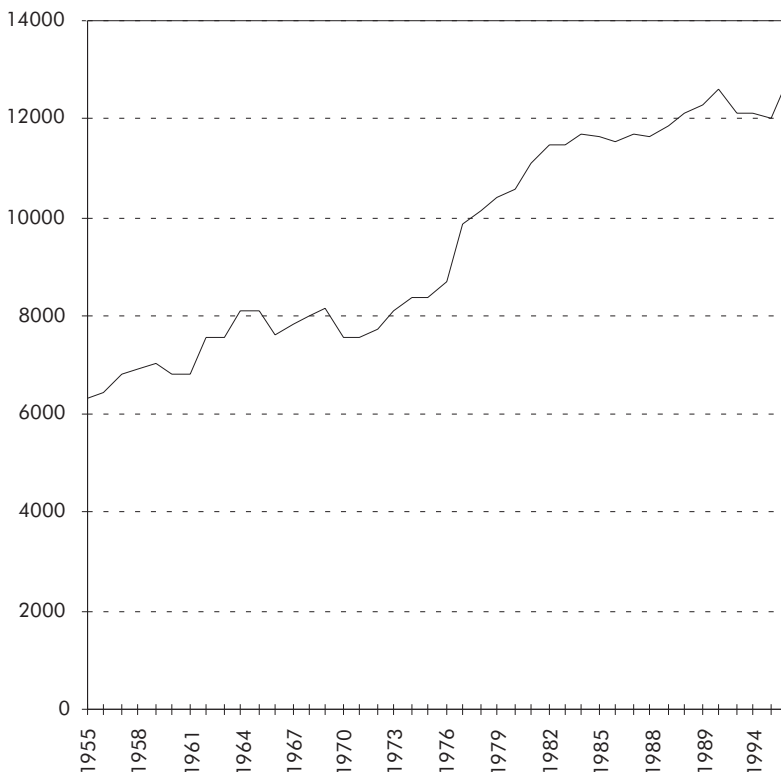
Det har ikke været muligt at finde nøjagtige tal for antallet af organiserede medlemmer i Deutscher Jugendverband für Nordschleswig, men det har næppe oversteget de 3000. Generelt stabiliserede det tyske mindretals organisationer på niveau med mellemkrigstidens medlemstal fra slutningen af 1950'erne og i løbet af 1960'erne for derefter at opleve en vedvarende tilbagegang (Kardel, 1971).

I 1955 organiserede Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger omkring 6.000 medlemmer. Siden har der været tale om vedvarende vækst, så SdU i 1998 havde mere end 12.000 aktivitetsmedlemmer (Hansen et al., 1998). I første omgang var der tale om en tilbagegang i forhold til 1949 – men dette kan tilskrives den euforiske stemning til fordel for danskheden i den umiddelbare efterkrigstid.

Sammenlignes medlemsudviklingen i SdU med medlemsudviklingen for sammenslutningen af Sydslesvigsk Forenings og Foriining for nationale Frisikes (SSF), adskiller udviklingen i SdU sig ved den opadgående tendens i modsætning til SSF's nedadgående tendens. Ungdomsforeningen har således været et vækstområde for det danske mindretal, der kun tilsvarende fin-

FIGUR 9.2.

Medlemsudvikling i SdU 1955-1996. Samlede medlemstal

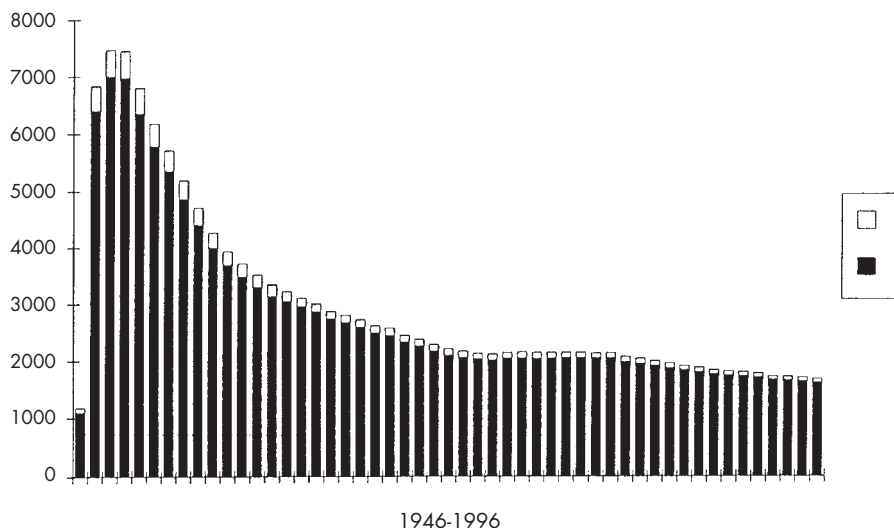
des, hvad angår stemmeafgivningen på SSW fra 1980'erne og frem (jf. figur 9.3 og 9.4).

Ingen af de her opgivne tal siger dog med sikkerhed noget om det danske mindretals reelle størrelse. Den politiske opbakning befandt sig således i 1996 på niveau med stemmetallet i 1954, da SSW faktisk fik færre stemmer ved landdagsvalget end der på samme tid fandtes af medlemmer i SSF og de nationale friseres forening, medens SSF's og Foriining for nationale Friiskes samlede medlemstal i 1996 blot lå på ca. en tredjedel af medlemstallet i 1954 (Kühl, 1996: 236).

Det er vanskeligt at give noget bud på mindretallets faktiske størrelse i forhold til de omkring 38.000 stemmer, der blev afgivet på SSW ved valget i 1996, ud over at det næppe kan forventes, at alle 38.000 identificerede sig

FIGUR 9.3.

Sydslesvigsk Forenings og Foriining for nationale Friiskes medlemstal 1946-1996

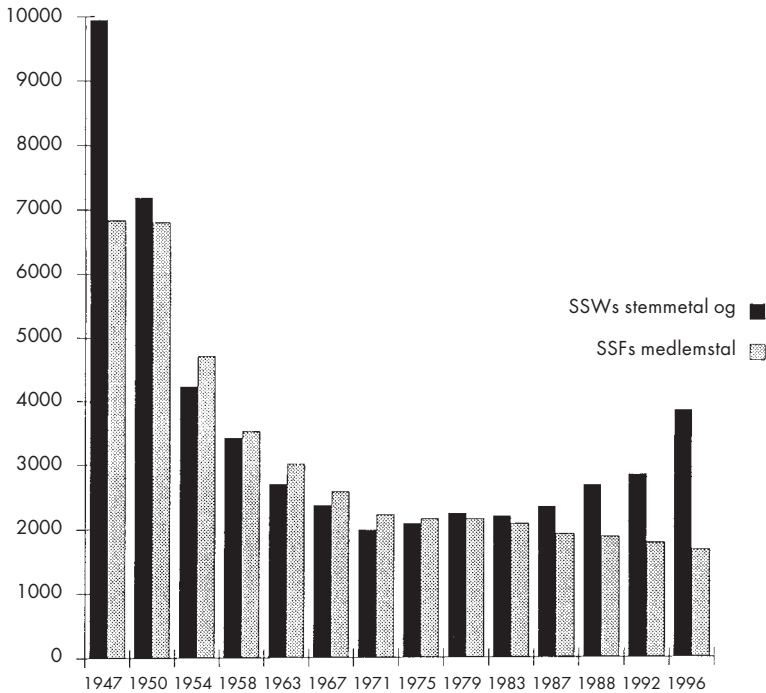
Kilde: Statistikker fra Dansk Generalsekretariat, Flensborg, for årene 1946-1996

med det danske mindretal. I en artikel fra 1993 anslår historikeren Niels Vollertsen mindretallets størrelse til ca. 45.000, hvor tallene er skønnet ud fra SSW's stemmetal og SSF's medlemstal (Vollertsen, 1993: 12). Næsten samme fremgangsmåde anvendes af SdU's sekretariatsleder, der ved at lægge tallene for SSF, SdU og Dansk Skoleforening for Sydslesvig sammen, når frem til ca. 50.000. Til gengæld er der i dette tal indeholdt en høj grad af dobbeltregistrering. Fraregner man disse, er 35.000 nok det mest realistiske bud (Hansen et al., 1998).

Er der usikkerhed og forskellige opfattelser vedrørende mindretallets numeriske størrelse, er der bedre overensstemmelse vedrørende det talte sprog. Jørgen Kühl angiver i en artikel om „Dansk identitet i Sydslesvig“ fra 1994, at op imod 90% af det danske mindretal i overvejende grad taler tysk hjemme samt med venner og slægtninge (Kühl, 1994: 59), medens det er Niels Vollertsens (1993: 12) opfattelse, at ca. 5-10% i det danske mindretal taler dansk til daglig. Sat i relation til medlemsudviklingen er der således ikke tale om en åbenlys sammenhæng mellem dansk sprog og kultur.

FIGUR 9.4.

SSW's stemmetal og SSF's stemmetal i årene for landdagsvalgene i Slesvig-Holsten 1947-1996

Note: SSF's medlemstal er inklusive Forening for nationale Friiske.

SAGEN FLENSBORG YACHTKLUB OG MEDLEMMER AF SDU MED DANSK ELLER TYSK SKOLEGANG

Væksten i de danske idrætsforeninger har selvfølgelig ikke været uden problemer, for hvor ellers end den tyske flertalsbefolkning har man skullet rekruttere medlemmerne fra? Derfor har karakteren af en dansk forening ofte kunnet drages i tvivl.

Der findes blot to enkeltstående eksempler på, at sindelaget i en dansk klub eller forening er blevet problematiseret så kraftigt, at eksklusion har været på tale. Inden for de seneste år har der været problemer i en bokseklub i Flensborg, hvor denne klub dog selv valgte at forlade SdU. Det andet eksempel er Flensborg Yacht Club (FYC), der i perioden fra 1969-1971 oplevede en stormfuld diskussion om, hvorvidt der efterhånden længere var tale om en dansk forening (Asmussen et al., 1996).

I 1960 var klubben flyttet til Farensodde, og der var masser af arbejde for de dengang få medlemmer i klubben. Alle nye kræfter var velkomne, og de nye blev ikke spurgt, om de var dansksindede. I 1964 ønskede FYC at blive optaget i Kreissportverband, og vedtægternes danske orientering blev nedtonet. Man vedblev dog med at udbyde danskurser til medlemmerne, men da disse i 1969 måtte indstilles på grund af manglende tilslutning, slog den mangeårige formand Walter Schröter alarm. På et bestyrelsesmøde i vinteren 1970 gav Schröter udtryk for, at flere burde kunne tale dansk. Det var nødvendigt af hensyn til SdU, der i 1956/57, hvor klubben var ved at blive opløst, havde givet 134.000 DM i tilskud. Problemerne blev ligeledes drøftet på medlemsmøder i FYC.

Men hvad skulle der ske med det store antal medlemmer fra flertalsbefolkningen, og hvad betød egentlig ordet „fortyskning“? Skulle man undlade at optage børn fra de tyske skoler? Skulle man acceptere, at man i danske sejlklubber opfattede FYC som „half cast“. Andre mente, at der var tale om en overreaktion; der var så mange blandede ægteskaber, og det var jo „tyskere“, der havde medvirket til at bygge klubben op.

I efteråret 1970 tilspidsedes situationen; formanden blev væltet, og SdU blev anmodet om at ekskludere FYC. På et ekstraordinært møde blev der valgt ny formand, der blev deklareret fornyet danskundervisning i klubben, og man gik i dialog med SdU. I et brev til moderorganisationen skrev man, at de mange tyske medlemmer var blevet optaget før den nye bestyrelse kom til, og fortidens fejl kan man vel ikke laste den nye bestyrelse for. SdU's principper vil være en vejviser for den nuværende bestyrelse i det fremtidige forningsarbejde (Asmussen et al., 1996: 34).

Under stor pressebevågenhed skulle FYC forsvare det danske sindelag i klubben over for SdU. På et ekstraordinært sendemandsmøde i Flensborg Bys Hovedkreds den 11. januar 1971 var der kun et punkt på dagsordenen, nemlig en mulig eksklusion af FYC. *Flensborg Avis* så frem til en principiel debat om, hvorvidt dansksindede og dansktalende medlemmer af danske ungdomsforeninger kunne risikere at komme i mindretal. Ifølge Kerrin Linde kom debatten aldrig op på dette principielle niveau, men det kom bl.a. frem, at blot 33 ud af 113 medlemmer havde gået i dansk skole, at de resterende 80 ikke kunne tale dansk, samt at blot 4 ud af klubbens 63 børn gik i dansk skole.²

FYC blev ikke ekskluderet, 10 ud af de 24 stemmeberettigede stemte for en eksklusion. Den nye linje i klubben satte sig under vedvarende diskussion gradvist igennem. Selvfølgelig dukker sindelagsdiskussionen af og til op

TABEL 9.1.

Dansktalende medlemmer i en række sydslesvigske idrætsforeninger. Forholdet mellem unge under 21 år generelt og unge under 21 år med dansk skolegang (i alt/DK)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
DAN	444/444	456/443	470/457	479/467	491/477	523/497
Sydsl. Folkedan.	46/46	46/46	46/46	19/19	16/16	16/16
Det lille teater		15/15	26/26	20/20	18/18	20/20
DGF	279/143	284/143	275/158	248/107	284/126	319/151
DHK	99/71	110/92	127/85	129/83	101/86	97/96
FYC	42/36	45/43	41/38	42/40	34/33	50/50
IF Stjernen	221/61	205/53	210/48	271/47	296/51	353/83
HFUK					227/193	229/186
Slesvig IF					297/105	307/139
Egernførde IF					116/82	97/52
Tønning IF					132/38	142/44

påny, men ingen har siden rigtigt kunnet hidse sig op over den.³ FYC har dog siden 1970, hvor blot 4 ud af 63 unge havde dansk skolegang, rettet gevaldigt op på disse tal. I 1990'erne har andelen af unge med dansk skolegang hele tiden været over 85 pct, og var i 1996 på 100 pct.

I ovenstående tabel (Hansen et al., 1998) kortlægges for en seksårig periode udviklingstendenserne i en række af de største idrætsforeninger i Flensborg By samt i to mere kulturelt betonedede foreninger, „Det lille teater“ og „Sydslesvigske Folkedansere“. Derudover er der blevet udvalgt én forening fra hver af de andre hovedkredse, Harreslev-Kobbermølle UF (HKUF), Slesvig IF, Egernførde IF og Tønning IF; for disse foreninger bringes dog kun oplysninger om forholdene i 1995 og 1996.

Som det fremgår af skemaet, er det i Flensborg By især DGF og IF Stjernen, der har et stort antal unge medlemmer uden dansk skolegang. I DGF drejer det om ca. halvdelen af de unge med en stigende tendens de seneste år. I IF Stjernen er der kun ca. en fjerdedel eller mindre af de unge medlemmer, som har tilknytning til de danske skoler.

I Flensborgs tredje store danske idrætsforening, gymnastikforeningen DAN, er kun få procent af de unge medlemmer uden tilknytning til mindretallets skolesystem, så det kan ikke være foreningens størrelse i sig selv, der er afgørende for den store tilgang af „tyske“ unge hos DGF og Stjernen. Det er nok snarere boldspillenes dominans i de to foreninger – dog skal det næv-

nes, at Dansk Haandbold Klub Flensborg (DHK) næsten ikke har „tyske“ medlemmer.

I både „Det lille teater“ og hos folkedanserne er alle unge tilknyttede mindretallets skolesystem. En tendens, der også gør sig gældende for Spejderbevægelserne i Sydslesvig, der kun organiserer ganske få medlemmer uden dansk skolegang. Hvad aktiviteter angår, er konklusionen entydig; det er inden for idrætsområdet, specielt boldspil, at de „tyske“ unge melder sig ind i SdU's foreninger.

Hvad angår det øvrige Sydslesvig, dvs. områderne uden for Flensborg By, må man forvente, at jo længere man fjerner sig fra grænseområdet, jo færre organiserede unge med dansk skolegang er der tale om. Det er således også entydigt HKUF, der har den største andel af unge medlemmer med dansk skolegang, hvor interessant nok andelen af unge med dansk skolegang er større hos Egernforde IF end i Slesvig IF. I Tønning IF har blot ca. en tredjedel af de unge tilknytning til det danske skolesystem, et forhold der stemmer godt overens med, hvad man på forhånd kunne regne med.

ENGELSBY – IDRÆTSANLÆG OG SPROG

Sammenlignet med Danmark er den danske idræt i Sydslesvig velforsynet med idrætsfaciliteter. I løbet af 1997 har SdU således kunnet indvie en helt ny idrætshal på Vesterland, hvor antallet af danske idrætsudøvere ikke er overvældende. I dag er det velkendt, at der er en sammenhæng mellem gode idrætsfaciliteter og rekruttering af nye medlemmer, gode faciliteter fører til mere idræt. Historien om IF Stjernens udflytning til Engelsby illustrerer ganske godt denne sammenhæng.

Ved Stjernens udspaltning fra DGF var håndboldafdelingen primus motor i foreningsarbejdet; fodboldafdelingen spillede til at begynde med ikke den store rolle. Frem til udflytningen fra midtbyen til Engelsby i løbet af 70'erne var der måske en ca. 40 aktive fodboldspillere i Stjernen. Efter indvielsen af Engelsbycenteret, der består af et fritidscenter, en lille gymnastiksal, gode omkædningsfaciliteter med sauna og kantine samt et udendørs-idrætsanlæg med boldbaner, steg medlemstallet eksplosivt i løbet af ganske få år. En mangeårig formand for Stjernen har angivet, at medlemstallet voksede fra 220 til 5-600, hvor væksten især skyldtes tilgang af fodboldspillere.

Dette blev i slutningen af 1970'erne startskuddet til en vedvarende debat om tilgangen af tyske medlemmer til IF Stjernens fodboldafdeling, og på Stjernens generalforsamling i 1984 rejste daværende SdU-formand Walter

Johannsen en principiel debat om, hvorvidt IF Stjernen og andre SdU-idrætsforeninger levede op til målsætningen; at fremme og hævde dansk væremåde i landsdelen på alle områder og ikke mindst der, hvor et af flere brændpunkter findes hos idrætsforeninger, der i overvejende grad har med unge mennesker at gøre.

I de efterfølgende år har situationen absolut ikke ændret sig til fordel for de, der har ønsket at styrke det danske sprog i IF Stjernens fodboldafdeling. I dag angives antallet af dansktalende medlemmer til blot at være omkring 25%. Stjernens bestyrelse er sig stadig problemet meget bevidst, men har valgt ikke at reagere.

Vi har mange tyske medlemmer, også mange tyske børn som spiller. Men du bevæger dig i et socialt omfelt eller socialt felt, hvor du som forening tilbyder noget, og så skal man selvfølgelig også stille spørgsmålet: „Skal du sortere fra?“ Og sige „mine venner fra gaden, som jeg altid har leget med, de må ikke spille fodbold, fordi det er en dansk forening“ – og det er så det dilemma, mange danske foreninger har. Om det er børnearbejde eller ungdomsarbejde, der vil altid, når man er tolerant – det er vi jo generelt – være „tyske medlemmer“, der udvikler et tilhørsforhold til netop den forening, de er medlem af. Men det kunne selvfølgelig også være en tysk forening, men der er bare ikke nogen. Så det er ganske naturligt, at de så tager tilbudet som gives fra en dansk forening under SdU (Hansen et al., 1998).

Væksten i IF Stjernens fodboldafdeling er forløbet parallelt med en kolossal vækst i Engelsby, der i dag er en stor bydel med boligkarreer. Der er ingen dansk skole i området, men alligevel stemmer omkring en fjerdedel af beboerne i området på SSW til kommunalrådsvalgene. Tilslutningen skyldes givetvis, at beboerne i Engelsby i højere grad ser SSW som et regionalt parti end et dansk mindretalsparti (Henningsen et al., 1998), alligevel findes der ifølge enkelte aktive i Stjernen en fødelinje fra idrætten til det danske mindretal (Hansen et al., 1998).

Også den nuværende generation af unge fodboldspillere i Stjernen har primært meldt sig ind i foreningen på grund af idrætsanlæggets beliggenhed. Fem juniorer (14-16 år) og fem ynglinge (16-18 år) er blevet interviewet i forbindelse med en undersøgelse, som denne forfatter har været ansvarlig for – alle fra tyske miljøer, med tysk skolegang og udelukkende tysktalende. Interessant er det i et historisk perspektiv, at ingen af de unge samt deres forældre eller kammerater på nogen måde finder det odøst, at de er medlemmer af en dansk forening. Enkelte af de 10 vidste ved indmeldelsen i IF Stjernen ikke, at der var tale om en dansk mindretalsforening.

Det virker, som om blandingen af frihed og ansvar er noget af det, de unge fra de tyske miljøer finder positivt i de danske foreninger. Generelt har de unge juniorer og ynglinge svært ved at udtrykke den eventuelle forskel mellem en dansk og tysk forening, som flere af dem også har været medlem af. En enkelt mener, at han i dagligdagen ikke rigtig bemærker, at der er tale om en dansk forening, men hovedparten mener dog, der er en forskel (Hansen et al., 1998).

Sammenfattende kan der om de unges valg af IF Stjernen fastslås, at det primært skyldes idrætsanlæggets beliggenhed, hvortil så kommer, som det vel nok sekundære, at de på grund af den mere uhøjtidelige og tillidsfulde væremåde fra leder- og trænerside befinder sig godt i IF Stjernen. Hvorvidt deres medlemskab af en dansk mindretalsforening på sigt vil føre dem ind i mindretallet, kan der ud fra interviewene ikke siges noget om. Ingen af de 10 interviewede mente, at deres forældre stemmer på SSW. Når de spiller fodbold nord for grænsen repræsenterer de – i deres egen selvforståelse – ikke en dansk mindretalsforening. De repræsenterer, som de lidt forundret svarede, da blot: *IF Stjernen*. Kun en enkelt af de adspurgte mente, at han på sigt – hvis han blev i Flensborg – som forælder ville melde sit barn i en dansk skole og en dansk forening; de andre vidste på nuværende tidspunkt ikke, hvad de ville gøre.

FRA „ENTEN-ELLER“ TIL „ZWEISTRÖMIGKEIT“ OG „FORNEMMELSE FOR DEMOKRATI“

I de sidste to årtier har situationen nord og syd for grænsen, hvad angår de to mindretals idrætsudøvelse, set ud på følgende måde: Deutscher Jugendverband für Nordschleswig udgør en mindre bevægelse på omkring 2.500 medlemmer, Turn- og sportbevægelsen er først og fremmest koncentreret om at bære den tyske kultur videre til de næste generationer, men stiller som resten af det tyske mindretals institutioner ikke spørgsmålstegn ved det at være danske statsborgere og en del af den danske stat. Samarbejdet med danske parallelle foreninger er godt, og man anerkender indflydelsen fra dansk kultur. Politisk spiller det tyske mindretals institutioner i dag kun en ubetydelig rolle i Nordslesvig (Bund deutscher Nordschleswiger, 1999).

Syd for grænsen organiserer det danske mindretals ungdomsorganisation Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger mere end 4 gange så mange medlemmer som Deutscher Jugendverband für Nordschleswig. Organisationen er i fortsat vækst og rekrutterer især nye medlemmer fra den tyske flertalsbe-

folkning, hvilket har betydet at SdU, ligesom andre institutioner for det danske mindretal, mere og mere antager et regionalt præg, hvor indflydelsen af såvel dansk som tysk kultur er stor. Som nord for grænsen er der også her tale om et godt samarbejde med flertalsbefolkningens parallelle institutioner.

Sammenfattende kan man således sige, at ungdomsorganisationerne trods deres forskel i størrelse er præget af begrebet „Zweiströmigkeit“ såvel nord som syd for grænsen. Begrebet er en grænsekonstruktion og indgår som flere andre ord i grænseområdet normalt ikke i det tyske eller for den sags skyld danske sprog. Det dukkede op første gang i kølvandet på København-Bonn-Erklæringerne bl.a. i forbindelse med en revy på det danske gymnasium, Duborgskolen, i Flensborg. Den umiddelbare årsag var, at studenterek-samen fra både det tyske mindretals gymnasium i Aabenraa nord for grænsen og den danske studentereksamen syd for grænsen fra 1956 skulle være adgangsgivende til videreuddannelse i såvel det tyske som det danske uddannelsesystem (Hamre & Runge, 1986: 422-423). I vor tid har ordet fået en særdeles positiv betydning, som bl.a. Dr. Günter Weitling fra det tyske mindretals museum i Sønderborg indholdsbestemmer på følgende måde:

En tilstand af „Zweiströmigkeit“ må forstås som et produkt af historien. Den er et resultat af grænselandshistorien og kan passende beskrives ved begrebet „interferens“. Et begreb, der betegner den kulturelle, sproglige og religiøse gensidige indflydelse, som hos et grænsefolk kommer til udtryk ved en bestemt måde at tænke, føle og handle på (Weitling, 1998: 81).

Betydningen af at tilhøre lige netop en tysk eller dansk forening har ændret karakter. Om unge i grænselandet vælger at blive medlem af en dansk eller tysk forening tillægges mange steder ikke længere afgørende betydning. De danske foreninger syd for grænsen har dog i højere grad kunnet tiltrække medlemmer fra den tyske flertalsbefolkning, end de tyske foreninger har kunnet hverve danske medlemmer nord for grænsen.

At der i grænselandet i Slesvig vitterlig er tale om en proces fra „Enten-eller“ til „Zweiströmigkeit“ skulle gerne være påvist i denne artikel. Det skulle også gerne være fremgået, at forholdet mellem Tyskland og Danmark spiller en afgørende rolle for identiteten i grænselandet, og at det igen beror på den tyske stats responsive karakter og forholdet til Danmark.

Vel ligger den ydre grænse – statsgrænsen – trods det europæiske projekt stadig fast. Men den indre grænse, sindelagsgrænsen, er svækket. Om den på ny kan blive trukket stærkt op i tilfælde af gennemgribende ændringer i det danske eller tyske samfund, skal man være varsom med at spå om, men i

tiden er det vanskeligt at få øje på noget, der skulle bryde stabiliteten imellem det danske og det tyske. Brudfladerne i det globaliserede samfund går ikke ligefrem mellem det tyske og det danske. Og tyskerne har som bekendt gennemført en omhyggelig og gennemgående „Bewältigung der Vergangenheit“ i relation til det europæiske samarbejde. Meget tyder derfor på, at et rigt foreningsliv ikke er en egentlig forudsætning for demokrati, men at foreningskulturen trives under stabile demokratiske relationer, nationalt som internationalt.

F O R K O R T E L S E R

DGF:	Dansk Gymnastikforening i Flensborg
DGI:	Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger
DHF:	Dansk Haandbold Klub Flensborg
DIF:	Danmarks Idræts-Forbund
FYC:	Flensborg Yacht Club
HFUK:	Harreslev-Kobbermølle Ungdoms-Forening
NSDAP-N:	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nord-schleswig
SdU:	Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger
SSF:	Sydslesvigsk Forening (som siden Anden Verdenskrig også indbefatter Foriining for nationale Friiskes)
SSW:	Sydslesvigsk Vælgerforening

N O T E R

- 1 Tallene er optrykt i *Flensborg Avis* 19. april 1997.
- 2 *Flensborg Avis* 12. januar 1971, gengivet efter Kerrin Linde i Asmussen et al. (1996).
- 3 Asmussen et al. (1996: 35).

DANSKERNES DELTAGELSE I FORENINGSLIV OG GRÆSRØDSBEVÆGELSER, 1979-2000

JØRGEN GOUL ANDERSEN

INDLEDNING

Et centralt spørgsmål i forbindelse med græsrodsbevægelser og foreninger er naturligvis, i hvor høj grad de stadig fungerer som kanaler for folkelig deltagelse. Det almindelige indtryk er vel, at græsrodsbevægelserne er visnet hen i de sidste par årtier, og det bekræftes nu også af opgørelsen af aktioner i kapitel 3. Men hvordan ser det ud, når man ser på den enkelte borgers deltagelse og også regner mere fredsommelige aktioner a la underskriftsindsamlinger med, herunder på lokalt plan? Og hvordan står det til med det højt besungne danske foreningsliv? Også her får man ofte en fornemmelse af forfald: Flere foreninger, måske mest udtalt fagbevægelsen, klager over manglende deltagelseslyst blandt medlemmerne, og nogle foreninger oplever også medlemstilbagegang. Men det overordnede billede er usikkert, for der dukker også hele tiden nye foreninger op, og f.eks. pensionistforeningerne har haft betydelig fremgang de sidste par årtier. Skal man have et mere repræsentativt og dækkende billede, er der ingen vej uden om mere systematiske opgørelser. Og med henblik herpå blev der i forbindelse med Magtudredningens såkaldte „Medborgerundersøgelse“ i 2000 foretaget en omfattende kortlægning af befolkningens politiske deltagelse, på basis af en landsdækkende repræsentativ interviewundersøgelse af 1640 personer. Nogle hovedresultater herfra præsenteres i det følgende: Hvor stor er deltagelsen, er den blevet større eller mindre de sidste 20 år, foregår deltagelsen på andre måder end tidligere, hvem er det, der deltager, og hvilken betydning har foreningsliv og græsrodsaktivitet for demokratiet i dag?

Interessen for, hvordan det står til med foreningslivet, kræver dårligt nok nogen nærmere begrundelse. Foreningslivet har traditionelt været set som en af grundstenene i det danske demokrati. De store folkelige bevægelser – specielt arbejderbevægelsen og bondebevægelsen, herunder de politiske partier – mobiliserede befolkningens brede lag, også de resourcesvage grupper, til aktiv deltagelse i politik og samfundsliv (Korpi, 1981; Goul

Andersen, Buksti & Eliassen, 1980). Foreningerne har bidraget til, at alle interesser kunne blive hørt, til at mindske den sociale ulighed i deltagelse og politisk indflydelse, og til en forholdsvis bred rekruttering til den politiske elite i samfundet (Christiansen, Møller & Togeby, 2001).

Græsrodsbevægelserne er et nyere fænomen og har derfor ikke helt haft samme status. De fik først navn som selvstændigt fænomen sidst i 1970'erne (Gundelach, 1980), og der er i øvrigt en glidende overgang mellem traditionelle foreninger og græsrodsbevægelser (se boks). I nærværende sammenhæng er afgrænsningsproblemet dog ikke så stort; når vinklen er den enkelte borgers deltagelse, og metoden er interviewundersøgelser, må græsrodsdeltagelse måles som deltagelse i aktioner – spændende lige fra underskriftindsamlinger over demonstrationer til de sjældent forekommende, men mere iøjnefaldende former såsom blokader og besættelser mv.

Mens de mest betydningsfulde foreninger såsom partierne, fagforeningerne og landbrugets organisationer traditionelt har mobiliseret de ressourcetsvage grupper, blev græsrodsbevægelserne ofte set som udtryk for en mobilisering af den „nye middelklasse“ (Parkin, 1968; Svensson & Togeby, 1986), af nye, „postmaterielle“ værdier (Gundelach, 1995), eller af nye problemer og modsætninger i de højtudviklede industrisamfund. Denne mobilisering tidsfæstes normalt til 1960'erne, men havde rødder tilbage til 1950'erne (Rasmussen, 1997). Græsrodsbevægelserne udvidede repertoiret af politiske påvirkningsmuligheder, tog nye sager op, og gav „politiske tabere“, navnlig på venstrefløjen, en ekstra chance. Men den sociale basis var mest de højtuddannede og andre ressourcestærke grupper (Goul Andersen, 1980; Goul Andersen, Buksti & Eliassen, 1980). Et vigtigt spørgsmål er, om deltagelsen i græsrodsaktiviteter stadig er lige så socialt skæv, om de traditionelle foreninger stadig bidrager til at mobilisere de ressourcetsvage, eller om der efterhånden er sket en tilnærmelse mellem de to deltagelsesformer mht. rekruttering af medlemmer og aktive.

Når man traditionelt har lagt så stor vægt på foreningslivets betydning for demokratiet, skyldes det dog ikke kun spørgsmålet, om de modstridende interesser i samfundet – og herunder de ressourcetsvages interesser – blev organiseret og repræsenteret. Hvis det var tilfældet, behøvede man strengt taget ikke bekymre sig så meget for den *aktive* deltagelse; interesserne kunne jo godt varetages alligevel. Om folk deltog i gymnastikforeninger eller gik til fitness, ville også være ret ligegyldigt; det drejer sig jo ikke om varetagelse af interesser – her er det fagforeninger og erhvervsorganisationer, til nød pensionistforeninger og andre foreninger for grupper uden for arbejdsmarke-

Overgangen mellem græsrodsaktivitet og foreningsaktivitet er glidende, og det var først omkring 1980, at man begyndte at se græsrodsaktioner og -bevægelser som en særlig form for deltagelse. Men hvordan skal man afgrænse? Her må man skelne mellem et organisationsniveau (hvilken type af organisation?) og et handlingsniveau (hvilken form for deltagelse?), jf. Goul Andersen (1981).

På *handlingsniveauet* måles græsrodsdeltagelse normalt gennem spørgeskemaundersøgelser, som deltagelse i *aktioner* i bred forstand – fra underskriftsindsamlinger og demonstrationer til forskellige former for "civil ulydighed". Det er sådan, vi har målt græsrodsdeltagelsen her. Det kan måles forholdsvis entydigt og præcist. Men man skal dog være opmærksom på, at "traditionelle" partier og foreninger også godt kan være medarrangører af sådanne aktioner (jf. kapitel 4). Og omvendt er der eksempler på, at organisationer, som man normalt vil kalde græsrodsorganisationer, også kan bruge andre virkemidler end aktioner. De kan også, i lighed med "traditionelle" foreninger, søge kontakt med og direkte påvirkninger af politikere og myndigheder.

Også på *organisationsniveauet* er der en glidende overgang mellem traditionelle foreninger og græsrodsorganisationer. Der er mange forslag til definitioner. Måske bør man inkorporere flere af dem og tale om idealtyper i stedet for skarpt afgrænsede kategorier. Den rene græsrodsorganisation og den rene forening bliver da yderpunkterne. Mindst fire dimensioner fra litteraturen forekommer relevante (Goul Andersen, 1998: 48), og der er i øvrigt tilhørende forskellige navne for "græsrodderne":

- (1) Virkemidler: Politikerkontakt vs. aktioner (jf. udtrykket "aktionsgruppe");
- (2) Antal sager på programmet: Flere sager vs. enkeltsager (jf. udtrykket "enkeltsags grupper");
- (3) Organisationsform: (hierarkisk) forening vs. ("flad") netværksorganisering (jf. udtrykket "græsrodsorganisation");
- (4) Varighed: permanent vs. ad hoc (jf. udtrykket "ad hoc gruppe").

Som det fremgår af ovenstående liste, er der kun få rendyrkede græsrodsorganisationer; det er som regel et spørgsmål om mere eller mindre.

det, samt måske lejerorganisationer mv., der tæller. Ud fra et såkaldt deltagelsesdemokratisk perspektiv, der betoner deltagelsens demokratiske værdi i sig selv, er det derimod netop den aktive deltagelse, der ses som det centrale, fordi den fungerer som en skoling i politisk kompetence: Dels kompetence til at fremføre interesser, dels forståelse for og engagement i bredere samfundsforhold. Spørgsmålet er så, hvad det betyder for borgernes følelse af

kompetence og påvirkningsmuligheder – og om der i så henseende er forskel på deltagelse i foreninger og græsrodsaktiviteter. Forventningen vil her være, at læring af kompetence kan være lige så stor i forbindelse med græsrodsaktiviteter som i foreningsarbejde.

Endelig har man også interesseret sig for foreningernes betydning for sammenhængskraften i samfundet. Man har således talt om, at deltagelsen i foreningslivet bidrog til en „social kapital“ (Putnam, 1993; 2000) af generel social tillid og evne til at virke sammen med andre. Ud fra en sådan betragtning er der stor forskel på at dyrke motion i en gymnastikforening og at gå i et privat fitness-center. Og ud fra en sådan betragtning er det væsentligt, om foreningerne bygger på frivilligt arbejde og knytter venskabsbånd mellem medlemmerne. Det er der gode betingelser for i foreningerne; i de mere ad hoc prægede og uforpligtende græsrodsbevægelser skulle man derimod ikke forvente en tilsvarende opbygning af sociale bånd og social tillid.

Ud over en beskrivelse af deltagelsens omfang og udvikling er disse tre sæt af spørgsmål vedrørende interessevaretagelse, opbygning af politisk kompetence og skabelse af social tillid hovedemnerne for dette kapitel: Hvor meget liv er der i foreningslivet og i „græsrodderne“ i dag, er det gået frem eller tilbage, og hvor stor demokratisk betydning har egentlig denne deltagelse? En fuldstændig besvarelse af det sidste spørgsmål ville også kræve inddragelse af faktorer som tolerance mv. (se f.eks. Torpe, 2000a; Andersen, 2000), men vi kan dog få en god pejling. Allerførst skal vi dog kort se på, hvad hidtidige danske undersøgelser har vist, og i den forbindelse også kort diskutere nogle hypoteser, fortolkninger og forestillinger om udviklingen.

TIDLIGERE UNDERSØGELSER

Den første større undersøgelse af danskernes politiske deltagelse i 1979 (Damgaard, 1980) tegnede et billede af høj deltagelse i navnlig fagforeninger og landboforeninger, hvilket sammen med en mindre omfattende, men bred folkelig deltagelse i de politiske partier bidrog til en høj grad af social lighed i den politiske deltagelse. Græsrodsdeltagelsen – målt som deltagelse i aktioner (typisk underskriftsindsamlinger) – var i fremmarch, anført af unge, men bidrog bestemt ikke til nogen social udligning.

Senere forskning, herunder „medborgerundersøgelsen“ i 1990 (Andersen et al., 1993), har peget på en svækkelse af de foreninger, der knytter sig til klassernes mobilisering. Partierne er som bekendt gået stærkt tilbage i medlemstal, fra omkring 25 pct. af vælgerne i begyndelsen af 1950'erne til

omkring 5 pct. år 2000 – en tendens, der genfindes i de øvrige nordiske lande (Bille, 1997; Goul Andersen & Hoff, 2001: 52–53). Landbrugernes organisationer er svækket medlemsmæssigt allerede på grund af det faldende antal landbrugere. Og fagbevægelsen har ganske vist kunnet fastholde medlemstallet indtil slutningen af 1990'erne, men bestemt ikke deltagelsen (Goul Andersen, 1996). Set under ét synes medlemstallet i foreninger dog ifølge undersøgelser i 1990 og 1998 at være steget i 1980'erne og 1990'erne (Torpe, 2000b). Samme tendens til stigende medlemstal kendes fra Sverige, hvor den aktive foreningsdeltagelse derimod har været faldende (Petersson et al., 1998)¹ Sammen med erfaringerne fra fagbevægelsen synes det at pege på en tendens til, at „organisationerne består, men bevægelserne forgår“. Og det ville ikke være svært i en individualiserings tidsalder at forestille sig, at gymnastikforeninger erstattes af kommercielle fitness-centre, mens aktiv deltagelse i andre foreninger afløses af økonomiske bidrag.

I Danmark kan der dog ikke med sikkerhed påvises noget langsigtet fald i den aktive foreningsdeltagelse: 1998-undersøgelsen viste et niveau nogenlunde som i 1979 (Torpe, 2000b). Selv i bedste fald er deltagelsen dog stagneret og er ikke fulgt med det stigende medlemstal. Man kan måske tale om et fald i deltagelsens intensitet, og specielt blandt de unge har der været rapporteret om fald i både medlemstal og aktivitet. Vi skal nedenfor se, hvordan nye tal udbygger billedet.

Selv om antallet af registrerede „kollektive aktioner“ faldt (jf. kapitel 4), fortsatte græsrodsdeltagelsen fremgangslinjen i 1980'erne, i hvert fald i den forstand, at en stigende andel af befolkningen deltog i underskriftsindsamlinger mv. (Togebj, 1989; Svensson & Togebj, 1991; Goul Andersen, 1993). Samtidig skete der en spredning til nye grupper – både aldersmæssigt, socialt og politisk. Til gengæld svækkedes græsrodsbevægelserne tilsyneladende som *bevægelser*. Øjensynligt blev aktions- og protestgrupper snarere til enkeltsagsgrupper, aktionerne blev mere „konventionelle“ (typisk underskriftsindsamlinger) og dermed et naturligt supplement til det politiske repertoire i hverdagen, mens radikale og synlige udtryksformer blev sjældnere. Omkring 1990 var deltagelse i aktioner i de nordiske lande end ikke længere forbundet med mistillid til politikerne (Goul Andersen & Hoff, 2001: kap. 9). Stik imod teorierne om „nye sociale bevægelser“, som forudså, at grupperne ville mødes som del af en fælles bevægelse, det være sig i kampen for „autonomi“ (Touraine, 1982), for „livsverden“ mod „systemverden“ (Habermas, 1981), eller for et „radikalt-demokratisk projekt“ (Mouffe, 1992: 11–14), har man i stedet set en spredning i alle retninger. Desuden er udvik-

lingen tilsyneladende gået fra landsdækkende eller internationale bevægelser til lokale grupper med mere begrænset sigte. Derfor påkaldte det sig stor medieopmærksomhed, da stiftelsen af danske afdelinger af ATTAC i 2001 viste, at der stadig i dag kunne dannes nye bevægelser i Danmark – så uvant var fænomenet blevet.

Mens der er indsamlet omfattende oplysninger om foreningsdeltagelse under projektet „Demokrati fra Neden“ i 1998 (Torpe, 2000b), har vi stort set ingen information om græsrodsdeltagelsen efter 1990. Det er der rådet bod på i Magtudredningens „Medborgerundersøgelse“ i 2000, der er hovedgrundlaget for de følgende analyser. Oplysningerne om foreningsmedlemskab og -deltagelse i 2000-undersøgelsen er samordnet med en fælleseuropæisk undersøgelse og er ikke på alle punkter sammenlignelige med tidligere. Til gengæld er der medtaget en række nye aspekter, så undersøgelserne i 1998 og 2000 supplerer hinanden på foreningsdelen.

I det følgende analyseres danskernes deltagelse i foreninger og græsrodsaktiviteter samt udviklingen heri. Er foreningslivet ved at dø hen, og er deltagelsesformen ved at udvikle sig fra aktiv deltagelse i folkelige bevægelser til travle menneskers økonomiske bidrag til professionaliserede bevægelser? Er græsrodderne gået tilbage, eller dækker den manglende synlighed blot over, at de i endnu højere grad er blevet en del af hverdagen, navnlig på det lokale plan? Er deltagelsen blevet mere polariseret mellem ressourcestærke og ressource svage? Og hvor stor demokratisk betydning har foreninger og græsrodsaktiviteter i dag? Vi starter med en oversigt over, hvordan deltagelsen har udviklet sig siden slutningen af 1970'erne.

UDVIKLINGEN 1979-2000: EN OVERSIGT

Målinger af befolkningens deltagelse i foreninger er ofte upålidelige, fordi svarpersonerne glemmer mange af deres medlemskaber, medmindre de bliver direkte påmindet om dem. Det gælder specielt passivt medlemskab, mens folk er bedre til at huske aktiv deltagelse og sjældent glemmer tillidshverv. Vi præsenterer i det følgende resultater fra tre undersøgelser, hvor der er spurgt detaljeret og systematisk: 1979, 1990 og 2000. På enkelte områder er der suppleret med en fjerde: „Demokrati fra Neden“-undersøgelsen i 1998.²

Målt på medlemskab har foreningsdeltagelsen været svagt stigende op gennem 1980'erne og 1990'erne. Andelen af danskere mellem 18 og 70, der ikke er medlem af en forening, er faldet fra 10 pct. i 1979 til 7 pct. i 2000, og i

TABEL 10.1.

Antal foreningsmedlemskaber, og andel, der har deltaget i græsrodsaktion. 1979, 1990 og 2000. 18-69 (70) årige.¹ Pct.

ANTAL FORENINGSMEDLEMSKABER	1979	1990	2000
Ingen	9,7	5,8	7,2
1	17,5	16,1	12,2
2	22,3	21,0	21,7
3	19,1	20,4	18,2
4+	31,4	36,6	40,6
I alt	100,0	100,0	100,0
Gennemsnit	2,9	3,2	3,3
ANDEL MED DELTAGELSE I GRÆSRODSAKTION ²			
Inden for sidste år	21		32
Inden for sidste 3 år	28	47	
N	1858	1712	1576

- 1) 1979-undersøgelsen omfattede kun 18-70 årige, hvorfor alle direkte sammenligninger med 1990 og 2000 bygger på de svarpersoner i de to undersøgelser, som var mellem 18 og 69 år. Data er uvejede, fordi de ældre ikke indgår.
- 2) Inkluderer deltagelse i underskriftsindsamling, demonstration/protestmøde samt indsamling af økonomisk bidrag i forbindelse med aktioner. Økonomiske bidrag indgik ikke i 2000, fordi spørgsmål herom var bredere; betydningen for tallene er dog i promillestørrelse, og en opgørelse alene af underskriftsindsamlinger viser en helt parallel stigning fra 20 til 28 pct. fra 1979 til 2000. Det er uden betydning for tallene, om mere markante aktionsformer medregnes eller ej, da stort set alle har deltaget i underskriftsindsamlinger mv.

gennemsnit er voksne danskere medlem af 3,3 foreninger i 2000, mod 2,9 i 1979, jf. tabel 10.1.³ Tallet er endda et mindsteskon, idet der alene er registreret medlemskab af foreningstyper, så medlemskab af to foreninger inden for samme type (f.eks. to sportsforeninger) kun tæller med én gang. Da der er benyttet lidt mindre detaljerede kategorier i 2000 end i de to tidligere år, underdrives udviklingen en anelse. I 1998 blev der målt et gennemsnit på 3,5 foreningsmedlemskaber (Torpe, 2000b).⁴

Græsrodsdeltagelsen er målt som deltagelse i aktioner, fra underskriftsindsamlinger til demonstrationer og mere iøjnefaldende aktionsformer a la besættelser, blokader mv. De sidstnævnte tæller dog forsvindende få, og de har stort set alle deltaget i underskriftsindsamlinger o.l. Ud fra denne brede

TABEL 10.2.

Andel med aktivt foreningsmedlemskab, og andel, der inden for det sidste år har deltaget aktivt i græsrodsaktion. 1979 og 1998/2000. 18-69 (70) årige. Pct.

	1979	1998	2000
Andel med aktivt foreningsmedlemskab (mødedeltagelse)	62,6	63,3	
Andel med aktiv deltagelse i græsrodsaktion	6,9		8,4
- indsamling underskrifter/penge	3,5		5,1
- uddeling af løbesedler mv.	3,3		2,4
- aktiv for at få aktionen i gang	4,4		5,1
N	1858	1712	1576

definition peger alle opgørelser på en klar stigning i 1980'erne. Men i 1990'erne er der øjensynligt sket et fald. Græsrodsdeltagelsen i 2000-undersøgelsen ligger dog fortsat klart højere end i 1979 – 32 pct. deltagere inden for de sidste 12 måneder, mod 21 pct. i 1979. Tallene i 1990 og 2000 er ikke helt sammenlignelige, fordi der i 1990 er spurgt om deltagelse inden for de sidste tre år. Men dette mål viste en noget stærkere stigning fra 28 til 47 pct. fra 1979 til 1990. Derudfra kan man med stor sikkerhed slutte, at deltagelsen er faldet fra 1990 til 2000. Men faldet er ikke særlig voldsomt, og tallene her tegner en ganske anden udvikling end opgørelsen over kollektive aktioner i kapitel 4, der viste et klart fald allerede i 1980'erne og et dramatisk fald helt tilbage til 1950'er-niveauet i 1990'erne. Afgivelsen skyldes givetvis, at det er den stille og udrådte, formentlig ofte lokale, græsrodsdeltagelse, der dominerer i dag.

Men hvordan ser det så ud med den aktive deltagelse? Når det gælder foreninger, ser der ud til at være status quo i mødedeltagelsen, sammenlignet med 1979. 63 pct. af alle danskere mellem 18 og 69 havde i 1998 deltaget i en sådan aktivitet inden for det sidste år. I 2000-undersøgelsen er der i stedet spurgt om alle former for aktiviteter (medregnet sportsudøvelse o.l.), men det bringer kun andelen af aktive marginalt højere op – til 70 pct., jf. tabel 10.2. Selv om man i 2000-undersøgelsen frasorterer enhver form for deltagelse i idræts- og fritidsorganisationer, tilbagestår imidlertid 49 pct. med aktiv deltagelse, så 2000-tallene bekræfter grundlæggende 1998-tallene. Undersøgelsen kan altså ikke bekræfte, at deltagelsen i foreningslivet skulle være gået tilbage.⁵

Målt på de mere iøjnefaldende aktioner synes græsrodsbevægelserne at være visnet hen i 1990'erne, og selv om opgørelsen af individuel deltagelse

ovenfor viser et helt andet billede, ville det i det mindste være nærliggende at forvente, at den aktive græsrodsdeltagelse var dalet. Det er muligvis også tilfældet i forhold til 1990, hvorfra vi ikke har målinger; men den aktive deltagelse er ikke gået tilbage, sammenlignet med 1979. 2000-undersøgelsen gentager de centrale aktivitetsspørgsmål fra 1979, og de viser kun små forskydninger i de andele, der har uddelt løbesedler, indsamlet underskrifter eller deltaget aktivt for at få en aktion stablet på benene. Da der i nogen grad er tale om Tordenskjolds soldater, er det dog kun otte procent i 2000 – mod syv procent i 1979 – der inden for det sidste år har været egentlig *aktiv* græsrodsdeltager, dvs. har deltaget ud over at levere sin underskrift eller deltage i demonstration/protestmøde. Men noget fald er der ikke tale om – derimod kan vi ikke helt udelukke, at tallet i mellemtiden har været højere.

FORENINGSTYPER OG DELTAGELSESFORMER

Medlemskab og mødedeltagelse har traditionelt været de vigtigste mål, når man skal beskrive deltagelse i foreningslivet i Danmark. Men disse mål er ikke udtømmende, og man kan endda forestille sig, at de er ved at blive forældede. F.eks. kan det tænkes, at folk i stigende grad vælger at yde økonomiske bidrag til en forening frem for at melde sig ind. Det er en løsere og mere uforpligtende form, som passer til individualiseringen i samfundet og fint kan matches med en professionalisering og markedsorientering i foreningerne. En anden mulighed er, at nogle foreninger får mere „græsrodspræg“, hvor folk godt kan være tilknyttet og måske udføre frivilligt arbejde, uden formelt at være medlemmer. Frivilligt arbejde og personlige venskaber er også interessante, når man skal vurdere foreningernes bidrag til at holde samfundet sammen.

Alt i alt er der således god grund til også at se på andre aspekter af foreningsdeltagelsen. Ikke mindst i den forbindelse er der også grund til at skelne mellem forskellige foreningstyper. Til dels fordi det i sig selv kan være interessant at sammenligne, men navnlig fordi det kan give et skævt billede udelukkende at se på de samlede tal, der f.eks. bygger på sammenlægning af så forskellige foreninger som Brugsen, FDM, miljøorganisationer, idrætsklubber og fagforeninger. Vi benytter her en inddeling fra Goul Andersen (1996) og Torpe (2000b), jf. figur 10.1. Typologien omfatter for det første interesseorganisationer, som organiserer *gruppeinteresser* – defineret ved, at medlemmerne kun rekrutteres fra bestemte grupper. Den vigtigste under-type er her foreninger, der varetager *primære økonomiske interesser* – lønmod-

FIGUR 10.1.

Forskellige typer af foreninger

1. GRUPPEINTERESSER

1.1. Primære økonomiske interesser

- Erhvervsaktive: fagforeninger, arbejdsgiver-, erhvervs- og landboorg.
- Pensionister, andre overførselsindkomstmodtagere

1.2. Andre interessegrupper

- Bolig-, lejer-, grundejer-, borgerforeninger mv.
- Brugere af off.serviceydelser (her: forældreforeninger, indvandrerorg.)
- Andre (her: motorejerorganisation)

2. SAGSORIENTERED E FORENINGER

2.1. Politiske foreninger

- Miljøorganisation
- Religiøs organisation mv.
- Andre politisk orienterede foreninger

2.2. Velgørende/humanitær organisation

3. AKTIVITETSBESTEMTE FORENINGER (IDRÆTS-, FRITIDS-, KULTUR-, OG HOBBYORG.)

4. KOOPERATIVE FORENINGER (BRUGSEN, ANDELFORENINGER, ANTENNEFORENINGER, VINDMØLLELAUG O.L.)

5. ANDRE FORENINGER

tager-, erhvervs- eller arbejdsgiverinteresser for de erhvervsaktive, eller tilsvarende interesser for de, der lever af overførselsindkomst fra det offentlige. Andre typer af interessegrupper er foreninger i tilknytning til bolig og bopæl, brugerinteresser i den offentlige sektor (forældreforeninger mv.),⁶ samt motorejerorganisationer.

Alle øvrige foreningstyper henvender sig i princippet til alle. Her kan man skelne mellem *sagsorienterede* foreninger („promotional groups“, der kan underopdeles i politiske og humanitære foreninger), *aktivitetsbestemte* foreninger (sportsklubber, fritidsorganisationer mv.), samt *kooperative* foreninger (Brugsen, andelsforeninger mv.).

Disse foreningstyper adskiller sig ganske markant, både i størrelse og betydning, og mht. hvor meget og hvordan de involverer medlemmer (og andre) i aktiviteterne. Et afgørende træk ved foreningslivet i Danmark er, at hele 71 pct. af befolkningen er medlem af en forening, der varetager deres primære økonomiske interesser – 63 pct. i en lønmodtagerorganisation eller

organisation for selvstændige, 15 pct. i pensionistforening mv.; en ret stor gruppe er i øvrigt medlemmer af begge dele. Deltagelsen er ikke specielt høj – f.eks. har kun hver tredje medlem af fagforeninger og foreninger for selvstændige (21 pct. ud af 63) deltaget i nogen form for aktivitet inden for det sidste år. Alene i kraft af størrelsen vejer det dog godt til i den samlede foreningsaktivitet – derimod er det frivillige arbejde ikke omfattende, heller ikke i forhold til andre foreninger.

Antallet af frivillige er væsentligt større, både absolut og relativt, i foreninger, der knytter sig til bolig og nærmiljø. Næsten 38 pct. af danskerne er medlem af en sådan forening, 18 pct. er aktive, og 10 pct. udfører frivilligt arbejde. „Brugerforeninger“, der her dækker forældreforeninger (plus enkelte medlemmer af indvandrerforeninger), har endnu højere aktivitetsniveau, idet både antallet af aktive og frivillige næsten er på niveau med medlemstallet, der omfatter 7 pct. af danskerne. Den diametrale modsætning er motorejerorganisationer, der vejer pænt til medlemsmæssigt, men næsten ikke tæller aktive og slet ikke frivillige. Det er en type forening, folk primært tilslutter sig på grund af servicetilbud. Om der er tale om en forening eller et privat firma, har ringe demokratisk betydning – her har Brugsen trods alt flere aktive og frivillige, både absolut og relativt.

Hvor medlemskab af ovennævnte interessegrupper til dels kan bunde i egoistiske motiver, gælder det per definition ikke de sagsorienterede foreninger, hvor vi skelner mellem politiske og humanitære foreninger.⁷ Næsten halvdelen af befolkningen er involveret i en sagsorienteret forening, men kun en tredjedel er medlemmer. Forskellen dækker hovedsagelig over økonomiske bidrag fra ikke-medlemmer – som i øvrigt ikke kun kendetegner de humanitære, men også i nogen grad de politiske foreninger.⁸ Bortset fra de religiøse organisationer, som har få, men særdeles aktive medlemmer, er aktivitetsniveauet lavt i de politisk orienterede foreninger. F.eks. er 14 pct. af befolkningen medlem af en miljø- eller dyreværnsforening, men mindre end hver sjette af disse er aktive, og endnu færre er frivillige. I absolutte tal er det kun ca. halvt så mange, som de politiske partier kan mønstre. Hovedgruppen „humanitær/velgørende organisation“, der også inkluderer sygdomsbekæmpende foreninger, tæller 35 pct. af befolkningen som involverede, men kun 20 pct. som medlemmer. Her er der dog 6 pct., som er involverede i frivilligt arbejde.

Når det gælder frivilligt arbejde og deltagelse i aktiviteter, er det dog de aktivitetsbestemte foreninger, der rangerer langt højest. Næsten halvdelen af danskerne (49 pct.) deltager i en form for aktivitet i f.eks. en idrætsforening,

TABEL 10.3.

Involvering, medlemskab, deltagelse, økonomiske bidrag, frivilligt arbejde og personlige venner i forskellige typer af foreninger, 2000. Hele befolkningen. Pct.

	INVOLVERING	MEDLEMSKAB	DELTAGET I AKTIVITETER	GIVET PENGE	FRIVILLIGT ARBEJDE
1. Gruppeinteresser	80,4	79,3	39,2	8,4	17,6
1.1. Primære økonomiske interesser	71,9	70,7	26,6	5,6	5,5
* Fagf., arbejdsgiver-, erhvervsorg.	64,0	63,3	21,1	3,2	4,3
* Pensionistforening	16,5	15,4	7,3	2,6	1,4
1.2. Andre interessegrupper	45,4	44,1	22,5	3,7	13,6
* Bolig-, lejer-, grundejerforen. mv.	38,0	37,5	18,3	2,1	9,9
* Brugerforening (forældreorg. mv.)	8,1	6,6	5,8	1,6	5,2
* Motorejersorganisation	8,9	8,9	1,0	0,2	0,1
2. Sagsorienterede foreninger	47,4	33,3	15,0	33,5	11,0
2.1. Politiske foreninger i alt	30,9	22,8	7,9	18,4	6,6
* Miljøorganisation	17,0	14,4	2,5	5,6	1,3
* Religiøs organisation mv.	5,2	4,6	3,2	2,4	2,3
* Andre pol.orient. foreninger	16,5	7,1	2,8	12,9	3,5
(Politisk parti/ungdomsorg.)	(8,3)	(7,5)	(5,0)	(2,1)	(2,0)
2.2. Velgørende/humanitær org.	34,6	19,8	8,5	26,3	6,0
3. Aktivitetsbestemte foreninger	59,5	54,6	48,7	14,3	26,7
4. Kooperativ forening ¹	44,1	43,3	7,5	1,0	2,4
5. Anden forening	7,8	7,3	5,1	1,9	3,2
Mindst én forening	93,6	91,8	69,7	42,5	43,0
Gns. antal foreninger	3,7	3,2	1,5	0,9	0,7
Ekskl. aktivitetsbestemte og kooperativeforeninger (3-4)					
Mindst én forening	87,1	84,9	47,8	37,7	26,7
Gennemsnit	2,4	2,0	0,8	0,7	0,4

Anm. Omfatter hele befolkningen (vejet efter alder).

1) Brugsen, antenneforening, vindmøllelaug, investeringsforening.

kulturel forening eller lign. De fleste (39 pct.) har personlige venner i foreningen, og hele 27 pct. udfører frivilligt arbejde her, hvilket er over halvdelen af samtlige danskere, der udfører frivilligt foreningsarbejde. Det er her, disse foreninger har deres demokratiske mission. Spørgsmålet er så, hvad det betyder.

Regner vi det hele med, også økonomiske bidrag, er 94 pct. af danskerne over 18 år på en eller anden måde involveret i forhold til foreninger – i gennemsnit 3,7 foreninger, mod 3,2, når vi taler om medlemstal, jf. tabel 10.3. Alt i alt er danskerne gennemsnitligt aktive i 1,5 foreninger – nogle er meget aktive, mens 30 pct. slet ikke har nogen foreningsaktivitet inden for det sidste år. 43 pct. har givet penge til foreninger (ud over medlemskontingent). Ikke overraskende er det især de humanitære foreninger, der samler bidragydere – og bidragydere, som ikke er medlemmer – men fænomenet forekommer også i politiske foreninger.

Tallene tyder dog ikke på, at økonomiske bidrag er ved at blive et alternativ til medlemskab og -deltagelse i foreningslivet; der er snarere tale om et supplement. I alt har 21 pct. ydet økonomiske bidrag til en forening, de ikke er medlem af, men det er netop de mest aktive, der hyppigst benytter den mulighed. Der er lidt mere „alternativ“ over de 10 pct., som har været aktive i en forening, som de ikke er medlem af; det er især udbredt blandt „græsrodder“ og 30-49 årige, men er dog fortsat et ret marginalt fænomen. Mere bemærkelsesværdigt er det, at 43 pct. har udført frivilligt arbejde i en forening inden for det sidste år. Det er vidnesbyrd om, at foreningslivet fortsat er levende i Danmark, og 55 pct. har i øvrigt personlige venner i en af de foreninger, de er medlem af.

Når det gælder medlemstallet, kan det måske indvendes, at foreningernes betydning overdrives af, at Brugsen og andre kooperative foreninger, samt idræts- og andre aktivitetsbestemte foreninger regnes med. Hele 43 pct. af danskerne er medlem af en kooperativ forening, og 55 pct. er medlem af en aktivitetsbestemt forening. Derfor er der foretaget en opgørelse i tabel 10.3 uden disse to hovedgrupper. Det reducerer tallene en del, men gennemsnitligt er danskerne dog medlem af 2,0 foreninger herudover. Hele 85 pct. er medlem af mindst én, og næsten halvdelen (48 pct.) deltager i en form for foreningsaktivitet ud over den, der foregår i de aktivitetsbestemte og kooperative foreninger. Der er også 27 pct. tilbage, der har udført frivilligt arbejde.

Vi skal i det følgende også benytte et andet mål for foreningsaktivitet, nemlig spørgsmålet om, i hvilken grad folk deltager i beslutninger til et møde. Som det fremgår af tabel 10.4, er det lige omkring halvdelen, men

TABEL 10.4.

Deltagelse i forbindelse med foreningsarbejde. Hele befolkningen. 2000. Pct. vandret

	EN ELLER FLERE GANGE OM UGEN	EN ELLER FLERE GANGE OM MÅNEDEN	EN ELLER FLERE GANGE OM ÅRET	SJÆLDENT ELLER ALDRIG	VED IKKE, UBESVÆRET, IKKE-MEDLEM
Deltager i beslutninger til et møde	5	16	24	48	7
Planlægger eller er ordstyrer på et møde	3	7	13	70	7
Forbereder eller holder oplæg/foredrag på et møde	2	6	15	70	7
Skriver en tekst på mindst et par sider	2	6	12	73	7

dog kun 21 pct., der er „rigtigt“ aktive i foreningsarbejdet i den forstand, at de deltager en eller flere gange om måneden. Ca. halvt så mange holder eller skriver oplæg, planlægger eller styrer møder, etc. – i vid udstrækning „Tordenskjolds soldater“, og stort set alle at finde blandt dem, der deltager i beslutninger.

SOCIALE OG POLITISKE VARIATIONER

I DELTAGELSEN

Ud fra et demokratiperspektiv er det første spørgsmål som nævnt, om alle interesser har adgang til at blive hørt – eller rettere: Hvor store de sociale skævheder er, om de er øget, om forskellen mellem foreninger og græsrodder består, og om vigtige gruppeinteresser savner organsering. I forlængelse heraf skal vi også undersøge, i hvor høj grad deltagelsen er politisk skæv, og hvordan det bidrager til at karakterisere den forenings- og græsrodsdeltagelsen i dag.

Traditionelt har arbejder- og bondebevægelsen som nævnt sikret en ret høj grad af lighed i den politiske deltagelse. På baggrund af svækkelsen af disse bevægelser kunne man derfor forestille sig, at deltagelsen i foreningslivet var blevet socialt mere skæv fra 1979 til 2000. Men det er ikke tilfældet, jf. tabel 10.5. Uligheden mellem uddannelsesgrupper er tværtimod blevet mindre, når det gælder antal foreningsmedlemskaber, og den sociale forskel i andelen af *aktive* er endnu mindre – fra 47 pct. aktive i gruppen med lav skoleuddannelse, til 58 pct. i gruppen med studentereksamen, når vi regner de aktivitetsbestemte og kooperative foreninger fra. Til gengæld slår uddannel-

sesfaktoren fortsat ret stærkt igennem, når det gælder deltagelse i beslutninger. Det er i øvrigt et interessant – og stabilt – træk i disse undersøgelser, at de sociale skel er større, når det gælder antal medlemskaber, end mht. aktiv deltagelse (Goul Andersen, 1996).

En del af den ændrede uddannelsesprofil hænger dog sammen med, at der er flest højtuddannede i de yngre aldersgrupper, hvor deltagelsen er gået tilbage. I det hele taget er aldersprofilen ændret markant. I 1979 var der samme foreningsdeltagelse (2,4 medlemskaber i gennemsnit) blandt 18–29 årige og i aldersgruppen 60–69 år, men i 2000 var tallet 3,7 blandt 60–69 årige, mod 2,2 i gruppen under 30 år. En del af stigningen blandt de ældre skyldes højere faglig organisering blandt kvinder og fremgang for pensionistforeningerne. Men tallene peger også på en generationseffekt, hvor generationerne født efter 1960 slet ikke har del i den generelle fremgang og tværtimod har lavere foreningsdeltagelse end de forudgående generationer havde på samme alderstrin. Svækkelsen skal dog ikke overdrives, for netop deltagelsen i foreningslivet er indtil nu steget stærkt over livsforløbet. De 40–49 årige, som i 2000 topper listen med 3,8 medlemskaber i snit, var 18–29 år i 1979 og lå dengang i bunden med 2,4.

Den anden store ændring er kønsforskellen, der var meget markant i 1979, men helt er forsvundet år 2000. Det gælder også aktiv deltagelse. Den stigende faglige organisering blandt kvinder i 1980'erne har bidraget lidt hertil, men ændringen falder helt i tråd med kvinders stigende deltagelse i alle sider af samfundslivet (Togeby, 1994). Bl.a. viser tabel 10.5 en helt parallel udvikling på græsrodsdeltagelsen, hvor kønsforskellen var beskeden i 1979; her er deltagelsen i 2000 klart størst blandt kvinder. Til gengæld er kønsforskellen er stadig tydelig, når det gælder deltagelse i beslutninger i foreninger.

Traditionelt har mange foreninger haft en større eller mindre tilknytning til arbejder- og bondebevægelsen og dermed også til de politiske partier, og man kunne forestille sig, at der også i dag var en „foreningselite“ med en noget anden politisk sammensætning end befolkningen. Imidlertid viste medborgerundersøgelsen i 1990, at selv tillidsposterne var politisk meget jævnt fordelt; endog i fagbevægelsen var skævhederne beherskede (Goul Andersen & Hoff, 2001). De partipolitiske forskelle, man i dag finder mellem foreningsmedlemmer, aktive og vælgerkorpset under ét, er små og skyldes mest partiernes forskellige uddannelsessammensætning. Den eneste synlige afvigelse er en lidt lavere foreningsaktivitet blandt Dansk Folkepartis og Fremskridtspartiets vælgere, både når det gælder medlemskaber, aktivitet og deltagelse i beslutninger.

TABEL 10.5.

Gennemsnitlig antal foreningsmedlemskaber, foreningsaktivitet og andel, der inden for det sidste år har deltaget i græsrodsaktion. 1979, 1990 og 2000. Kun 18-69 (70) årige. Opdelt efter alder, køn, skoleuddannelse og partivalg

	GENGEMSNITLIGT ANTAL FORENINGS- MEDLEMSKABER			ANDEL AKTIVE ¹ PCT.	ANDEL DELT. I BESLUTN. PCT.	ANDEL GRÆSRODS- DELTAGERE. PCT.		ANDEL AKTIVE GRÆSRODS- DELTAGERE. PCT.		N
	1979	1990	2000	2000	2000	1979	2000	1979	2000	2000
18-29 år	2,4	2,6	2,2	31	16	32	35	12	9	355
30-39 år	3,5	3,5	3,2	51	26	26	35	8	10	389
40-49 år	3,3	3,4	3,8	57	25	18	34	6	10	327
50-59 år	3,0	3,5	3,7	53	24	13	23	4	7	307
60-69 år	2,4	2,9	3,7	58	18	9	16	1	6	198
Mænd	3,4	3,3	3,3	48	26	22	27	8	8	791
Kvinder	2,4	3,0	3,3	50	19	20	33	6	9	785
7-9 års uddan.	2,6	2,8	2,9	47	17	14	20	3	6	534
10.år, HH mv.	3,5	3,3	3,3	47	22	29	31	9	9	621
Stud., HF	3,9	3,6	3,7	55	29	52	42	24	11	419
Venstre- fløj	3,4	3,4	4,0	55	28	59	51	27	19	155
Social- dem.	2,8	3,1	3,1	54	23	17	28	4	8	401
Midter- partier	3,7	3,6	4,1	57	31	22	37	7	11	127
V + K	3,6	3,6	3,6	52	24	12	25	4	5	443
Frp. + DF	2,8	2,7	2,8	41	15	15	29	5	8	92
Alle	2,9	3,2	3,3	49	22	21	32	7	8	1576

Anm. Uvejede data.

1) Eksklusiv aktivitetsbestemte og kooperative foreninger.

Ændringerne i græsrodsdeltagelsen er væsentligt mere markante end ændringerne i foreningsdeltagelsen. I 1979 var mønstret i græsrodsdeltagelsen stærkt præget af mobiliseringen af den unge generation af venstreorienterede og højtuddannede. F.eks. var græsrodsdeltagelsen næsten dobbelt så høj blandt de 18-29 årige som blandt de 40-49 årige – og forsvindende blandt de ældre. Alderseffekten forstærkede også sammenhængen med uddannelse, så deltagelsen var 14 pct. i gruppen med lav skoleuddannelse, 52 pct. i gruppen med studentereksamen. For den aktive deltagelse var tallene hhv. 3 og 24 pct. Og den aktive deltagelse var 4 pct. blandt de store partiers vælgere, mod 27 pct. på venstrefløjen. Det var bl.a. på den baggrund, man mente at kunne tale om en ny social bevægelse. Men i lighed med de moderne partiforeninger, der oprindeligt var en socialistisk „opfindelse“, blev også græsrodsaktioner hurtigt overtaget af andre. Denne måde at organisere sig på er ikke bundet til et bestemt politisk indhold, men er en naturlig og effektiv organisationsform til mange formål, hvor der mangler naturlige alternativer, eller som supplerende indflydelsesmulighed for „taberne“ i det politiske system (Goul Andersen, 1981; Svensson & Togeby, 1991).

Helt i overensstemmelse hermed viser 2000-undersøgelsen en markant udviskning af deltagelsesprofilen. Deltagelsen er faldet blandt de unge, men steget i de øvrige aldersgrupper, så deltagelsen nu er jævnt fordelt i aldersgrupperne fra 18 til 49 år. Uddannelsesprofilen er udvisket, så den aktive deltagelse ligefrem er fordoblet i gruppen med lav skoleuddannelse, men halveret i gruppen med studentereksamen. Og deltagelsen er mindsket på venstrefløjen, men steget blandt borgerlige og socialdemokratiske vælgere. Anderledes opgjort stemte hele 48 pct. af „aktivisterne“ og 29 pct. af de „menige“ deltagere på et venstrefløjsparti ved 1977-valget – ved 1998-valget var tallene reduceret til hhv. 28 og 18 pct. Endelig er også sammenhængen med politisk interesse svækket. I 1979 var 54 pct. af aktivisterne „meget“ interesseret i politik – i 2000 kun 40 pct.

Det betyder samtidig, at mens græsrodsdeltagelsen i 1979 udpræget var for de ressourcestærke, er det i dag i langt højere grad en deltagelsesform for alle – der ikke er markant mere socialt skævt fordelt end de fleste andre deltagelsesformer, men dog lidt mere end foreningsdeltagelsen. Kunne man i 1979 være bekymret for, om stigende græsrodsdeltagelse ville forstærke de sociale skel i deltagelsen, er denne bekymring i dag stort set bortvejret. Som det fremgår af tabel 10.6, der alene medtager lønmodtagere, stiger græsrodsdeltagelsen fra 32 pct. i gruppen uden erhvervsuddannelse til 53 pct. i gruppen med lang videregående uddannelse. Sorterer vi faglige organisationer,

TABEL 10.6.

Medlemskab af forskellige foreningstyper, opdelt efter erhvervsuddannelse, 2000. Kun lønmodtagere. Andel medlemmer i pct.

	FAGFORENING MV.	AKTIVITETS- BESTEMT ORG.	KOOPERATIV ORG.	ALLE ANDRE FORENINGER	SAMTLIGE FORENINGER	GRÆSRØDS- DELTAGELSE	N
Ingen erhvervsudd.	69	54	40	45	88	32	243
Læringeudd el. tilsv.	86	59	46	66	97	34	313
Kort videreg. udd.	78	58	46	68	95	48	96
Mellemlang vid. udd.	83	65	53	75	96	51	198
Lang videreg. udd.	78	68	45	77	97	53	132

aktivitetsbestemte foreninger og kooperative foreninger fra, er uligheden, mindst lige så stor hos foreningerne, og selv i fagbevægelsen, Brugsen og sportsklubber mv. finder man en vis forskel mellem lavt- og højtuddannede. Det gælder også for skoleuddannelse, og uanset kontrol for alder og køn.

Et sidste spørgsmål er, i hvor høj grad forskellige samfundsgrupper er organiserede i forhold til deres „primære økonomiske interesser“, dvs. i fagforeninger, foreninger for selvstændige, samt foreninger for grupper, der lever af overførselsindkomst. Det er belyst i tabel 10.7.

Det viser sig ikke overraskende, at danskerne er velorganiserede, når det gælder deres primære økonomiske interesser. Men der er undtagelser. 81 pct. af de fuldtidsbeskæftigede og 73 pct. af de deltidsbeskæftigede er organiserede, og tallene er nogenlunde de samme for personer på orlov, langtidssyge og andre midlertidigt fraværende fra arbejdsmarkedet. Men blandt de arbejdsløse er kun 61 pct. organiserede – eller næsten 20 pct. point lavere end i 1990 (Goul Andersen & Hoff, 2001). Dette tal er dog behæftet med nogen statistisk usikkerhed, og en specialundersøgelse af ledige⁹ peger på lidt højere tal – men ligeledes på et fald. Et sådant fald finder man imidlertid for første gang i årtier også for alle lønmodtagere under ét. 2000-undersøgelsen melder om 79 pct. fagforeningsmedlemmer, hvilket stadig er meget højt efter international målestok. Men i 1990 var tallet 85 pct. Faldet er navnlig sat ind blandt unge: Hos 18-29 årige lønmodtagere er kun 65 pct. medlem af en fagforening o.l. – mod 87 pct. hos de 40-49 årige. I 1979 var der ingen forskel mellem de to aldersgrupper, og i 1990, hvor organisationsprocenten

TABEL 10.7.

Andel, der er medlem af "primær økonomisk organisation" (f.eks. fagforening, erhvervs-/arbejdsgiverorganisation, pensionsforening), 2000. Pct.

	PCT. ORGANISEREDE	N
Fuldtidsbeskæftigede	81	819
Deltidsbeskæftigede	73	150
Arbejdsløs	61	54
Orlov, langtidssyg, andet fravær	72	68
Arbejdsstyrken i alt	78	1091
Heraf lønmodtagere	79	991
Heraf selvst., medhj. ægtefæller	73	99
Efterlønsmodtagere mv.	83	75
Førtidspensionister	36	72
Folkepensionist mv.	59	277
Stud., skoleelev	38	98
Andre (husmødre mv.)	(48)	27
Uden for arbejdsstyrken i alt	55	550

blandt 40-49 årige var den samme som i 2000, var der endnu 78 pct. medlemmer blandt de unge. Det er altså begyndt at gå medlemsmæssigt tilbage for fagforeningerne, øjensynligt som en ganske stærk generationseffekt – hvilket fuldbyrder en svækkelse i engagement og tillid, der satte ind allerede i 1980'erne, uden at det dengang påvirkede medlemstallet (Goul Andersen & Hoff, 2001). Ifølge undersøgelsen her er det blandt lønmodtagere uden erhvervsuddannelse, tilbagegangen er størst; her er kun 69 pct. medlemmer – og i aldersgruppen under 30 år kun omkring halvdelen.¹⁰

Blandt grupperne uden for arbejdsmarkedet har der været stor fremgang hos folkepensionisterne, der efterhånden er ret velorganiserede – mange både i fagforening og pensionistforening. Den svagest organiserede gruppe er førtidspensionisterne, hvor kun godt hver tredje er medlem af en forening, der varetager deres interesser. På grund af sammenknytningen af Akasser og fagforeninger følger det næsten per definition, at ledige på bistandshjælp sjældent er fagforeningsmedlemmer, mens efterlønsmodtagere næsten altid er det.

For den arbejderbevægelse, der traditionelt har bidraget mest til at skabe lighed i deltagelse og interessevaretagelse i Danmark går det dog tilbage over

en bred front – så meget, at selv fagforeninger ikke længere bidrager til social udligning af deltagelsen. Det mere end opvejes imidlertid af udligning af deltagelsen på andre områder, så foreningsdeltagelsen under ét er faktisk er blevet mindre socialt skævt fordelt, samtidig med at der er sket en betydelig social udligning af græsrodsdeltagelsen.

DEMOKRATISK KOMPETENCE: POLITISK

INTERESSE OG POLITISK EFFEKTIVITETSFØLELSE

Ud fra et demokratisk perspektiv er det ikke kun vigtigt, at gruppeinteresser er organiserede, og at interesser bliver varetaget. Ud over denne „instrumentelle“ side har man traditionelt også lovprist foreningslivet, fordi processen og den aktive inddragelse blev anset for vigtig. Det gælder muligheden for gennem den aktive deltagelse at udvikle en bredere samfundsinteresse og evne til at gøre sin indflydelse gældende. Og det gælder muligheden for at opbygge en „social kapital“ i samfundet i form af gensidighedsnormer og social tillid (Torpe, 2000a).¹¹ Herom handler dette og det følgende afsnit, hvor vi også skal sammenligne deltagelse i foreningsliv med græsrodsdeltagelse. I dette afsnit ser vi på politisk interesse og oplevelse af påvirkningsmuligheder.

Det er en klassisk antagelse, at deltagelse i foreningslivet giver mulighed for udviklingen af en større politisk interesse, fordi folk gennem arbejdet med „det nære“ lærer at se de større sammenhænge – at „se det store i det små“. Ud over interesse og viden erhverver borgerne også deltagelseskompetencer og oplever derfor bedre påvirkningsmuligheder. Et lignende argument kan med mindst lige så stor ret anvendes på deltagelse i græsrodsaktiviteter. F.eks. kan folk gennem foreningsarbejde inden for fritidsområdet erhverve erfaringer med kommunens og i næste omgang måske samfundets prioriteringer, eller de kan gennem konkrete aktioner inden for trafik- eller miljøområdet opnå forståelse for bredere trafik- og miljøpolitiske sammenhænge. I begge tilfælde må det antages, at det specielt er den aktive involvering (navnlig deltagelse i beslutninger, men også anden mødedeltagelse og frivilligt arbejde), der i givet fald rummer en sådan mulighed for læring. Der knytter sig næppe de store læringseffekter til blot at skrive under på en underskriftsindsamling, eller til blot at melde sig ind i eller yde økonomisk støtte til en forening. I givet fald kan det måske ses som en effekt af politisk interesse, men ikke en årsag.

Men er der en sådan læringseffekt i dag? Over for den nævnte lærings-

TABEL 10.8.

Indeks for politisk interesse¹, opdelt efter foreningsaktivitet og græsrodsaktivitet. Gennemsnitlige indeksværdier samt eta- og beta-koefficienter (MCA analyse)

INDEKS FOR POLITISK INTERESSE						
ANTAL FORENINGER/ NIVEAU FOR DELTAGELSE	OPDELT EFTER ANTAL ...				OPDELT EFTER DELTADELSES- NIVEAU I ...	
	MEDLEMSKABER	AKTIVE MEDLEM- SKABER	ØKONOMISKE BIDRAG	FRIVILLIGE AKTI- VITETER	BESLUTNINGER I FORENINGER ²	GRÆSKRODS- AK- TIONER ³
0	46	50	54	54	52	54
1	49	54	59	57	61	62
2	54	61	60	61	64	74
3	55	60	66	70	70	
4	58	68	70	68		
5+	68	77	67	75		
Eta	0,24	0,24	0,15	0,15	0,19	0,19
Beta (kontrol for køn, alder, uddannelse) ⁴	0,16	0,17	0,11	0,10	0,12	0,18
Beta (ekskl. Aktivitetsbe- stemte og kooperative for.)	0,17	0,16	0,11	0,14		
N	133	493	940	922	887	1177
	209	459	318	414	404	341
	346	329	186	192	256	122
	285	174	88	73	80	
	252	109	54	24		
	415	76	54	16		

Anm. Hele befolkningen uanset alder; aldersvejede data. Alle sammenhænge er statistisk sikre.

1) Meget interesseret = 100; Noget interesseret = 67; Kun lidt interesseret = 33; Slet ikke interesseret = 0.

2) Her betyder 3: En eller flere gange om ugen; 2: En eller flere gange om måneden; 1: En eller flere gange om året; 0: Sjældent eller aldrig (jf. Tabel 10.4) →

hypotese kan man formulere en ressourcehypotese. Således kan et modargument være, at folk i dag til overflod får den generelle politiske interesse og deltagelseskompetencen serveret gennem uddannelse og massemedier: Forestillingen om læring gennem praktisk deltagelse stammer fra midten af 1800-tallet, hvor befolkningens horisont var snæver og ressourcerne små. Derfor kan der ikke ventes stærke sammenhænge, og i givet fald vil der snarere være tale om, at årsagsrelationen går den modsatte vej – fra interesse til deltagelse – lyder modargumentet.

En endegyldig test af disse antagelser er principielt umulig. Men læringshypotesen indebærer stærkere sammenhænge: Ud fra ressourcehypotesen kan man udmærket være i besiddelse af interesse og kompetence uden at bruge dem. Hvis sammenhængene er svage, og hvis de forsvinder, allerede når man tager højde for køn, alder og uddannelse, taler det for ressourcehypotesen. Det taler også for ressourcehypotesen, hvis passivt medlemskab hænger lige så stærkt sammen med interesse og kompetence som aktivt medlemskab. Endelig skulle man ud fra ressourcehypotesen forvente en jævnt stigende interesse med stigende antal aktive medlemskaber, mens læringshypotesen i højere grad vil trække et skarpt skel mellem aktive og passive.

POLITISK INTERESSE

Tabel 10.8 viser et indeks for politisk interesse (opgjort som skala fra 0 til 100), opdelt efter antal foreningsmedlemskaber, antal aktive medlemskaber, antal økonomiske bidrag, antal frivillige aktiviteter, deltagelse i beslutninger i foreninger, samt deltagelsesniveau i græsrodsaktiviteter. Ud over indeksværdierne har vi også angivet mål for sammenhængens styrke – eta og beta – der kan variere mellem 0,00 (ingen sammenhæng) og 1,00 (fuldstændig sammenhæng). Eta angiver den umiddelbare sammenhæng, mens beta angiver sammenhængens styrke, når der er taget højde for andre faktorer, her

→

- 3) 2: Aktiv græsrodsdeltagelse; 1: "Passiv" deltagelse (underskrift mv.); 0: Ingen deltagelse (jf. Tabel 10.1+10.2).
- 4) Kontrol for såvel skole- som erhvervsuddannelse. Beta-koefficienten, der kan variere mellem 0 og 1,00, viser, hvor stærk sammenhæng der er mellem deltagelse og interesse, når vi tager højde for forskelle i køn, alder og uddannelse (f.eks. har højtuddannede både højere deltagelse og højere interesse - beta viser, hvor stor effekt der står tilbage, når vi kontrollerer for dette).

TABEL 10.9.

Effekter af forenings- og græsrodsdeltagelse på politisk interesse. Beta-koefficienter (MCA analyse). Kun statistisk sikre effekter

	BETA	BETA
Aktiv deltagelse (ekskl. aktivitetsbestemte foreninger mv.)	0,12	0,11
Medlemskab (ekskl. aktivitetsbestemte foreninger mv.)	0,11	0,11
Deltagelse i græsrodsaktiviteter		0,15

Anm. Begge beregninger er desuden kontrolleret for køn, alder, skole- og erhvervsuddannelse (R^2 hhv. 15,5 og 17,6 pct.). Faktorer som f.eks. deltagelse i beslutninger er ikke medtaget, da der ikke er nogen statistisk sikker effekt efter, at der er kontrolleret for aktiv deltagelse og medlemskab. For forklaring af eta og beta se tabel 10.8. Højre søjle viser en ny beregning, hvoraf det fremgår, at der er fortsat en sikker effekt af græsrodsdeltagelse på politisk interesse, når der kontrolleres for foreningsaktivitet og vice versa.

køn, alder og uddannelse. Det sker ved hjælp af en såkaldt MCA-analyse (multipel klassifikationsanalyse)

Tallene kan ikke afkræfte læringshypotesen, men stemmer bedre med ressourcehypotesen. For det første er sammenhængene ret svage. For det andet er der lige så stærk sammenhæng med antal medlemskaber som med deltagelse (begge $\eta = ,24$). Deltagelse i beslutninger har endda lidt mindre effekt på den politiske interesse. Desuden finder vi overraskende nok, at økonomiske bidrag har lige så høj effekt som frivilligt arbejde; og der går ikke noget skarpt skel mellem aktive og passive – det er blandt folk med mange aktive medlemskaber, den politiske interesse for alvor øges. Mønstrer ændres ikke ved kontrol for køn, alder og uddannelse – blot bliver sammenhængene svagere. Undtagelsen er sammenhængen mellem politisk interesse og græsrodsdeltagelse, der er stort set uændret – og højere end de øvrige ($\beta = ,18$).

Nu kan resultaterne være påvirket af, at idrætsforeninger mv. er medtaget; det er her, man finder mest frivilligt arbejde, og den politiske effekt af at være fodboldtræner kan ikke ventes at være overvældende. Derfor har vi gennemført en tilsvarende beregning, hvor aktivitetsbestemte og kooperative foreninger er regnet fra. Det giver som ventet højere tal for effekten af frivillige aktiviteter, der nu er højere end effekten af at donere penge. Men ellers påvirkes resultaterne ikke meget.

Hvis der er en politisk læringseffekt af foreningsdeltagelsen, knytter den sig tilsyneladende ikke snævert til deltagelse i beslutninger. I hvert fald for-

svinder denne sammenhæng, når man kontrollerer for aktivitet i foreninger. Det gælder også alle de øvrige indikatorer for involvering, på nær medlemskab. Tilbage står alene effekten af aktiv deltagelse ($\beta=0,12$) og antal medlemskaber ($\beta=0,11$) som statistisk sikre. Det er temmelig svage sammenhænge, og årsagsretningen er usikker. I bedste fald er der en begrænset støtte til læringshypotesen – med den tilføjelse, at der i givet fald synes at være større læring knyttet til deltagelse i græsrodsaktiviteter. Her forbliver effekten $\beta=0,15$, når der kontrolleres for foreningsmedlemskab og -deltagelse, jf. tabel 10.9.

EVNE TIL AT PÅVIRKE: POLITISK EFFEKTIVITETSFØLELSE

Det næste spørgsmål er, hvorledes deltagelse i foreningslivet påvirker følelsen af evne til at påvirke. Vi har her stillet spørgsmålet: „Lad os forestille os, at De stærkt ønskede at påvirke en beslutning på et af de områder, jeg nu vil læse op. Hvordan tror De, på en skala fra 0-10 (vis kort), at De ville kunne finde ud af, hvordan De skulle gå frem, og hvad De skulle gøre, hvis De havde et stærkt ønske om at påvirke ... a. En beslutning, der skulle træffes i kommunalbestyrelsen.“¹²

Forventningerne til effekterne på politisk effektivitetsfølelse er de samme som vedr. politisk interesse, men med den forskel, at deltagelse i beslutninger her må forventes at have større betydning, fordi det er her, man for alvor kan lære politiske færdigheder. Endvidere må man forestille sig, at selv om deltagelse og frivilligt arbejde i aktivitetsbestemte foreninger såsom idrætsforeninger ikke bidrager til den politiske interesse, så vil det alligevel bidrage til følelsen af at kunne påvirke. Begge disse antagelser bekræftes, jf. tabel 10.10. Vi finder nu en ganske klar effekt af deltagelse i beslutninger, og vi finder et lille fald i effekten af foreningsdeltagelse, hvis vi sorterer aktivitetsbestemte og kooperative foreninger fra. Herudover er det bemærkelsesværdigt, at deltagelse i græsrodsaktiviteter har langt mindre effekt på effektivitetsfølelsen i forhold til kommunalbestyrelsen end involvering i foreningslivet. I overensstemmelse med læringshypotesen ser det ud til, at deltagelse har lidt større effekt end medlemskab på følelsen af at kunne påvirke. Til gengæld har økonomiske bidrag næsten lige så stor effekt som frivilligt arbejde. Effekten af begge de sidstnævnte faktorer forsvinder dog, når man kontrollerer for medlemskab og aktiv deltagelse, dvs. de er uden *selvstændig* betydning.

Hvis vi i lighed med ovenfor bygger en samlet model, bliver effekten af deltagelse og medlemskab på oplevede påvirkningsmuligheder temmelig lil-

TABEL 10.10.

Oplevet påvirkningsmulighed¹, opdelt efter foreningsaktivitet og græsrodsaktivitet. Gennemsnitlige indekssværdier (skala 0-10) samt eta- og beta-koefficienter (MCA analyse)

ANTAL FORENINGER/ NIVEAU FOR DELTAGELSE	INDEKS FOR OPLEVET PÅVIRKNINGSMULIGHED				OPDELT EFTER DELTAGELSE- NIVEAU I ...	
	OPDELT EFTER ANTAL ...				BESLUTNINGER I FORENINGER ²	GRÆSRODS- AK- TIONER ³
	MEDLEMSKABER	AKTIVE MEDLEM- SKABER	DONATIONER AF PENGE	FRIVILLIGE AKTI- VITETER		
0	4,50	4,82	5,03	5,06	4,84	5,14
1	4,40	4,97	5,52	5,29	5,59	5,71
2	4,87	5,50	5,81	5,91	6,19	6,46
3	5,19	6,09	5,51	7,25	7,11	
4	5,79	6,36	6,92	(6,86)		
5+	6,33	7,25	6,89	(6,81)		
Eta	0,26	0,24	0,18	0,20	0,24	0,15
Beta (kontrol for køn, alder, uddannelse) ⁴	0,18	0,18	0,14	0,15	0,17	0,11
Beta (ekskl. aktivitets bestemte og kooperative foreninger)	0,13	0,14	0,12	0,14		

Anm. Omfatter hele befolkningen; aldersvejede data. Alle effekter er statistisk sikre.

- 1) Spm. "Lad os forestille os, at De stærkt ønskede at påvirke en beslutning på et af de områder, jeg nu vil læse op. Hvordan tror De, på en skala fra 0-10 (vis kort), at De ville kunne finde ud af, hvordan De skulle gå frem, og hvad De skulle gøre, hvis De havde et stærkt ønske om at påvirke en beslutning, der skulle træffes i kommunalbestyrelsen".
- 2) 3: En eller flere gange om ugen; 2: En eller flere gange om måneden; 1: En eller flere gange om året; 0: Sjældent eller aldrig (jf. Tabel 10.4)
- 3) 2: Aktiv græsrodsdeltagelse; 1: "Passiv" deltagelse (underskrift mv.); 0: Ingen deltagelse (jf. Tabel 10.1+10.2).
- 4) Såvel skole- som erhvervsuddannelse.

TABEL 10.11.

Effekter af forenings- og græsrodsdeltagelse på oplevet påvirkningsmulighed. Beta-koefficienter (MCA analyse)

	BETA	BETA	BETA	BETA
Aktiv deltagelse (ekskl. aktivitetsbestemte foreninger mv.)	0,12	0,09	0,11	
Medlemskab (ekskl. aktivitetsbestemte foreninger mv.)	0,09	0,08	0,08	0,10
Deltagelse i beslutninger i foreninger		0,11		0,12
Deltagelse i græsrodsaktiviteter			0,10	0,09

Anm. Fire selvstændige beregninger med inddragelse af forskellige forklaringsfaktorer samtidigt. Alle beregninger er desuden kontrolleret for køn, alder, skole- og erhvervsuddannelse. (R^2 fra 12,4 til 13,7 pct.).

le, når vi inddrager deltagelse i beslutninger (tabel 10.11).¹³ Beslutningsdeltagelse er i alle modeller (hver søjle viser én beregning) den faktor, der har stærkest effekt på følelsen af at kunne påvirke kommunen. Det bekræfter antagelsen om, at egentligt foreningsarbejde (deltagelse i beslutninger) giver nogle kvalifikationer, som sætter folk i stand til bedre at kunne handle politisk.

SOCIAL TILLID

Når det gælder opbygningen af social tillid („social trust“), knytter de forventede effekter sig til aktiv deltagelse, frivilligt arbejde samt personlige venskaber, ikke i særlig høj grad til deltagelse i beslutninger som sådan, og slet ikke til donation af penge. Endelig forventer vi, at deltagelse i græsrodsaktiviteter har langt mindre betydning for social tillid end for politisk interesse og kompetence, på grund af deltagelsens mere uforpligtende og midlertidige karakter.

Som det fremgår af tabel 10.12, bekræftes den sidstnævnte forventning: Græsrodsdeltagelse hænger ikke sammen med social tillid. Men hovedparten af de øvrige antagelser bekræftes ikke.

Den faktor, der har stærkest sammenhæng med social tillid, er donation af penge, hvorefter følger aktiv deltagelse og medlemskab. Frivilligt arbejde og personlige venner i foreningen har en svag positiv effekt, men den er ikke statistisk sikker. Når man analyserer de enkelte faktorer sammen, jf. tabel 10.13, viser det sig dog, at kun aktiv deltagelse har selvstændig betydning. Af

TABEL 10.12.

Social tillid¹, opdelt efter foreningsaktivitet og græsrodsaktivitet. Gennemsnitlige indeksværdier (skala 0-10) samt eta- og beta-koefficienter (MCA analyse)

INDEKS FOR SOCIAL TILLID							
ANTAL FORENINGER/ NIVEAU FOR DELTAGELSE	MEDLEMSKABER	OPDELT EFTER ANTAL ...				OPDELT EFTER DELTAGELSE- NIVEAU I ...	
		AKTIVITET	DONERET PENGE	FRIVILLIGT AR- BEJDE	PERSONLIGE VENNER	BESLUTNINGER I FORENINGER ²	GRÆSRØDS- AK- TIONER ³
0	5,92	6,06	6,18	6,26	6,27	6,20	6,33
1	6,07	6,36	6,54	6,40	6,32	6,54	6,56
2	6,11	6,45	6,61	6,64	6,52	6,65	6,39
3	6,43	6,71	7,10	6,75	6,61	6,85	
4	6,58	6,84	6,72	(6,85)	7,20		
5+	6,76	6,90	6,75	(7,34)	6,78		
Eta	0,18	0,16	0,16	0,11	0,11	0,13	0,06
Beta (kontrol for køn, alder, udd.) ⁴	0,11	0,12	0,12	0,08	0,08	0,09	0,03
Signifikans	0,002	0,000	0,000	0,073	0,064	0,010	0,416
Beta (ekskl. Aktivi- tetsbestemte og ko- operative forenin.)	0,11	0,09	0,13	0,06	0,07		

Anm. Hele befolkningen; aldersvejede data.

1) Dannet som additivt index af tre spørgsmål: "Jeg vil nu stille Dem nogle spørgsmål om Deres syn på andre mennesker. (a) Synes De i almindelighed, at man kan stole på de fleste mennesker, eller synes De, at man ikke kan være forsigtig nok i omgangen med andre mennesker?" (b) "Vil De sige, at andre mennesker for det meste forsøger at være hjælpsomme, eller tænker de mest på sig selv?" (c) "Tror De, at mennesker for det meste ville forsøge at udnytte én, hvis de havde mulighed for det, eller tror De, at de vil forsøge at være fair?" (alle målt på skala 0-10; additivt index divideret med 3, så 0-10 skala bevares).

2)-4) Se tabelnoter til tabel 10.8.

TABEL 10.13.

Effekter af forenings- og græsrodsdeltagelse på social tillid. Beta-koefficienter (MCA analyse)

	BETA	BETA	BETA
Aktiv deltagelse (ekskl. aktivitetsbestemte foren. mv.)	0,06		0,10
Medlemskab (ekskl. aktivitetsbestemte foren. mv.)	0,10	0,10	
Deltagelse i beslutninger i foreninger		0,07	
Doneret penge			0,10

Anm. Kontrolleret for køn, alder, skole- og erhvervsuddannelse. (R^2 mellem 7,9 og 9,0 pct.).

de øvrige faktorer er det kun økonomiske bidrag, der har statistisk sikker effekt. Det sidste er helt i modstrid med vore forventninger. Men det er muligt at finde en plausibel fortolkning, hvis vi vender årsagsretningen: Det bidrager ikke til social tillid at give økonomiske bidrag, men det kræver en god portion tillid at overlade sine penge til andre og yde økonomiske bidrag til foreninger. Vi har desværre ikke direkte målt tillid til foreninger i denne undersøgelse, men vi ved, at social tillid, politisk tillid og foreningstillid generelt er forbundne, og det er sikkert via tillid til foreninger, at social tillid påvirker villigheden til at donere penge.

KONKLUSION

Der er klare tegn på frafald i den yngre generation, men ellers er deltagelsen i foreningslivet er ikke gået i synligt forfald, og græsrodderne er ikke helt visnet væk i 1990'erne. Til gengæld har det højt besungne foreningsliv måske ikke helt så stor demokratisk betydning, som det ofte tillægges.

For at starte med foreningsdeltagelsen, så ser det ud til, at det samlede medlemstal fortsat stiger lidt, mens deltagelsen ikke helt kan følge med. Foreningsmedlemskab og -deltagelse er dog faldende blandt de unge, hvor der mærkes en ret klar generationseffekt væk fra foreningerne. Hovedparten af forskellen mellem aldersgrupperne er imidlertid ikke generationsbestemt, men skyldes, at foreningsdeltagelsen vokser over livsforløbet: De unge har altid haft væsentligt lavere foreningsdeltagelse; det er blot endnu mere udtalt i dag end tidligere.

De unge er heller ikke længere specielt aktive i græsrodsbevægelser. Græsrodsdeltagelsen ser ud til at have været udsat for et lille fald i 1990'erne,

men ligger fortsat klart højere end i 1979 – selv om den er væsentligt mindre synlig i dag. Græsrodsdeltagelse var i 1979 de højtuddannede unges speciale, men er lige siden blevet mere og mere blevet udbredt til hele befolkningen. Hvor aktionsdeltagelsen tidligere var forankret i en mere samlende bevægelse med hældning til den politiske venstrefløj, er der i dag snarere tale om enkeltsagsgrupper, der samler folk fra mange samfundsgrupper og mange politiske lejre, formentlig ofte på lokalt plan. Hvis man til ordet „bevægelse“ knytter dannelse af fælles identiteter, er det efterhånden svært at finde bevægelser i det danske samfund i dag: Græsrodderne opfylder ikke længere kriteriet, og det gør fagbevægelsen heller ikke. Hvis man med ordet 'bevægelse' sigter til aktiv deltagelse, står det til gengæld noget bedre til. Der er ikke sket nogen stigning i den aktive foreningsdeltagelse, men heller ikke noget klart fald. Danmark ligger langt fra deltagelsesdemokratiske idealer, men henved 70 pct. af den voksne befolkning har inden for et år deltaget i foreningsaktiviteter – heraf op mod 60 pct. i selve foreningsarbejdet, og hele 43 pct. af alle voksne har udført en form for ulønnet frivilligt arbejde.

Men de store folkelige bevægelser, arbejder- og bondebevægelsen, er tydeligt svækket; bondebevægelsen på grund af ændringerne i erhvervsstrukturen, arbejderbevægelsen på grund af en svækket tilslutning. Den faglige aktivitet har længe vist svaghedstegn, og nu har det også ramt den faglige organisering, navnlig blandt de unge og de ufaglærte. Det kunne på den baggrund være nærliggende at forvente en social polarisering i foreningsdeltagelsen. Men i det store og hele er det gået omvendt: De lavtuddannede er kommet mere med i foreningslivet i de sidste 20 år, og samtidig indgår de væsentligt højere grad i græsrodsaktiviteter. Samtidig er det væsentligt at bemærke, at underrepræsentationen af kvinder blandt foreningsmedlemmer og – aktive helt er overvundet i 1990'erne, og at kvinder i dag gør mere flittigt brug af græsrodsaktioner end mænd.

Ud fra et demokratisk perspektiv er det betænkeligt, at der stadigvæk er grupper såsom førtidspensionister, hvis økonomiske interesser er meget svagt organiseret, og man aner muligheden for en faldende organisering også blandt de ufaglærte. Men hovedtendensen er en social udligning, både i forenings- og græsrodsdeltagelsen. Det engagement, den kompetence, og de netværk, som foreningslivet skaber, har givetvis også en samfundsmæssig demokratisk betydning, som ikke kan måles gennem interviewundersøgelser. Selv om man ikke selv er aktiv i en forening, kan selve det forhold, at samfundet er gennemorganiseret, og at der er mange aktive, bidrage betydeligt til at styrke den enkeltes påvirkningsmuligheder i samfundet. Noget lig-

nende kan siges om social tillid. Til gengæld må det konstateres, at foreningsdeltagelsen ikke har særlig stor betydning for den *enkeltes* politiske interesse og oplevede påvirkningsmuligheder. Effekterne kan måles, men de er svage, og de bliver endnu svagere, når vi kommer til social tillid. Desuden må det antages, at en del af effekten går den modsatte vej – og i hvert fald er dette tydeligt, når det gælder sammenhængen mellem social tillid og økonomiske bidrag til foreninger.

NOTER

- 1 Kun for fagbevægelsen peger alle opgørelser på tilbagegang. En lille ændring af spørgsmålet i Medborgerundersøgelsen 1990, hvor møder blev eksemplificeret ved generalforsamlinger, synes at have indsnævret svarpersonernes opfattelse af, hvad der blev spurgt om (Goul Andersen, 1993).
- 2 Alle undersøgelser bygger på landsdækkende, repræsentative stikprøver og personligt interview. 1979-undersøgelsen (N=1858, omfatter kun 18-70 årige) blev foretaget i tilknytning til projektet „Den politiske beslutningsproces i Danmark“ (Damgaard, 1980). Medborgerundersøgelsen 1990 (N=2021, omfatter hele befolkningen over 15 år) er gennemført som selvstændig undersøgelse (Andersen et al., 1993). 1998-undersøgelsen (N=2032, hele befolkningen over 18 år) er gennemført som led i projektet „Demokrati fra Neden“ under „Demokratiprojektet“ (Goul Andersen, Torpe & Andersen, 2000). Medborgerundersøgelsen 2000 (N=1640, hele befolkningen over 18 år, men reduceret stikprøve for 70-årige og derover – korregeret ved vejning) er gennemført som led i Magtudredningen.
- 3 Af hensyn til sammenligneligheden med 1979 begrænser vi os her til 18-69 årige i 1990 og 2000. Det har dog ringe betydning for medlemstallet, hvor de ældre i dag ligger tæt på befolkningsgennemsnittet.
- 4 Det sidste tal er til gengæld i overkanten, fordi der i 1998 er spurgt om „medlemskab eller tilknytning“. Det drejer sig dog ikke om mange, fordi det er anført i instruktionen, at det skal være en tilknytning, der svarer til medlemskab. I 2000-undersøgelsen er også medtaget andre former for „involvering“.
- 5 Da der var en lidt stærkere tendens til „over-claiming“ af deltagelse, f.eks. parti-medlemskab, i 1998-undersøgelsen end i 1979, kan det ikke *helt* udelukkes, at der kan være sket et mindre fald. Fridbergs (1994) knapt så omfattende opgørelse bekræfter påstanden om status quo; men her er der ændret spørgeteknik under-

- vejs, så resultatet er usikkert. Som nævnt i teksten bekræfter 2000-tallene dog hovedtendensen i 1998-undersøgelsen, så vi er under alle omstændigheder meget tæt på status quo.
- 6 I princippet hører alle foreninger af brugere til her, f.eks. også handicapforeninger. I praksis fungerer de dog så meget som humanitære/velgørende foreninger, at deres deltagelsesprofil ikke adskiller sig fra andre humanitære/velgørende foreninger. Derfor har vi rubriceret dem dér.
 - 7 Grænsen er ikke knivskarp. Hovedkriteriet er, om der er politisk uenighed om foreningens mål. Et sekundært kriterium er vægten på indsamling af bidrag (men også velgørende organisationer stiller krav om offentlige midler). I praksis volder grænsedragningen kun små problemer. Et grænsetilfælde er Amnesty International, der her er rubriceret som politisk organisation.
 - 8 Det sidste hænger dog lidt sammen med spørgeskemaet. Hele gruppen „menneskerettigheds- eller humanitær hjælpeorganisation. Forening med internationalt sigte, herunder for/mod EU“ er her regnet som politisk organisation. En analyse af medlemmernes politiske interesse bekræfter, at medlemmerne faktisk adskiller sig klart fra medlemmerne af humanitære/velgørende foreninger. Men de rene økonomiske bidragydere ligner i profil mere bidragydere til velgørehedsorganisationer (sammenstillingen i én kategori er dikteret af den internationale undersøgelse). Også miljø- og dyreværnsforeningerne har dog en del rene økonomiske bidragydere.
 - 9 Nærmere bestemt en undersøgelse af marginaliserede fra 1999, som afrapporteres i en senere publikation fra Magtudredningen.
 - 10 Netop unge ufaglærte arbejdere er en heterogen kategori, der bl.a. også omfatter unge på vej til senere uddannelse. Men tendensen er stort set upåvirket af skoleuddannelse, og den er også markant blandt de 30-39 årige. Der er en parallel til Socialdemokratiets medlemstilbagegang i 1970'erne og 1980'erne, der i uforholdsmæssig grad ramte arbejderne (Goul Andersen & Hoff, 2001); man kan tale om en kolossal demobilisering, som først ramte den politiske, og nu tilsyneladende også den faglige gren af arbejderbevægelsen. Interessant nok ses der ikke nogen tilsvarende svækkelse blandt landmændene – til gengæld er denne klasse skrumpet ind til næsten ingenting (Goul Andersen & Jensen, 2001).
 - 11 Hertil kommer en række andre aspekter så som tillid til det politiske system, udvikling af demokratiske kompetencer i form af tolerance mv. (Torpe, 2000a), som vi imidlertid skal lade ligge her.
 - 12 Efterfølgende blev der spurgt om påvirkning på andre niveauer (Folketing, EU, mv.), hvilket er af mindre interesse her. Men det er værd at bemærke, at effekterne af foreningsdeltagelse på disse spørgsmål er små og gennemgående ikke statistisk sikre (hvilket styrker tilliden til, at vi har målt en reel *effekt*). Derimod er effekten af græsrodsdeltagelse mindst lige så stor, når det gælder påvirkning på nationalt plan – i overensstemmelse med, at denne deltagelse hyppigere udspringer af en landspolitisk interesse.
 - 13 Meget kunne tale for at basere analysen på samtlige foreninger, hvilket giver lidt kraftigere effekter. Vi har imidlertid i tabel 10.11 og 10.13 holdt os til opgørelsen ekskl. aktivitetsbestemte og kooperative foreninger af hensyn til sammenligneligheden med tabel 10.9. Det er dog uden betydning for konklusionerne.

LITTERATUR

- Ahrne, Göran (1994). *Social Organisations. Interaction Inside, Outside and Between Organisations*. London: Sage.
- Andersen, Johannes (1993). „Danskernes frygt for de fremmede“. *Grus*, 40.
- Andersen, Johannes (2000). „Politisk tolerance. Om ytringsfrihed som princip og praksis“, pp. 219-238 i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Andersen, Johannes, Ann Dorthe Christensen, Kamma Langberg, Birte Siim & Lars Torpe (1993). *Medborgerskab. Demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.
- Andersen, Niels Bøgh (1978). *Forstander på Jaruplund*. København: Gyldendals Forlag.
- Andersen, Ole Stig & Torben Nielsen (1989). *Stem Sort! Indvandrerne og kommunevalget*. Præstø: Kitab.
- Andreasen, L., A. Steffensen & L.S. Andersen (2000). *Den hellige alliance – om massemedienes behandling af de etniske minoriteter i Danmark*. Aalborg: Aalborg Katedralskole (upubliceret).
- Anti-Fascistisk Aktion (1997). *Vi tilstår – Anti-fascistisk Aktion 5 år*. København: Eget tryk.
- Asmussen, Renate et al. (1996). *Flensborg Yacht Club 1946-1996*. Flensborg. *Avis Årbogen* (1946-1995).
- B. Zætter (1986). *Knald eller fald – billeder fra 5 års BZ-kamp*. 2. udg. København: Autonomt Forlag.
- Bang, Henrik et al. (1997). *Demokrati fra Neden. Oplæg til pilotprojekt*. Arbejdsrapport nr. 2. København: Demokratiprojektet, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Bang, Henrik P. (2000). *Excellent Ordinariness: Connecting Elites with a Politics of the Ordinary*. Arbejdsrapport nr. 22. København: Demokratiprojektet, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Bang, Henrik P., Allan Dreyer Hansen & Jens Hoff (red.) (2000). *Demokrati fra neden. Casestudier fra en dansk kommune*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Bang, Henrik P., Torben B. Dyrberg & Allan D. Hansen (1997). „Elite eller folkestyre – demokrati fra oven og/eller fra neden“. *Grus*, 51: 5-32.
- Barkin, Solomon (1975). *Worker Militancy and its Consequences*. New York: Praeger.
- Barnes, Samuel & Max Kaase et al. (1979). *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. London: Sage.

- Becker-Christensen, Henrik (1990). *Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Becker-Christensen, Henrik (1992). *The Danish-German Minority Arrangement – A Model for Others*. Aabenraa: Institut For Grænseregionsforskning.
- Becker-Christensen, Henrik (1993). *Byen ved grænsen. Tønder 1920-1970*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Becker-Christensen, Henrik & Jørgen Witte (1985). *Fra Købstad til Storkommune. Aabenraa bys historie bind 4 1945-1970*. Aabenraa: Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Beissinger, Mark (1996). „How Nationalisms Spread“. *Social Research*, 63, 1.
- Berg, A. L. (1999). „En tysk roklub i Aabenraa“. *Sønderjydske Månedsskrift*, 4, April.
- Bille, Lars (1997). *Partier i forandring*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Bjørge, Tore (1997a). *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia. Patterns, Perpetrators, and Responses*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Bjørge, Tore (1997b). „‘The Invaders’, ‘the Traitors’ and ‘the Resistance Movement’: The Extreme Right’s Conceptualisation of Opponents and Self in Scandinavia“, i Tariz Modood & Pnina Werbner (eds.). *The Politics of Multiculturalism in the New Europe. Racism, Identity and Community*. London: Zed Books.
- Blegvad, Britt-Mari (1964). „Newspapers and Rock and Roll Riots in Copenhagen“. *Acta Sociologica*, 7.
- Borre, Ole (1986). „Protest og ideologi. Resultater fra en dansk interviewundersøgelse 1979“, i Flemming Mikkelsen (red.). *Protest og Oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700-1985*. Århus: Modtryk.
- Borre, Ole & Leslie Eliason (1983). „Protestadfærden og dens baggrund“, i Ole Borre (red.). *Efter vælgerskredet*. Århus: Politica.
- Brand, Karl-Werner (1990). „Cyclical Aspects of New Social Movements: Waves of Cultural Criticism and Mobilization Cycles of New Middle-Class Radicalism“, i Russell Dalton & Manfred Kuechler (eds.). *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*. New York: Polity Press.
- Bregengaard, Per & Ulla Søgaard Thomsen (1982). *Erfaringer fra Byggeren*. Præsto: Mjølner.
- Bremmer, Ian & Ray Taras (eds.) (1993). *Nations and Politics in the Soviet Successor States*. New York: Cambridge University Press.
- Bruns, I. (1995). *Von der Feindschaft zur Kooperation. Die deutsche Minderheit eines dänischen Dorfes von 1920-1990 in ihren inereethnischen Bedeutungen*. Münster: Lit Verlag.
- Bryld, Tine & Jakob Reddersen (1987). *Lokummet Brænder. Spillet om BZ – en ansvarsløs historie*. København: Gyldendal.
- Brøcker, Anne (1990). „Udlændingelovgivning i Danmark 1983-1986: Faktorer i den politiske beslutningsproces“. *Politica*, 22, 3.
- Buechler, Steven M. (2000). *Social Movements in Advanced Capitalism. The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*. Oxford: Oxford University Press.
- Bund deutscher Nordschleswiger (Hrsg.) (1999). *Nordschleswig und die deutsche Volksgruppe in Dänemark*.
- Calhoun, Craig (1995). „‘New Social Movements’ of the Early Nineteenth Century“, i Mark Traugott (ed.). *Repertoire and Cycles of Collective Action*. London: Duke University Press.

- Cameron, David (1984). „Social Democracy, Corporatism, Labour Quiescence and the Representation of Economic Interest in Advanced Capitalist Society“, i John H. Goldtorpe (ed.). *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Castells, Manuel (1983). *The City and the Grassroots*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society*. London: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel (1997). *The Power of Identity*. London: Blackwell Publishers.
- Castles, Stephen, Heather Booth & Tina Wallace (1990/84). *Here for Good. Western Europe's New Ethnic Minorities*. London: Pluto Press.
- Cawson, Alan (1986). *Corporatism and Political Theory*. London: Blackwell Publishers.
- Cherki, Eddy, Dominique Mehl & Anne-Marie Metaillé (1978). „Urban Protest in Western Europe“, i Colin Crouch & Alessandro Pizzorno (eds.). *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe Since 1968*. Vol. 2. New York: Holmes & Meier.
- Chouliaraki, Lillie & Norman Fairclough (1999). *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Christensen, Bolette M. (2000). *Fortællinger fra Indre Nørrebro. Solidaritet og handlekraft i det lokale*. København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Christensen, Bolette M. (2001). *Mellem netværksstyrer og netværkskultur*. København: Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Christensen, Fr. (1971). „Aufbau deutscher Schulen in Nordschleswig 1919-1940“. *Schriften für Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig*, H. 24.
- Christiania Guide* (1996). „The tale of CHRISTIANIA“. København: Nyt Forum.
- Christiansen, Conny & Lea Sell (2000). *Godt stof eller medborger? Nyheder og etniske minoriteter i Danmark*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Christiansen, Peter Munk, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Chwe, Michael Sick-Young (1999). „Structure and Strategy in Collective Action“. *American Journal of Sociology*, 105, 1.
- Cohen, Albert (1955). *Delinquent Boys, The Culture of the Gang*. New York: The Free Press.
- Cohen, Jean (1985). „Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements“. *Social Research*, 52, 4.
- Cohen, Phil (1980). „Subcultural Conflict and Working Class Community“, i Stuart Hall et al. (eds.). *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson.
- Cohen, Robin & Shirin M. Rai (eds.) (2000). *Global Social Movements*. London & New Brunswick: The Athlone Press.
- Coser, Lewis (1956). *The Functions of Social Conflict*. Glencoe: The Free Press.
- Crouch, Colin & Alessandro Pizzorno (eds.) (1978). *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe Since 1968*. Vols. 1, 2. New York: Holmes & Meier.
- Dahlerup, Drude (1998). *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985*. København: Gyldendal.
- Dalton, Russell (1988). *Citizen Politics in Western Democracies*. New Jersey: Chatham.
- Damgaard, Erik (red.) (1980). *Folkets vej i dansk politik*. København: Schultz.
- Davies, James C. (1962). „Toward a Theory of Revolution“. *American Sociological Review*, 27.

- De autonome (1994). *De autonome – en bog om og af den autonome bevægelse*. København: Autonomt Forlag.
- De Jong, Deny & Marcel Zwamborn (1991). *Equality Treatment and Discrimination in Europe*. Amsterdam: The Netherlands Institute of Human Rights.
- della Porta, Donatella (1995). *Social Movements, Political Violence, and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- della Porta, Donatella (1996). „Social Movements and the State: Thoughts on the Policing of Protest“, i Doug McAdam et al. (eds.). *Comparative Perspective on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- della Porta, Donatella & Mario Diani (1999). *Social Movements. An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.
- della Porta, Donatella & Sidney Tarrow (1986). „Unwanted Children: Political Violence and the Cycle of Protest in Italy, 1966-1973. *European Journal of Political Research*, 14.
- Demir, Ahmet (1996). *II. Generations Organisering i Majoritetssamfundet*. København: Social Pædagogisk Seminarium (upubliceret).
- DeNardo, James (1985). *Power in Numbers. The Political Strategy of Protest and Rebellion*. Princeton: Princeton University Press.
- Diani, Mario (1992). „Analysing Social Movement Networks“, i Mario Diani & Ron Eyerman (eds.). *Studying Collective Action*. London: Sage.
- Diani, Mario (1995). *Green Networks. A Structural Analysis of the Italian Environmental Movement*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Diken, Bülent (1998). *Strangers, Ambivalence and Social Theory*. Aldershot: Ashgate.
- Downs, Anthony (1972). „Up and Down with Ecology – the ‘Issue-Attention Cycle’“. *The Public Interest*, 28.
- Dubois, Pierre (1978). „New Forms of Industrial Conflict 1960-1974“, i Colin Crouch & A. Pizzorno (eds.). *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe Since 1968*. Vol. 2. New York: Holmes & Meier.
- ECRI (2000). *Anden rapport om Danmark*. Strasbourg: Europarådet.
- Eisinger, Peter (1973). „The Conditions of Protest Behavior in American Cities“. *American Political Science Review*, 67.
- Ejrnæs, Morten & Üzeyir Tireli (1997). *Etniske minoriteter og hverdagsliv*. København: NEL & Thorup Forlag.
- Ekiert, Grzegorz & Jan Kubik (1998). „Protest Event Analysis in the Study of Democratic Consolidation in Poland, 1989-1993“, i Dieter Rucht et al. (eds.). *Act of Dissent. New Developments in the Study of Protest*. Berlin: Sigma Rainer Bohn Verlag.
- Elberling, Victor (red.) (1939). *Danmark under verdenskrigen og i efterkrigstiden. Uddrag af aviserne 1914-23*. København.
- Elklit, Jørgen, Johan Peter Noack & Ole Tonsgaard (1978). *Nationalt tilhørsforhold i Nord-slesvig*. Århus: Acta Jutlandia XLIX, Samfundsvidenskabelig serie 14.
- Falter, Jürgen W., Hans-Gerd Jaschke & Jürgen R. Winkler (Hrsg.) (1996). „Rechts-extremismus“. *Politische Vierteljahresschrift*, Sonderheft 27. Westdeutscher Verlag.
- Feierabend, I. K. & R. L. Feierabend (1972). „Systemic Condition of Political Aggression: An Application of Frustration-Aggression Theory“, i I. K. Feierabend et al.

- (eds.). *Anger, Violence, and Politics: Theories and Research*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Franzosi, Roberto (1995). *The Puzzle of Strikes. Class and State Strategies in Postwar Italy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, Ronald, et al. (1988). *1968. A Student Generation in Revolt*. New York: Pantheon Books.
- Fridberg, Torben (1994). *Kultur- og fritidsaktiviteter 1993*. Rapport 94:6. København: Socialforskningsinstituttet.
- Galal, Lise Paulsen (2001). *Kommunalvalg 2001 – et valg om eller med etniske minoriteter*. Websiden, Ekspertpanelet, Mellemløst Samvirke og Dansk Flygtningehjælp. www.ms-dan.dk
- Gamson, William (1975). *The Strategy of Social Protest*. Homewood: The Dorsey Press.
- Gamson, William (1992). *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gamson, William (1995). „Constructing Social Protest“, i Hank Johnston & Bert Klansmænd (eds.). *Social Movements and Culture*. London: UCL Press.
- Gamson, William (1998). „Social Movements and Cultural Change“, i Marco Giugni et al. (eds.). *From Contention to Democracy*. Oxford: Rowman & Littlefield.
- Gamson, William & Gadi Wolfsfeld (1993). „Movements and Media as Interacting Systems“. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 528.
- Gentile, Pierre (1998). „Radical Right protest in Switzerland“, i Dieter Rucht et al. (eds.). *Act of Dissent. New Developments in the Study of Protest*. Berlin: Rainer Bohn Verlag.
- Giddens, Anthony (1994/1990). *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goldmann, Kjell (1978). *Det internationella systemet*. Stockholm.
- Goldmann, Kjell & Johan Lagerkranz (1977). *East-West Tension in Europe, 1971-1975. Updating of a Data Set, and Retesting of a Model*. Stockholm: Utrikespolitiska instituttet, The Swedish Institute of International Affairs, Forskningsrapport.
- Goul Andersen, Jørgen (1980). „Deltagelse i græsrodsaktioner“, pp. 102-140 i Erik Damgaard (red.). *Folkets veje i dansk politik*. København: Schultz.
- Goul Andersen, Jørgen (1981). „Græsrodsbevægelser – en indkredsning“. *Grus*, 3: 7-37.
- Goul Andersen, Jørgen (1993). „Politisk deltagelse i 1990, sammenlignet med 1979“, pp. 45-74 i Johannes Andersen et al. (red.). *Medborgerskab. Demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systemtime.
- Goul Andersen, Jørgen (1996). *Membership and Participation in Voluntary Associations in Scandinavia, in a Comparative Perspective*. Research Report, Department of Economics, Politics and Public Administration, Aalborg University.
- Goul Andersen, Jørgen (1998). *Politik og samfund i forandring*. Bind 2. 2. udg. København: Columbus.
- Goul Andersen, Jørgen, Jacob A. Buksti & Kjell A. Eliassen (1980). „Deltagelsesmønstre og politisk mistillid“, pp. 208-253 i Erik Damgaard (red.). *Folkets veje i dansk politik*. København: Schultz.
- Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe & Johannes Andersen (red.) (2000). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Goul Andersen, Jørgen & Jan Bendix Jensen (2001). „The Danish Venstre: Liberal,

- Agrarian or Centrist?“, in David Arter (ed.). *From Farmyard to City Square? The Electoral Adaptation of the Nordic Agrarian Parties*. Aldershot: Ashgate.
- Goul Andersen, Jørgen & Jens Hoff (2001). *Democracy and Citizenship in Scandinavia*. London: Palgrave.
- Granovetter, Mark (1973). „The Strength of Weak Ties“. *American Journal of Sociology*, 78, 6.
- Grillo, Ralph D. (1985). *Ideologies and Institutions in Urban France: The Representation of the Immigrants*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gundelach, Peter (1980). *Græsrodder er seje!* Århus: Forlaget Politica.
- Gundelach, Peter (1986). „Græsrodsbevægelser og aktioner“, i Flemming Mikkelsen (red.). *Protest og oprør*. Århus: Modtryk.
- Gundelach, Peter (1988). *Sociale bevægelser og samfundsendringer*. Århus: Politica.
- Gundelach, Peter (1991). „Research on Social Movements in Denmark“, i Dieter Rucht (ed.). *Research on Social Movements. The State of the Art in Western Europe and the USA*. Frankfurt am Mein: Campus Verlag & Boulder: Westview Press.
- Gundelach, Peter (1995). „Grass-Root Activity“, pp. 412–440 in Jan W. Van Deth & Elinor Scarbrough (eds.). *The Impact of Values. Beliefs in Government*. Vol. 4. Oxford: Oxford University Press.
- Gundelach, Peter (2001). „National identitet i en globaliseringstid“. *Dansk Sociologi*, 12, 1: 63–80.
- Gundelach, Peter & Lars Torpe (1999). „Befolkningens fornemmelse for demokrati: foreninger, politisk engagement og demokratisk kultur“, i Jørgen Goul Andersen, et al. (red.). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gundelach, Peter & Lise Togeby (1984). „Græsrodder og rutinepolitik“, i Jørgen Elklit & Ole Tonsgaard (red.). *Valg og vælgeradfærd*. Århus: Politica.
- Gurr, Ted R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Gurr, Ted R. (ed.) (1980). *Handbook of Political Conflict. Theory and Research*. New York: The Free Press.
- Gaasholt, Øystein & Lise Togeby (1995). *I syv Sind. Danskerne holdninger til flygtninge og indvandrere*. Århus: Forlaget Politica.
- Habermas, Jürgen (1981). *Theori des kommunikativen Handels*. Bd. 1–2. Frankfurt am Main: Suhtkamp. (English translation: *The Theory of Communicative Action* (1987). Cambridge: Polity Press).
- Halebsky, Sandor (1976). *Society and Political Conflict. Towards a Reconstruction of Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, Stuart & Tony Jefferson (eds.) (1976). *Resistance through Rituals. Youth Subcultures in Post-War Britain*. London: Routledge.
- Halman, Lock & Neil Nevitte (1996). *Political Value Change in Western Democracies*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Hamburger, Charlotte (1989). *Assimilation eller Integration? Dansk indvandrerpolitik og de tyrkiske kvinder*. Århus: Forlaget Politica.
- Hammer, Ole & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.
- Hamre, Jørgen & Johan Runge (1986). *Barn og Ung i Sydslesvig 1900-1982*. Flensborg.
- Hancock, Donald, John Logue & Bernt Schiller (eds.) (1991). *Managing Modern Capi-*

- talism. Industrial Renewal and Workplace Democracy in the United States and Western Europe*. Westport, CT: Greenwood.
- Hansen, Carsten Svane (1992). *Rejs hjem, din hund*. Bind II. Herning: Systime.
- Hansen, Helle Schjerup (1986). „Kampen for autonome rum – om de københavnske husbesættelser“. *Kulturgeografiske Hæfter*, 29.
- Hansen, Jørn (1998). „Idræt i grænselandet“. *Idræthistorisk Årbog 1997*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hansen, Jørn et al. (1998). *Idræt og identitet. En undersøgelse af det danske foreningsliv i Sydslesvig – specielt med henblik på Flenborg By's Hovedkreds*. Odense Universitet.
- Hansen, Svend Aage (1974). *Økonomisk vækst i Danmark*. København: Akademisk Forlag.
- Harste, E. (1970). „Frø af ugræs“. *Tønder Statsskoles Jubilæumsbog*, Tønder.
- Hebdige, Dick (1979). *Subculture. The Meaning of Style*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Heinemann, Tom, et al. (1995). *Uro – 25 års gadekamp*. København: Tiderne Skifter.
- Henningsen, Lars N., et al. (1998). *SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998*. Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Nr. 38. Flensborg.
- Hervik, Peter (red.) (1999). *Den generende forskellighed. Danske svar på den stigende multikulturalisme*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hibbs, Douglass (1978). „On the Political Economy of Long-Run Trend in Strike Activity“. *British Journal of Political Science*, 8, 2.
- Hirschman, Albert (1982). *Shifting Involvements: Private Interests and Political Action*. Princeton: Princeton University Press.
- Hirst, Paul (1990). *Representative Democracy and Its Limits*. Cambridge: Polity Press.
- Hjarnø, Jan (1991). „Migrants and Refugees on the Danish Labour Market“. *New Community*, 18.
- Hjarnø, Jan & Torben Jensen (1997). *Diskrimineringen af unge med indvandrerbaggrund ved jobsøgning*. Dansk national rapport efter oplæg fra ILO. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Hobsbawm, E. J. (1959). *Primitive Rebels*. Manchester: Manchester University Press.
- Horst, Christian (1980). *Arbejdskraft: Vare eller Mennesker*. Kultursociologiske Skrifter nr. 10. København: Institut for Kultursociologi.
- Horst, Christian (1991). „Marginalisering og Etnicisme“. *Dansk Sociologi*, 2, 4.
- Hussain, Mustafa (1989). *Patterns of Massmedia Consumption and Informal Networks of Knowledge and Communication of Indian and Pakistani Immigrants*. Lund: Lunds Universitet (upubliceret speciale).
- Hussain, Mustafa (2000). „Exclusion as Discursive Practice and Politics of Identity“, i Robert Phillipson (ed). *Rights to Language – Equity, Power and Education*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Hussain, Mustafa, Ferruh Yilmaz & Tim O'Connor (1997). *Medierne, Minoriteterne og Majoriteten – en undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark*. København: NEL & Thorup Forlag.
- Imig, Doug & Sidney Tarrow (1999). „The Europeanization of Movements?“, i Donatella della Porta et al. (eds.). *Social Movements in a Globalizing World*. London: Macmillan Press.
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.

- Jacobsen, Bo (1988). *Krigen, freden og danskerne*. København.
- Jamison, Andrew, Ron Eyerman, Jacqueline Cramer & Jeppe Læssø (1990). *The Making of the New Environmental Consciousness*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Javadi, Azam (2000). „Det nye Råd for Etniske Minoriteters rolle i integrationsarbejdet“. *Nyhedsbrev om Danmarks Udlændinge*, 93.
- Jenkins, J. Craig (1995). „Social Movements, Political Representation, and the State: An Agenda and Comparative Framework“, i J. Craig Jenkins & Bert Klandermands (eds.). *The Politics of Social Protest*. London: UCL Press.
- Jensen, Asbjørn (1994). *Redegørelsen om begivenhederne på Nørrebro den 18. og 19. maj 1993*. 1. udg. København: Rigspolitichefens trykkeri.
- Jensen, Carsten (red.) (1982). *BZ Europa – Ungdomsbevægelser i 80'erne*. København: Tiderne Skifter.
- Jepsen, Jørgen (1986). „Statsmagten, politi og kollektive aktioner i nyere tid“, i Flemming Mikkelsen (red.). *Protest og Oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700-1985*. Århus: Modtryk.
- Junge Front*. Herausgegeben von der deutschen Jugend Nordschleswig 1937-1940.
- Justitsministeriet (2000). *Beretning om Nørrebro sagen*. Bd. 1-4. København: Justitsministeriet.
- Justitsministeriet, arbejdsgruppe af 29. oktober 1987 (1988). *BZ-sikring af bygninger – Betænkning nr. 1147*. København: Statens Informationstjeneste.
- Jæger, Birgit, Leif Olsen & Olaf Rieper (1993). *De offentlige myndigheder og Christiania*. København: AKF Forlaget.
- Jørgensen, Claus (1973). *Atomvåbnenes rolle i dansk politik*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Kardel, Harboe (1971). *Fünf Jahrzehnte in Nordschleswig. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Organisationen der deutschen Volksgruppe in der Zeit von 1920 bis 1970*. Verlag der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft in Apendrade. Heft 22.
- Karpantschof, René (1997). „Dansk forskning i BZ'ere og autonome: kollektiv interessekamp eller postmoderne stammeritualer?“. *Dansk Sociologi*, 3.
- Karpantschof, René (1998). *Danske BZ'ere og autonomes demokratiopfattelse – en dokumentarisk idéhistorisk analyse*. Working Paper. Dansk Center for Migration og Etniske Studier. Esbjerg: Sydjysk Universitetscenter.
- Karpantschof, René (1999). *Nynazismen og dens modstandere i Danmark*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Karpantschof, René (2000). „Nynazisme, antiracisme og unge i bevægelse“, i Gritt Bykilde (red.). *Når unge udfordrer demokratiet*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Kaspersen, Lars Bo (1998). „Teorisynteser i moderne sociologi“, i Heine Andersen (red.). *Sociologi – en grundbog til et fag*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Katzenstein, Peter (1985). *Small States in World Markets*. Ithaca: Cornell University Press.
- Keck, Margaret & Kathryn Sikkink (1998). *Activists Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kehlet, Camilla (2000). *Demokratiske barrierer – om etniske minoriteters politiske deltagelse i Danmark*. Specialeafhandling, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Kelly, John (1997). „Long Waves in Industrial Relations: Mobilization and Counter-mobilization in Historical Perspective“. *Historical Studies in Industrial Relations*, 4.

- Kitschelt, Herbert (1990). „New Social Movements and the Decline of Party Organization“, i Russell Dalton & Manfred Kuechler (eds.). *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*. New York: Polity Press.
- Klandermans, Bert (1997). *The Social Psychology of Protest*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Klausen, Kurt Klaudi & Flemming Mikkelsen (1988). *Konflikter, kollektive aktioner og protestbevægelser i Danmark*. København: Samfundsfagsnyt.
- Klein, Naomi (2001). *No Logo. Mærkerne. Magten, Modstanden*. København: Klim.
- Koopmans, Ruud (1995). *Democracy from Below. New Social Movements and the Political System in West Germany*. Boulder: Westview Press.
- Kornhauser, William (1959). *Politics of Mass Society*. Ill.: The Free Press.
- Korpi, Walter & Michael Shalev (1979). „Strikes, Industrial Relations and Class Conflict in Capitalist Societies“. *The British Journal of Sociology*, 30, 2.
- Korpi, Walter (1981). *Den demokratiske klasskampen*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Kracht, Volker (1993). „SG West – aus der Geschichte eines Sportvereins“. *Schriftenreihe Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft*, 67/68.
- Kriesberg, Louis (1997). „Social Movements and Global Transformation“, i Jackie Smith et al. (eds.). *Transnational Social Movements and Global Politics*. New York: Syracuse University Press.
- Kriesi, Hanspeter (1996). „The Organization Structure of New Social Movements in a Political Context“, i Doug McAdam et al. (eds.). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kriesi, Hanspeter, Ruud Koopmans, Jan W. Duyvendal & Marco G. Giugni (1995). *New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*. London: UCL Press.
- Kristensen, Niels Nørgaard (1998). *Skolebestyrelser og demokratisk deltagelse. Støvet fortælling*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Krogh, Torben (1998). *Farvel til partierne*. Århus: Gyldendal.
- Kühl, Jørgen (1994). „Dansk Identitet i Sydslesvig“, i *National identitet. Fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Kühl, Jørgen (1996). „Sydslesvig i dag“. *Sønderjydske Årbøger*.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Lafferty, William M. (1983). „Deltagelse og demokrati. Momenter i en uendelig dialog“, i Trond Bergh (red.). *Deltakerdemokratiet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Le Bon, Gustave (1895). *The Crowd. A Study of the Popular Mind*. New York: Ballantine, 1969.
- Lijphart Arend (1969). „Consociational Democracy“. *World Politics*, 21.
- Lo, Clarence Y. H. (1992). „Communities of Challengers in Social Movement Theory“, i Aldon D. Morris & Carol McClurg Mueller (eds.). *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press.
- Lorek, Sabine (1998). *Rechtsabrechnung – Retsopgør. Politische Säuberung nach dem Zweiten Weltkrieg in Nordschleswig*. Dissertation Christian-Albrechts-Universität Kiel. Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Madsen, Jacob Gaarde (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.

- Madsen, Turi Rye, Claus Møllgaard & Leif Thomsen (1982). *Ungdom 80 – ungdom som social bevægelse*. København: Politiske Studier.
- Maffesoli, Michel (1996). *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage Publications.
- Maguire, Diarmuid (1995). „Opposition Movements and Opposition Parties“, i J. Craig Jenkins & Bert Klendermans (eds.). *The Politics of Social Protest*. London: UCL Press.
- Markoff, John (1996). *Waves of Democracy. Social Movements and Political Change*. California: Pine Forge Press.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, Anthony W. (1996). „Contested Citizenship: The Dynamics of Racial Identity and Social Movements“, i Charles Tilly (ed.). *Citizenship, Identity and Social History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mathiasen, Anders-Peter, Christian Nordkap, Lars Rugaard & Ulrik Valeur (1998). *Nørrebro – sten for sten. En hvidbog om Nørrebrosagen*. København: Ekstrabladet & DR.
- McAdam, Doug & Dieter Rucht (1993). „The Cross-National Diffusion of Movement Ideas“, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 528.
- McAdam, Doug (1982). *The Political Process and the Development of Black Insurgency*. Chicago: University of Chicago Press.
- McAdam, Doug (1983). „Tactical Innovation and the Pace of Insurgency“. *American Sociological Review*, 48.
- McAdam, Doug (1995). „Initiator’ and ‘Spin-off’ Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles“, i Mark Traugott (ed.). *Repertoires and Cycles of Collective Action*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- McAdam, Doug (1996). „Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions“, i Doug McAdam et al. (eds.). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, Doug (1998). „The Future of Social Movements“, i Marco Giugni et al. (eds.). *From Contention to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- McAdam, Doug, Sidney Tarrow & Charles Tilly (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, John D. & Mayer N. Zald (1977). „Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory“. *American Journal of Sociology*, 82, 6.
- McCarthy, John D. & Mayer N. Zald (1987). *Social Movements in an Organizational Society*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- McPhail, Clark (1991). *The Myth of the Madding Crowd*. New York: Aldine de Gruyter.
- Meyer, David & Suzanne Staggenborg (1996). „Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity“. *American Journal of Sociology*, 101.
- Michel, Robert (1911). *Soziologie des Parteiwesens*. Kröner Verlag.
- Mikkelsen, Flemming (1985). „Kollektive aktioner i Vesteuropa. Nogle metodiske og teoretiske overvejelser“. *Fortid & Nutid*, 32, 1.
- Mikkelsen, Flemming (1986). „Kollektive aktioner i Vesteuropa 1500-1985“, i Flemming Mikkelsen (red.). *Protest og oprør*. Århus: Modtryk.
- Mikkelsen, Flemming (1989). *Protestaktioner og politisk mobilisering i Danmark 1914-85*.

- Forskningsrapport 89-1. København: Institut for Organisation og Arbejdssociologi.
- Mikkelsen, Flemming (1992). *Arbejdskonflikter i Skandinavien 1848-1980*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Mikkelsen, Flemming (1994). *Radikaliseringen af de offentligt ansatte i Danmark*. København: SFAH.
- Mikkelsen, Flemming (1997). „Cycles of Struggle and Innovation in Industrial Relations in Denmark After World War II“. *Scandinavian Journal of History*, 22.
- Mikkelsen, Flemming (1998). „Unions and New Shop-floor Strike Strategies and Learning Processes Among Public Employees“. *Economic and Industrial Democracy: An International Journal*, 19.
- Mikkelsen, Flemming (1999). „Contention and Social Movements in an International and Transnational Perspective. Denmark, 1914-1995“. *Journal of Historical Sociology*, 12, 2.
- Mikkelsen, Flemming (2001). *Integrationens paradoks*. København: Catinét.
- Mikkelsen, Flemming & René Karpantschof (2001). „Youth as a Political Movement. Development of the Squatters' and Autonomous Movement in Copenhagen, 1981-1995“. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25, 3.
- Milbraith, Lester (1965). *Political Participation*. Chicago.
- Modelski, George (1964). „The International Relation of Internal War“, i James N. Rosenau (ed.). *International Aspects of Civil Strife*. Princeton: Princeton University Press.
- Mohammadi, Masoud (1999). *En historisk gennemgang af iranernes organiserede aktiviteter i de sidste 15 år i Danmark. Iranere i Danmark efter 10 år. Seminar Rapport*. København: Den Iranske Forening m.fl. (upubliceret).
- Moore, Barrington (1967). *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. London: Penguin.
- Morris, Aldon (1984). *The Origins of the Civil Rights Movement: Black Communities Organizing for Change*. New York: The Free Press.
- Morris, Aldon (1992). „Political Consciousness and Collective Action“, i Aldon Morris & Carol M. Mueller (eds.). *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press.
- Mouffe, Chantal (ed.) (1992). *Dimensions of Radical Democracy*. London: Verso.
- Mouritzen, Per (1994). „Den gode politik og den gode borger: en kritik af normativ politisk deltagelsesteori“. *Grus*, 44: 55-82.
- Møller, Birgit & Lise Tøgeby (1999). *Oplevet Diskrimination. En undersøgelse blandt etniske minoriteter*. København: NEL & Thorup Forlag.
- Nielsen, Eva Bøgelund (1984). *Indvandrerpolitik i Danmark 1969-1984*. Roskilde: RUC (upubliceret speciale).
- Nielsen, Hans Høier & Arne J. Rolighed (1986). „Strejker og fagopposition i 1970'erne“, i Flemming Mikkelsen (red.). *Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700-1985*. Århus: Modtryk.
- Nielsen, Henrik Kaare (1994). „Civilsamfund og demokratisering“. *Grus*, 44: 40-54.
- Nielsen, Knud Holt (2000). „Da skoleeleverne blev fagligt organiseret“. *Arbejderhistorie*, 3.
- Nielsen, Kaare Henrik (1991). *Demokrati i bevægelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nielsen, Torben (1994). „Ind-Sam – et historisk tilbageblik“. *Etnica*, 51.

- Noack, Johan Peter (1974). *Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen*. Dansk Udenrigspolitisk Instituts Skrifter.
- Nollert, Michael (1995). „Neocorporatism and Political Protest in the Western Democracies“, i J. Craig Jenkins & Bert Klandermans (eds.). *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. London: UCL Press.
- Nordentoft, Johannes & Søren Hein Rasmussen (1991). *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1960 – 1972*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Oberschall, Anthony (1973). *Social Conflict and Social Movements*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Oberschall, Anthony (1996). „Opportunities and Framing in the East European Revolts of 1989“, i Doug McAdam et al. (eds.). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oliver, Pamela (1980). „Rewards and Punishments as Selective Incentives for Collective Action“. *American Journal of Sociology*, 85.
- Olzak, Susan (1989). „Analysis of Events in the Study of Collective Action“. *Annual Review of Sociology*, 15.
- Ostwald, Jürgen (Hrsg.) (1994). *Der Knivsbjerg. 100 Jahre deutsche Versammlungsstätte in Nordschleswig*. Heide: Westholsteinische Verlagsanstalt Boysens & Co.
- Paldam, Martin & Peder Pedersen (1984). „The Large Pattern of Industrial Conflict. A Comparative Study of 18 Countries, 1919-79“. *International Journal of Social Economics*, 11, 5.
- Paldam, Martin & Peter J. Pedersen (1984). „The Large Pattern of Industrial Conflict. A Comparative Study of 18 Countries, 1919-79“. *International Journal of Social Economics*, 11, 5.
- Paloheimo, Heikki (1984). „Pluralism, Corporatism and the Distributive Conflict in Developed Capitalist Countries“. *Scandinavian Political Studies*, 7, 1.
- Paris, Reiner (1995). „Maskering – om betydningen af tyske autonomes ‘Vermummung’“. *Social Kritik*, 38.
- Parkin, Frank (1968). *Middle Class Radicalism. The Social Base of the British Campaign for Nuclear Disarmament*. Manchester: Manchester University Press.
- Pateman, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Christian (1957). *Dansk Idræt i Grønlandet*. Haderslev.
- Pedersen, Ole Karup (1991). *Danmark og verden 1970-1990*. København.
- Petersen, Poul (red.) (1986). *Fugle større end vinden – en bog om og omkring begivenhederne i Ryesgade 58 og BZ-bevægelsen*. København: VS-Forlaget.
- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti & Anders Westholm (1998). *Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport 1998*. Stockholm: SNS Förlag.
- Piven, Frances & Richard Cloward (1979). *Poor People's Movements. Why They Succeed, How They Fail*. New York: Vintage Books/Random House.
- Piven, Frances Fox & Richard A. Cloward (1979). *Poor People's Movements*. New York: Vintage Books.
- Posselt, Niels (1977). *Boligkamp Bykamp – 1, Nørrebro Beboeraktion/Sorte Firkant*. København: Socialistiske Artikektstuderende.

- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Rasmussen, Hanne & Mogens Rüdiger (1990). *Danmarks historie. Tiden efter 1945*, bind 8. København: Gyldendal.
- Rasmussen, Søren Hein (1997). *Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Rerup, Lorenz (1982). *Slesvig og Holsten efter 1830*. København: Politikens Forlag.
- Rerup, Lorenz (1995). „Grænsen i en EU-tid“, i Henrik Becker-Christensen (red.). *Grænsen i 75 år*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.
- Rex, John (1994). „The Second Project of Ethnicity: Transnational Migrant Communities and Ethnic Minorities in Modern Multicultural Societies“. *Innovation*, 7, 3.
- Rezaei, Shahamak (2002). „Erhvervsdynamik blandt indvandrere: Selverhverv og netværksrelationer – blokering eller afsæt for socio-økonomisk mobilitet?“. Ph.d. afhandling, Syddansk Universitet, Kolding.
- Rifbjerg, Klaus (2000). „Ny Nazisme?“. *Politik i Norden*, 1/1, Nordisk Ministerråd.
- Rosenau, James (1990). *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*. New York: Harvester.
- Rucht, Dieter (1995). „Kollektive Identität“. *Forschungsjournal: Neue Soziale Bewegungen*, 1.
- Rucht, Dieter (1998). „Komplexe Phänomene – komplexe Erklärungen. Die politischen Gelegenheitsstrukturen der neuen sozialen Bewegungen in der Bundesrepublik“, i Kai-Uwe Hellmann u.a. (Hrsg.). *Paradigmen der Bewegungsforschung*. Berlin: Westdeutscher Verlag.
- Rucht, Dieter (ed.) (1991). *Research on Social Movements. The State of the Art in Western Europe and the USA*. Frankfurt: Campus Verlag & Boulder: Westview Press.
- Rucht, Dieter, Barbara Blattert & Dieter Rink (1997). *Soziale Bewegungen auf dem Weg zur Institutionalisierung*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Rucht, Dieter, Ruud Koopmans & Friedhelm Neidhardt (eds.) (1998). *Acts of Dissent. New Development in the Study of Protest*. Berlin: Rainer Bohn Verlag.
- Rucht, Dieter & Thomas Ohlemacher (1992). „Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives“, i Mario Diani & Ron Eyerman (eds.). *Studying Collective Action*. London: Sage.
- Rudé, George (1964). *The Crowd in History*. New York: Wiley.
- Rueschemeyer, Dietrich, Evelyne H. Stephens & John D. Stephens (1992). *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Rule, James (1988). *Theories of Civil Violence*. Berkeley: University of California Press.
- Sanders, David (1981). *Patterns of Political Instability*. London: Macmillan.
- Scheuer, Steen (1992). „Denmark: Return to Decentralization“, i Anthony Ferner & Richard Hyman (eds.). *Industrial Relations in the New Europe*. Oxford: Basil Blackwell.
- Schierup, Carl-Ulrik (1988). *Integration? Indvandrere, kultur og samfund*. København: Billesø & Baltzer.
- Schierup, Carl-Ulrik (1993). *På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

- Schmidt, Garbi & Vibeke Jakobsen (2000). *20 år i Danmark. En undersøgelse af nydanskernes situation og erfaringer*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Schmitter, Philippe (1981). „Interest Intermediation and Regime Governability in Contemporary Western Europe and North America“, i Suzanne Berger (ed.). *Organizing Interests in Western Europe. Pluralism, Corporatism, and the Transformation of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schultz-Nielsen, Marie Louise (2000). „Integrationen på arbejdsmarkedet“, i Gunnar Viby Mogensen & Poul Chr. Matthiessen (red.). *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet*. Rockwool Fondens Forskningsenhed/Århus Universitetsforlag.
- Schwerin, Edward W. (1995). *Mediation, Citizen Empowerment, and Transformational Politics*. Westport, CT: Praeger Publishers.
- Scott, James C. (1990). *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- Screpanti, Ernesto (1987). „Long Cycles in Strike Activity: An Empirical Investigation“. *British Journal of Industrial Relations*, 25, 1.
- Shannon, Thomas (1989). *An Introduction to the World-System Perspective*. Boulder: Westview Press.
- Shorter, Edward & Charles Tilly (1974). *Strikes in France, 1830-1968*. London: Cambridge University Press.
- Sigurdsson, Jesper (1999). *Contrasting Encounters. Popular Contention and Democratization in Poland and the GDR, 1980-1990*. Speciale, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Simonsen, Jørgen Bæk (1990). *Islam i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag & Statens Humanistiske Forskningsråd.
- Smelser, Neil (1962a). *Theory of Collective Behavior*. New York: The Free Press.
- Smelser, Neil (1962b). „Mechanisms of Change and Adjustment to Change“, i B. Hosenitz & W. E. Moore (eds.). *Industrialization and Society*. UNESCO.
- Smith, Jackie (1997). „Characteristics of the Modern Transnational Societal Movement Sector“, i Jackie Smith et al. (eds.). *Transnational Social Movements and Global Politics*. New York: Syracuse University Press.
- Starr, Amory (2000). *Naming the Enemy. Anti-corporate Movements Confront Globalization*. London: Zed Books.
- Sterum, Line (1992). *Flygtninges og indvandreres politiske deltagelse i Danmark*. Speciale, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Stevnsborg, Henrik (1986). „Byggeren 1980“, i Jørn Vestergaard (red.). *Sociale uroligheder. Politi og politik*. København: Socpol.
- Sultan, Khurshid A. (1998). *Etnisk Ligestilling og Ansættelsespraksis*. København: DRC.
- Svalastoga, Kaare & Preben Wolf (1963). *En by ved grænsen*. København: Gyldendal.
- Svensson, Palle & Lise Togeby (1986). *Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse*. Århus: Forlaget Politica.
- Svensson, Palle & Lise Togeby (1991). *Højrebølge?* Århus: Forlaget Politica.
- Sørensen, Eva & Jacob Torfing (2000). *Skanderborg på landkortet – et studie af lokale styringsnetværk og politisk handlekraft*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Sørensen, Jørgen Wurtz (1989). *Assimilation/Integration*. Arbejdsrapport nr. 36. Århus: Center for Kulturforskning, Aarhus Universitet.

- Tarrow, Sidney (1989a). *Struggle, Politics and Reform: Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*. Western Societies Paper No. 21. Ithaca: Cornell University Press.
- Tarrow, Sidney (1989b). *Democracy and Disorder. Protest and Politics in Italy, 1965-1975*. Oxford: Harvard University Press.
- Tarrow, Sidney (1994). *Power in Movements. Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, Sidney (1995). „Cycles of Collective Action. Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention“, i Mark Traugott (ed.). *Repertoires and Cycles of Collective Action*. Durham & London: Duke University Press.
- Tarrow, Sidney (1998). *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles (1985, eller senere udgave). *The World Handbook of Political and Social Indicators*, III. Köln: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung.
- Thoft, Jens (1975). *Slumstormerbevegelsen*. Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Thomsen, Leif (1981). *Den Autoritære By*. København: Akademisk Forlag.
- Thomsen, Leif (1995). „Vilde stammefolk, nomader i nuet og revolutionære idealister“. *Dansk Sociologi*, 2.
- Thomsen, Niels (1988). „Den politiske kultur“, i George Nellemann (red.). *Dagligliv i Danmark i vor tid*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Thomsen, Niels (1992). „Det politiske rodnet“, i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Vi og vore politikere*. Viborg: Spektrum.
- Tilly, Charles (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading: Addison-Wesley.
- Tilly, Charles (1984). „Social Movements and National Politics“, i Charles Bright & Susan Harding (eds.). *Statemaking and Social Movements*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Tilly, Charles (1993). *European Revolutions, 1492-1992*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Tilly, Charles, Louise Tilly & Richard Tilly (1975). *The Rebellious Century, 1830-1930*. Cambridge: Harvard University Press.
- Togeby, Lise (1989). *Ens og forskellig. Græsrodsdeltagelse i Norden*. Århus: Forlaget Politica.
- Togeby, Lise (1994). *Fra tilskuere til deltagere*. Århus: Forlaget Politica.
- Togeby, Lise (1999). „Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark?“, i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Torpe, Lars (2000a). „Demokratiske normer og vaner som offentlig social kapital“, pp. 239-272 i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Torpe, Lars (2000b). „Foreninger og demokrati“, pp. 79-122 i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Touraine, Alain (1982). *The Voice and the Eye*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Urwin, Derek (1989). *Western Europe Since 1945. A Political History*. 4th ed. London/New York: Longman.

- Vad, Hans Jørgen (1995). *Påskestrejkerne 1985. Ti dage der rystede Schlüter*. København: SFAH.
- Vertovec, Steven (1994). „Multicultural, Multi-Asian, Multi-Muslim Leicester: Dimensions of Social Complexity, Ethnic Organizations and Local Government Interface“. *Innovation*, 7, 3.
- Vertovec, Steven (1999). „Minority associations, networks and public policies: reassessing relationships“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25, 1.
- Vestergaard, Jørgen (ed.) (1986). *Sociale uligheder. Politi og politik*. København: Socpol.
- Volden, Mogens, Bibber Feiring & Mikkel Holmbäck (boggruppen) (1982). *Ungdomshus NU!* København: Tiderne Skifter.
- Vollertsen, Nils (1993). „Det danske mindretal i Sydslesvig“, i Nils Vollertsen et al. (red.). *Nation og mindretal. En samling artikler om nationale mindretal og mindretalspolitik i Europa 1945-1993*. Århus: Forlaget Historie.
- Walt, Stephen (1996). *Revolution and War*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth (1979). *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley.
- Weitling, Günther (1998). „75 Jahre Nordschleswiger – durch heimdeutschen Brillen gesehen“. *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig*, Heft 73.
- Wernich, A. (1925). „Spiel und Sport auf dem Knivsberg“, i *Nordschleswig. Beiträge zum volklichen Aufbau, Sonderheft Deutsche Jugend Knivsbergfest*. Nordmark Verlag Tondern und Kiel.
- Wilson, Frank (1990). „Neo-corporatism and the Rise of New Social Movements“, i Russell J. Dalton & Manfred Kuechler (eds.). *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*. Cambridge: Polity Press.
- Winginder, Franz & Sig Kristensen (1948). *Dansk Ungdom i Sydslesvig 1923-48*. Tønder.
- Yilmaz, Ferruh (1999). „Konstruktionen af de etniske minoriteter: Eliten, medieerne og „etnificering“ af den danske debat“. *Politica*, 31, 2: 177-191.
- Yilmaz, Ferruh (2000). „De har sejret ad helvede til“, i Eric Tinor-Centi (red.). *Fra racisme til det stuerene – Myndighedernes respons og ansvar*. København: DRC.
- Ziehe, Thomas & Herbert Stubenrauch (1982). *Plädoyer für ungewöhnliches Lernen, Ideen zur Jugendsituation*. Reibeck bei Hamburg.
- Zierau, L. J. H. (1993). *Schweinhund*. Frederiksberg: Journalernes Bogforlag.
- Zimmermann, Ekkart (1983). *Political Violence, Crises and Revolution*. Cambridge: Schenkman & Pick.
- Zimmermann, Ekkart (1989). „Political Unrest in Western Europe. Trends and Prospects“. *West European Politics*, 12.
- Østergaard, Uffe (1998). *Europa. Identitet og identitetspolitik*. København: Munksgaard/Rosinante.
- Ålund, Aleksandra & Carl-Ulrik Schierup (1991). *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury.

FORFATTERNE

JØRGEN GOUL ANDERSEN er professor i politisk sociologi ved Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.

BOLETTE M. CHRISTENSEN er lektor i sociologi ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.

JØRN HANSEN er lektor i idrætshistorie og -sociologi ved Institut for Idræt og Biomekanik, Sundhedsvidenskab ved Syddansk Universitet, Odense.

MUSTAFA HUSSAIN er uddannet i sociologi og massekommunikation fra Lunds Universitet.

RENÉ KARPANTSCHOF er cand. mag. i historie og ph.d.-studerende ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

NIELS NØRGAARD KRISTENSEN er adjunkt ved Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.

FLEMMING MIKKELSEN er forskningslektor ved Akademiet for Migrationsstudier i Danmark (AMID), Aalborg Universitet.

SØREN HEIN RASMUSSEN er lektor i moderne historie ved Historisk Institut, Aarhus Universitet.

UDGIVELSER FRA MAGTUDREDNINGEN

PR. 15. MAJ 2002

B Ø G E R

- Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Martin Marcussen (2002). *OECD og idéspillet – Game Over?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Lise Togeby (2002). *Grønlandere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Torben Beck Jørgensen & Kurt Klaudi Klausen (red.) (2002). *Territorial dynamik – streger på landkort, billeder i vore hoveder*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Flemming Mikkelsen (red.) (2002). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

S K R I F T E R

- Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.
- Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.
- Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.
- Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.
- Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.

- Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Ekspertes i medierne. Dagspressens brug af forskere 1969-2001*. Århus: Magtudredningen.
- Helle Porsdam (2002). *Fra pax americana til lex americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.
- Eva Østergaard-Nielsen (2002). *Politik over grænser: Tyrkeres og kurderes engagement i det politiske liv i hjemlandet*. Århus: Magtudredningen.
- Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.
- Walter Korpi (2002). *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930-1995*. Århus: Magtudredningen.